

Narkissos-esseet

© Seppo Oikonen 2001

Näillä sivuilla on luettavissa kymmenen esseetä, joiden kaikkien aihepiirinä on tiedon- ja tieteenfilosofia, talousfilosofia, talouden psykohistoria, sekä lisäksi kaikki mikä liittyy *kartesionismiksi* nimettävään eurooppalaisen uuden ajan opilliseen ajattelulaatuun

Sisällys:

Johdanto: kaikupohjaa Narkissoksesta ...	2
Totuuksista ...	10
Historian jaosta ...	26
Hyvän ja pahan tuolla puolen – moraalin alkuhistoriasta ...	46
Myytti maailman monimutkaisuudesta ...	66
Stephen Toulmin ja kartesionismi ...	82
Kierkegaard ja Nietzsche ...	98
Harharetkiä libralismin historiaan ...	118
Liima- ja takkiteoria talouden selittäjänä ...	151
Oikeasti hyvä ajattelu ...	165

Johdanto: kaikupohjaa Narkissoksesta

1.

Antiikin myytin mukaan kaunis boiotialainen nuorimies nimeltä Narkissos lähteen silmään kurkistaessaan rakastui omaan peilikuvaansa ja jäi näyn, kuvajaisensa, vangiksi eikä voinut enää irrottautua, vaan lopulta kuihtui olemattomiin - tai ei sentään aivan, sillä siihen kohtaan missä hän oli ollut, antoivat henget hänen muistokseen kasvaa nyttemmin narsissina tunnetun kukkasen.

Tämä on myytin perinteinen tulkinta. Psykologit puhuvat yhä narsismista synonyymina itserakkaudelle, ja freudilaiset analytytikot liittävät siihen alkuperäisen elämänvoiman, libidon. Termillä primaarinarsismi kuvataan äidin ja lapsen eriytymättömään alkusymbioosiin palautuvaa ja kaikkivoipaisuusmagian sävyttämää minän alkuperäistä, itseensä sitoutunutta libidoa. Minä on ikään kuin alusta alkaen narsistinen projekti. Jos minän rakkaus itseensä ei toteudu - kuten kävi Narkissokselle: vedenpinta särkyi joka kerran kun hän yritti koskettaa kuvajaistaan - vaarana on ajautuminen itsetuhoon. Epätoivoisen Narkissoksen kerrotaankin riistäneen hengen itseltään.

2.

Myytti on kuitenkin mahdollista tulkita myös toisella tavoin tai ainakin toisin painotuksin. Esimerkiksi Marshall McLuhan lähtee liikkeelle siitä, ettei Narkissos mitenkään voi tietää, että kuvajainen on hänen oma peilikuvansa. Narkissos reagoi kuvajaiseen kuin itsen ulkopuoliseen olentoon. Vastakkain ovat siis minä ja maailma.

Kun Narkissos hymyilee, maailma vastaa. Narkissos puolestaan vastaa taas maailmalle. McLuhanin sanoin Narkissoksesta tulee "oman itsensä servomekanismi". Minä resonoi ja vahvistaa itseään suhteessa maailmaan. Ei liene sattumaa, että kreikkalaisen myytin jälkimaailmalle välittänyt roomalaisrunoilija Ovidius kertoo myös tarinan Narkissoksesta ja Ekhosta, Kaiku-Keijusta.

Tällainen tulkinta tuntuisi jättävän enemmän tilaa minän alkuperäisen rakenteen dualistisuudelle. Narkissoksen maailma muodostuu hymystä ja epätietoisuudesta, kysymyksestä ja vastauksesta, toivosta ja epätoivosta. Vastakohtaparit muodostavat minuutta sen alusta alkaen. Alkuperäistä havaintoa ja reagointia seuraavat tunteiden vastakohtaparit, ja jos maailmasta saadaan tietoa, sekin jäsennetään käsitteellisten vastakohtien akseleilla.

Minuutta ei siis ehkä pitäisi niinkään ajatella alkuykseydestä vähitellen irti kasvavana, perusnarsismin ympärille kietoutuvana vyyhtenä, vaan alusta alkaen dualististen vastakohtaparien rakennelmana.

Kun ihmislapsen silmä aukeaa, se näkee valoa ja varjoja, suurempia ja pienempiä, ja myös hyviä ja pahoja asioita. Tunteet ja tieto ovat tässä katsannossa samanmuotoisia rakenteita: kuten tunteilla reagoidaan välittömästi ja laidasta laitaan, myös maailman tiedollisiin haasteisiin vastataan vastakohtaisilla symbolisilla käsittepareilla, ja todellisuutta pyritään hallitsemaan kuvauksen ja selityksen tosi-epätosi -akselilla.

3.

Narkissos-myytissä tragedia toteutui kun Narkissos ei saanut kaipaamaansa vastarakkautta, mutta tiedolliselta kannalta katsoen hänen ongelmansa seurasi siitä, että hän hahmotti maailmassa väärät vastakohtaparit. Tapahtui ajatusvirhe, joka on ajatusapparaattiimme ikään kuin sisäänrakennettu. Eri asioita koskien se toistuu kaikuna läpi inhimillisen historian.

Kun kulttuuri-ihmisinä saamme suuren osan tietoisesta ja tiedollisesta ajattelustamme niin sanotusti annettuna, emme kenties osaa helposti kyseenalaistaa meille valmiina tarjottuja vastakohtapareja. Oma kykymme kurkistaa sielumme syviin peileihin saattaa olla varsin vajavainen. Ehkäpä tiedolliset hengenkykymme hyvinkin ovat kuihtuneet kuin Narkissos lähteensä ääreen.

Tilannetta ei yhtään helpota se, että myös moraalisen rakenteemme perusta sijoittuu syvälle Narkissoksen lähteeseen. Moraali on sitä, että sielumme heijastuu lähimmäisissämme - että elämme kaikki toistemme sieluissa.

On moraalinen tosiasia, että teemme itsellemme - itsessämme - sen mitä teemme Muille. Sen lisäksi moraalien mekanismiin kuuluu taipumus incorporoida, so. sisällyttää kaikki Hyväksi havaitsemamme ja kokemamme Minäämme, ja projisoida, ulkoistaa Paha pois itsestämme - Maailmaan. -- Voimmeko siis olla varmoja että jaamme Rakkauttamme ja Vihaamme oikein - ettemme rakasta vain Itseämme, ettemme rakasta Muissa vain Itseämme, ettemme vihaa Muissa vain Itseämme?

Ajatteluamme ja elämänkohtaloitamme määrävien ideologisten vastakkainasettelujen suhteen pätee säännönmukaisesti, että katkerimmat taistelut käydään siellä missä on suurin tarve tehdä pesäeroa oman peilikuvan kanssa. Kaksi todella erilaista ideologiaa - siis sellaista jotka nauttivat aatteellisen ravintonsa todella eri lähteistä - harvoin herättävät toisissaan sellaista tuhoamistarvetta kuin mistä esimerkiksi kertovat kristillisten lahkosten keskinäiset vainot.

Ajatellaanpa sitä, miten polarisoituneen maailman 1900-luku rakensi, ja miten harhaisia ja näennäisiä sen perustavaa laatua olevat vastakohta-asetelmat oikeasti olivat.

Ideologioina kapitalismi ja kommunismi käsitettiin vastakohdiksi, vaikka ne itse asiassa ovat historiallisesti samaa juurta ja perustuvat molemmat liberalistisen talousajattelun käsitteenmuodostukselle. Kapitalismi ja kommunismi ovat pikemminkin liberalismien lahkoja kuin perustaltaan erilaisia tapoja ajatella (saati sitten toimia) taloudessa.

Käytännössä läntiset markkinataloudet ja itäblokin reaaliosialismi toimivat kumpikin varsin samanmuotoisina järjestelminä niin taloudellista valtaa kuin varakkuutta tehokkaasti harvojen käsiin kasaten. Järjestelmien vastakohtaisuus on näennäistä - se on seurausta pikemminkin kulttuurisista ja yhteiskunnallisista lähtökohtaroista kuin opillisista sisällöistä.

Eroja korostetaan, koska emme halua nähdä itseämme vastapuolen peilissä - haluamme nähdä peilissä ihannekuvan itsestämme, emme todellista minäämme. Pitää muistaa, että ilmoitetut ihanteet heijastavat vain sitä peilikuvaa, jonka poliittiset johtajat, nämä nykyajan itserakkaat Narkissokset, itsestään ja edustamastaan järjestelmästä haluavat maailmanpeilissä näkyvän.

Kylmän sodan, kilpavarustelun ja kauhun tasapainon kaudella koko maailmaa uhkasi kolmas suursota - mutta kukaan korkean tason valtiojohtaja ei korottanut ääntään huutaakseen: tässähän vain pata kattilaa soimaa! Suurvaltajohtajat pidättäytyivät omiin totuuksiinsa, liittoutuivat blokeiksi, ja projisoivat oman järjestelmänsä pahuuden vastablokin ominaisuudeksi.

Nyt elämme aikaa, jolloin sosialistiset opit näyttävät romahtaneen. Entäpä jos sosialistisissa valtioissa vain toteutui mutatis mutandis - jonkinlaisena pienoiskuvana - sama kehitys, joka liberalistisen perinteen läntisessä lahkossa toteutuu paljon pidemmällä historiallisella perspektiivillä? -

Väitän, että taloudellisen rationaalisuutemme ajatushistoriallinen analyysi ja perehtyminen liberalistisen perinteen sisäiseen dynamiikkaan antavat todella aihetta pelätä, että maailmanlaajaksi kasvanut markkinatalous tulee auttamattomasti kokemaan samanlaisen hajoamisen kuin mikä kohtasi reaaliosialismia. Merkit siitä ovat jo nähtävillä.

4.

Markkinatalouden ja reaaliosialismin vastakohtaisuus ei ole aikamme ainoa iso näennäistotuus.

Esimerkiksi hyvinvointivaltioiden sisällä kuvitellaan yhteiskuntapyramidin huipulle ja pohjalle sijoittuvien ihmisten edustavan henkilökohtaisilta ominaisuuksiltaan monessa suhteessa toistensa vastakohtia. Menestyjät on helppo kuvitella kyvykkäiksi - ja menestymisen ehdoista on helppo tehdä hyve.

Sen sijaan on erinomaisen vaikea tajuta, että esimerkiksi "älykkyys" on varsinaisesti vasta 1900-luvun individualistisen ihmiskuvan pohjalta käsitteellistynyt ominaisuus, joka pikemminkin heijastaa jotain menestyjille tyypillistä kuin kuuluu johonkin inhimilliseen perusvarustukseen jota toisille on siunautunut enemmän kuin toisille. Silmien aukaisemiseksi on hyvä vaikkapa vilkaista pitkälle ajatushistoriaan: pysyviä jälkiä jättäneet vaikuttajayksilöt ovat hyvin harvoin olleet omien aikalaistensa silmissä "menestyjiä".

Samoin on meille melkein mahdotonta havaita moraalin samanlaisia ominaisuuksia yli yhteiskunnallisten raja-aitojen. Hyvin rikkailla ja hyvin köyhillä ihmisillä on usein hyvin samanlainen ns. yleisestä (ei yhteisestä) hyvästä täysin piittaamaton moraal.

Rikkaat osaavat perustella itsekkyytensä ja eduntavoittelunsa rationaalisesti, mutta arkielämässä ovat joskus jopa omia perheenjäseniään kohtaan tylympiä, julmempia ja raaempia kuin elämönhallintansa, itsekunnioituksensa ja miltei ihmisyytensäkin menettäneet köyhät. --- Voidaan sanoa, että näinä päivinä niin yhteiskuntapyramidin huipulta kuin sen alatasolta löytyy moraaliton roskajoukko. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että totuus löytyisi sitten ns. suuresta keskiluokasta, sillä välttämättä sekään ei muodosta vastakohtaa ylä- ja alaluokkaa vaivaavalle rappiolle. Eikä edes pidä kysyä: Missä sitten on vaihtoehto? - sillä saattaa olla ettei sellaista maailmassa todellakaan tai ainakaan toistaiseksi ole.

Ehkäpä todelliseksi vaihtoehdoksi jääkin vain harvojen toisinajattelijoiden harrastama filosofinen pohdinta. Siis sellainen ajattelun pioneerityö, jolle yhteiskunnallisen keskustelun päiväkohtaisessa poleemisessa kiihkossa kukaan ei korviaan kallista ja joka ei edes pyri vastaamaan yleisen ajattelun tasolla esitettyihin kysymyksiin, vaan rakentaa alusta alkaen uusia kysymyksiä.

5.

Kapitalismi ja kommunismi ovat siis veljet keskenään. Liberalistinen markkinatalous ja sosialistinen suunnitelmatalous ovat samaa sukujuurta. Järjestelmästä riippumatta rikkaat ja menestyvät ihmiset eivät välttämättä ole hyviä ihmisiä, eivätkä köyhät ja syrjäytetyt tyhmiä. Yhä useammin olemme saaneet todistaa miten julkisen vallan arvostetut haltijat jäävät kiinni törkeistä rötöstelyistä ja korkeasti oppineet auktoriteetit paljastuvat taitamattomiksi manipulaattoreiksi. Jäljelle jäänyt länsimainen järjestelmä ei paremmuudestaan kovin korkeata todistusta anna.

Kaikki Ihanteellinen ja Hyvä, ja sen lisäksi vieläpä kaikki Hallittavissa Oleva ja Järkevä, tuntuvat maailmasta kadonneen. Mihin voimme enää luottaa? Kaikki perustavaa laatua olevat ja varmoina kokemamme vastakohta-asetelmat ovat osoittautuneet paikkansapitämättömiksi. Tuntuu siltä kuin Hyvät ja Pahat pelikortit olisi nykäisty käsistämme takaisin pakkaan, ja kortit jaettu uudelleen tavalla, joka kaikissa aiheuttaa vain ahdistusta.

Yksi tapa ratkaista ongelma on sivuuttaa se. Se on muodikasta: sanomme vain, että maailma on nykyisin niin monimutkainen ja ongelmat vaikeita, ettei mitään yksinkertaisia ratkaisuja ole. Hullu se joka uskoo Yhteen Totuuteen - joku menneisiin maailmoihin unohtunut metafysikko kenties.

Kuitenkin kaikki ongelmamme ovat korostetusti Ihmisen, ja ihmisen Ajattelun, eivät Maailman ongelmia. Ihminen hahmottaa Hyvän, Toden ja Kauniin, eivätkä ratkaisut ihmisen moraalisiin, tiedollisiin tai elämyksellisiin ongelmiin voi kertakaikkiaan kadota aikakaudesta toiseen siirryttäessä. Entäpä jos kaikki vain vaikuttaa mahdottomalta, koska hahmotamme maailmaamme aivan harhaisten vastakohtaparien varassa? --

Silloin meidän on vain mietittävä asiat uusiksi. Meidän on palattava haarautuneiden polkujen yhtymäkohtiin, katsottava taaksepäin: mistä kaikki tämä näennäinen monikänteisyys ja määrällinen mässäily käynnistyi, ja miksi.

6.

Aluksi voisimme yrittää mieltää ja torjua erästä ikuista yleisinhimillistä asennevastakohtavääritystä. Kilvoitteleminen keskenämme miltei kaikesta. Emme kuitenkaan koskaan tavoita Totuutta ellemmme tavoittele Totuutta. (Tämä ei ole truismi, trivialiteetti, eikä infantilismi.) Jos meitä esimerkiksi motivoi älyllisen ylivertauisuuden tai oppineisuuden osoittaminen, so. kilpailu ja suoritus, kyseessä on vain ajatuksellinen kujanjuoksu, joka edellyttää annettuja aitauksia. Siinä sallitaan vain valmiiksi kalkitut kilparadat, annetut käsitteet ja arvot, ja kilpailun voittaja harvoin haluaa kyseenalaistaa pelin säännöt. Totuuden kanssa sillä ei ole mitään tekemistä. Kunnia ja häpeä eivät kuulu ajattelijan asennevarustuksiin. Päin vastoin: kunnianhimo on ajattelun kuolema. Se estää meitä asettamasta kysymysmerkkejä tarpeeksi syvälle (Wittgenstein).

Totuus ei paljastu sille joka peilaa itseään kilpailijoidensa kasvoista ja määrittelee sijaintinsa näihin nähden. Totuus ei ole kenenkään ylä- tai alapuolella. Aggressiivinen uhkaaminen ja akkamainen alistuminen eivät palvele Totuutta, ne nimenomaan eivät ole todellisia vastakohtaisuuksia, vaan, suhteessa totuuteen, molemmat yhtä vääriä ratkaisuja. Kun joku ajaa tahtonsa läpi väkivalloin, tai uskoo jotakin vain miellyttääkseen toista, totuuden kanssa sillä ei ole mitään tekemistä.

Totuus on aina jotain ylyksilöllistä ja, voisiko sanoa, ansaan jääneen Narkissoksen peileissä heijastumatonta.

Arkipäivän asenteelliset konfrontaatiot perustuvat Ajattelun annettuihin realiteetteihin, asioihin joiden totuutta emme osaa emmekä halua sen enempää epäillä. Ne ovat elämänmuotomme itsestään selvää Varmuutta, pohja jolla seisomme sitä koskaan kyseenalaistamatta - oikeastaan ne ovat oikea isänmaamme. Niitä puolustamme silloinkin kun koemme uhkana joutua joko naapurikansojen alistamaksi tai kuvittelemme kaukaisen vihollisen edustavan kaikkea omille ajatuksillemme ja arvoillemme vastakohtaista.

Jos haluamme oikeasti ottaa selvän siitä millainen maailma on - jos siis haluamme *nähdä maailman oikein* (Wittgenstein) - ei riitä että ajolehdimme ajopuun tavoin Ajattelun Valtavirrassa. Meidän on avattava padot, avattava annettujen realiteettien rautaesirippu, suunnistettava tutkimusmatkoille kielen ja käsitteistöjen merille.

Kiintoisimmat kohteet löytyvät ihan päinvastaisesta suunnasta kuin huumetta tajunnalleen tarvitsevien efektintavoittelijoiden elämysmeret. Varsinaiset salatut totuudet ovat omassa menneisydydessämme, siinä mikä on jo tapahtunut, kehityshistoriassa, jo kuljettujen reittien varsilla. Siellä - missä meri on mustin ja primitiiviset myrskyt raivoavat- valoa hetkittäin luo joukko sokaisevia käsiteaurinkoja, joita olemme sopivasta näkökulmasta katselemalla luulleet systeemin navoiksi, taivaallisen palapelin yhteensopiviksi paloiksi. Ovatko ne sitä, vai ovatko kaikki konstellaatiot vain harhaa?

Homeroksen Odysseuksen tavoin Narkissoksenkin olisi nyt sodasta palatessaan eksyttävä harharetkille, kenties epätoivoisille ja turhille tai ainakin turhauttaville - mutta myös antoisille, paljastaville, kaiken uudelleen arvioiville. Sodan ja aggressio ovat aina jo olemassaolevan todellisuuden puolustamista, niissä ja niillä ei koskaan ole suoranaisesti onnistuttu eikä onnistuta luomaan mitään ajatushistoriallisesti arvokasta. Silti länsimainen ihminen näkee historiansa lähinnä sotahistoriana - keskittyy siihen mistä on saanut suurimmat (tai räikeimmät) elämyksensä. Kovin moni ei esimerkiksi uhraa montakaan ajatusta noteerataksaan ja edelleen pohtiaksaan mitä oikeastaan merkitsee se että kaikki kolme 1900-luvun suurta ajatusvallankumousta: fysikaalisen maailmankuvan mullistanut Einsteinin suhteellisuusteoria, ihmiskuvan mullistanut Freudin psykoanalyysi, ja ajattelun, kielen ja todellisuuden suhdetta selvittänyt Wittgensteinin filosofia ovat paitsi juutalaissyntyisten myös lähinnä pasifisteiksi määriteltävien miesten kynänjälkeä.

Todelliset edistysaskeleet ihmiskunnan historia ottaa siellä missä Ajatus tuottaa voittojaan, ja näiden voittojen rinnalla kaikki raivokkaat taistelut jumalien, kuninkaiden, mieskunnan tai tuhatvuotisten valtakuntien puolesta saavat kalveta. Taistelut merkitsevät aina vain voimien haaskausta ja itsepetosta: niin paljon kuin niihin ponnistusta, suuria tunteita, uhrauksia ja sankaruutta sisältyykin, ne ovat alusta alkaen toivottomia ja turhia yrityksiä, pelkkää järjettömyyttä.

Ja jos jokin on jo lähtökohdissaan pelkkää järjettömyyttä, mikään mikä siitä suoraan tai välillisesti seuraa, ei muuta nimeä ansaitse.

7.

Pyrkiessämme selvyytteen - tai miksemme sanoisi: Totuuteen - missä erityiskysymyksessä tahansa, menetelmä, jolla ongelmia lähestymme, voi pääsääntöisesti seurata kahta täysin päinvastaista perusjäsenystä.

Voimme ensinnäkin pitäytyä siinä enemmän tai vähemmän rajoitetussa ajatusaitauksessa jonka käsitteistöllä kysymykset on muotoiltu ja jolle ominaisilla todistelutavoilla voimme odottaa vastauksenkin löytyvän. Tai sitten voimme rikkoa totunnaiset, annetut tai julkilausumattomasti oletetut aitaukset saadaksemme asiaan kokonaan uusia ulottuvuuksia, uusia tarkastelukulmia ja näköaloja.

Monista syistä meillä on taipumusta valita ensin mainittu vaihtoehto. Se vastaa parhaiten nykyistä käsitystämme järkiajattelun edellytyksistä. Määrittelemme epäselviä käsitteitä toisten käsitteiden avulla ja pyrimme täsmälliseen ja ehjään, johdonmukaiseen kokonaiskuvaan. Logiikan rooli korostuu. Jos olemme eksyksissä, haluamme selvittää sijaintimme viimeisimmän päivitetyn kartan avulla. Koemme olevamme varmalla maaperällä. Totuuden Kompassi on kädessämme, tiedämme mihin suunnistamme. Eräänä päivänä meren kaikki rannat on kartoitettu. Vielä emme tiedä kaikkea, mutta sanomme, että Tiede edistyy, se on Itseään Korjaava Prosessi.

Mutta mitä tapahtuu, jos panemme eri aikakausina piirrettyjä kartoja päällekkäin ja tarkastelemme samaa maisemaa niiden läpi? Eri aikoina ihmiset ovat nähneet maailmassa hyvinkin erilaisia asioita. Näkökulmat ovat vaihdelleet, ja myös se mitä sanomme rationaalisuudeksi on tuottanut eri aikoina erilaista tietoa. Mitä omalle ajattelullemme tapahtuu, jos laajennamme satunnaista ajatusmaisemaamme visioilla tavasta jolla ajallemme ominainen - niin sanotusti kartesiolainen - rationaalisuus on historiallisesti kehittynyt ja päätyntä nykyiseen muotoonsa?

Silloin mikä tahansa käsittelemämme erityiskysymys - sanokaamme vaikkapa filosofinen kysymys moraalin relatiivisuudesta - asettuu aivan erilaisiin kantimiin. Silloin meidän on kyseenalaistettava niin kysymykset kuin mahdolliset vastaukset niihin. Sama tapahtuu aina kun laajennamme annettujen ajatusaitausten rajoja ja sisällytämme kokonaisia aikalaisajattelun maisemia kuvaavat erilaiset kartat joko osittain tai kokonaan toisiinsa.

Annettuja ajatusaitauksia ovat esimerkiksi uskonto ja tiede. Aikakausien saatossa on niiden puitteissa tulkittu todellisuutta ja ajauduttu ajoittain katkeriin riitoihin.

Nykyisin ne elävät jonkinlaista rauhanomaista rinnakkaineloa toistensa koskemattomuutta kunnioittaen. Uskonto sijoittuu elämän- tai maailmankatsomuksen alueelle, tiede rakentaa maailmankuvaa. Mutta nämä alueet ovat menneet ja menevät päällekkäin ja niihin liittyy ongelmia, vähintäänkin kyteviä. Varjeleeko uskon ja tiedon konsensus ja konformistinen asenteemme kenties meitä kajoamasta johonkin kipupisteeseen - varjelemmeko siis itse asiassa paitsi Itseä myös Tietämättömyyttä? Pitäisikö meidän vertailla uskoa ja tietoa ajatusmuotoina keskenään?

Esimerkiksi: uskonnon suhteen voimme kysyä, voiko kukaan osoittaa tai kokea aitoa uskonnollisuutta tunnustamalla jonkinlaista uskonnollisuutta yleensä, vai ovatko tunnustukselliset uskonnolliset sisällöt aina jonkin tietyn uskonnon mukaisia. -- Tieteessä sen sijaan oletetaan ongelmattomasti - tieteenfilosofisista koulukuntaeroista pitkälti riippumatta - vallitsevan tietynlaisen tieteellisen asennoitumisen, joka on tyypillinen ja leimaa kaikkia erityistieteitä. -- Tarkoittaako tämä kenties että uskon ja tiedon kentät tai kerrostumat erottaa toisistaan jokin päinvastainen päättelysuunta? Vai voidaanko päättelystä edes puhua uskon alueella - eikö se ole tiedollinen käsite?

Jos erittelisimme uskonnon ja tieteen perinteitä edelleen, huomaisimme tarpeelliseksi purkaa ja rakennella uudelleen erinäisiä totunnaisia ajatusaitauksiamme. Luultavasti päätyisimme tarkentamaan rajanvetojamme mm. historiallista tietoa hyväksikäyttäen. Jos kerrostaisimme päällekkäin historiallisia kartoja, huomaisimme että uskon ja tiedon alueet ovat paikka paikoin toisiinsa kiinnikasvaneita, eikä lopulta edes löydy sellaista karttakuvaa, joka esittäisi pelkästään uskoa tai tietoa.

Mutta mihin päätyisimmekään, joka tapauksessa sinne tarvittaisiin rekonstruktioita niistä teistä jonka ihmissuku on aikakausien saatossa erilaisten ajatusmuotojen kehittymisessä läpikäynyt. Ja lopulta karttakuvien sijasta käsiimme jää eräänlainen röntgenkuva, joka ei ehkä kerro niinkään paljon sijainnistamme kuin siitä mikä on oma todellinen terveydentilamme. Ilmiöiden historiallinen läpivalaisu nimittäin myös auttaa meitä diagnosoimaan sairauksia, joiden oireille saatamme olla tunnottomia.

8.

Jonkinlaisen yleisen käsityksen mukaan *todellisuutta* koskevia teorioita ja väitteitä *todistellaan* ja perustellaan tavallisesti *tosiasioilla* - näin ilmaistuna näemme miten näissä käsitteissä sulkeutuvat toistensa sisään sellaiset teorit tai oikeammin opilliset ajatusaitaukset kuin Totuuden korrespondenttisuus ja Totuuden koherenttisuus.

Käytännössä todistustyötä tehdään metsästäväällä ajatusaseilla maailman lainalaisuuksia, so. laatimalla malleja ja havainnoimalla mallinmukaisuuksia, tekemällä empiirisiä havaintoja ja kokeita, kokoamalla systemaattisia mittaustuloksia, tilastoja, jne. Teorioita laajempia todellisuuden tulkintoja tällä tavoin ei voida todistaa. Niitäkin nimittäin on - vuorenvarmasti - ja niiden yhteydessä päättelysuunta tuntuu alinomaa muuttuvan: milloin ne määräävät mielenkiintomme suuntautumista ja kysymystemme muotoutumista, milloin niissä kiteytyy kaikki se Varmuus, jota vakuuttavat vastaukset voivat meille antaa. Niissä on mukana niin intuitiota kuin realismia. Jotkut kutsuvat niitä Suuriksi Kertomuksiksi, Wittgenstein nimittää niitä Yleiskatsauksiksi, eikä niistä ole pitkä matka Karkeisiin Yleistyksiin. Ne muodostavat taustoja, perustan merkityksenannolle, jonka puitteissa tosiasia-aineistot saavat paikkansa ja tutkimustulokset voivat tulla tulkituiksi. --

Miten sitten tällaisia tarvitsemiamme tai joka tapauksessa taustalla vaikuttavia kokonaisvaltaisia visioita voitaisiin todistaa joko oikeiksi tai vääriksi?

Vastaus on: vain tulkitsemalla samaa todellisuutta monesta suunnasta, monista ajattelun kategorioista käsin. Jos jokin tulkinta näin tarkastellen tuntuu sopivan omaksumaamme kokonaiskuvaan, eli näyttäytyy mielekkäänä monen ajatusalueen leikkauskohdassa, se on luultavasti kantavampi ja perustellumpi kuin sitä tukeva yhdenkään yksittäisen tiedonalan puitteissa tapahtuva päättely ja perusteiden arviointi.

Harrastakaamme siis antaumuksella tiedonalojen estotonta risteyttämistä! Jos jokin ilmiö kartoitetaan esimerkiksi filosofian, talouden ja syvyyspsykologian käsitteistöillä ja tulkitaan monesta näkökulmasta, sen todellisen merkityksen on meille paljastuttava.

On siis tallattava paljon polkuja, kuljettava samaa maisemaa ristiin rastiin, palattava polkujen risteys- ja solmukohtiin ja mietittävä miksi ne sijaitsevat juuri siellä missä sijaitsevat. Sellainen suunnistusyritys on outo ja harvinainen maailmassa, jossa Akateemiset Fakki-Idiootit mustasukkaisesti varjelevat Erikoisalojensa Opillisia Nimilappuja ja kilvan viitoittavat Arvovaltaisinta tai Ajanmukaisinta tietä päämäärään.

Mutta juuri siitä on näissä esseissä kysymys. Näissä rikotaan aitausten rajoja ja tarkastellaan asioita epäpyhistä näkökulmista - esimerkiksi uskontoja tarkastellaan kehityspsykologisesta aspektista, ja vastaavasti taas psykologista ihmiskuvaa katsellaan ajatushistoriallisena harhana.

Näissä viljellään vanhoja käsitteitä ikään kuin kukaan ei vielä olisi niiden sisältöä määritellyt. Megalomaaniset yleiskäsitteet eivät pyri tuottamaan mystikkojen kaipaamia maagisia merkityselämyksiä, vaan niissä tiivistyy tekijän tiedonfilosofinen valinta.

Perusteluiksi väitteille ei useinkaan esitetä tosiasiatietoja, ei yksityiskohtia, vuosi- tai muita lukuja, ei myöskään talouden tunnusnumeroita. Tässä ei pinota pöytään prosentteja eikä briljeerata tilastoilla, vaan kootaan toisentyypistä kokonaisuutta. Siihen yksityiskohtia dokumentoiva tosiasiatieto ei edes suoranaisesti ulotu.

Tarkoituksena on löytää uusi pohja maailmaa hahmottavalle ja rakentavalle ajatustyölle - palata Narkissokseen ja rakentaa Minä ja Maailma alusta alkaen uudestaan.

Sellaiselta pohjalta nousevat sitten aivan uudet kysymyksenasettelut. Aikanaan ne muodostavat myös tutkimukselle uudet haasteet.

Totuuksista

1.

Jo lajin primitiivisessä alkuhämärässä elämänmuoto ja ajattelu perustuvat Totuuteen. Elämää säätelevät realiteetit ovat osin väistämättömiä ja peruuttamattomia, ja niiden hallitseminen edellyttää jonkinmuotoista tosietoa ja ajattelua. Kaikki lajille ominaiset selviytymisohjelmat, tietty arkielämän käytäntöjen jatkuvuus, karttuva tietopääoma ja sen varassa saavutettu ajatustaustaan kuuluva vakaus, perusluottamus ja Varmuus (Wittgenstein) - siis kaikki se mikä luo kiinteyttä ja jatkuvuutta jokapäiväiseen elämään, se luo pohjaa ja mahdollistaa ajattelun, joka pyrkii tavoittamaan Totuuden. Puheet siitä että maanviljelys mahdollisti kulttuurin eivät ole turhia. Vastaava asetelma tiedollisella puolella tarkoittaa, että vain suhteessa vakiintuneisiin totuuksiin voi kriittinen epäily olla mielekäs. Mitä ja miten ihmiset laajassa mitassa ajattelevat, sen tulisi nojautua Totuuteen. Totuus on siis legitiimi taustajärjestelmä suhteessa sekä ulkoiseen että sisäiseen maailmaan.

Tiedon karttuminen on ihmeellinen prosessi. Toistuvista haasteista olemme lajina oppineet selviytymään koska aivomme rakentavat meille malleja, jotka tunnistavat erityisten tilanteiden olennaiset piirteet ja auttavat meitä reagoimaan oikein. Invarianssi, samuuden tunnistaminen, ja yleistäminen, samuuden ulkoistaminen, ovat saman asian kääntöpuolia - kuin Narkissos ja hänen kuvajaisensa. Narkissokselle sielu on maailman peili. Jollei tieto kartu, Narkissos jää peilinsä vangiksi. Mutta tieto on karttunut. Ajattelemisen on aktiivinen tapahtuma.

Kun maailmassa meitä kohtaavat alinomaa vaihtuvat ja uudet asiat, niidenkin hallitsemiseen ajatusapparaattimme yrittää ensin soveltaa saavutettuja jo olemassaolevia resursseja. Nämä resurssit muodostavat vakaan taustajärjestelmän, johon kaikkea uutta suhteutetaan. Ajattelun perusmuoto on maaginen merkityslaajentuma. Vakaata taustaa koossapitävät voimat ovat nimittäin puhdasta magiaa - juuri magia on oikea sana kuvaamaan kaikelle ajattelullemme ominaista kokonaisvaltaisuutta, holismia. Hahmotamme aina ja kaikkialla kokonaisuuden ennen osia, ja osat saavat yleisen merkityksensä suhteessa johonkin taustaan. Kaikki ajattelu edellyttää ja sitoo tuotoksiinsa yleiskäsitteellistä magiaa, jota ei ole ihan helppo havaita eikä sovittaa siististi yhteen kirkkaan totuuden kanssa.

Magia ajattelussa ei merkitse mitään yksittäistä mystistä elementtiä, se pikemminkin on jonkinlainen kaikkiallinen alkuvoimainen pohja, jolla kielen ja käsitteiden meri kelluu. Jos magia temmattaisiin pois, kaikki käsitteet tyhjenisivät, niin paljon kuin ne toisiinsa koettaisivatkin tukeutua. Itse asiassa varsinkin kaikki yleistävä käsitteemuodostuksemme on puhdasta magiaa - siis juuri se osa ajatteluamme, jota toisaalta pidämme 'kehittyneimpänä' ja jonka avulla saamme maailmaa hallintaamme.

Historiallisesti ottaen kulkee pitkä mutta ehyt kehityslinja primitiivisen ihmisen ensimmäisistä, jumaluuksiksi mielletyistä yleiskäsitteistä nykyiseen abstraktioilla operoivaan tieteelliseen ajatteluun, jossa Totuus omaa yhä jumalallisen ominaisuuden. Primitiivinen ihminen näki vuoren siellä ja toisen täällä, ja kun hän kohtasi oikein suuren vuoren - vuoren jossa oli vuoren ominaisuuksia monin verroin, hän koki sen VuoriJumalana tai VuoriHallitsijana. Tieteentekijä taas koettaa koota vuorenkorkuisen pinon tietoa hallitakseen sillä maailmaa.

Pitkässä historiallisessa kehityskaaressa näemme hallinnan vähitellen lisääntyvän. Jos rajaamme tarkastelukulman eurooppalaiseen historialliseen aikaan, näemme joitakin selviä kehitysaskelmia.

Antiikki tavoitteli TosiOlevaista - kysymys kuului: kumpi on ensisijaista, Ajattelu (Minä) vai Todellisuus (Maailma). Minä ja Maailma muodostivat Ideoiden välittämän symbioosin, ne eivät olleet toistensa vaihtoehtoja.

Keskiaika koki Maailman rakentuvan Jumalan Ajatuksista. Tämäkin oli omituinen symbioosi.

Vasta Uuden Ajan ajatteluperinteessä Totuus näyttää merkitsevän jotain, joka selvästi ja korostetusti sijoittuu Minän ulkopuolelle, Todelliseen Maailmaan. Tämä on seurausta kartesiolaisten dualismien perusjäsennyksistä.

Meille tämän ajan ihmisille Totuus on parhaimmillaan jotain ”objektiivista”, jota kukaan ei voi kiistää - jotain ei vain yksityisen subjektiivisen Minän, vaan myös sosiaalisen Minän yläpuolelle sijoittuvaa. Voisi luulla, että tässä näkemyksessä sisäkkäisiteet maailmaan raukeaisivat ja Narkissos vapautuisi viimeinkin lähteeltään. Mutta lähemmässä tarkastelussa käy päinvastoin: kartesionismi se vasta omituiseksi symbioosiksi osoittautuukin.

Joka tapauksessa: Totuuden sijaintipaikoiksi osoittautuvat primitiivisellä kehitysasteella LuonnonJumalat, antiikissa Idea-Jumalat, keskiajalla Jumalaiset Dogmit, ja uudella ajalla Tarkkailevan Subjektin löytämät Objektiiviset Totuudet. Jokin kehityslinja kulkee siis jumalallisista Totuuksista Totuuden jumalointiin.

2.

Ikuisella ihmisellä on ikuinen Narkissoksen ongelma: mihin sijoittuu Totuus hänen oman Ajattelunsa ja Maailman välillä? Peili hämää häntä. Näkeekö hän lähteessä Totuuden itsestään vai Maailmasta?

Mutta tämä on vain yksi ongelma. Ei sovi unohtaa että ihminen on alusta alkaen läpikotaisin sosiaalinen laji. Ihminen on laumaeläin. Yksilö syntyy, kasvaa ja kehittyy, elää ja selviytyy vain yhteisön jäsenenä. Yhteisön eheys, valtahierarkia ja työnjako ovat varsinkin primitiivisellä asteella ensisijaisia - yksilöiden roolit määräytyvät sosiaalisen taustan tarjoaman liikkumavapauden puitteissa. Alkulauman piti selviytyäkseen olla valtarakenteiltaan aukoton, ja johtajan tottelemisen piti olla ehdotonta. Yksilön olemassaolo oli hänen osakseen laumassa lankeavan paikan täyttämistä.

Sellaisilla ehdoilla lajimme on selviytynyt.

Havainnollisen kuvan siitä, miten syvällä primitiivisen alkulauman sosiaaliset ohjelmat meissä yhä vaikuttavat, tarjoaa esim. suhtautumisemme sukurutsaan, lähisukulaisten keskinäiseen sukupuolirakkauteen. Se on tabu, rajusti torjuttu asia, ja kaikkialla on säädetty varsin ankaria rangaistuksia tabun rikkojille.

Mitään niin sanotusti kylmää järkisyyttä, joka tekisi esimerkiksi sisarusten keskinäisen sukupuolirakkauden jotenkin "erilaiseksi" ja joka jotenkin selittäisi tabun synnyn ja perustelisi raskaan sanktioinnin, ei ole. Niinpä on päädytty oletukseen, että suhtautumistamme ja käyttäytymistämme tässä määräävät alkulaumassa vallinneet valta-asetelmat. Alkulaumassahan "perhe" tarkoitti kaikkia johtajauroksen omistamia naaraita, joihin kajoaminen oli lauman muilta uroksilta kiellettyä. Tämän kiellon nykyinen ilmenemismuoto on sukurutsatabu. (Freud: Toteemi ja Tabu.)

Tabun tyyppillinen nykyinen rikkoja on insestintekijä, lapsen hyväksikäyttäjä, valtansa ja voimansa väärinkäyttäjä. Hän on primitiivinen jäännös, hirviö, historian kääntöpuoli. Hänen käyttäytymisensä ymmärtämisessä Narkissos joutuu ylivoimaisiin vaikeuksiin: yhtä perusteellisesti kuin lapsen hyväksikäyttäjän teot täytyy tuomita, yhtä perusteellisesti pitäisi kuitenkin kaivaa näkyville niiden lajityypillinen lähtökohta. Teon hyväksyminen ja ymmärtäminen ovat eri asioita, mutta useimmille meistä ne liimautuvat yhdeksi tiukaksi klimpiksi. Narkissos ei tässä pääse irti peilikuvastaan.

Vastaavasti eräissä kulttuureissa isät taas varjelevat tyttäriensä kunniallisuutta niin mustasukkaisesti, että surmaavat tämän mikäli hän antaa aiheita häpeään. Tässäkin määrävä sisältö on seksuaalinen.

On myös vaikeaa tajuta, että tervehenkiset nuorukaiset saattavat muutaman vuoden rintamalla olon jälkeen raaistua ja elukoitua niin että raiskaavat vihollisen naisia ja tappavat lapsia. Siinäkään ei kuitenkaan ilmene mitään lajille epätavallista.

Vallalla ja seksillä on syvät kytkentänsä. Ne kauhistuttavat meitä ja arki ajattelumme varoo niihin kajoamasta. Uutiset seurakuntapoikiin sekaantuneista katolisista papeista saavat meidät kuohuksiin. Miten voitaisiin sanoa: ei mitään ihmeellistä, se oli odotettavissakin. Eikö meidän pitäisi nähdä nämä asiat etukäteen?

Primitiivisen lauman asteelta on pitkä matka Minä-Subjektin eriyttäneeseen eurooppalaiseen kartesionismiin, mutta ei pidä kuvitella, etteivätkö lajityypilliset ohjelmat meissä yhä vaikuttaisi. Tärkeätä olisi tajuta millaiset Vallan mekanismit ja niitä legitimoivat Omit meillä on keskuudessamme juuri nyt. Mistä ne juontuvat, miten magia niissä ilmenee.

Alkulauman valtarakenteiden ajattelemisen auttaa meitä ehkä käsittämään, ettei ainoa Totuuden ongelma liity siihen mitä Narkissos näkee lähteessään. Minän ja Maailman lisäksi on noteerattava Me - eli se Valta, jolla sosiaalinen todellisuus organisoituu. Tämä valta ei periaatteessa eroa muusta hallinnasta, jolla ihminen ottaa maailmaa haltuun. Sama yleistävä käsitteenmuodostus, joka rakentaa merkityslajentumia ja toimii pelastajan roolissa selviytymistäistelussa, sama magia, joka luo ensimmäiset Jumaluudet, antaa myös Johtajan vallalle maagisen legitimaation. Valta on aina jotain jumalallista.

Valta on jumalallista yhtä lailla puhutaanpa tiedollisesta Todellisuuden hallitsemisesta tai sosiaalisesta Lauman hallitsemisesta. Usko, Tieto ja Valta punoutuvat alusta alkaen samaan kudelmaan.

Usein nämä lankeavatkin yhteen. Totuuden sijoittumisen ongelmaan tämä tuo uuden ulottuvuuden: on olemassa sosiaalinen todellisuus, Me, jossa Totuuden on löydettävä paikkansa.

3.

Sosiaalinen Totuus on ongelmallista aluetta. Se vallitsee käytännössä.

Primitiivisessä laumassa valta perustui aluksi raakaan voimaan. Tilanne muuttuu, kun kulttuuri syntyy. Kieli ja käsitteistöt astuvat kuvaan ja voima pukeutuu uusiin ilmiöihin. Yleistävä käsitteenmuodostus luo jumalhahmoja - ja poppamiehet, jotka liittoutuvat jumalten kanssa, nousevat voimahahmoiksi. Kuten voima muotoutuu uudelleen, samoin Totuus saa uuden muodon. Se on olennaisesti sosiaalinen muoto.

Tapa jolla Tieto on Valtaa havainnollistuu hyvin siinä että tärkeät tiedot ovat aluksi salatietoa. Salaisuuksiin vihkiytyneet papit kuiskivat niitä valituille temppelin kaikkeinpyhimmässä. Kaikkeen tietoon on aina liittynyt ja yhä liittyy pyhyttä, joka säilyy parhaiten kun se kätketään. Salatieto ja etuoikeutetuille tarkoitettu sivistys kietoutuvat yhteen syvällä primitiivisessä alkuhämärässä. Tämä hämäryys elää meissä yhä.

Joskus kokonainen aikakausi voi jäädyttää Pyhän Tiedon - kun Tieto ei kartu, elämä pysähtyy. Eurooppalainen elämänmeno pysähtyi keskiajalle tuhanneksi vuodeksi.

Keskiaikaisen, käsitekiinteyksillä operoivan, depersonaloituneen eurooppalaisen ajattelun Totuus oli puhtaasti jumalallista, ilmoituksenomaista ja pyhiin käsitteisiin sitoutunutta - on todella vaikeaa sanoa mihin sellainen Totuus paikallistuu. Totuuden pyhittämisen akti häivytti yksilöllisyyden ja sen myötä myös inhimillisen vastuun, joten julmuus ja mitä primitiivisimmät rituaalit mahdollistuivat. Keskiajan historian peilissä uskonto näyttää rumemman puolensa.

Vasta kartesiolainen herääminen nosti yksityisen Minän ja välineellistä järkeä käyttävän ihmisen näyttämölle. Totuuden ominaisuutena oli kuitenkin yhä jumalallisuus, vaikka uutta aikaa elettiinkin Meidän, so. Ihmisten Maailmassa. Kun keskiajan ihmistä ympäröi ulkoapäin Jumalan asettama maailmanjärjestys, niin uuden ajan ihminen puolestaan sisäisti jumaluuden ideat ajatteluunsa. Sosiaalisesta Totuudesta tuli eräänlainen käytännön välittäjä: ihmistä suurempia totuuksia saatettiin legitimoitua hankkimalla niille laaja kannatus. Demokratiakin on tätä.

Omassa positivistisessä tiedon- ja tiedekäsityksessämme Tieto tai Totuus on jotain empiirisen tutkimuksen keinon vähitellen paljastuvaa, esiinmurtautuvaa, täydentyvää. Tutkijan Minä on vastakkain Maailman tai sen yksityiskohdan, tutkimuskohteen kanssa, ja se miten hän käsitteillään ja teorioillaan todellisuutta hallitsee mittaa hänen työnsä arvon. Silti tutkimuksessa on mukana myös sosiaalinen elementti, joskin määritelmällisestikin epäpersoonallisena: oikea tieteellinen tutkimus on sellaista joka on vapaasti toisten tutkijoiden toistettavissa ja antaa saman Tuloksen joka kerralla. Kun jostain asiasta sitten ollaan laajalti yhtä mieltä, se muuttuu kiistattomaksi Totuudeksi, ja vähitellen se sulautuu osaksi Vakioista Taustaa. Siitä tulee osa Meitä Kaikkia tukevaa Tiedon taustajärjestelmää.

Suurin osa ihmisiä käytännön arkielämässä määräävistä asioista sijoittuu taustaan - ne eivät provosoi ongelmia tiedollisten vastakohtien kentässä. Nämä itsestäänselvyyksinä hyväksytyt asiat muodostavat elämänmuodon huomaamattoman perusrungon, Varmuuden - eli Sosiaalisen Totuuden kannalta välttämättömät, näkymättömät langat, jotka sitovat yksilöt yhteisöksi.

Äärimmilleen puhtaaksiviljeltynä vain tällaisista itsestäänselvyyksistä muodostunut elämänmuoto saattaisi olla ulkoisesti täysin kivettynyt. Sen elämänmeno olisi rituaalinomaista. Siinä ei ilmenisi uutta luovaa toimintaa ja sen muodot säilyisivät muuttumattomina vuosisatoja tai -tuhansia. Historia tuntee tällaisia kulttuureja.

Elävissä kulttuureissa tapahtuu kuitenkin sisäisen, normaalisti tunnistamattomaksi jäävän elämänmuotorungon kosketuspinoilla jatkuvaa liikettä ja reagoitua, joka määrittää uudelleen kulttuurin suhdetta sen kohtaamiin ärsykkeisiin. Tämä uutta luova kasvutapahtuma voi lopulta muuttaa merkittävässä määrin koko kulttuuria. Historia muodostuu Suurista Kertomuksista. Kulttuuri- ja ajatushistoriassa tapahtuvat muutokset ovat tietenkin tavattoman hitaita, esimerkiksi eurooppalaisen ajattelun laadullinen muutos uudella ajalla on sarja metamorfooseja noin kuuden- tai ehkä neljänsadan vuoden kuluessa. Emme voi mitenkään nähdä muutoksen kaikkia rönsyjä ja vaihteita, näemme korkeintaan ääripäät.

Keskiajan depersonaloituneen Totuuden kenttään olemme me uuden ajan ihmiset puhjenneet Yksilöllisen Olemassaolon saarekkeina, kokien Totuuden uudelleensijoittamisen hankalana ongelmana. Periaatteessa se voisi sijaita jossakin kolmesta mahdollisuudesta: Todellisuudessa, so. Luonnossa itsessään, Tiedeyhteisön tai muun SosiaaliYhteyden keskenään sopimassa paikassa, tai erikseen jokaisen individualistisen Minän henkilökohtaisessa omistuksessa.

Eurooppalainen perinteemme painottuu kahteen ensimmäiseen alueeseen. Amerikkalainen perinne, jos sitä nyt edes voi perinteeksi kutsua, seikkailee vapaammin kahden jälkimmäisen alueella.

4.

Amerikkalaisessa elokuvassa Double Jeopardy kerrotaan tarina petollisesta aviomiehestä, joka lavastaa vaimonsa syylliseksi omaan murhaansa, tekee todellisuudessa katoamistempun ja nostaa edunsaajan kautta huomattavat vakuutusrahat. Vaimo tuomitaan raskauttavien todisteiden perusteella, vaikka ruumista ei löydetäkään. Hän menettää huoltajuutensa ja joutuu istumaan pitkää tuomiota. Vihdoin vapauduttuaan hän jäljittää miehensä ja päättää kostaa tälle.

Tilanne on hieman outo, koska vaimo on tuomittu ja jo kärsinyt rangaistuksen teosta, jota hän ei ole tehnyt. Juridisesti asia amerikkalaisen oikeuskäytännön mukaan on yksiselitteisesti sellainen, että hän on nyt vapaa murhaamaan petollisen miehensä - häntä ei tästä teosta voida enää toistamiseen tuomita.-Herää tietysti kysymys, missä kohden tarkkaan ottaen tällainen oikeudellinen ajattelu tuottaa omituisen lopputulemansa?

Kysymys on viime kädessä siitä, että amerikkalaisen oikeusajattelun mukaan Totuus syyllisyydestä on juryn ratkaistavissa, ts. yksimielisen juryn päätöksellä on käytännössä todellisuutta koskeva totuusarvo. Tämä merkitsee pitkälle sopimukselliseen suuntaan vietyä valtaa päättää siitä mikä on Totuus.

Kun virheitä joskus tapahtuu, varsinainen keskustelu rajoittuu koskemaan vain sitä, onko ihmisillä tarjota tilalle parempaakaan oikeusjärjestelmää kuin tämä, jossa syyttäjä ja puolustus todistelevat puolesta ja vastaan ja vetoavat aineistollaan, argumenteillaan ja useimmiten myös tunteillaan "vertaistensa" kanssaihminen muodostaman juryn harkintaan. Amerikkalaisten mielestä nykyinen tilanne on hyvä: oikeus toteutuu käytännössä parhaalla mahdollisella tavalla. Tilanne vastaa heidän ajatteluperinnettään ja siihen implikoitua käsitystä Totuudesta.

Euroopassa ei tietysti mikään vastaavanlainen tulisi kysymykseenkään: teon tunnusmerkistön muodostaisivat käsitteet ja määreet joilla se yksilöityisi suhteessa todellisuuteen, jossa amerikkalaismaillisia päällekkäisasetteluja ei ilmene. Mutta Amerikassa liikutaan sopimus pohjalla: jos ja kun yleinen käsitys todellisuudesta ja todellisuus joutuvat vastakkain, yleinen käsitys on se joka painaa vaa'assa enemmän.

Elokuvan esittämä, tässä kärjistetty oikeusajattelun dilemma on ääriesimerkki, mutta samaa sukua olevia ilmiöitä voidaan poimia todellisuudessa esim. amerikkalaisen tieteenharjoittamisen piiristä.

Yliopistollisten opinnäytteiden kirjoittamisen sääntönä on, että kaikki niissä on jatkuvasti "avointa" ja hallittavissa: että tutkija kertoo mitä ja miten hän aikoo tutkia, kommentoi koko tutkimuksen ajan työnsä edistymistä, ei eksy harhapoluille, esittää lupaamansa tulokset tuloksistaan ja viittaa lopuksi jatkokäsittelyn mahdollisuuksiin. Tällaisen ahkeran oppineisuuden - tai oikeastaan paremminkin opillisuuden - osoittamisen seurauksena yliopistojen kirjastojen hyllyt notkuvat väitöskirjoja, joissa

ei esitetä mitään varsinaisesti uutta. Akateeminen ahkeruus tosin on kukoistanut vallankin viime sodan jälkeen - mutta julkaisujen suunnattomalla määrällä ei ole mitään suhdetta uudelta pohjalta nouseviin tieteellisiin oivalluksiin tai löytöihin. Erityisalojen sisällä viriäviä keskustelujakin leimaa itsetarkoituksellisuus.

Tieteenharjoittamisellakin on raadolliset motiivinsa, ja Amerikassa se on korostetusti sosiaalista toimintaa - jos se on jotain muutakin, niin korkeintaan koketeeraavaa yksilöllisyyden korostamista, omien äänenpainojen lisäämistä, tekstin elävöittämistä pikantein mausteviittauksin.

Amerikan panos varsinaiseen tieteelliseen perustutkimukseen on suhteutettuna uuden ajan historiaan ollut mitätön, ja yhä edelleen, karkeasti ottaen ja valtavirtaa ajatellen, Amerikan paras anti keskittyy suoritustasolle, pragmaattisiin yhteyksiin, joissa Totuus joskus saadaan hyvin hinnoitelluksikin. Euroopassa kaikki on toisin, sillä eurooppalaiselle tutkijalle Totuus on aina jotain kokonaan paljastumatonta, jotain jonka merkityksiä ei etukäteen kannata määritellä, jotain joka itse määrittelee itsensä sikäli kun tutkija onnistuu raottamaan oikeita verhoja.

Amerikkalaiselle ajattelulle on siis tyypillistä legitimoida totuusarvoja sosiaalisin sopimuksin. Tämä on vähän paradoksaalista, mutta historiallisesti ottaen palautettavissa suuren yhtenäisen yhteisöllisen perinteen ja kulttuuria luovan taustajärjestelmän puuttumiseen.

Amerikka on eurooppalaisen irtolaisväestön, seikkailijoiden ja onnenonkijoiden, karkotettujen rikollisten, laivalasteittain rahdattujen huorien ja orjien asuttama ja kansoittama manner, jossa poikkeavat ja kummalliset lahkot saivat mahdollisuuden muodostaa yhdyskuntia. Niitä kannusti Unelma Vapaudesta, mutta vaelluksesta Uuteen Maailmaan muodostui kuitenkin eräänlainen Uuden Ajan Ensimmäinen Exodus, jossa kaikki hienot ideat haaskautuivat. Sosiaalisuus taantui primitiivisen lauma-aggression tasolle ja sotaisuus korvasi kulttuurin.

Suuri amerikkalainen myytti nousee yksilön vapaudenkaipuun pohjalta ja keskittyy taiteessa toistamaan sankaritarinan teemoilla amerikkalaista unelmaa, taistelevan yksilön menestystarinaa. Menestyminen mittaa Amerikassa kaiken. Totuus ja valhe, oikea ja väärä, kaunis ja ruma saavat siunauksensa siinä missä niiden avulla nousee kunniaan.

Kukaan ei tunnu erityisesti häiriytyvän paradoksista joka liittyy siihen teoreettiseen ja käytännölliseen mahdottomuuteen, että uudet totuudet, poikkeuksellisen herkkä oikeudentunto tai symbolirikas syvälinen taide saattaisivat aidosti puhutella niin sanottua suurta enemmistöä.

5.

Yksi tapa paikallistaa eurooppalainen Uuden Ajan alku on sijoittaa se 1400-luvulla eläneen saksalaisen filosofin Nicolaus Cusanuksen oivallukseen vastakohtien yhteenlankeamisesta, ns. coincidentia oppositorumista. Cusanus ajatteli suunnilleen näin: Jumala näkee äärettömyyden, mutta rajallisessa maailmassa elävälle ihmiselle se jää käsittämättä. Jos ympyrän kylkeen piirretään suora, ympyrän kehä lähenee suoraa kun ympyrän koko kasvaa. Jossain äärettömyydessä äärettömän suuren ympyrän kehä sitten yhtyy suoraan - mutta äärettömyys on vain Jumalan todellisuutta. Ihminen voi kuitenkin ymmärtää omien käsitteidensä äärellisyyden. Idea, etteivät vastakohtaiset attribuutit olekaan erillisiä ulkomaailman entiteettejä, vaan sijoittuvat samalle akselille toistensa ääripäihin ja voivat ikään kuin varauksillaan kumota toisensa, merkitsi aivan uudenlaisen ajattelun heräämistä. Tämän idean vallankumouksellisuutta ei tajua ellei ensin eläydy keskiajan depersonaloituneeseen, lakkaamattomasti universaaleista kiistelevään maailmaan, jossa käsitteet vaikuttivat yhtä kiinteiltä kuin esineet.

Uusi ajattelu johti luonnostaan Minän sijoittamiseen kaikkien maailman vastakohta-akselien keskipisteeseen. Minä ja Maailma asettuivat kartesionismissa vastakkain. Kun Subjekti eriytyy, Maailma objektivoituu. Käsitteistä tulee keino mitata ja hallita Maailmaa. Turhaan ei Descartes pannut kirjansa nimeksi Metodin esitys. Turhaan hän ei harpejaan pyöritellyt ja Suurta Maailmanselitystä hahmotellut.

Voidaan tietysti väittää, ettei uudella ajalla mitään aivan uutta tapahtunut. Antiikin Narkissos oli kurkistanut peiliin, ja vastakohtaparien maailma oli auennut jo hänelle. Hän vain ei hallinnut maailmaansa, odotti sen vastaavan rakkauteensa tavalla, joka valitettavasti on todellisuudelle vieras. Se mikä uudella ajalla varsinaisesti tapahtui, moninkertaisti ja kumuloi maailman hallinnan määrän.

Olemme edenneet juuri tällä tiellä. Olemme kehittyneet huimasti maailman mittaamisessa, ilmiöiden kartoittamisessa ja luonnonlakien löytämisessä. Silti osa siitä henkisestä varustuksesta jonka varassa niin sanottu tieteellinen tai eksakti ajattelumme operoi, palautuu paljon syvemmälle inhimillisen ajatushistorian primitiiviseen alkuhämärään kuin mitä olemme kyvykkäitä tunnistamaan tai halukkaita tunnustamaan.

Ajattelussa, myös uuden ajan "tieteellisessä" ajattelussa, on aina mukana primitiivistä magiaa. Esimerkiksi "ymmärtämisen" tai "oivaltamisen" tapahtuma - mitä ne ovat? Millaisin ehdoin ne aivoissamme tapahtuvat? Wittgenstein sanoo, että ymmärtäminen on sitä että näemme yhteyksiä. Näkisimmekö yhteyksiä ellei ajatusapparaattimme hyödyntäisi primitiivistä magiaa - alkutilaa jossa kaikki on yhtä? Entä onko oivallus esimerkiksi jokin maagista pimeyttä leikkaava kirkas salamanisku? Kumpi näistä vastakohdista - pimeydestä ja valosta - irtoaa muka toisestaan ja tulee toimeen omillaan? Millaisia ovat Totuuden ehdot? Voisiko Totuuden muka jotenkin juuria irti siitä alkuperäisen magian maaperästä, josta ihmistaimet yhä miljoonien vuosien kehityksen tuloksenakin kasvavat?

Kartesionismiin sisäänrakennettuna vaarana on että kehitys täydellistyy Subjektin ja Objektin irtoamiseen kokonaan toisistaan, jolloin jossain mielessä palaamme keskiaikaiseen opilliseen käsittemagiaan.

Uuden ajan individualistinen trendi on ollut tavattoman voimakas. Psykologisen ihmiskuvan kehittyminen on vain pieni väliviive siinä. Mitä tapahtuu, kun individualistista vapautta tavoitteleva mutta individualistiseen sokeuteen ajautuva Subjekti lakkaa näkemästä itseään? Narkissoksen maailmanpeili sumenee - hän kuvittelee itsensä maailmasta irrallaan vaikuttavaksi vapaaksi toimijaksi, jota vain hänen omat ennakkoluulonsa rajoittavat - ja maailmasta hän ei enää tunnista omaa kuvaansa sen vedenpinnalla. Totuudesta tulee jälleen Absoluutti, se lakkaa olemasta suhteessa Ajattelijaan, eikä sijoitu enää mihinkään. Täydellisen sokean kartesionistin hämmästyttävien päämäärä on yritys toistaa Minä tai yleensä Ihminen Maailmassa, esimerkiksi rakentaa keinoäly. Sellainen kaipaus palaa Narkissoksen kaipuuseen - saako hän lähteensä lopulta vastaamaan (itse)rakkauteensa?

Ehkäpä hän onnistuukin siinä, ainakin omasta mielestään, mutta ei tietenkään oikeasti. Todellisuudessa hän vain lakkaa näkemästä magian omassa ajattelussaan ja alkaa pitää aivojaan koneena - ja nämä koneen ominaisuudet hän toki lopulta toteuttaa tekniikkansa keinoin konstruoidessaan laitteessa, joka epäilemättä vangitsee ja sulkee tahdottomaksi kuihtuvan Narkissoksen rakkautensa "servomekanismiin".

6.

1900-luvun suuret eurooppalaiset ajatusvallankumoukset: suhteellisuusteoria, psykoanalyysi ja Wittgensteinin filosofia, rantautuivat Suomeen aluksi vain vaimeina maininkeina, muutaman poikkeuksellisen paikallisen ajatusvaikuttajan toimesta. Näin siitä huolimatta että saksankielistä kulttuurialuetta yhdisti vuosisadan alussa omaa kansallista sivistystä tavoittelevaan maahamme vahva napanuora.

Einsteinista tuli heti ns. erityisenä suhteellisuusteorian tunnetuksi tulleen lehtiartikkelin ilmestymisen jälkeen koko tiedemaailman superjulkkis, joten häntä jätettiin tuskin missään kokonaan noteeraamatta. Niinpä myös suomalaisen sivistyshistorian suvereeni voimahahmo Eino Kaila, psykologi, filosofi ja tietoteoreetikko, akateemikko, armoitettu esitelmäsiijä ja kirjallinen tyyliniekka, ulotti provokatiivista voimaa uhoavan kiinnostuksensa ja kriittiset pohdiskelunsa koskemaan suhteellisuusteorian filosofista merkitystä. On vaikeaa jälkikäteen nähdä, oliko Kailalla asiasta mitään omaa sanottavaa, vai halusiko hän vain päteä vaikeasti käsitettävien asioiden kilparadalla.

Kaila ei missään tyytynyt altavastajaan asemaan vaan halusi edustaa kehityksen kärkeä, ja hän lienee ollut myös psykoanalyysin ensimmäisiä esittelijöitä meillä. Persoonallisuuden psykologiassa Kaila kuitenkin korosti holistisuutta ja kallistui hahmopsykologiaan - Freudin yhteydessä hänen vitalistinen näkemyksensä painottaa pelkästään psyykendynamiikkaa. Syvällisempi paneutuminen olisi ehkä pakottanut hänet pysähtymään akateemisella laukkaaurallaan. Voidaan sanoa, että hänen ihmiskuvansa on psykologinen, mutta ei-freudilainen.

Sanaa "alatajunta" hän käyttää jo ensimmäisen maailmansodan aikoihin, ja 1930-luvun alussa ilmestyneessä pääteoksessa "Persoonallisuus" hän on sulattanut freudilaisen käsitteistön osaksi omaa kokonaisnäkemystään. Sittemmin samalla vuosikymmenellä psykiatri Yrjö Kulovesi ja kulttuurikriitikko Tatu Vaaskivi lanseerasivat psykoanalyysin oppijärjestelmänä ja ihmiskäsityksenä ammattiipiirien ulkopuolellekin.

Sen sijaan Wittgensteinista - jonka noteeraamiselle ajatushistoriallisessa tarkastelussa Freudin ja Einsteinin rinnalle löytyy varmasti näistäkin kirjoituksista perusteita - täällä ei kukaan tunnu perustaneen ennen kuin toisen maailmansodan jälkeen ja varsinaisesti vasta 60-luvulla. Mainintoja häneen tuntuu toivottomalta metsästä sota edeltäneeltä ajalta. Tätä kirjoitettaessa ei esimerkiksi kansanvalistajana jo puoli vuosisataa toiminut Mitä-Missä-Milloin -vuosikirja ole maininnut kertaakaan nimeä Ludwig Wittgenstein.

Osaltaan tällainen kansallinen sivistyskuva kertoo siitä miten saksankielinen sivistys kaikista historiallisista ja kulttuurisilloista riippumatta saapui itsenäistyvään ja omaa sivistyslinjaansa rakentavaan maahamme siilattuna ja valikoituna. Vaikka saksalaiset ja suomalaiset ovat kansoina sukulaissieluja, ja historiallinen kohtalonyhteyskin on olemassa, saksalaisuudesta suomalaisia on aina puhutellut jokin muu kuin se mikä siinä on ollut historian silmissä edistyksellistä. Olemme arvostaneet saksalaisia jopa ohi ruotsalais- ja venäläisisäntiemme ja hakeneet saksanmaalta niin sivistystä kuin sotilaallista tukea. Mutta suhteessa saksankielisen sivistyksen parhaaseen antiin olemme olleet ikään kuin kaksinverroin saksalaisia: jos he itse ovat mitätöineet juutalaissyntyisten nerojensa hengentyöt, vielä vaikeampi on ollut 1900-luvun ajatusvallankumousten tie suomalaisten yleiseen tietoisuuteen.

Jokin saksalaisuudessa on kuitenkin puhutellut ja puhuttelee meitä erityisellä tavalla. Miksi tämän kansan - tai kielen - ominaislaatu on ollut niin houkutteleva? -- Joku on joskus hupaisasti todennut, että saksan kieli on lauserakenteeltaan sillä lailla konstrukttiivinen, että saksalaisen ajattelunkin täytyy olla mekaanisemmista rakennuspalikoista koostuvaa kuin muiden eurooppalaisten kielten alueilla. -- Tämä ei ole ihan huono havainto, sillä juuri senkaltaisia kytkennät ajattelun, kielen ja kulttuurin välillä syvätasolla ovat. --

Kailan - joka myös ammensi vaikutteensa saksankielisen kulttuurin alueelta - tekstejä lukiessamme aistimme vahvan asenteellisen, voisiko sanoa nietzscheläisen ihannoinnin saksalaista ahkeruutta, kuria, järjestystä, perusteellisuutta ja kaiken loppuunajattelemista kohtaan. Ovatko nämä ehkä perisaksalaisia hyveitä? Vastaako jokin niissä ehkä suomalaista sisua ja äärimmäisyysmielialoja? Suomalaista sotilasihannointia?

Nämä samat tendenssit saivat erään loppuunviedyn ilmauksensa natsismissa. Sairas ääriliike rakentui sinänsä hyvien, perinteisten arvojen varaan, ja käänsi hyveet lopulta irvikuvikseen. Voimme aistia tässä taustalla vaikuttavan voimakkaan psyykkisen dualismin. Saksalaisella mitalilla onkin kaksi puolta. Vahvat hyveet kätkevät kauas taustalle piilotetut paheet. Tarvitaan erityistä ylevöittävää, sublimatiivista voimaa vahvuuden jatkuvaan ylläpitämiseen. Psyyken peruskuviona on sisäisen epävakaa kaksiarvoisuuden, ambivalenssin, eliminoiminen vahvistamalla ulkoisia mustavalkoisia asenteita.

Näin päädytään käytännössä joko äärimmäiseen hyvään tai äärimmäiseen pahaan. Sama psyykinen rakenne mahdollistaa ne molemmat.

7.

Kansanluonne on kiistanalainen käsite mutta käyttökelpoinen. Emme voi koskaan tietää miksi jonkun kansan luonne on sellainen kuin se on, mutta tosiasia on ettei kansallisia ominaislaatuja kannata kiistää.

Historiallisten tekijöiden lisäksi voimme etsiä selitystä yksilötasolta, esimerkiksi kasvatustavoista. Saksalaisista tiedämme, että siisteyskasvatus on heillä ankaraa - ja sellaisen tiedämme varmasti vinouttavan psykeä tiettyyn suuntaan, suoritustarpeita korostavasti ja autoritaarisille asenteille altistaen. Sadismi ja masokismi ovat ne sielunsairaudet, joita liian varhainen ja tiukka siisteyskasvatus aikaansaa. Sellaiset sielunrakenteet saattaisivat siis muodostaa saksalaisen sielun perusdualistisuutta. --

Uudella ajalla kehittyneet dualismit ovat suosineet materialismia ja maailmanvalloitusta, sen sijaan saksalais-kansallisen kulttuurin humanistinen puoli on ollut oudon onttoa - sitä kannattelevat muutamat voimahahmot. Sielullinen jousto, josta esimerkiksi kansalliskirjallisuuden huumori todistaisi, on totaalaisesti poissa. Mustavalkoiset asenteet ja asetelmat, sublimoidun ylevöittämisen ja raakalaisuuden vaihtelu, ovat olleet saksalaisille tyypillisiä ja toistuvia. Arjessa on vallinnut totisuus, juhlapuheissa paatos. Kuri ja kunnia ovat olleet kovassa kurssissa, ja aika ajoin kansakunta on ajautunut todistamaan Muille ja Maailmalle, että se on Kova ja Tosissaan.

Menestystä sen sotahankkeilla ei oikein ole ollut, vaikka otteet ja jälki ovat aina olleet hirvittäviä. Uudella ajalla, kolmekymmenvuotisesta sodasta alkaen, saksalaiset ovat mustanneet mustavalkoan mielensä tappioilla. Niiden nöyryytyksistä he ovat aina löytäneet uuden valkeuden ja valon, käyttövoiman uudelle uholle ja tuholle.

Tilanne nyt, toisen maailmansodan jälkeen on periaatteessa sama kuin ensimmäisen maailmansodan jälkeen: tänäkään päivänä saksalaiset eivät ole laajamittaisesti saati sitten syvällisesti saaneet sotatraumojaan käsitellyiksi. Liian paljon kipeitä asioita on jäänyt ja jätetty pinnan alle. Esimerkiksi saksalaiset koululaiset eivät tiedä juuri mitään todellista Hitleristä. Tuskin sitäkään mitä suomalaiset. Psykohistoriat ovat jääneet kirjoittamatta.

Sielullinen sukulaisuutemme saksalaisuuteen saattaa seurata siitä että vahvistusta tarvitsevien ja epävarmuutta eliminoivien pyrkimysten olemassaolo on myös suomalaiselle sielulle tunnusomaista.

Historiallisesti alistettuna kansana olemme oppineet ja tottuneet selviämään nimenomaan meille ominaisilla keinoilla. Niitä, aina käyttökelpoisia, on kaksi. Ensinnäkin olemme oppineet todistamaan ruotsalaisille ja venäläisille isännillemme tarpeellisuutemme ahkeruudellamme, työ-, mies- ja sotilaskunnolla. Toisekseen uskomme lujasti siihen että sivistämällä itseämme ja käymällä kouluja voimme nousta parempien ihmisten tasolle. Yhä vieläkin, aina kun kansakunta ajautuu kriisiin, kuten viimeksi kävi 1990-luvulla talouslaman vallitessa, samat mantrat nousevat huulillemme: selviämistaistelussa tarvitaan vain ahkeruutta... on vain tehtävä kaksinverroin työtä... ja saatava koulutusta...

Näihin Alistetun Kansan Totuuksiin on matkan varrella liittynyt monenlaista ihanteellisuutta. Sublimatiivista voimaa ja ponnistusta on tarvittu rutosti. Kansallinen heräämisemme tapahtui romanttis-isänmaallisessa hengessä, ja niissä itsenäistymistaistelun käänneissä missä romantiikka sai poistua taakse, sen korvasi oitis pyhä paatos ja sotilaallinen aggressio. Kumpikin näistä ylevöittämissä muodoista tuo aina mukanaan pahuuden projisoinnin ja luo tarpeen löytää vihalle ulkoinen Kohde.

Sitä ei meillä kaukaa tarvinnut hakea. Ensin venäläiset, sittemmin bolševikit, punaiset ja kotiryssät ovat kelvanneet suomalaisten juutalaisiksi. On vain paradoksaalisesti outoa, että sisäisen sielunvihollisensa kukistaneen nuoren demokratian kansallissankariksi nousi vierasperäinen ja -kielinen ammattisotilas, aristokraattinen Mannerheim. Hänellä oli omat tarkoitusperänsä, mutta niistä emme suostu puhumaan.

Suorittakaamme naiivi rinnastus: saksalaisten Hitler ja suomalaisten Mannerheim. Johtaja ja Pelastaja. Molemmista tuli Hyvän ja Pahan maagiseen alkuykseyteen palautuvia Tabuja. Näemmekö mitään samankaltaisuutta niissä kansan tarpeissa, joiden varassa nämä miehet nousivat kansojensa keulakuviksi?

Joskus kahden kansan kohtalontiet kulkevat kummallisen samansuuntaisesti.

Jo 30-luvulla monien suomalaisten kulttuurivaikuttajien natsi-ihannoinnin takana vaikutti ihannekuva sivistyksestä jonkinlaisena sublimoituna, primitiivisten viettien ja vaistojen vastaisena projektina. Vaaskivi tiedosti tämän vääristymän pannessaan psykoanalyysia koskettelevan kirjansa nimeksi Vaistojen kapina.

Vaaskivi uskoi siihen, että ensimmäisen maailmansodan jälkeinen nuoriso olisi niin tunteiltaan kuin älyltään rehellisempää kuin edeltäjänsä, eikä enää ikuisten totuuksien jyrättävissä. "Puheemme, ajattelumme, tunteemme ovat uudistuneet. Työmme ja huvittelumme, estetiikkamme, etiikkamme ja erotiikkamme ovat toista kuin vielä äsken. Me suhtaudumme asioihin ja ihmisiin muuttuneella tavalla. Me vihaamme toisin kuin isämme ja äitimme. Me rakastamme toisin."

Valitettavasti Vaaskivi oli väärässä. Valistuneena intellektuellina hän rakensi toivonsa ajassa orastavan individualistisen vapauden varaan, mutta tälläkin toivolla osoittautui olevan totalitääriin kääntöpuolensa.

8.

Yrittäkäämme nyt löytää jokin 1900-luvun ajatusvallankumouksille perustavaa laatua oleva yhteinen tausta tai näkökulma, joka jotenkin auttaisi selittämään sitä miksi ne nousevat saksankieliseltä maaperältä ja sijoittuvat ajallisesti suhteellisen tiukasti vuosisadan alkuun. Kattavaksi yleistermiksi voisimme valita individualisaation ja puhua viime vuosisadalla tapahtuneesta psykologisen ihmiskuvan ja yksilöön keskittyvän ajattelun läpimurrosta. Sellainen tapahtui eurooppalaisessa yleisessä ajattelussa.

1800-luvulla Historiallisen Kehityksen painopiste oli luonnostaan asettunut yhteiskuntien sisään, jossa uudenlainen demokraattisten ideoiden sävyttämä kansallisuusaate ja tuotantovoimien uudelleenorganisointumisen keskittivät energiat. Sääty-yhteiskunnista kuoriutui luokkayhteiskuntia. Siinä missä syntyperä oli aiemmin määritelty yksilön arvon ja oikeudet, hänen tuotannollis-taloudellinen yhteiskuntaluokkansa määräsi nyt hänen kohtalonsa. Ja paitsi kohtaloa, myös hänen henkilökohtaisia ominaisuuksiaan ja identiteettiään.

1800-luvun kirjallisuus kuvasi vielä ihmistä määrittelemällä hänet suhteessa sosiaaliseen taustansa - esimerkiksi adjektiivien käyttö oli leimallista: niin otsa kuin luonne saattoivat olla vaikkapa "jaloja". Ihminen saattoi olla "köyhä mutta kunniallinen". -- Saamme hyvän käsityksen siitä miten yksilön psykologiset ominaisuudet vähitellen astuvat hänen sosiaalisten määreidensä rinnalle lukemalla Henry Jamesin romaaneja. -- Kysymyksessä oli kaikenkaikkiaan ajattelua läpäisevä tapa, jolla yksilö ja yhteisö jäsenettiin toistensa yhteyteen.

Juuri tältä pohjalta Marx saattoi ongelmatomasti ottaa yksilöä määräävän ideologisen luokkatietoisuuden maailmaa mullistaneen oppinsa lähtökohdaksi. --

Marxin vaikutus oli valtava - ja individualismin esiinmurtautumisen kannalta jälkijättöinen. Ehkä siksi hänen vallankumoussaatteensa ei koskaan toteutunut niissä maissa joissa hän itse ajatteli sen olevan historiallinen välttämättömyys. Sen sijaan vallankumous toteutui perustavammanlaatuisesti "yhteisöllisemmän" kulttuurin läpäisemällä Venäjällä. Muualla jo vuosisadan vaihteen lähetessä ja vaihteessa kehittyvät trendit keskittyvät yhä selvemmin yksilöön - yksilöstä tulee maailman keskipiste ja primus motor. Siinä missä tausta oli aiemmin määritelty yksilöä, yksilö nousee nyt omaehtoiseksi tekijäksi, jonka nimissä kaikki on tästedespäin tapahtuva, perusteltava ja selitettävä.

Näin ollen saatetaan myös kaikissa vuosisadanalun ajatusvallankumouksissa nähdä takana jotain joka voitaisiin sisällöllisesti - substanssiltaan - nimetä yksilön aseman uudelleenorientoimiseksi suhteessa maailmanjärjestykseen.

Mistäpä psykoanalyysissa perimmiltään muusta on kysymys kuin yksilön ymmärtämisestä oman kehityshistoriansa ehdoilla? Siinä siis ikaikainen viisauden lähde ja vallitsevien olojen selittäjä (ja usein legitimoija) historia on vedetty ulos perinnäiseltä maaperältään ja ulotettu koskemaan yksilöä. Mitäpä suhteellisuusteoria lopulta on kuin eräiden aiemmin absoluuttisiksi koettujen inhimillisen havainnoinnin taustajärjestelmien - avaruuden ja ajan - määrittämistä uudelleen suhteessa yksityisen havainnontekijän mahdollisuuksiin? Ja miten Wittgensteinin varhaisvaiheen pohdiskelut kielen ja totuuden yhteen kutoutumisesta muuten voitaisiin tulkita kuin yrityksenä määrittää Ajattelevan Subjektin asema suhteessa Maailmaansa radikaalilla tavalla uudelleen?

Nämä hengentyöt voidaan niputtaa yhteen ja väittää, että jokin olennaisesti sama ajatusmuoto toteutui niissä. Ajallisesti ne eivät olisi voineet sijoittua eurooppalaisessa ajatushistoriassa muuhun hetkeen kuin siihen jossa ne tosiasiallisesti tulivat esiin. Ja luultavasti ne tarvitsivat taustalleen tietyn kansallis-kulttuurisen peilivaikutuksen.

Niiden keskinäistä rakenteellista samankaltaisuutta vahvistaa se seikka, että kukin näistä ajatusvallankumouksista kehittyi sisäisen dynamiikkansa vaikutuksesta kahdessa vaiheessa, joista ensimmäistä siis luonnehti yksinkertainen konflikti Tarkkailijan ja Todellisuuden suhteessa. Toinen vaihe kertasi ja rekapituloi ensimmäisen vaiheen Opilliset Ratkaisut ikään kuin korkeammassa potenssissa: rajoittuneesta neuroositeoriasta kehkeytyi freudilainen syvyyspsykologia uusine ihmis- ja kulttuurikuvineen, Einsteinin erityisestä suhteellisuusteoriasta kehittyi yleinen; Wittgensteinin aksiomaattinen nuoruudenteoria kielestä todellisuuden kuvana ja maailman rajaajana laajeni väljäksi elastiseksi näkemykseksi kielestä käyttöyhteytensä määräämänä välineenä.

Tuntuu myös siltä kuin Tekijä tässä yhteydessä sukeltaisi omituisella lopullisella tavalla Tehtävänsä. Freudilaisen analyttikon oma psyyke kalibroidaan analysoimalla se; yleinen suhteellisuusteoria vie viimeisenkin kiinteän maaperän Tarkkailijan alta samastamalla gravitaation ja kiihtyvyyden; ja se mitä Wittgenstein myöhäisempinä vuosinaan sanoo kielen mahdollisuuksista tarkoittaa myös kaiken filosofian mahdollisuuksia - tai mahdollisesti loppua.

9.

Tällaiset voittoisiksi osoittautuneet projektit eivät kuitenkaan vielä vuosisadan alkuvuosikymmeninä edustaneet ainoita kehityslinjoja. Mielenkiintoisia olivat mm. muutamien voimakkaiden ajattelijoiden esiintuomat yritykset luoda perustaltaan sosiaalinen ihmiskuva.

Esim. ranskalainen Gustave Le Bon puhui luontevaan sävyyn ja suuressa mittakaavassa "maailman tähänastisesta kehityksestä" ja selitti yhteiskuntailmiöitä "joukkosielun" käsitteellä. Tämä "joukkosielu" oli mahdollisesti jo syntyessään roska sublimatiivisen yksilöpsykologian silmissä, se nähtiin lähinnä regressioilmiönä, eikä sillä ollut arvovapaata (tai moniarvoista) sosiaalipsykologista selittävyyttä. -- Ja psykologiastakin Le Bonilla on aika karkea (epäherkkä) käsitys: hän esim. pitää Napoleonin suurena psykologina. -- Mutta ideana "joukkosielu" on äärettömän mielenkiintoinen, ja sen oikein tulkitseminen voi opettaa meille paljon siitä miten yhteisön ja yksilön suhde uudelleenjärjestyi vuosisadanvaihteessa.

Näin Le Bon määrittelee mainitun joukkosielun:

"Erityisissä olosuhteissa, ja ainoastaan näissä olosuhteissa ihmiskoostumalla on uusia ominaisuuksia, jotka suuresti eroavat niitten yksilöitten ominaisuuksista, joista se on kokoonpantu. Itsetietoinen persoonallisuus häviää, ja kaikkien yksilöitten tunteet ja ajatukset suuntautuvat yhteen suuntaan. Muodostuu kollektiivisielu, yhteissielu, joka tosin on tilapäinen, mutta jolla on ihan määrätty ominaisuudet... Se muodostaa yhden ainoan olion ja on joukkojen sielullisen yhteyden lain alainen." --

Le Bon pitää siis "joukkosielua" ei-pysyvänä sosiaalipsykologisena reaktiona ja ajattelee sielullisen yhteyden syntyvän vain erityisissä tilanteissa. -- Sen sijaan hänen venäläinen kollegansa, Pjotr Krapotkin, näyttää teoksessaan "Mutual Aid" kuvaavan vastaavaa sielullista yhteyttä ihmislaajille tyypillisenä ominaisuutena. --

Nykyään Le Bonia arvioidaan väärin lähinnä siksi että näkökulmamme on kehittynyt aivan ylipsykologiseksi . Esimerkiksi Seppo Knuutilan artikkelissa "Hiljainen kevät - miksi kansanrunouden tutkimuksessa ei oltu tietääkseenkään kansalaissodasta puoleen vuosisataan" kirjassa "Vaikea totuus - vuosi 1918 ja kansallinen tiede" esitetään tyypillinen nykytulkinta "Joukkosielusta". Teksti ei ehkä edusta Knuutilan koko omaa kantaa:

"Vuosisadan vaihteen joukkopsykologisia teorioita yhdisti yleisesti ottaen homo duplex-hypoteesi, ihmisen kaksijakoisuuden oletus, jonka yhden tulkinnan mukaan primitiivinen peto uinuu jokaisessa ihmisessä. Kehittyneissä, itsensä tiedostavissa yksilöissä kielteisetkin ominaisuudet voivat sublimoitua luovaksi energiaksi, mutta kollektiivisessa tietoisuudessa, joukkosielussa peto kasvaa pidäkkeettömäksi tuhovoimaksi. Gustave Le Bonin populaaripsykologisia teoksia rotu- ja joukkosielusta käännettiin 1890-luvulla ja seuraavilla vuosikymmenillä eurooppalaisille valtakielille; niissä esitetyt käsitykset ja poleemiset mielipiteet ovat saaneet arvaamattoman laajaa kannatusta ja kantavuutta. Joukkosielu ilmestyi suomeksi 1912, ja kuusi vuotta myöhemmin siinä esitetyt teoriat osoittautuivat monien mielestä paikkansa pitäviksi - ainakin kansalaissotaan syypäiden hävinneiden osalta.

Puuttumatta tässä laajemmin Le Bonin joukkojen psykologiaa koskevaan teoretisointiin haluaisin nostaa esiin näkemyksen, joka koskee joukkosielun sosiaalista sukupuolta. Le Bonin mukaan joukkosielulle on nimittäin ominaista primitiivisyyden ja lapsenomaisuuden lisäksi "naisellisuus", sillä "niinkuin naiset, niin joukotkin menevät suoraa päätä äärimmäiseen".- Tässä valossa joukkojen psyykkiset ominaisuudet näyttävät miehisiinä pidettyjen hyveiden vastakohtilta: alttius vaikutuksille ja suggestioille, kiihottuvuus, ailahtelevuus, epäluotettavuus, kyvyttömyys harkintaan ja kriittisyyden puute, yksipuoliset ja liiallisuuksiin menevät tunteet.

Le Bonin kuvaama joukkosielu on meillä henkilöitynyt Eino Leinon romaanissa Jaana Rönty (1907), jossa yksilön minuutta hajottavan joukkosielun kasvuprosessi kiinnittyy päähenkilön biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen. Kovia kokeva Jaana elää kertomuksen tihentyessä "kiihtyneen uskonnollisuuden ja sosialistisen kostonhimon heilahduksissa". Romaanin kliimaksissa Hakaniemen torilla (kesällä 1906) veren ja ruudin hajusta hullaantunut, raakana, punaisena ja riihattomana ruumiita tallova ja niiden yli tanssiva Jaana Rönty on kuin Suomen oloihin siirretty ja merkitykseltään nurinkäännetty kuvaus Eugene Delacroix'n maalauksesta Vapaus barrikadeilla (1830)."

Tällainen näkemys Le Bonista pätee varmasti omilla ehdoillaan, mutta saattaisi olla antoisaa ajatella joukkosielua myös yksinkertaisesti valtavirran vastaisena ideana.

Le Bonin kirjoituksissa nähdään nykyään lähinnä niiden aristokraattiset ja epädemokraattiset painotukset, ja on vaikeaa hahmottaa ne poikkeuksena siitä kehityksestä joka myöhemmin niin voimakkaasti värjäsi ajattelulaatumme individualismilla. Ne edustivat kuitenkin eurooppalaisen hengenviljelyn toista, toisella tavalla yksilön aseman suhteessa yhteisöön näkevää vaihtoehtoa, jonka osaksi tuli sittemmin hautautua voimakkaan, individualistista autonomiaa korostavan ja vapautta toteuttavan valtavirran alle. Emme ehkä eläisi niin sokeita ja liberalistisia aikoja juuri nyt, jos Le Bonin ja Krapotkinin ennakoimat ajatussuunnat olisivat onnistuneet vakiinnuttamaan itsensä osaksi perinnettä. Joukkosielussa ilmentyvä ihmisen sosiaalinen peruslaatu on meiltä ollut hukassa.

Muuan nykypsykologian terve suuntaus on niin sanottu vertaisryhmäpsykologia, joka selittää käyttäytymistä persoonallisuutta muodostavien identiteettien kautta. Ne ovat lähipiirin vaikutusta. Tämän mukaan esimerkiksi terapiaryhmistä toimivimmat muodostuvat samanlaisia kokemuksia omaavista ihmisistä. -- Luulen, että vertaisryhmien idea sijaitsee suunnassa, johon "joukkosielun" käsite olisi voinut historiallisesti kehittyä.

Mitä Jaana Rönnyin persoonallisuuden dualistiseen kahtiajakautumiseen tulee, se tapahtuu yksilopsykologiselta pohjalta ja toteuttaa Hyvän ja Pahan toisistaan irtoamisen. Tältä kannalta Leinon romaanin kliimaksi asetuu toisin kuin Knuutila kokee: Jaanan henkilökuva kristalloituu yönä, jonka tämä viettää peilin edessä alasti itseään tarkkaillen. Jaana on kuin itseään viettelevä Narkissos lähteellään: löytääkö hän itsensä vai menettää? -- Mutta varsinaisen ihmiskuvan problematiikan suhteen tämä sairaskertomus johtaa meitä helposti harhaan. Joukkosielu-idean kehittämisen kanssa sillä on lopultakin varsin vähän tekemistä.

10.

Jos saksalaisen kansanluonteen tai -sielun dualistisuuden summaa siihen individualisaation aaltoon, joka 1800-1900 -lukujen vaihteessa pyyhkäisi yli koko Euroopan, ei ole ihme, että saksalaiselta maaperältä nousi sekä sivistystä että hirvittävien kriisien siemeniä. Sublimaatio tuotti sivistystä, sen kääntöpuolena ilmenevä taipumus Pahuuden projisoimiseen tuhoa. On vain paradoksaalisesti outoa, että sublimaatoin korkeimmat huiput tuottivat saksankieliset juutalaisnerot - ja että juuri juutalaisiin kohdistui sittemmin saksalaisten aggressio.

Vaikka Saksa on tietenkin vain osa Eurooppaa, sen historiassa kiteytyi tuolloin Euroopan Uuden Ajan ominaislaatu. Vuosisadanvaihteen ajatusvallankumouksissa saivat ratkaisunsa ja täyttymyksensä uudelle ajalle ominaisen rationaalisuuden ongelmanasettelut. Saksalaisten aloittamissa maailmansodissa toteutui taas Pahuus, jonka sublimatiivinen sivistys oli piilottanut ja jota se oli Itseltä salaa kasvattanut kaiken tietoisien ajattelun pinnan alla.

Juuret tälle kehitykselle, sen kulminoitumiselle ja huipulle, kasvoivat monen vuosisadan mittaan koko mantereella. Voidaan sanoa, että 1500-luvulta liikkeelle lähtien uskonpuhdistukset, maailmankartan rajojen etsiminen, uuden luonnontieteellisen maailmanjärjestyksen synty, kosmisia asetelmia toistava kuningasvalta, sille tehty demokraattinen uskonpuhdistus, ja lopulta myös insinööritaidolla hallittu teollisuus sekä tiedon palvonta voidaan kaikki nähdä uudella ajalla pitkällä aikajänteellä toteutuneen dualistisen minän ja maailman vastakkainasettelun pohjalta nousseina eurooppalaisina ideoina.

1900-luvulla ajatushistoriallinen kehityskaari toteutti individualismin lopullisen esiinmarssin, ja molemmissa maailmansodissa, ja silloinkin kun aatteiden tai yhteiskunnallisten taistojen tiellä on marssittu, on vastakohtana keskiaikaisille uskollisuus- ja sitoutumismotiiveille toteutunut yksilöiden agitointi, propagointi ja innostaminen sotaan yksilölle elämää suurempia merkityksiä tarjoavien arvojen puolesta.

Kannattaisikin tarkastella Hitlerin kolmatta valtakuntaa psykologisen ihmiskuvan toteutumana: siinä kaikki normaalin yhteiskunnan terve sosiaalinen moninaisuus on määrätietoisesti typistetty tietynlaiset puhtaaksiviljellyt yksilöominaisuudet omaavaksi orgaaniksi. Sitä läpäisevät ja leimaavat voimakas tahto ja itsekontrolli. Oikeastaan "ein Volk, ein Reich, ein Führer" kuvaa yksilöä.

Näin yksilöä koskeva psykologia ja valtion totalitaarisuus näyttävät siis muodostavan 1900-luvun historiassa metaforisesti toisiaan täydentävän, yhteenkietoutuvan ja kaikenläpäisevän yhteneväisen kuvion. Kehityksestä löytyy yhteinen pohja näennäisesti päinvastaisille pyrkimyksille. Todellisuudessa individualisaatio ja fasismi tukivat toinen toisiaan. Kansalainen toteutti kansanluonteen.

Suorittakaamme naiivi rinnastus. Henkilönä em. psykologi Eino Kaila oli kuin Pieni Saksa: aggressiivinen, terävä-älyisyydellään kokeeteeraava intellektuelli, korskea ja ylijännitteinen kuin Nietzsche - toisaalta omaa ääntään rakastava, itserakas suggestiivinen puhuja kuten Hitler. Opillisesti hän ei ollut natsi - mutta entä olemuksellisesti? -- On Yksilön ja Yhteisön iäisyyskysymys kuinka ne määräävät toisiaan. Aina niitä ovat sitoneet toisiinsa samat sanat, metaforat, ideat. Eurooppalaisilla kansoilla ja kielillä ei kuitenkaan ole erityisiä termejä kuvamaan tätä nimenomaista läpäisyuhdetta. Ehkäpä joukkosielun käsite parhaimmillaan kattaisi tätä nimetöntä välimaastoa.

Siinä missä juutalaisintellektuellit pakenivat natsia, sivistysarvot sublimoineet suomalaisintellektuellit kuvittelivat natsissa kiteytyvän karaistuneimmat kulttuuriarvot. Olavi Paavolaisessakin oli tällaista sokeutta - toiselle silmälle aukenivat modernin vapauden huumaavat maisemat, toinen silmä ummistettiin näkemästä ryöstelevien roskajoukkojen brutaalisuutta. V A Koskenniemen suorastaan traaginen dualistinen kaksijakoisuus ilmeni toisaalta syvällisenä paneutumisena Goethen, toisaalta militaristishenkisinä natsisympatioina.

Sivistysarvojen sublimaation ohella suomalaisen sivistyneistön asenteita yleensäkin sävytti myös torjunta kaikkea sitä kehittymättömyyttä, epähygieenisyyttä ja raakalaismaisuuutta kohtaan, jota omassa kansalaissodassamme päättään nostanut kurjalisto ja sen suosimat opit edustivat. Kirjallisuuskin oli asettanut näytteille tätä kurjuutta. Se oli sytykettä joka kyti. Sillanpää, Kianto, Lehtonen. Asenteiltaan - opeiltaan - he kyllä olivat ymmärtäväisiä. Rakastunut rampa edustanee hyvin kirjallisen intellektuellin käsitystä alaluokkaisesta mielen- ja elämänlaadusta. Siinä säälintunteen ja tuomitsemisen dualismi koettelee lukijaa. Mutta jos nykyään lukee esimerkiksi miten Eino Railo kuvaa Maiju Lassilaa, enää ei voi olla järkyttymättä siitä itsestään selvänä esiintuodusta ylemmyydestä - erehtymättömästä paternalismista - jolla tämä kirjailijan punasympatioita käsittelee:

"Jo lapsuudessa syttynyt ja umpimielisen ihmisen yksinäisessä katkeruudessa edelleen kehittynyt parempiosaisten viha näyttää näin muodostuneen koko hänen elämänsä pohjavirraksi, joka ei milloinkaan lakannut viemästä häntä omaan suuntaansa, vaikka hän, kuten on nähty, saattoi viehättyä kansallisista aatteistakin. Tämä pohjavirta sai aivan erikoisen vahvistuksen hänen Venäjällä olonsa aikana, kiihtyen kiihtymistään silloisessa poliittisessa ilmapiirissä, venäläisen kurjuuden ja kirjallisuuden vaikutuksesta. Kun sitten kotimaassa onnettomuudet ja luonteen heikkoudesta johtuvat nöyryytykset tuottivat hänelle suuria kärsimyksiä, muuttui tuo vihan pyörre sairaalloisuudeksi, jolle ei ollut enää minkäänlaista kylmän järjen hillitsijää. Kuten eräät Harhaman luonnetta erittelevät tunnustukset osoittivat, saattoi tuo sairaalloisuus ilmetä, kuten Harhama sanoo 'raukkamaisuutena ja pelkuruutena', mutta myöskin sokeana kostonhimona. Täältä pohjalta on ymmärrettävä hänen esiintymisensä kapinakevään 'Työmiehen' kirjoittajana ja kansanjoukkojen kiihoittajana."

Meillä 1800-luvulla tapahtunut kansallisuusaatteen ja -tuntojen nousu pohjautui saksalaisvaikutteille. Hegelin historiavisio siirtyi Snellmanin transpiroimana itsenäisyysmiehille. Käytännössä asian tekivät todeksi rikkaat ruotsalaissuvut - ne jotka käytännössä omistivat Suomen.

Kansalaissotaa voidaan katsoa sen historiallisen omistusriidan jatkeena, jota Ruotsi ja Venäjä vuosisataisesti olivat Suomesta käyneet. Mikä rooli suomalaisille jäi? - Venäjältäkin nousi pintaan kokonaan uusi puoli. --

Kaikkien piti vain valita puolensa ja se Totuus mihin Uskoi.

Sen mitä ja miten ihmiset laajassa mitassa ajattelevat tulisi perustua Totuuteen. Mutta tällaista Totuutta ei ollut käytettävissä. Mikään valtakunnassa ei ollut enää eikä vielä legitimiä.

Kansalaissota syttyi kahtiajakojen seurauksena, ja perustava kahtiajako kansallisen sielumme syvätasolla oli olemassa jopa kaksinkertaisena: se oli sekä sivistyneistön sielujen siemenissä itäneessä dualistisessa saksalaisajattelussa että käytännössä kahden kielen ja kahden kerroksen yhteiskunnassa.

On vain paradoksaalisesti outoa, että samaan hengenvetoon kun kansalaissodan valkoinen valioväki piti punaisia eräänlaisina "suurina harhaanjohdettuina lapsina" se teloitti 8000 näistä armottomasti, ja kohteli vankileireissä kituneita 80 000 äärimmäisen julmasti. Mistä oli oikeasti kysymys?

Psykohistoriallisen tulkinnan mukaan seuraavasta: Koska "valkoinen" identiteetti toteutui ulkoajoituvasti ja rakentui sublimaation varaan, oma tosiasiallinen lapsenkaltaisuus täytyi torjua ja ulkoistaa. Narkissos varjeli "aikuismaista" omakuvaansa ja projisoi omat keskenkasvuiset kehitysvaiheensa punakapinallisiin. "Sääli" on päälleliimattu määre, asenne, jolla punavanki vieraannutetaan niin ettei samaistusta synny. Niin järjenvastaiselta kuin se näyttääkin, juuri sääli oli tekijä, joka tosiasiallisesti oikeutti punavankien julman kohtelun.

Tässä kaksiarvoisuuden ilmentymässä näyttäytyy tyypillisesti saksalaisperäinen sivistyksellinen sublimaatio.

Historian jaosta

1.

Kaikki havaintotoiminta toteuttaa kohteen erottamisen taustastaan. Primitiivisellä tasolla tämä tapahtuu kaikelle elolliselle ominaisin biologis-fysiologisin mekanismein.

Voitaisiin väittää, että ainakin kehittyneemmillä eläimillä on tuntemuksia tai tunteitakin, mutta vain ihmisellä tunteiden lisäksi tietoa. Siirtyminen symbolitasolle tuo kuvaan mukaan sekä muistin että tulevaisuutta koskevat odotukset - ne ovat saman mitalin eri puolia, vastakkaisiin suuntiin heijastavia Narkissoksen peilejä. Niiden varassa todellisuutta opitaan hallitsemaan.

Hallinta toteutuu kuitenkin tyypillisesti ikään kuin kohta kohdalta. Ihmisen maailma rakentuu toistuvista törmäyksistä todellisuuteen ja yrityksestä määritellä selviämisen ehtoja. Voisi kuvitella akselin tai asteikon, jonka alkukantaisessa päässä on vain lajin säilymisen kannalta valikoituneita valmiuksia, ja jalostuneessa, kulttuuri-ihmistä edustavassa päässä hyvinkin pitkälle perustasolta irronneita kokonaisvaltaisia teorioita.

Mikään havaintotoiminnan varhakantaisesta perusmekanismista ei häivy kehityksen myöhemmillä asteilla. Tätä tarkoittaa Wittgensteinkin sanoessaan kielen (ja ajattelun) palautuvan reaktioon. Tietoinen ja käsitteellinen ajattelu, niin abstraktina kuin sen koemmekin, on syntyjään pelkkää reagointia - eikä se koskaan voi kokonaan irrota omalta pohjaltaan ja kehittyä täysin omaehtoisesti esim. kohde-elementtien koherenttisen yhteensovittamisen varassa.

Yleiskäsitteet ovat kovin ongelmallisia. Niiden varassa vaikuttaa mahdolliselta rakentaa omavaraisia maailmoita. Parhaimmillaan nämä maailmat voivat olla (loogisesti) aivan "mahdollisia", vaikka eivät vastaisikaan sitä todellisuutta jossa elämme.

2.

Tunteita pidetään yhä jotenkin "fysiologisempina" asioina kuin tietoja tai abstrakteja ideoita. Tunteita voidaan ainakin jossain määrin manipuloida lääkeaineilla. Sen sijaan tiettyjä käsitteellisiä oivalluksia ei pystytä rekrytoimaan - ja siksi on ymmärrettävää, että yksilön tiedollisen ajattelun kuvitellaan olevan jotain kokonaan muuta kuin tunteiden. Mitään laatueroa ei kuitenkaan periaatteessa ole, eikä mitään rajoja voida tosiasiallisesti vetää. Tunteet ja tiedot ovat saman kokonaisuuden ulokkeita. Ihmismielessä niillä on allaan yhteinen matto ja niiden taloissa on yhteinen katto. ("Kieli on talo, jossa elämme.")

Tunteita pidetään myös jonakin kehittymättömänä ja primitiivisempänä tai ainakin alkuperäisempänä kuin tiedollista ja abstraktia ajattelua. Oikeampaa olisi ehkä pitää ajatuksia pitkälle kehittyneinä ja taustastaan osin irronneina tunteina.

Se että abstrakti ajattelumme operoi yleiskäsitteillä on omiaan hämäämään meitä. Yleiskäsitteillä on se ominaisuus että ne noituvat ymmärryksemme. Niihin liittyy varhaiselta kehitysasteelta peräisin olevaa magiaa - oikeastaan yleiskäsitteet ovat ihmisen ensimmäisiä jumaluuksia, kuten mm. Feuerbach niin osuvasti oivaltaa. Alkukantainen ihminen näki vuoren siellä ja toisen täällä, ja kun hän sai silmiensä eteen todella suuren vuoren - vuoren jossa oli vuoren ominaisuuksia monin verroin - hän koki sen VuoriHallitsijana tai VuoriJumalana. Tällainen maaginen tekijä liittyy yhä kaikkeen käsitteenmuodostukseen ja varsinkin yleiskäsitteisiin. Vaikka abstrakti ajattelu onkin kehittyneyttä hengentoimintaa, siinä on elimellisesti mukana magiaa, jota siitä ei millään keinoin voida kokonaan riisua.

Tässä mielessä moderni tiede toistaa ihmisen ikuista pyrkimystä kehittää kaikenselittäviä yleiskäsitteitä. Alkuperäinen uskonnollisuus ja empiirinen luonnontiede ovat vain vastakkaisia rantoja samassa magian meressä.

Voidaan tietysti väittää, että tieteen käyttämät käsitteistöt ovat jotain kokonaan toista kuin primitiivisen ihmisen maagiset luonnonjumaluudet - että tiede mm. edellyttää käsitteiltään vastaavuutta (ja käsitteiden varaan rakennetuilta teorioilta hallintaa) todellisuuden suhteen. Mutta jos tieteenfilosofisia kysymyksiä tarkastellaan laajoissa kantimissa - tarkastellaan vaikka ihmislajin satojen tuhansien vuosien perspektiiviin asettuvaa kehityshistoriaa, tai vaikkapa vain sivilisaatioiden muutamien vuosituhansien mittaisia kehityskaaria, tai edes modernin länsimaisen tieteen muutaman sadan vuoden vaikutusjaksoa - voidaan sanoa, ettei ainakaan Narkissoksen jälkeinen ajatushistoria anna tukea sellaiselle käsitykselle, että jossain kohdassa olisi tapahtunut jokin ratkaiseva hyppäys laadullisesti uuden ajattelun tasolle.

Ajatushistorialle on pikemminkin ollut ominaista vain vähittäinen ja varsin vitkainen muutos: jos ajattelulaadut ovatkin muuttuneet ja muodostaneet toisistaan erottuvia historiallisia aikakausia, tietyt ajattelun peruselementit (kuten taustan ja kohteen vastakohtaisuus) ja reunaehdot (kuten magian, so. tietyn merkityslaajentuman läsnäolo) ovat säilyneet läpi aikojen.

Ja vaikka ajattelisimmekin tiettyä ajatushistoriallista kehitystä tapahtuneen, meidän on myönnettävä, että kunkin aikakauden ajattelua hallitsevat sen omat ehdot, ja näillä ehdoilla on aina sekä etunsa että haittansa.

Kun kaiken havaintotoiminnan alkumuotona on kohteen erottaminen ja irrottaminen taustasta, tarkasteluilla on luonnostaan taipumus keskittyä ilmiöihin, ja seurauksena on vastaavasti ollut taipumus kuvitella tausta automaattisesti vakioiseksi. Tällainen ajatusvirhe on ikään kuin aivoapparaattiimme sisäänrakennettu, ja toisena tyypillisenä tuloksena se tuottaa johtopäätöksen: jos taustalla yleensä mitään ominaisuuksia on, ne ovat vain laajentumia niistä ominaisuuksista, jotka tulevat esiin yksittäisissä ilmiöissä. (Tausta alkaa vaikuttaa paradigmaattiselta.)

Tämän ajatusvirheen voisi sanoa muodostavan myös uuden ajan länsimaisen rationaalisen ajattelun kovan ytimen. Luonnontiedekin perustaa uskottavuutensa mahdollisimman kattaviin selityksiin. Tosiasiassa niissä tapahtuu takaperoisia sielunliikkeitä, merkityslaajennuksia, jotka ovat puhdasta magiaa.

Yksi tapa valaista ajattelussa - rationaalisessakin - vaikuttavaa ikäaikaista pimeyttä on pysähtyä pohtimaan miten monet uuden ajan ns. tieteellisen ajattelun vallankumouksista ovat olleet olennaiselta sisällöltään vakioisiksi koettujen taustajärjestelmien romahduksia. Näinhän on esim. laita kaikissa kolmessa 1900-luvun suuressa ajatusmullistuksessa: suhteellisuusteoriassa romahti absoluuttiseksi kuviteltu aika, psykoanalyysissä paljastettiin persoonallisuuden pinnanalainen jäävuori, Wittgensteinin kielifilosofiassa manattiin esille atomaarisiksi kuviteltuja käsitteitä

yhdistävät näkymättömät langat. (Tieteellisiä vallankumouksia analysoineen Thomas Kuhnin perusjäsenitys on puutteellinen, sillä hänen käsittelemiensä paradigmojen voidaan ajatella olevan olemassa ilmiöiden ja taustan lisäksi.)

3.

Lähteen silmään kurkistaessaan Narkissos ei tietenkään tajunnut että se oli hän itse joka vastasi omaan hymyynsä. Narkissos ei ehkä edes tiennyt olevansa Itse - siis Minä, jonka havainnon kohteena oli Maaailma. Narkissoksella ei ollut niin sanottua itseidentiteettiä. Tässä suhteessa hän ei siis ollut vielä astunut täyteen ihmisyyteensä. Hän oli kuitenkin häilyvä historiallinen rajatilatapaus, sillä tarinan mukaan hän kärsi tilanteesta ja päätyi riistämään hengen itseltään.

Historia jaetaan tavallisesti esihistorialliseen ja historialliseen aikaan, joista jälkimmäinen edelleen jaetaan vanhaan aikaan, keskiaikaan ja uuteen aikaan (johon sitten joskus liitetään vielä ns. uusin aika). Esihistorian ja historian rajapyykkinä pidetään kulttuurien ja mm. kirjoitustaidon syntyä, eli laajasti ottaen sitä kehitysvaihetta, jossa ihminen saa inhimilliset ominaisuutensa: itsetietoisuuden, ajantajun, muistin ja moraalin, sekä käsitteellisen ajattelun. Aatami ja Eeva olivat tämän mukaan todella ensimmäisiä ihmisiä. Samoin Narkissos lähteellään oli historiallinen vedenjakaja.

Vanhan ajan, keskiajan ja uuden ajan asemesta voitaisiin kuitenkin puhua esimerkiksi antiikin myyttisen maailmankuvan ja -selityksen, keskiajalle ominaisen depersonalisaation ja uuden ajan kartesiolaisen individualismin historiallisista kausista.

Antiikin kreikkalaisten maailmankuvaa sanotaan myyttiseksi, ja myytit toimivat heillä nimenomaan maailman (rationaalisisina) selittäjinä. Heidän henkiset kykynsä riittivät valjastamaan muistin, ja dramaattisten kohtausten (kohteiden) toistosta kasvoivat sankaritarinat joista kiteytyi mytologioita ja myyttejä. Kreikkalainen Minä oli olemassa tietoisuutena tällaisista toistoista ja tarustoista - sille oli ominaista kokea Esimerkin tai Kohtalon toteutuvan Itsessä. Myyttinen maailmanselitys on periaatteessa vain tätä.

Jos kysyttiin, missä Jumalat asuvat, jumalmaailma tosin paikallistettiin Olympos-vuorelle, mutta tästä lokalisaatiosta ei seurannut kausaalisesti mitään. Jos heidän piti ymmärtää tai selittää, miksi he itse tai joku muu toimi niin kuin toimi, heille luontevinta oli kokea motiivi jumalmaailman vaikutuksena Itsessä. Tai vielä eriytymättömämmin: kokea motivaatio Kohtalon voimana, jota Jumalakaan vuorellaan eivät tarinoiden mukaan pystyneet pakenemaan tai uhmaamaan.

Kun ihmisen Minä herää, sillä on aluksi ylivoimaisia vaikeuksia tulla toimeen kaikkien uusien avujensa kanssa: se muistaa mutta ei hahmota aikaulottuvuutta (esim. ensimmäiset kreikkalaiset historioitsijat eivät juuri pohdiskelleet mitä maailmassa oli ennen kreikkalaisia); se tahtoo mutta ei tunnista motiiveja itsessään; se palkitsee ja rankaisee mutta kokee menestymisen Jumalten suopeutena ja vastoinkäymiset Kohtalon koettelemuksina. Sankaritarinat, mytologiat ja myytit vaikuttivat kokemustodellisuudessa siihen ikään kuin upotettuina, täysin liuenneina - ne olivat elimellisesti läsnä. Niistä puuttui aikaulottuvuus, eli ne olivat ajattomia, eivätkä mitään itsenäistä kuten esim. kirjallisuutta. Kun niissä ei ollut aikaa, niissä ei myöskään ollut mitään kausaalisesti selittävää.

Emme osaa oikein hahmottaa antiikin kreikkalaisten epäjärkevyyttä, koska he toisaalta olivat omien mittapuidemme mukaan eräillä erityisaloilla varsin eteviä.

Esimerkiksi he kehittivät geometrian. Tapa, jolla he käsitteellistivät suhteita, jää meiltä kuitenkin käsittämättä. He kokivat ongelmana kumpi oikeastaan oli Tosiolevaa: Todellisuus (maailma) vai Ajatus (minä) - ja oikeastaan Platonin Ideaoppi oli yritys ratkaista tämä dilemma. Ulkomaailman ja sisämaailman suhde oli kuitenkin kokemuksellisesti selkiytymätön, Maailma ja Minä läpäisivät totaalisesti toisensa ja olivat eriytymättömiä. Tätä asiointilaa kuvaa hyvin kertomus itsemurhaan päätyneestä epätoivoisesta matemaatikosta, joka uskoi niin lujasti kokonaislukujen suhteisiin, ettei pystynyt hyväksymään määrämittaisen neliön lävistäjäksi jaotonta lukua.

Myyttisen maailmankuvan kuvaamisessa ja selittämisessä avainkäsitteenä voisi toimia identiteetin käsite. Kysymys on perustavaa laatua olevan ihmisen itseidentiteetin muodostumisesta. Historiallisesti ihmislajin lapsuudessa on joskus tapahtunut jotain samaa jota yhä joka päivä tapahtuu jokaiselle yksilölle ensimmäisinä varhaislapsuuden vuosina. Jumalat sulkivat kreikkalaiset kaikkeahallitsevaan ja kaikenselittävään syleilyynsä samoin kuin symbioottinen äitihahmo sulkee pienokaisen eriytymättömään alkuykseyteen.

Minän itsenäistyminen, oman identiteetin löytyminen, on pitkä prosessi, joka jostain syystä on helppoa kuvitella vain napanuorien katkaisemiseksi, irtiotoksi emotiivisesta alkutilasta. Mutta tosiasiaa tätä prosessia ei voi tiivistää ideaan oman identiteetin autonomiasta, sillä mikään lähtökohdan alkuperäisistä ominaisuuksista ei yksilöstä häviä vaikka ne peittyvät, kun niitä opitaan hallitsemaan uusilla ominaisuuksilla.

Alkuykseydestä kotoisin oleva kaikkivoipaisuusmagia elää vielä kaikkein abstraktisimmissakin moderneissa ajatuksissa.

Länsimaisen luonnontieteen kunnianhimoisin pyrkimys, äärettömiin mittakaavoihin sijoittuvan kosmologian ja niin käytännössä kuin teoriassakin olemattomuuksilla operoivan hiukkasfysiikan yhteensovittaminen ja kaikkiselittävän yhtenäisteorian luominen, edustaa oikeastaan primitiivisintä mitä inhimillinen hengenelämä saattaa tuottaa.

Käytännössä järkiajattelumme kylläkin hyödyttää meitä - olemme valjastaneet luonnonvoimat palvelukseemme - mutta johtaa erinäisissä yhteyksissä sitten myös raskaasti harhaan. Esimerkiksi oman aikamme valtauskonto, talous, operoi teorioissaan "ajattomuuden" ominaisuuteen palautuvilla arvonlaajennuksilla ja rahaan liittyvällä kaikkivoipaisuuskuvitelmalla - ja kuitenkin pidämme talousajattelua aivan "rationaalisena" ajatuslaatuna.

Rationaalisuutemme on tässä kuitenkin vain toteuttanut saman kuvion kuin alkuperäinen havaintotoimintamme: aivan kuten havainto erottaa ja esineistää kohteen taustastaan, talousajattelu on irrottanut arvon maailmasta, käsitteellistänyt sen ja tehnyt siitä operaatioiden kohteen.

Talouselämässä - eikä vallankaan sen vahvalla, kaikkea hallitsevalla rahataloudellisen ajattelun alueella - taustat eivät vain olekaan samalla tavalla vakioiset kuin reaalitodellisuudessa - itse asiassa olemme luomassa maailmanlaajaa globaalirahataloutta joka eliminoi kaiken reaalitaloudellisen taustavakauden ja ohentaa muutoinkin abstraktit sijoitusoperaatiot "veteen piirretyiksi viivoiksi" - joten talousrationaaliuteella ei koskaan saavuteta talouteen nähden samanlaista hallintaa kuin fysikaalisilla luonnonlaeilla luontoon nähden. Silti uskomme talous"tieteeseen" aivan kuten muihinkin tieteisiin!

4.

Kuten elollinen organismi voi syntyä, elää ja selviytyä vain kiinteässä vuorovaikutussuhteessa sitä supportoivaan elinympäristöön, samoin Maailma ja Minä muodostavat alusta alkaen psyykkisen symbioosin. Vaikka muisti irrottaakin todellisuudesta kohteita mielen käyttöön, niiden symboliluonne ei ole ollenkaan selvä ja kirkas. Alusta alkaen ja loppuun saakka niihin liittyy alkuykseydestä peräisin olevaa magiaa.

Ensimmäisten luolapiirustusten on täytynyt syvästi järkyttää niitä katselevia luolaihmiä. Luolamaalareiden on täytynyt olla heimojensa keskuudessa pelättyjä, kunnioitettuja tai vihattuja ihmisiä. Samoin olivat poppamiehet, jotka perustivat valtansa salatietoon, noitakonsteihin, maagisiin loitsuihin ja eleisiin.

On vähän turhaa jäädä miettimään sitä miksi heidän langettamansa kiroukset tehosivat, sillä senaikainen maailma ei muuta mahdollisuutta tarjonnut. Meillä ei ole oikeaa tai edes keskentekoista teoriaa primitiivisten käsitteiden vaikutustavasta. Tänäkin päivänä hypnoottiset suggestiot vaikuttavat maagisella tasolla todellisuusvoimaisina. Alkuhminen elää yhä meissä. Yhä vieläkin taiteessa pyritään tehoefekteihin - luova taide ei pyri niinkään toistamaan todellisuutta kuin tekemään vaikutuksen vastaanottajaan.

Naturalismissa efektin muodostaa nimenomaan näköisyys. Primitiiviset kielet olivat naturalistisia: ne ilmaisivat asioita tilannesidonnaisesti ja mielettömän moni-ilmeisesti - niiden sanamäärä oli käsittämättömän suuri mutta käsitteet tietyllä tavalla kiinteitä. Tästä käsitekiinteydestä seurasi kielen yksitasoisuus, jota meidän ei ole ihan helppo hahmottaa. Harha valtaa oman ajattelumme.

Kuvittelemme esim. antiikin ihmisten laajan sanavaraston heijastavan suoraan heidän henkistä kehittyneisyyttään ja kykyään eritellä vaikutelmiaan. Mutta tästä ei tietenkään ollut kyse. Mitä ikinä kreikkalaiset filosofit opillisesti ja maailmanselityksellisessä mielessä tuottivat, se rajoittui olioiden ja ominaisuuksien keskinäissuhteiden selvittämiseen, eikä siihen esimerkiksi liittynyt lineaarista aikakäsitystä ja siitä seuraavaa kausaliteettia.

Kreikkalaisille oli todellinen ajatusongelma esim. se, että kun A ja B ovat rinnakkain, A on pieni ja B suuri, mutta kun B ja C ovat rinnakkain B on pieni ja C suuri - kuinka siis sama B voi olla sekä suuri että pieni? Huomaamme miten todelliset entiteetit ja niitä kuvaavat käsitteelliset nimilaput tässä liimautuvat eriytymättömästi yhteen - ja juuri tämä on tyypillistä maagis-myyttiselle maailmankuvalle.

Bertrand Russell pitää kreikkalaisten sekoilua pelkkänä "filosofisena lastentautina", eikä näe sitä ratkaisevaa tapaa, jolla antiikin ajattelun ominaislaatu tässä toteutuu. Russell onkin tyypillinen 1900-luvun loogikko, joka uskoo logiikkaan jonkinlaisena yli kaikkien aikojen ja olosuhteiden ulottuvana "puhtaiden" päättelysääntöjen järjestelmänä.

Aikojen takaa meillä on todellakin taipumusta hahmottaa antiikin filosofien ajattelussa oman logiikkamme alkeita, mutta esimerkiksi luonnontieteilijöinä meidän on mahdotonta kreikkalaisia pitää. Aristoteles pääsi heistä kenties ajatustyössään pisimmälle, ja hänet me tunnistamme nimenomaan syllogismiloogikkona, eli siis sen sanaluokkajaon esitaistelijana, joka erottaa subjektin ja predikaatin (jakaa substanssin ja määreen) ja suhteuttaa yleiskäsitteet ja yksittäistapaukset toisiinsa. Silti syysuhteen idea ei Aristoteleen ajattelussa koskaan kirkastunut.

Aristoteleelle syy sisältyi ominaisuutena olioihin - omalla tavallaan se oli olemassa entiteetteihin sisäänrakennettuna attribuuttina. Jos oikein ymmärtäisimme tämän, se saattaisi muuttaa omaa käsitystämme logiikan kaikkivoipaisuudesta.

Sama koskee käsityksiämme Aristoteleesta eetikona. Tiedämme että hän teki kunnioitettavan yrityksen hyvän sisäisen elämänlaadun määrittelemiseksi, ja että hän pyrki myös säätämään ihanteellisen tai ainakin toimivan yhteiskuntajärjestyksen. Mutta emme osaa oikein noteerata syitä hänen epäonnistumiselleen poliitikkona. Miten meidän oikein tulisi ajatella? Ehkä näin:

Primitiivisissä yhteisöissä johtajuus ja valta perustuvat ensin raakaan voimaan ja kietoutuvat myöhemmin maagisiin elementteihin. Jos antiikin ajattelijoille varsinaisen haasteen muodosti pyrkimys päästä käsitteelliseen selvyyteen ja määritellä perustavaa laatua olevia riippuvuussuhteita, tämä painopisteasettelu tavallaan sulki heidän toimenkuvansa ulkopuolelle halpaa magiaa hyväksikäyttävän poliittisen agitaation. Vastustajikseen he kyllä saivat vallankäyttäjiä: on jotain hyvin tyypillistä siinä että Sokratesta syytettiin nimenomaan "nuorison villitsemisestä". Sokrateen tosiasiallisena intohimona oli kuitenkin asioiden ajatuksellinen hallinta, ja vielä kuuluisan puolustuspuheensakin hän perustaa omiin opetuksiinsa ja rakentaa aiempien ajatustensa laajentumien varaan: alistuessaan tuomioonsa hän toteuttaa Lait ja Kohtalon omalta kohdaltaan. (Kriton)

Meille olennaista olisi huomata, miten Ajattelu ja (yhteiskunnallinen) Valta menivät Sokrateen kohdalla toistensa ohi kirkkaasti eri tasoilla. Samoin, jos eläytyisimme oikein antiikin myyttiseen maailmankuvaan ja sille ominaiseen ajattelulatuun, voisimme ehkä nähdä selvästi, miksi Hallitsija-Aristoteles jäi hänen käytännöllisistä korostuksistaan ja suuntautumisestaan huolimatta toteutumattomaksi yhtälöksi.

Myyttistä maailmankuvaa voitaisiin määritellä nimeämällä se Maailman ja Minän psyykkiseksi symbioosiksi. Ihmissuku kokee tällaisen kehityskauden varhaisvaiheessaan.

Vaikka ihminen on alusta alkaen laumaolento, joka saa suuren osan ominaisuuksistaan annettuina, so. elämänmuodon määrääminä, ensimmäistä historiallista aikaa leimaa parhaiten yksilön ajattelussa esille tuleva Todellisuuden ja Ajatuksen dilemma. Vasta kun jotain Totuutta on Ajattelemaalla saatu kokoon, muodostuu Opillisia Totuuksia. Niillä on hieman erilainen rooli kuin kaikella sillä magialla, jolla raa'an voiman ja vahvimman oikeuden ensimmäisinä kilpaan haastaneet poppamiehet valtansa hankkivat ja sitä ylläpitivät.

Ehkä voidaan sanoa, että keskiajalla Opilliset Totuudet toteuttavat ihmisen sosiaalisuudessa ja yhteiskuntaorganisaatiossa historiallisesti uuden vaiheen.

5.

Mitä paksumpi kirja maailmanhistoriasta kirjoitetaan, sitä ohuemmaksi siinä suhteellisesti jää eurooppalaista keskiaikaa käsittelevä siivu. Antiikin kummastakin kukoistavasta ja kuohuvasta kulttuurikaudesta, Kreikasta ja Roomasta, joka toisti ja toteutti helleenien henkisiä saavutuksia ikään kuin maallistuneella, hallinnollisella, käytännöllisellä ja lopulta brutaalilla tasolla, riittää kerrottavaa sadoille ja tuhansille sivuille - sen sijaan niitä seurannut tuhatvuotinen "pimeän" keskiajan jakso jää lyhyeksi luetteloksi maallisten ja kirkollisten valtioiden keskinäisistä kahnauksista.

Eikö keskiajalla todellakaan tapahtunut mitään merkittävää? Eikö tehty muistiinmerkitöjä - mistä johtuu tämä koko pitkän ajanjakson päälle laskeutuva outo unohdus ja pimeys?

Tiedämme, että Rooman mahtavan imperiumin sorruttua omaan mahdottomuuteensa, elämänmuoto Euroopassa pirstoutui paikalliseksi: läänityslaitos ja feodaalijärjestelmä vallitsivat, arkielämä asettui pysähdyksen tilaan, aika katosi maailmasta, samoin suurten mittakaavojen draama - tapahtui joukkomittainen henkinen taantuma. Monet Rooman valtakunnassa jo olemassa olleet yleiset kyvyt, kuten luku- ja kirjoitustaito, katosivat, hengenelämää määräsi hengellinen sääty, ja miltei kivettyneet uskonnolliset dogmit korvasivat luovan ajattelun.

Tätä maailmanjärjestystä historioijat ovat tottuneet nimittämään teokraattiseksi, mutta kehityspsykologisesti se merkitsee yksiselitteisesti taantumaa. Taantuma toteutti alkuyhteisöistä tutun maagisen ja maallisen vallan kytkennän, nyt kuitenkin vielä keskenkasvuisten ja kömpelöiden kristillisten Opillisten Totuuksien organisoimana. Keskiaika muodostaa kummallisen todisteen siitä miten ihmisen sosiaalisuuskin saa lopulta muotonsa Ajattelusta käsin. Hierarkisen yhteiskuntajärjestyksen malli on jumaluusopillinen, eikä sen legitimiisyyttä sinänsä koskaan keskiajalla kiistetty - eri asia on, että käytännössä kaikenlaiset asianharrastajat aina luostareidensa lukukammioissa salatieteisiinsä uppoutuneista munkeista paavin kirkon korkeinta johtoa edustaviin ankariin tarkastajiin saakka kiistelivät oikeaoppisuudesta, ja käytiin katkeria taistoja maallisistakin valta-asemista.

Jos keskiajan suurta elämänlavastetta haluaisi kuvata taustan ja kohteen keskinäistä suhdetta määrittelemällä, pitäisi päätyä toteamaan: tänä aikana yksilö katoaa täysin taustaan. Mutta ei niin että tausta hänet nielisi - ei ollenkaan niin.

Kyse ei ole siitä etteikö yksilöllä kuten koko aikakaudella olisi omaa ja varsin omalaatuista ominaislaatuaan. Pikemminkin on kyse siitä, että tänä aikana niin yksilössä kuin taustayhteisössä lukkiutuu joukko yhteneväisiä henkisiä kuvioita paikoilleen - ja juuri tämä omituinen kivettyneiden ajatusten resonanssi leimaa keskiajan "pysähtynyttä" ja depersonaloitunutta yleisilmettä. Kyseessä on kummallinen, taantunut ja maaginen, Opillisten Totuuksien organisoima, ajan ja kehityksen kokonaan ulkopuolelleen sulkenut elämänmuoto.

Laajasti ottaen se kestää reilut tuhat vuotta. Se alkaa Rooman valtakunnan hajoamisesta ja jatkuu läpi "pimeimpien" vuosisatojen aina gotiikan kautta renessanssiin ja uuden ajan - sen jonka individualistisen ominaislaadun kiteytti Descartes oivalluksellaan "Ajattelen - siis olen olemassa" - alkuun asti.

Meidän on tietenkin vähän vaikeaa käsittää miten keskiajalla oli mahdollista rationaalisiin perustein epäillä esim. omaa olemassaoloaan. Sellainen edellyttää kokonaan toisenlaista käsitteenmuodostusta kuin mikä meille on luontaista, so. sellaisia ajatusjäsennyksiä, joita tehdään hämmästyttävällä tavalla kiinteiden, lähes kivettyneiden yleiskäsitteiden varassa. Äärimmäisessä skeptisismissä tarvitaan rationaalisen argumentaation rakennuspalikaksi aivan erityislaatuiset minän ja olemassaolon käsitteet.

Samoin on laita läpi koko keskiajan jatkuneessa väittelyssä ns. universaaleista (yleiskäsitteistä) - realistit pitivät esim. lajinnimikkeitä jonkinlaisina todellisuusvoimaisina entiteetteinä, nominalistit näkivät ne ennemminkin kielellisinä ilmauksina. Pitkässä juoksussa ajattelu kehittyi realismista nominalismiin, ja ekstrapoloituna akseli ulottuisi platonilaisista ideoista Wittgensteinin kielifilosofiaan. Keskiajalle oli kuitenkin ominaista nimenomaan se, että kaikki ajattelu oli miltei mekaanista operoimista oudolla tavalla esinemäisten yleiskäsitteiden varassa.

Skolastisen selittämisen paljonpuhuttu "kuivuus" on juuri tätä vaikeasti käsitettävää konkretiaa - ja toisaalta se on seurausta näkökulmastamme, siitä että olemme itse auttamattomasti ulkopuolisia. Emme enää osaa eläytyä keskiaikaiseen ajatusmaailmaan ja tavoittaa sitä magiaa, joka sen sisältäpäin täytti ja kenties elähdyttikin.

6.

On historisteja, kuten Pitirim A Sorokin, jotka näkevät historian eräänlaisena suurena kulttuurisena aaltoliikkeenä, jossa ajaututaan vastakohdasta toiseen ja ollaan vuorottain aallonharjalla, vuoroin pohjalla. Sorokin sanoo, että Rooman imperiumi merkitsi ns. aistikulttuurin täydellistymistä - silloin kaikki inhimilliset pyrkimykset suuntautuivat maallisen onnen ja elämäntäyteyden tavoitteluun, hybrikseen, jossa efektintavoittelu lopulta muuttui itsetarkoitukseksi ja kaikki pitkäjänteiset rakenteet hajosivat.

Oli kysymys yleisten psyykkisen eheyden ehtojen katoamisesta. Maailma ja Minä menettivät perusinhimilliset turvalliset juurensa, yksilö syntyi ennustamattomaan todellisuuteen keskelle kaaosta, ja kaikki hänen mielensä kokoavat voimat jauhoutuivat maanisen elämänmenon myllyissä pirstaleiksi ja fragmentoituivat.

Yksilöiden psyykkinen hajoaminen saattaa kestää sukupolvia, mutta vaikutusten kumuloituessa vauhti kiihtyy ja loppu tapahtuu kuin leikaten. Juuri sellainen oli Rooman tuho: kun kaikki maailmaa sisältäpäin sitonut kiinteys katosi, maailma, maailmanaika muuttui toiseksi. Aika pysähtyi tuhanneksi vuodeksi.

Rooman imperiumin sortuminen voitaisiin selittää myös stressiteorialla: kun yksilöä pommitetaan jatkuvasti vaikutteilla ja virikkeillä ja pakotetaan hänet reagoimaan jatkuvaan efektivirtaan, hän taantuu ja menettää ajantajunsa - ensin tilapäisesti, sitten pysyvästi. Jos hänen luontainen "muutosvastarintansa" saadaan murrettua, hänestä tulee eräänlainen ihmisautomaatti: kameleontin tavoin hän vaihtaa välittömästi väriä ympäristönsä mukaan, mutta sisäisen koherenssin puute kariuttaa kaikki hänen suuret suunnitelmansa ja pitkäjänteiset pyrkimyksensä.

Rooman loppuaikojen kansalainen muistutti monessa suhteessa melkoisesti oman aikamme hyvinvoivia kulutusautomaatti-ihmisiä: hänenkin elämänsä täytti hyödyntäminen ja elämyksenmetsästyminen, levoton etsintä ja toimintadraivi. Tämän mukaan olisi mahdollista että olisimme matkalla kohti uutta keskiaikaa, so. sellaista Sorokinin maalailemaa sisäistyneen ideakulttuurin kautta, jossa taas syvän taantumun kautta ottaisimme Maailman ja ennen muuta Minän uudelleen haltuumme ja perustaisimme uudet henkiset lähtökohdat uudelle nousulle.

Kestäisikö koteloitumisvaihe sitten tälläkin kerralla kokonaiset tuhat vuotta? Kuka tietää. Ehkäpä keskiaika ei kuitenkaan ollut niinkään ikuinen psykologinen fakta kuin ihmislajin kehityksen yksi uniikki askelma - ainutlaatuinen ja palautumaton.

Psykologista selitysmallia heikentää sekin että se viime kädessä perustuu 1900-luvun individualistiseen ihmiskuvaan. Se hämää meitä samalla tavoin kuin logiikkamme kreikkalaisten tapauksessa - ja meidänhän pitäisi tavoittaa aikakaudet niiden omin ehdoin niitä oikein ymmärtääksemme. Jokin keskiajalle aivan ominainen hengenelämää leimaava piirre, esimerkiksi vuosisatojen ajan jatkuvana käyty väittely universaaleista, ei selity psykologialla, vaan tarvitaan ajatushistoriallista tarkastelua. Sen perustalta paremmin nähdään, miksi yleiskäsitteistä - ja kaikesta mikä tähän henkiseen rigorismiin liittyi - keskiajalla tuli niin ihmeellisellä tavalla ongelmallisia.

Keskiaikaista teokraattista maailmanjärjestystä voidaan nimittäin jossain mielessä pitää antiikin myyttisen maailmankuvan seuraajana. Voidaan sanoa, että keskiajalla toteutui, tosin karikatyyrimaisesti, se mistä antiikin ajattelijat olivat unelmoineet: että Ajatus näyttäisi voimansa Todellisuuden suhteen, ja että Ajatus käyttäisi voimaansa Valtion, Yhteiskunnan, Ihmis-Yhteisön suhteen.

Jos antiikin filosofille oli ollut ongelmallista, kumpi oli tosiolevaa, Todellisuus vai Ajattelu, keskiajan ihmiselle ei herännyt epäilystäkään siitä etteikö koko Todellisuus olisi todistanut Jumalan Ajatuksista. Keskiajalla Todellisuus ja Totuus olivat yhtä.

Opilliset totuudet ilmoitettiin kristillisinä dogmeina - käytännössä niitä muotoilivat ja vaalivat kirkonmiehet, jotka eivät juuri omaa ajattelijapersoonallisuuttaan korostaneet vaan kokivat toimivansa lähinnä välikäsinä, jumalallisen ilmoituksen kirjaajina. Jos he esimerkiksi kirjoituksia kopioidessaan törmäsivät ilmiselvään virheeseen tai järjettömyyteen, he saattoivat ongelmattomasti karsia tekstiä tai korjata sen - eivätkä he näin tehdessään tunteneet rikkovansa sen enempää kenenkään tekijänoikeuksia kuin loukkaavansa Alkuperäistä Totuutta. Oikeastaan päinvastoin. Kuten koko alkuperäinen teksti, korjauksetkin tekivät vain Totuudelle kunniaa ja korostivat sen arvoa. Osoitti nöyryyttä lisätä reseptuuriseen maailmaan muutama sitä täydentävä attribuutti.

Muutokset ja korjaukset eivät menneet kenenkään piikkiin, sillä nämä käsityöläiskirjurit eivät jättäneet nimiään kirjakääröihin. On aika paradoksaalinen, mutta äärimmäisen mielenkiintoinen, paljastava ja opettavainen ilmiö, että vasta kirjapainotaidon myötä yleistyi tapa ilmoittaa tekijän nimi kirjojen kansilehdillä.

Muutos todistaa vallankumouksellisesta ja laajamittaisesta ajattelutaustan järkkymisestä uudelle ajalle tultaessa: kun kieli lakkasi olemasta Jumalan Sanaa ja siitä tuli kartesiolainen Metodi, so. totuuksien ilmaisemisen Väline, taustasta alkoi erottua ja nousta esille sekin kuka kieltä käytti. Kirjapainokonekin oli uuden ajatusjäsennyksen myötä Väline - ja niinpä myös kirjapainopaikka merkittiin esilehdille.

7.

Voiko kuvitella kauniimpaa tapaa herätä keskiajan tuhatvuotisesta depersonalisaation unesta kuin Descartesin oivaltava huudahdus: "Ajattelen, siis olen!"-- Sen sijaan Kant, joka sanoi Humen herättäneen hänet dogmaattisesta unesta, antaa omassa tuotannossaan todistuksen jostakin aivan päinvastaisesta.

Kartesiolainen herätys oli Kantille jo olemassaolevaa, annettua Totuutta. Hänen lähtökohtanaan on maailmaa havainnoivan Subjektin toivoton etäisyys Objektivisesta Todellisuudesta. Siihen väliin Kant sijoittaa Ajattelun perusdualismeja soveltavat Silmälasit, joiden siilaamaa kaikki tositetomme on. Todellisuutta sellaisenaan - sinänsä, an sich - emme voi havaita.

Kantin "silmläsit" ovat kuitenkin kaukaa Aristoteleelta lainattuja kategorisointeja, ja niiden kehyksiin Kant rakentaa oman valtavan oppijärjestelmänsä. Sen suurellisiin poimuihin hukkuu iso osa uuden ajan filosofiaa. Kantin jälkeen kaikki ovat keskittyneet hiomaan hänen linsejään - Subjekti siirtyy välineellisen järjen aikaan ja alkaa kasvattaa sitä Itse Tarkoituksena - huomaamatta että mies itse on onnellisesti nukahtanut.

Oikeastaan Kant koulumestarin otteineen ja massiivisten käsittekonetojen perusteellisena rakentajana nousee viimeiseksi suureksi skolastikoksi - hän edustaa keskiaikaista hengenelämää tyypillisimmillään - ja pikemminkin kokoaa yhteen keskiajan perintöä kuin orientoituu tulevaan välineellisen järjen maailmaan.

Kuten keskiajan ihminen deduktiivisella ja dogmaattisella ajattelulaadullaan itse jähmetti itsensä ja yhteisönsä, kangistui omien Opillisten Totuuksiensa vangiksi, ja vain pientä liikkumavaraa asioille sallien toisti itseään pitkissä käsikirjoituskopioissaan, samoin Kant pääteoksessaan tarjoaa oman, hitaassa käsitteellisessä käymistilassa kenties vuosikymmeniä valmistellun ja epätasaisesti kehitellyn, mekaanisesti jäsennellyn, monihaaraisen, väliin yli-, väliin aliotsikoita kuin oksia jättimäiseen puuhun kasvattaneen, loputtomin lisäyksiin täydennetyn, tuhannesti muutellun ja korjailtun muka Loppuunajatellun Totuutensa - kuin keskiaikaisen Jumalan Sanan.

Hänen teksteistään huomaamme, kuinka Ajattelulla on vahva taipumus kiteyttää Yleiskäsitteitä ja Opillisia Selityksiä, jäädä sitten niiden vangiksi, sulkeutua omaan piiriinsä ja täydentää itseään. -- Kantin seuraaja oli Hegel, joka konstruoi Ajatuksista Teesien ja Antiteesien Dialektiikan, Maailmansielun ja Maailmanhistorian. Vaikka nekin muodostivat suljetun ajatuskoneiston, niillä myös räjäytettiin sillat auki Todellisuuteen.

8.

Koulun historiankirjoissa uuden ajan alku paikallistetaan maailmankuvan suurten muutosten yhteyteen - sanotaan, että mm. kirjapainotaito, löytöretket, uskonpuhdistukset ja heräävä luonnontieteellinen harrastus vaikuttivat ihmisten ajatteluun laajasti, toivat mukanaan uusia elämämuotoja, ja siksi tekevät aiheelliseksi puhua kokonaan uudesta aikakaudesta.

Outoa kyllä, ero siinä perustavaa laatua olevassa kokemuksellisessa maailmanjäsennyksessä, joka erottaa uuden ajan ihmisen keskiajan ihmisestä, jää koulukirjoissa noteeraamatta. Uusi ihminen oli nimittäin Subjekti, ja maailmasta hänen ympärillään tuli tarkastelun kohde, Objekti.

Uudella ihmisellä oli Minä, joka luonnostaan sijoittui Maailman keskipisteeseen, ja Järki oli hänelle väline, jolla aiemmin selityksen päätepisteenä paikkansa vakiinnuttaneet Luonnon Voimat voitiin nyt ottaa niin teoreettisen kuin käytännöllisen hallinnan ja hyödyntämisen Kohteiksi.

Tämä kartesionismiksi nimettävä henkinen herääminen tai ajatusmuutos - Subjektin eriytyminen ja ulkomaailman objektivoituminen - on ajatushistoriallisesti ottaen varsin nopea, se läpikäy koko Euroopan kuin roihahdus parinsadan vuoden kuluessa. On tietenkin mahdotonta sanoa, mikä oli ensimmäinen muutoksen merkki. Kenties se oli coincidentia oppositorum? Myöhemmin musiikin kontrapunkti ja barokkipeilit toistavat ja toteuttavat saman idean - mutta mistä kaikki alkoi ja mikä juoni toteutui muutoksessa? On ikään kuin keskiajalle pysähtynyt aika ei tässäkään vielä virtaisi tasaisesti, vaan nostaisi pinnalle pyörteen siellä, toisen täällä.

Opillisesti ottaen skolastisin solmuin umpeen nyöritty kirjallinen maaperä puhkesi kasvuun, kun kirjapainotaito mursi keskiaikaisen depersonalisaation. Tasaharmaasta maaperästä nousevat esille VaikuttajaYksilöt, so. tekstintekijöiden nimet ja persoonat. Tässä toteutui uuden ajan henkinen peruskuvio: välineellisen ajatusjäsennyksen myötä Tekijät ja Tekemiset objektivoituivat esiin.

Eriytymätön sävy väistyi myös vähemmän oppineen väen piireissä: krouveissa ja kievareissa ennestään yhtenäisen tupatila järjestettiin uudelleen jakamalla se tarjoilutiskillä Subjektien ja Objektien osastoihin.

Ennen Shakespearea teatterikin toimi tyypillisesti katutasossa ja ihmisten joukossa. Shakespeare sijoittuu vedenjakajalle, hänen toinen jalkansa on vanhassa, toinen uudessa maailmassa, toinen käsi ammentaa elämänvettä myyteistä ja sankaritarustoista, toinen viitoittaa tietä psykologiselle ihmiskuvalle. Ja heti hänen jälkeensä säännönmukaisesti Thalian temppeleihin ripustettiin tilan näyttämöksi ja katsomoksi jakava esirippu. Oikeastaan uusi aika muutti koko Maailman teatteriksi - barokki ja rokokoo lienevät Euroopan historian "teatraalisimmat" kulttuurikaudet. Ja Ranskan Suuri Vallankumous on ensimmäinen näytelmä, jossa kokonainen osaansa tyytymätön kansa kirjoitti itselleen historiallisen pääroolin.

Subjekti eriytyy, maailma objektivoituu. Nämä ovat saman kartesiolaisen mitalin kaksi puolta. Jälleen näyttäytyy ihmisielen perimmäinen dualistisuus.

Subjektin eriytyminen merkitsee Minän, so. individualistisen ihmiskuvan syntyä. Minä sijaitsee Maailman keskipisteessä. Maailma aukeaa Minän ympärillä. Minä on Tarkkailija, tai Tekijä - kaikki Maailman langat johtavat Minään. Minä hallitsee Maailmaa kuten nukketeatterin tekijä nukkeaan.

Nukke voisi olla Narkissos, tai Kaiku-Keiju, ja näytelmä pelkkää skolastisten Totuuksien toistoa - mutta enää eivät Todellisuus ja Ajatus läpäisisi yhteenliimautuneina toisiaan, eikä Ajattelu sulkeutuisi enää Itseensä ja jäisi Yleiskäsitteidensä vangiksi. Nyt Minä menettelisi päinvastoin kuin aikaisemmin historiassa: se vain ottaisi etäisyyttä ja välimatkaa Näyttämöön, käyttäisi Narkissosta välineenä, pitäisi Yleiskäsitettä teorian työkaluna.

Niin vahvaa kehitysvaihetta kuin kartesionismi on ajatushistoriallisesti merkinnytkin, siihenkin on alusta alkaen sisäänrakennettu tiedonfilosofisia rasitteita.

Subjekti ja Objekti eivät oikeasti voi olla eri asioita, ne ovat kotoisin samasta alkuykseydestä, ovat syvimmiltään jakamattomia ja todellisuudessa toisiinsa vaikuttavia osapuolia. Jos Subjekti pyrkii eriytymään Maailmasta täydellisesti, se on kuin Tarkkailija joka perääntyy Kohteestaan mahdollisimman kauas - ja mitä tiukemmin hän painaa selkäänsä peräseinää vasten, sitä enemmän hänet valtaa harha että koko maailma avautuu objektiivisena hänen eteensä.

Parhaimmillaan Tarkkailija on kuin kamera, joka lahjomattoman linssinsä läpi ottaa Kohteesta "todenmukaisen", "todellisen" ja "oikean" - so. kaikista subjektiivisista tulkinnoista vapaan kuvan. Turhaan ei 1600-luvulla metodioppinsa syntysanoja lausunut ja suuria synteettisiä näkemyksiään kehittänyt Descartes ollut intresseerattu optiikastakin!

Uusi aika on nyt neljässä vuosisadassa täydellistännyt hänen kylvämänsä ajatusharhan: se on idealisoinut Subjektin, pyyhkinyt sen kokonaan pois vastaavasti idealisoimastaan Objektiivisesta Todellisuudesta, ja luulee nyt näillä Ajatuksen avuilla voivansa hallita täydellisesti sekä Minää että Maailmaa.

Voidaan sanoa: joissain erityisissä yhteyksissä, kuten Luonnon Voimien valjastamisessa hyötykäyttöön, tämä Metodi on kieltämättä ollut enemmänkin kuin menestyksekkäs, mutta monissa muissa suhteissa - kuten psykologiassa ja talousajattelussa - se on lopulta johtanut mielettömyyksiin, umpikujiin, ja ajanut jopa lopulta maailman katastrofien partaalle.

Jos kartesionismia tarkastellaan tiedonfilosofisesti Minän perustavaa laatua olevana työnjakomallina, on ymmärrettävää miksi se on nimenomaan yksilö, jonka uusi aika valjastaa vetämään lisääntyvän tiedon ja myös lisääntyvän aineellisen hyvinvoinnin rattaita. Kysymykset yksilön oikeuksista ja hänen "vapaudestaan" astuvat niin muodoin myös luonnollisella tavalla historian näyttämölle.

Kun antiikin maailmassa miehen vapaus toteutui eräänlaisena kaikkivoipaisena jumalasemana suhteessa orjiin, ja kun keskiajalla kaikki yksilölliset erottautumispyrkimykset kääntyivät negaatioikseen ja suurin houkutus sisältyi hukuttautumiseen jumalalliseksi koettuun teokraattiseen maailmanjärjestykseen, uudella ajalla yksilö kohoaa taustansa yläpuolelle ja ottaa olosuhteet kriittisen tarkastelunsa kohteeksi. Tässä mielessä luonnonfilosofien ja humanistien lisäksi katolista kirkkoa vastustaneet uskonpuhdistajat, joita laitostunut uskonnonharjoitus anekapointineen inhotti ja jotka halusivat suoran suhteen pienen ihmisen ja Jumalan välille, olivat tyypillisiä yksilön vapauksien esitaistelijoita, niin ankaria vaatimuksia kuin he yksilölle esittivätkin.

Valistusfilosofit olivat edellä mainittujen henkisiä jälkeläisiä, sillä heitäkin elähdytti idea vapaasta, "luonnonmukaisesta" ihmisestä, jonka päätä ei mikään säätyjärjestelmä, käskytyks tai tyrannia pääsisi sekoittamaan.

Valitettavasti kaikki vapauden aatteet olivat vain ajatuslaajentumia yksilön oman ajattelun muutoksista - mitään käytännöllistä ei niiden perustalta voinut syntyä. Palavasieluisten puhdistajien jalanjälkiin perustivat perässäseuraajat vain omat kirkkokuntansa. Valistusfilosofit, joista ensimmäiset olivat perustelleet vallitsevaa järjestystä vetoamalla joskus ilmeisestikin ihmislajin alkuhistoriassa jo tehdyn "vapaaehtoisen yhteiskuntasopimuksen" argumenttiin, nostattivat vallankumoussuunnan, joka johti paitsi kumoukseen, kaokseen.

Oppi vapaakaupasta, taloudellinen liberalismi, syntyy oheistuotteena kun uuden ajan Yksilöä synnytetään. Sekin on todellisuudessa vain kokoelma vapauden idean kylkiäisinä syntyneitä utooppisia ajatuslaajentumia. Sen historiallinen tragedia liittyy siihen, ettei se teorianakaan koskaan päässyt kehittymään samalla tavalla kuin luonnontieteet myöhemmin kehittivät. Tosin talousajattelu operoi mielellään numeerisilla suureilla, ja talousteoriat pyrkii luonnontieteille ominaiseen muodolliseen eksaktiuteen - mutta tämä on vain kartesiolaista lavastetta ja objektivointia, rahavirtojen suodattamista puhtaiksi niitä myrkyttävistä pimeistä ja Itsekkäistä sielunliemistä. Tosiasia on, ettei talousteorioilla tänäkään päivänä hallita talouselämää, ja teoriaa tarvitaan vain magian rationaalisen ajatuslavasteena - siis enemmänkin peittämään kuin paljastamaan todellisuutta.

Kuten yhteiskunnallinen valta primitiivisimmillään perustui raakaan voimaan, ja kuten uuden ajan demokraattiset ideat olivat tavallaan vain maailmanteatterin uusissa lavasteissa tapahtuvaa kuninkaan vallan uusjakoa - jokainen sai nyt vaikuttaa kuninkaalta - samoin on talous raaimmillaan vain kanssaihminen alistamista, eikä liberalismi mitenkään muuttanut tämän pelin perimmäisiä ehtoja. Kuten valistusfilosofit, myös liberalismin varhaiset, moralistiset edustajat olivat idealisteja, jotka rasitteista vapaan yksilön inspiroimina haaveilivat vapaista kauppasopimuksista. Haaveet vaikuttivat ajatuslavasteina - käytännössä "vapaus" toteutui vain siinä että jokainen joka tapauksessa sai tehdä omaisuuksillaan mitä tahtoi.

Ja se, mitä niillä seuraavina vuosisatoina käytännössä ei tehty, olivat Smithin edellyttämät "kumpaakin osapuolta (eli kaikkia) hyödyttävät kaupat", sillä demokratiassa kaikki eivät tosiaankaan ole kuninkaita.

Meidän on nykyisen rationaalisuutemme puitteissa hankalaa havaita ja hahmottaa talousajattelumme hataruutta - jos jokin niin talous toteuttaa kartesiolaisen lavasteen uskottavimmat efektit. Elämme tätä nykyä teknokratiassa, jossa "talous" toteuttaa samanlaisen maailmanjärjestyksen kuin mitä uskonto merkitsi keskiaikaisessa teokratiassa. Nyt uskomme, että talous perustuu "realiteetteihin" ja "kylmiin numeroihin", ja sen lait ovat vähintäänkin yhtä rautaisia kuin fyysiset luonnonlait, elleivät sitten käytännössä vielä määräävämpiä.

Kuten anekapppias aikanaan kruksasi syntejä ja sovituksia kirjanpitoonsa, samoin taloudessa nyt käytetään sinistä ja punaista kynää, merkitään plussia ja miinuksia, ja tilinpito määrää täsmällisesti toimijan pelivaran. Kuten keskiajallakaan kukaan ei asettanut Jumalaa kyseenalaiseksi, samoin on itsestään selvää ja kiistämätöntä Talouden valta.

Siinä missä keskiajan ihminen uskoi ihmeisiin ja mysteereihin - esim. että leipä ja viini todella muuttuvat ehtoollisessa Jeesuksen lihaksi ja vereksi - oman aikamme ihminen luottaa varauksettomasti siihen että Raha voidaan vaihtaa tavaraksi ja päinvastoin. Raha on maagista, se toteuttaa transsubstantio-opin. Eikä pelivelkojaan maksamatta jättänyttä nykyään kohdella juuri sen lempeämmin kuin inkvisiittori aikoinaan kohteli harhaoppisia.-

Voidaan sanoa, että talous on oman aikamme maailmanuskonto. Kuten uskonto, se luo oman legitimitteettinsä, mistä eräänä suorana seurauksena on ettei taloustoimijaa juuri koskaan pidetä, pidätetä, saati sitten saada tuomitukseksi rikollisena. Talous on legitimaatiota luovaa toimintaa, ja jos on kyse Suuresta Taloudesta, se ei sulkeudu maallisen lain piiriin.

Ja perimmiltään uskonnollista kaikkivoipaisuuskuvitelmaa talous elättää Rahan muodossa.

Mistä talousajattelun taantuneisuus, sen uskonnollinen peruslaatu juontuu? Miksi liberalismi on niin kehittymätön oppi?

Tähän kysymykseen voidaan yrittää vastata kartoittamalla sitä mikä kartesionistisen murroksen yhteydessä talousajattelussa muuttui. Keskiäika oli esim. pitänyt koron perimistä syntyinä - keskiajan ihmiselle aineelliset hyödykkeet olivat aineellisia hyödykkeitä, eikä hän hyväksynyt sitä että raha olisi kasvanut itsestään. Tällaisen käsityksen kartesionismi käänsi ylösalaisin: koska numerot edustavat "eksaktisempaa" todellisuutta kuin reaalihyödykkeet, numeroista tulee talouden realiteetteja.

Mutta kaikki asiat eivät muuttuneet. Jotkin talousajattelussa aivan olennaiset elementit reagoivat uusiin tuuliin erityisen peiteltysti, jos ollenkaan. Esimerkiksi "omistamisen" mielle, joka edellyttää esineistävää käsitteenmuodostusta ja edustaa tyypillisesti pysähtynyttä, "ajatonta", kokemistapaa - siinä keskiaika sai rauhassa jatkaa elämistään.

Näin liberalismi sisällytti itseensä raskaan painolastin menneen maailman ajatusmuodoista. Se ei agiteeraavimmassa vaiheessaankaan esim. pyrkinyt kiistämään perittyjen omaisuuksien legitimiisyyttä. Henkilökohtaisesta omistusoikeudesta päinvastoin tuli eräs uuden talousajattelun ja -järjestelmän peruskiviä.

Toinen esimerkki: tähtitieteen uudet löydöt ja uusi käsitys ihmisen paikasta universumissa vaikuttivat jo itsevaltaisten monarkkien aikana - Ludwig XIV:ta sanottiin Aurinkokuninkaaksi, koska koko hovin oli määrä pyöriä hänen ympärillään. Luonnontieteelliselle näkökulmalle oli tunnusomaista olla katsomatta asioita ihmisen subjektiivisesta näkökulmasta. Mutta uuden talousteorian soveltama tarkastelunäkökulma oli ja on vieläkin nimenomaan vanhakantainen: eräessä mielessä talousteoria on yhä ptolemaiolaisella kannalla, se nimittäin asettaa omat "realiteettinsa" oman maailmansa keskipisteestä, so. taloudellisesta toimijasta käsin. Talousajattelu edellyttää, että vähintäänkin jokin etu sisäistetään, että johonkin naulataan Arkhimedeiden nollapiste, johon plussat ja miinukset suhteutetaan. Talous on ikään kuin universumi, vakioinen taustajärjestelmä, joka avautuu vain toimijan silmien kautta.

9.

Einsteinin suhteellisuusteoria, Freudin psykoanalyysi ja Wittgensteinin kielifilosofia olivat ne kolme suurta ajatusvallankumousta, joissa kartesionismi saavutti suurimmat voittonsa. Kuten on sanottu, kaikissa näissä oli kyse aiemmin vakioiseksi kuvitellun ajattelun taustajärjestelmän romahtamisesta, ja uudenlaisen suhteen solmimisesta subjektiivisen Tarkkailijan (tai Tekijän) ja objektiivisen Todellisuuden välille.

Näissä teorioissa Tarkkailija sisältyy Kohteeseen aivan erityisillä tavoilla - kartesionismiin sisäänrakennettu ajatusvirhe vältetään ja ratkaisu avaa silmät näkemään kokonaisuuden kokonaan uudella tavalla. Kysymyksenasettelut nousevat kartesiolaiselta pohjalta, mutta ratkaisut ovat itse asiassa siis varsin epäkartesiolaisia ajatusjäsennyksiä.

Täydellistyessään kartesiolainen dualismi tuottaa kaksi asiaa. Eriytyvän subjektin puolella ajaudutaan sokeaan individualismiin. Esiin nousee psykologinen (ei-freudilainen) ihmiskuva - sen voittokulku on kaikkialla länsimaissa vain varmistunut 1900-luvun lopulle tultaessa - ja se lupaa toteuttaa jo valistusfilosofien muotoileman unelman kaikista riippuvaisuuksista ja rasitteista vapaasta autonomisesta yksilöstä. Harhaan kuuluu, että tällaisen omaehtoisen yksikön persoonallisuusominaisuudet - kuten älykkyys - voidaan määritellä ja mitata.

Tällainen psykologien sokeus tulee kasvamaan armottomiin mittoihin, kun automaattisesti uskotaan, että hyvä yhteiskunta muodostuu tällaisista ihanneyksilöistä. Testaajien inkvisiittorinkirves tulee tekemään veristä jälkeä alkaneella vuosituohannella! Armoa ei tulla antamaan - mutta eräänlainen Karikatyyrinomainen Armo saattaa Valittujen Kansalaisten kohdalla toteutua varsin irvokkaalla tavalla.

Kun psyyken pitkäjänteiset rakenteet ja syvät kerrokset kartesionismin täydellistymisen myötä eliminoituvat, käsiin jää kivuton, nopeasti reagoiva, näennäisen terve ja elämää hallitseva, mutta pakonomaisella tavalla pinnallisista efekteistä riippuvainen ja elämyksenmetsästyksen keskittynyt kulutusautomaatti-ihminen. Hän on onnellinen kuin Somaa nauttinut robotti. Armo merkitsee hänelle sitä että hän voi suurempia miettimättä ja tunnontuskitta koska tahansa nollata koko aiemman elämänsä, ja lähteä vähän väliä liikkeelle ikään kuin puhtaalta pöydältä, uudestisyntyä, palata ikuisesti nuoruuteen - juuri tällaista edellyttää hänen hyvinvointinsa. Mikään ei tee häntä oikeasti onnelliseksi, hän kaipaa jatkuvasti jotain uutta, uutta, uutta - mutta uusi identiteetti on aina yhtä keinotekoinen ja kestämaton, aina siitä puuttuu jotain, aina tuntuu siltä kuin totuus odottaisi vasta seuraavan nurkan takana.

Niinpä ihminen tarttuu yhä uudestaan Itseensä ja Toisiinsa, aina muka uudistuneena - uudet elämänmallit ja roolihahmot syntyvät joskus kipeästi kuin turkkalaisen koulukunnan teatterissa, joskus kepeästi kuin pinnalliset simmeliläiset muotinuket. Mutta aina niitä vainoaa jokin perimmäinen epäuskottavuus ja epätodellisuus - identiteetit ovat aina yhtä ohuita, yhtä vähän kestäviä, hetkessä poispyyhkäistäviä.

Nykyihmisen elämässä toteutuu eräänlainen Kirottu Armo, Ikuisen Paluun Pakko - kujanjuoksu annettujen houkutusten saavuttamiseksi, aina yhtä toivoton onnentavoittelu.

Toinen täydellistyneeseen kartesionismiin liittyvä sairaus haave koskee täysin eriytyneen (ideaalisesti irti leikatun) Subjektin reproduktiota objektiivisessa todellisuudessa. Jos Subjekti nimittäin mielletään irti sitä supportoivasta ympäristöstä ja käsitetään mekaanisesti, niin ettei se ole päättymättömän ketjun elimellinen lenkki vaan ikään kuin pysäytettynä ajanhetkenä jäljellejäävä rakenne, voidaan kuvitella mahdolliseksi rakentaa keinotekoinen Objektiivinen Subjekti. Keinoälyn tutkiminen onkin ylikasvaneen kartesionismin ehkä tuotteliain mutta turhin ala.

Toivottavaa olisi, että historiallisen kartesionismin veto laukeaisi ennen kuin keinoälyn rakentaminen onnistuu. Se voi nimittäin onnistua vain yhdellä ehdolla: että olemme muuttuneet umpisokeiksi emmekä enää erota ihmisessä mitään inhimillisiä ominaisuuksia - ja kun näemme ihmisen koneena, koemme koneen ihmisenä!

Objektivoituvan ulkomaailman suhteen täydellistyvä kartesionismi tuottaa sokeaa individualismia vastaavan näköharhan koskien keinoja ja päämääriä.

Kuten Minä muuttuu lopulta autonomiseksi Alkupisteeksi, samoin Maailma muuttuu jonkinlaiseksi postmoderniksi Lopputilaksi. Kun Minän akkumulatiiviset rakenteet hajoavat, Maailman assimilaatiivinen paljous astuu tilalle. Suuret kertomukset korvautuvat megabittiannoksilla tietorihkamaa. Maailmassa kaikki sijoittuu samalle lähtöviivalle ja muuttuu efektiksi - minkään arvoa ei enää määrää sen laatu vaan määrä. Jos jokin on toista parempaa, niin vain siksi, että siinä on odotettua ominaisuutta suuremmin määrin. Voimistelijan tekemä voltti päihitetään tekemällä kaksoisvoltti, sitten kolmoisvoltti.

Kaiken tarkoituksena tulee lopulta vain palvella Subjektin elämyksenmetsästystä. Subjektin elämyskyky taas on luonnostaan turtuva, se kaipaa yhä räikeämpiä efektejä. Todellisuus ja Taide ruokkivat kilvan toisiaan tässä mässäilyssä. Kierre nielaisee, maailma täyttyy räjähdyksillä.

1900-luku oli maailmanhistorian toistaiseksi verisin vuosisata, eikä sen jälkeinen Taide tyydy käsittelemään tai toistamaan maailmansotien kauhudraamoja, vaan kehittää elokuvan ja television suggeroivien keinoin aina kauheampia ja sairaampia väkivallan malleja tulevan vuosituhaten kulutusautomaatti-ihmisten esikuviksi. Elokuva ja televisio ovat aikamme Narkissoksen peilejä.

On naurettavaa vakavissaan aprikoida, vaikuttavatko väkivaltaefektit katsojia raaistavasti vai opettavatko ne kenties vihaamaan väkivaltaa. Eikö realistisesti kuvattu raaka sotaelokuva saa meitä tajuamaan sodan mielettömyyden? Valitettavasti ei. Kaikki voimakkaat vaikutteet porautuvat psyykemme perimmäiseen hämääseen, alkuykseyteen, jossa jakoa hyvään ja pahaan ei vielä ole olemassa. Jokainen isku sinne on isku vyön alle, se muuttaa psyykkisen pelin sääntöjä. Mitä enemmän pahaa siedämme, sitä pahempia olemme. Käsittämättömät, ilman selittävää syytä tehdyt väkivaltarikokset ja yleensä irrationaalisen, pelkästään efektuaalisen väkivallan lisääntyminen ovat ilmiö, jonka pitäisi soittaa hälytyskelloja kaikkien ajattelevien ihmisten päissä. Mutta aikamme "ajattelevat" ihmiset ovat niitä jotka vain huutavat suureen ääneen lisää vapauksia.

Ehkäpä käy niin, että länsimaisen markkinahengen määräämä maailma todella loppuu atomipommien räjäyttämiseen - sehän olisi kuin kaiken suuri synteesi ja symboli, tapahtuneen ajatushistoriallisen kehityksen kliimaksi.

10.

Ymmärtääksemme hyvin miksi välineellinen järki hävittää nykypäivänä tärkeät yleisinhimilliset päämäärät näkyvistään ja tekee esim. teknisistä välineistä päämääriä sinänsä, meidän on palattava uuden ajan alkuun.

Siemenet nykyisin ylikasvaneelle henkisellemme trendille kylvettiin suurten systeeminrakentajien ajatustyössä. Kannattaa keskittyä lähemmin siihen kiinteään kolmioon jonka muodostavat Descartes, Spinoza ja Leibniz, koska prisman tavoin näissä miehistä heijastuvat luonnonfilosofioiden, humanismin ja empirismin vaikutteet taittaen näkyville mitä ihmeellisempiä rationaalisia säteitä.

Jokaisella mainituista ajattelijoina oli aivan omalaatuinen vastauksensa eriytyvän Subjektin ja Objektivoituvan Todellisuuden ongelmaan. Yhteensä heillä vain oli ajatushistoriallisia valttikortteja käsissään enemmän kuin historiallinen kehitys pystyi käyttämään.

Descartesin ratkaiseva oivallus tehdään keskiaikaisten, esineistyneiden ajatusentiteettien varassa. "Cogito, ergo sum" -lause on presensissä, mutta oikeastaan sitä varten tarvittaisiin oma aikamuotonsa, se on ajattomuudessa, eikä sen kausaliteetti vastaa oman aikamme syysuhdeajattelua. Siinä tehdään tietty käsitemaailman sisäinen kytkentä, summataan havainto Minästä ja Olemassaolosta. Minä eriytyy nyt siinä määrin, että sen ja olemassaolevan Todellisuuden välille syntyy tarkasteluetäisyyttä.

Descartesille hänen oivalluksensa on niin kirkas, että hän kokee sen muodostuvan perustaksi kaikelle järkiajattelulle. Siitä tulee Metodi: jos jonkin asian näkee kertakaikkisen selvästi, sen täytyy olla oikein. Tähän luottaen Descartes keskittyy tekemään seikkaperäisiä tutkimuksia yhtä lailla anatomiasta kuin mielenliikutuksista. Tohtori Tulpin näköisenä hän harrastaa ruumiinavauksia, ja mm. ihmisen ja eräiden eläinten puhe-elimistä kärsivällisesti tehtyjen tarkkojen havaintojen perusteella päätelee, että koska ratkaisevaa rakenteellista eroa ei löydy, syy siihen, miksi ihminen osaa puhua mutta eläimet eivät, on se että ihmisellä on Sielu.

Näin syntyy oppi Sielun ja Ruumiin dualismista, oppi, joka omaisi tarvittavat totuusjärjestelmän ominaisuudet jotta kaikenlaiset filosofianharrastajat siihen oitis kantaa ottaen takertuivat. Kolmensadan viidenkymmenen vuoden kuluttua siihen rajoittuu suomalaistenkin lukiolaisten kuva Descartesista. Häntä ei ymmärretä aikakausien ominaislaatuisten kautta vaan miehenä, joka löi kiilan Hengen ja Materian väliin ja tahtomattaan teki tietä uuden ajan materialismille.

Mihin oppien käsittäminen totuusjärjestelminä räikeimmillään vie, siitä esimerkki on toinen uuden ajan edustaja, Spinoza.

Nykyarvion mukaan hän on filosofeista rakastettavin, lempein ja maailmojasyleilevin, tosin outo ja äkkipäätänsä täysin käsittämätön ajattelija. Hänen käsitteistönsä on teologisperäistä ja hänen pohdiskelunsa koskevat Jumalaa ja Etiikkaa, mutta häntä pidettiin ensin vaarallisena ateistina ja sata vuotta myöhemmin pyhänä miehenä. Kaikkien aikojen panteistit ovat nähneet hänessä oppi-isänsä.

Hän oli kuitenkin kaikkea muuta kuin uskonnollisten opillisten käsitysten julistaja. Hän vain kehitti oman ratkaisunsa samaan aikalaisongelmaan joka askarrutti Descartesia, ja Descartesin tavoin hänkin ulotti tarkastelunsa koskemaan tieto-opin lisäksi mielenliikkeitä.

Eriytyvän, Tarkastelevan Minän ongelman Spinoza ratkaisi kääntämällä keskiaikaisen immanenssin nurin kuin lammasnahkaturkin ja sijoittamalla uuden ajan käsitteet tähän kaikkiläpäisevään mutta itseensä sulkeutuvaan ajatusvaruuteen. Kaikki on Spinozan näkökulmasta lopulta yhtä Substanssia, Luoja Luojana ja Luotuna.

Hän siis sekä katsoo keskiaikaisella tavalla Maailmaa Jumalan silmin että uudesta tarkasteluperspektiivistä Jumalaa Maailman silmin. Nykyisin voimme kysyä: Mihin tämä tarkasteleva silmä oikein paikallistuu, Substanssin sisälle vai sen ulkopuolelle? Spinozan maailmassa tätä kysymystä ei vielä ole eikä tähän vastausta. Kysymys ja Vastaus ovat kuitenkin hänen Metodinsa - hän hakee uskottavuutta erityisesti "geometrisesta" todistelutyylistä, jolla kuitenkin on enemmän tekemistä peiliefektin kuin kausaliteetin kanssa.

On mielenkiintoista noteerata miten "matemaattinen" ajattelu saa jalansijaa ja muotoutuu uuden ajan sarastuksessa. Matematiikka merkitsee meille abstraktisen ajattelun huippua, ikään kuin kaikista sisällöistä riisuttua puhdasta operatiivista muotoa - sellaista siitä on tullut vasta kartesionismin täydellistymisen myötä. Uuden ajan alussa esim. uskonnolliset ja matemaattiset totuudet saattoivat elää toisiinsa sulautuen ja toisiaan tukien.-- Jos joku sysäsi kehitystä ratkaisevasti siihen suuntaan että matematiikka lopulta lokeroitui Objektivoituvan Todellisuuden kategoriaan, se oli Leibniz.

Leibnizille Jumala tarkoitti matematiikkaa. "Jumala laskee aina", hän sanoi.

Hänen persoonallisuudessaan hämmästyttää hänen käytännöllisyytensä: hän konstruoi laskukoneita, ei sulkeutunut hämäriin lukukammioihin vaan halusi elää täyttä elämää, viihtyi vieraana linnoissa ja hoveissa. Päinvastoin kuin mietiskelevä ja sopuisa Descartes ja maailmastavetäytyvä, miltei erakoituva Spinoza, Leibniz esitti ja puolusti kantojaan innokkaasti, eikä hänestä puuttunut kitkerän kverulantin kykyjä kun hän kiisteli Newtonin kanssa siitä kumpi keksi infinitesimaalilaskennan.

Moninaiset intressit ja laaja-alaisuus mahdollisesti hajottivat häntä niin, että hänen varsinaiset teoksensa jäivät kirjoittamatta. Kirjoitelmia hän toki laati, ja hänen kirjeenvaihtonsa oli mittava. Filosofisen vision kiteytymää edustaa vajaan satakunta pykälää sisältävä "Monadologia" vuodelta 1714. Sen rivien välistä voi poimia pienoiskuvan keskiaikaisen skolastisen deduktion asteittaisesta kehityksestä kohti selvää syysuhdeajattelua.

Monadi-olio on Leibnizin mukaan kaiken olevaisen alkio, yksinkertainen perusosa, johon kaikki on palautettavissa. "Täytyy olla yksinkertaisia osia, koska on kokonaisuuksia; sillä kokonaisuus ei ole muuta kuin kooste tai muodostuma yksinkertaisesta", päätellään "Monadologian" alussa. Nämä monadit ovat Leibnizin mukaan aika ihmeellisiä - ne ovat mm. "ikkunattomia", mikä ominaisuutena tarkoittaa jotain samankaltaista sulkeutumista omaan piiriinsä kuin minkä Spinoza konstruoi koko Todellisuutta koskien.

Leibniz kuitenkin tekee Todellisuudesta mielekkään täyttämällä sen syysuhdeajattelulla: Kaikella on syynsä, kaikkien syiden Ensimmäinen Syy on Ajatusvälttämättömyys, Jumala. Asioiden tila johtuu aina kausaalisesti jostakin, eivätkä asiat oikeastaan voisi olla toisin kuin mitä ne ovat. Tästä seuraa se hämmästyttävä (luonteeltaan siis lähinnä looginen) päätelmä, että elämme parhaassa mahdollisessa maailmassa.

Tämän väitteen Voltaire "Candidessa" ottaa opillisesti, eikä väsy ivailemaan Leibnizin optimismiin kustannuksella. Leibniz tuskin itse piti ideoitaan tällä tavoin käytännöllisinä. Hänelle merkitsi matemaattista ideaa todeta, että omista lähtökohdistaan käsin kaikki mielipidekehitykset ovat oikeita. Matematiikka merkitsi hänelle Kaikkea, ja hän oli uuden ajan lipunkantaja siinä merkittävässä suhteessa, että hänen edustamansa ajattelulaatu - pyrkimys matemaattisiin mallein ratkaista Perimmäisiä Kysymyksiä - auttoi nousevia luonnontieteitä korvaamaan uskonnon maailmanselityksenä.

11.

Descartesin ja Spinozan filosofiset kysymyksenasettelut palautuvat mielen psyykkisiin perusdualismeihin, ja kuin luonnostaan molemmat miehet ottavat myös tunteet tarkastelujensa kohteiksi.

Matematiikka merkitsee Descartesille harppien avulla konstruoituja "pyörrevoimia" ja Spinozalle vain "geometrisen" todistelun muotoon puettua esitystapaa. Leibniz, joka ajallisestikin seuraa näitä kahta, tuo kuvaan matematiikan sekä empiirisenä työvälineenä - aluksi aivan käytännöllisenä laskukoneena sitten sovellusvoimaisena kalkyylinä - että uskonnollis-filosofisena maailmanselityksenä.

Tämän maailmaselityksen sisäisenä käyttövoimana on vahva lineaarinen aikakäsitys ja kausaliteetti - oikeastaan siis idea Edistyksestä! Leibniz avaa valistusvuosisadan, modernin pakanuuden, ateismin ja materialismin ajan. Hän aloittaa vapauden ja liberalismien ajan, joka huipentuu Suureen Vallankumoukseen, joka tunnetusti söi omat lapsensa.

Napoleonin sotia seurasi sitten sata vuotta kestävä vastavaikutus, jolloin eurooppalainen elämänmuoto järjestyi kokonaan uudelleen teolliselta perustalta kansantalouksien puitteissa. On sanottu, että tämä ajanjakso olisi valtioiden välisten selkkausten suhteen Euroopan historian rauhallisin. Uudet aatteet ja filosofiat heijastivat tällöin uusia ongelmia. Saksalainen Hegel sekoittaa käsitteellisen korttipakan perusteellisesti, ja Ajattelun pelipöytään lyödään hämmästyttäviä jokereita ja valttikortteja. Filosofian harrastajille ne merkitsevät aivan uudenlaisia ajattelun sfäärejä, ja dialektiikan idea kelpasi Marxille. Yleisellä tasolla muotoutuu nationalismi ja kansojen maailmannäyttämöllä toteutuva dynaaminen draivi. Samaan aikaan omistava luokka hyödyntää matemaattis-luonnontieteellisen edistyksen tehtaissaan ja tekee empirismin perinteestä käytännöllistä pragmatismia. Sosiaalisiksi rituaaliksi muuttunut Uskonto kuuluu yhä konservatiivisen yläluokan henkisiin harrastuksiin. Ruumis saa ravintonsa Tehtaasta, Sielu seurapiiriväen sunnuntaisaarnasta. Siinä ilmenee irvokas kartesiolainen dualismi.

Työväenluokka syntyy ja eristyy maailmankatsomuksellisesti. Sen filosofiat pitävät "tieteellistä" ajattelua vastavoimana vanhalle - uskontoon ja magiaan palautuvalle - vallalle ja luottavat tieteeseen maailmankatsomuksena. Sen iskusanat Edistyksellisyydestä palautuvat pohjimmiltaan Leibniziin. Marxin näkemys siitä että porvaristo oli täyttänyt historiallisen roolinsa tai oikeastaan pettänyt historiallisen tehtävänsä oli oikeutettu. Hänen hyökkäyksensä Uskontoa vastaan ja puheensa "tieteellisestä sosialismista" kiteyttivät ensimmäisenä sen saman ajattelulaadun, joka vasta paljon myöhemmin, sitten kun Talous itse oli muuttunut Uskonnoksi ja Raha sen kaikkivoivaksi numeeriseksi jumalaksi, ilmestyy liberalistiseen perinteeseen. Marx kirjoitti ideaalisen "tieteellisyyden" jo talousoppiinsa - markkinatalousmaailmassa vasta tietokoneiden tulo täydellisesti puhtaasti numeerisen raha-ajattelun.

Kuten Le Bonin yhteydessä jo todettiin, se tieteenfilosofinen keskustelu, jota yhteiskuntatieteen ja psykologian välillä vuosisadanvaihteen 1800-1900 molemmin puolin ja vielä ensimmäisen maailmansodan jälkeen käytiin, sisälsi monenlaisia mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja, joista kuitenkin toteutui pitkää kartesiolaista kehityslinjaa täydellistävä individualismi.

Individualistis-psykologisen ihmiskuvan täydellisin toteutuma oli Hitlerin kolmas valtakunta. Vasta toisen maailmansodan jälkeen alkaa Freudin opetusten tasapainottava vastavaikutus. Sekin jää pääosin omalle saarekkeelleen, sillä siihen sisältyy liikaa torjuntaa aiheuttavaa tabuainetta, jotta se oikein ymmärrettynä pääsisi kasvamaan ja kehittymään. Sen sijaan individualistis-psykologinen ajattelu saa vastakaikua.

Sen hedelmiä täydellisesti Eriytyneen Minän puolella nautimme nyt esimerkiksi miettiessämme miten yksilöoikeudellisesti voidaan ratkaista kysymys onko lesbopariskunnalla oikeus yhteiskunnan rahoittamaan keinohedelmöitykseen.

Ja mitalin toisella puolella sen seurausta on että Maailmaa objektivoidut mittayksiköt ja välineet muodostuvat meille todellisemmiksi kuin itse Maailma, ja esimerkiksi Rahatalous irtoaa Reaalitaloudesta muodostaen kokonaan oman autonomisen operaatioalueensa.

Rahatalous keskittyy kasvamaan Itsessään, siitä muodostuu meluhanilainen oman itsensä servomekanismi, ja jos se reaalitalouteen jotain investoi ja tuottaa, se tuottaa turhaa ja tarpeetonta, uutta uuden vuoksi. Tuhannet tekniset lelut täyttävät täydellistyneen kartesionismin elämänmuodon - ne ovat sopivaa lavastetta paikkaamaan Sokean Yksilön itseidentiteetin aukkoja. Efektejä välittävä Väline on yhtä olennainen kuin itse Efekti - molemmista tulee Kehityksen itse Tarkoituksia. Tämä on meluhanismin mahdollinen tulkinta.

Paitsi että Väline on oikeastaan olennaisempi kuin Sisältö. Se on silmissämme Objektivoituneempi, Esineistyneempi, ja edustaa enemmän Muotoa ja Mahdollisuuksia kuin yksikään sillä välitettävä käytännöllinen ja muuttuvainen sisältö.

Väline on kovaa valuuttaa, se on jotain Kaikkivoipaa. Elämme välineiden maailmassa, laitteet hallitsevat ajatteluamme ja antavat rationaalisuudellemme rajat. Missä ennen käytimme välineitä - rationaalisuuden apuneuvoja ja menetelmiä - välineinä, siinä keinoista kasvaa nyt Tarkoitus, Todellistuma - ja lopulta jopa lopullinen Totuus. Sisäiset ja ulkoiset tekijät vahvistavat toisiaan tässä käsittämisen metamorfoosissa.

Kun Logiikka lakkaa olemasta keino ja siitä tulee maailman Selitys, Tiedosta katoaa visionäärinen komponentti. Se korvautuu sähköisellä komponentilla. Ajattelu Ajatteluna lakkaa ja maailmasta tulee kanava kaupalliselle, itsetarkoitukselliselle tiedonsiirrolle. Teknomaanikot rakentavat maailmanlaajoja tietoverkkoja, ja kuin kaiken irvokkaana huipentumana niihin ihastuneet postmodernistit vakuuttavat, etteivät niissä viuhuvat miljardimääräiset tietobittiannokset vie meitä vähääkään lähemmäs Totuutta.

Aikamme ihminen on itsestään eksynyt, jatkuvan identiteettikriisin vaivaama Narkissos, jolle maailmasta todellisinta ovat hänen oman äänensä kaiut.

12.

Historioitsijoilla, vaikka he olisivat tieteenfilosofisesti orientoituneita ja osaisivat kirkkaasti analysoida kysymyksiä "tosiasioista" ja "tulkinnoista", tai vieläpä ns. "historiallisen henkilön" roolista ja hänen "ajastaan", on taipumusta pitää yleensä Ihmistä jonkinlaisena ylihistoriallisena vakiona ja kuvitella, että koko historiallinen aika on ainakin periaatteessa tajuttavissa. Heillä on laajat tiedot siitä millaista elämä oli antiikin Kreikassa ja Roomassa, keskiajalla tai vaikkapa valistusvuosisadalla, mutta he eivät kuitenkaan voi osoittaa tarkasti, miltä näköalapaikalta kaikki tämä tieto on saavutettu.

Jos heitä itseään pyydetäisiin elämään - so. havaitsemaan ja kokemaan, tuntemaan, tahtomaan ja toimimaan, kaikenkaikkiaan ajattelemaan - yksi päivä elämästään kuten antiikin kreikkalainen, he joutuisivat toteamaan, ettei heillä ole siihen mitään "sisäisiä" edellytyksiä.

Liian monet tiedoistamme ovat vain pelkkiä sanoja, joiden tosiasiallinen sisältö jää merkityksettömäksi. Meiltä puuttuu ympäriltämme se elävä todellisuus jonka puitteissa tiedossamme olevat hajanaiset palaset saisivat oman paikkansa ja maailma vaikuttaisi mielekkäältä. Yhtä vähän kuin on meidän mahdollista muuttua antiikin kreikkalaisiksi, yhtä vähän me tosiasiaassa antiikin maailmaa ymmärrämme.

Kysymys historiallisten aikakausien saavuttamattomuudesta ei ole triviaali. Jos historian pitäisi jotain opettaa, niin se, ettei ihminen ole mikään ylihistoriallinen vakio.

On myös päinvastainen näköala. Jos jokin tekee historiallisen ymmärtämisen mahdolliseksi, se on kehityksen perspektiivi. Jos ihminen astuessaan esihistorian hämärästä historiaan ja luodessaan kulttuureja toteuttaa suuressa mittakaavassa tapahtuvaa kehitystä, sen perusteella hänen vaihteitaan voidaan kartoittaa ja hänen tekemisiään jälkikäteen määritellä.

Kehitysajatus - tai ainakin osa siitä - saattaa kuitenkin olla projektiota omasta yksilöllisestä kasvustamme lapsuudesta aikuisuuteen. Ajattelempa, että historiallisen (laji)-kehityksen täytyisi - tietyllä väljyydellä mutta pääpiirteissään - toistua tämän päivän yksilönkehityksessä.

Psykyen syviin lähteisiin kurkistaessamme tiedämme tämän jossain määrin pitävän paikkansa - Narkissos ja muut primitiiviset ihmiset ovat monessa suhteessa lapsenomaisia. Mutta esimerkiksi ajatus magian katoamisesta ajattelusta rationaalisuuden kehittymisen ja lisääntymisen myötä on pelkkä ylikasvaneen kartesionismin harha.

Joudumme kovin ohuiden olettamusten varaan arvioidessamme eri kulttuurikausina sukupolvelta toiselle siirtyvää henkistä pääomaa "kehityksen" mitta-asteikolla. Ajatushistoriassa toteutuneet vaihtoehdot varmasti voivat muodostaa toisistaan selvästi erottuvia ajanjaksoja, mutta tulevaisuudessakin niihin saattaa kuulua myös suurimittaisen kehitystaantumien mahdollisuus.

Hyvän ja pahan tuolla puolen - moraalien alkuperästä

1.

Kreikkalaisen myytin mukaan Prometheus varasti Zeukselta tullen - Tiedon Valon - ja vei sen ihmisille maan päälle. Temppu sai Zeuksen raivoihinsa, ja hän muotoili savesta naisen, kauniin Pandoran, johon puhalsi hengen ja lähetti tämän Prometheuksen luo. Tytöllä oli mukanaan suljettu korulipas. Siihen Zeus oli piilottanut kaikki mahdolliset kiroukset, vaivat ja vitsaukset, ja Pandoran oli määrä antaa se Prometheukselle häälälahjana. Prometheus ei kuitenkaan langennut Pandoraan, joten tämä valitsi mieheksensä Prometheuksen velipojan Epimetheuksen, jolle antoi rasian. Epimetheus avasi rasian pahaa aavistamatta, jolloin taudit ja kärsimykset karkasivat maailmaan. Tarinan mukaan oli vain yksi asia joka jäi jäljelle lippaaseen - se oli Toivo, joka suhteutti asiat toisiinsa ja sai ihmiset odottamaan parempaa. Ehkä sekin tässä tilanteessa vain lisäsi ihmisten kärsimyksiä.

Zeukselle tämä ei kuitenkaan riittänyt, hän kosti myös jumalakohtaisesti Prometheukselle julmalla tavalla. Prometheus kahlittiin kallioon, ja korppikotka usutettiin hänen kimppuunsa nokkimaan hänen sisälmyksiään. Petolintu herkutteli erityisesti miehen maksalla, joka öisin kasvoi uudestaan. Rangaistuksen oli määrä kestää ikuisesti, mutta sankaritarun mukaan Herakles lopulta tappoi linnun ja pelasti Prometheuksen.

Zeuksen kosto ulottui sitten myös Prometheuksen jälkeläisiin: jumala järjesti vedenpaisumuksen, josta Prometheuksen poika ja Pandoran ja Epimetheuksen tytär pelastuivat neuvokkaasti rakentamalla arkin joka rantautui Parnassosvuorelle. Tulvan laskeuduttua nuoripari Delfoin oraakkelin neuvosta nakkeli olkapäänsä yli savimöykkyjä, joista kasvoi hukkuneiden tilalle uusia ihmisiä. Näin Prometheuksen jälkeläiset korottivat itsensä jumalten luokkaan: he toistivat itsessään jumalallista luovuuden ominaisuutta.

2.

Prometheusmyytissä tapahtuu rajankäyntiä primitiivis-maagisten tabukäsitteiden ja eriytyvän Hyvän ja Pahan välillä. Kehityspsykologisesti alun perin yksiarvoiset tabut eriytyvät käsitteelliseksi vastakohtapareiksi, joiden jäsentämisessä maailmassa alkuperäiset tabut sitten näyttävät ambivalenteilta.

Toinen versio vastaavasta myytistä esiintyy juutalaisten Vanhassa Testamentissa, kuvauksena alkuperäisestä synnittömästä onnentilasta, paratiisista, ja sen ensimmäisistä ihmisistä, Aatamista ja Eevasta. Raamatun syntiinlankeemuskertomuksessa ihmiset vastoin Jumalansa nimenomaista käskyä syövät Hyvän ja Pahan Tiedon puun hedelmää, ja joutuvat karkotetuksi paratiisista. Ihmissuku joka heistä sikiää, ei miellytä Herraa, joka päättää hukuttaa sen Nooan perhettä lukuunottamatta.

Tietoteoreettisesti ottaen nämä myytit pyrkivät antamaan kuvan siitä miten ihmislajin pitkä esihistoria päättyy, ja miten historian ensimmäisenä syntymäpäivänä niin Tiedon Valo kuten myös moraalinen Hyvä ja Paha ponnahtavat kuin kaunottaret kakusta yhtä aikaa. Tämän ihmeellisen kehityshyppäyksen yhteydessä ihminen siunataan kaikilla inhimillisillä ominaisuuksillaan samaan hengenvetoon. Hän saa muistin ja moraalisen tajun, oppii hahmottamaan yhteyksiä - syyt ja syyllisyys punoutuvat hänen ajattelussaan alusta alkaen samaan köyteen. Kun Narkissos kurkistaa peiliinsä, sieltä heijastuvat menneisyys ja tulevaisuus, niin oikean Tiedon kuin Oikean käyttäytymisen ongelmat.

Vielä pitkään aikaan tosin Narkissos ei tiedä tarkkaa rajaa Minän ja Maailman, so. oman Itsensä ja peilikuvansa, eikä myöskään Minän ja Sinän (tai Toisen) välillä.

Tällainen historiallinen ja kehityspsykologinen alkutila, alkuykseys, heijastuu yhäkin kaikissa uskonnoissa, olivatpa nämä sitten niin sanottuja primitiivisiä taikauskoja tai nykyisiä suuria maailmanuskontoja.

Uskonto on eräänlainen Minän alkutila: siinä kaikki on Yhtä ja Ikuista. Pyrkimys Eheyteen ja olemassaolonkokemuksen Jatkuvuuteen ovat Minän alkuperäisimmät ohjelmat. Niiden seurauksena kaikista uskonnoista löytyvät likipitään samat tyypilliset myyttiainekset sekä määrätyt opilliset vähimmäissisällöt kuten jokin kosmologinen esitys - eli tarina tai kuvaus maailman synnystä - sekä eettinen normisto Hyvästä ja Pahasta -- ja myös moraalivaatimusten vahvistuksena käytettävä Minän Jatkuvuuden laajentuma: ajallisen elämän tuolle puolen ulottuva sanktiointi-, eli palkitsemis- tai rankaisemisjärjestelmä.

Nämä kaikkien uskontojen yhteiset ominaisuudet selittyvät siis helposti kehityspsykologiselta pohjalta.

Uskonnoissa ilmenevät lisäksi havainnollisella tavalla kaikelle inhimilliselle ajattelulle ominaiset peruselementit ja perusprosessit: tabut ja ambivalenssit, magian varassa tapahtuvat arvo- ja merkityslaajennukset, yleiskäsitteiden muodostuminen - eikä maailmassa liene koskaan ollut eikä ole sellaista ihmisyhteisöä, jonka alkuperäinen ajattelu ei olisi uskonnollista. Alkuasteella Magia ja Tieto läpäisevät täysin toisiaan, ja kaikki, myös yhteisön valtarakenne, heijastavat periaatteessa samaa ajatuksen- ja todellisuudenhallintaa.

Uskontoilmiön suhteen tuskin mikään voisi merkitä hirvittävämpää väärinymmärtämistä kuin uskontojen tarkasteleminen opillisina totuusjärjestelminä ja "kehittyneiden" uskontojen erottaminen "taikauskoista" - tai sitten se, että sokeiden individualistipsykologien tavoin todetaan: "Ihmiselle on ominaista tarve uskoa johonkin yliluonnolliseen." Usko on nimittäin ajatusapparaattiimme sisäänrakennettua magiaa eikä mikään tarve - usko on väistämätöntä, ei välttämätöntä.

3.

Kehittyneenkin ihmisen moraalit perustuu keskeiseltä osin psyykkiseen palautumiseen jakamattoman alkuykseyden tilaan: maagisella tasolla Minä ja Maailma ovat vielä eriytymättömät, samoin Minä ja Sinä. Me ikään kuin elämme kaikki toistemme sieluissa, ja sen minkä teemme toisillemme teemme aina myös itsellemme.

Hämmästyttävää on, ettei empaattinen kykymme välttämättä häviä vaikka Narkissoksen peili kirkastuisi ja erottaisimme selvästi Itsemme kuvajaisesta. Syvällä sielussamme suljemme aina lähimmäisemme myyttiseen ja maagiseen Kohtalonyhteyteen kanssamme - nykypäivänäkin, vaikka individualisaation sokaisema kartesiolainen Minämme nyt eriytyisi objektiivisesta Maailmasta suorastaan sairaassa mittakaavassa.

On kuitenkin mahdollista, että me nyt elossa olevat olemme todella syntisempiä kuin minkään aikaisemman historiallisen ajan ihmiset: että nykymaailmassa pahoilla teoillamme saattaa olla erityinen persoonallisuuden rakenteita hajottava merkitys.

Minämme eheys nimittäin edellyttää, että sielumme liima-aineena tai lievikkeenä on hallinnassamme tarpeellinen määrä Hyvää - ja jos täydellisesti eriytyvä Subjekti pyrkii sulkemaan ja pidättämään kaiken Hyvän sisäänsä, seurauksena on, että kaikki Paha projisoidaan Objektiiviseen Todellisuuteen. Näin syntyy noidankierre, kartesiolainen Pahuuden hybris: jos Minä saa eheydensä ehdoille yhä vähemmän vahvistusta pahasta Maailmasta, Minä käpertyy yhä täydellisemmin itseensä, mistä seuraa, että Minän ulkopuolinen Maailma muuttuu tosiasiallisestikin yhä pahemmaksi.

4.

Moraalilla on siis muuan varsin yksinkertainen lähtökohta: Minä pyrkii liittämään itseensä kaiken minkä se kokee Hyvänä - so. miellyttävänä, eheyttävänä, rakentavana ja (niin kokemuksellisesti kuin eettisesti) Oikeana - se incorporoi eli sisäistää tämän - ja kaiken Pahan se vastaavasti pyrkii torjumaan pois itsestään - heijastamaan sen ulkomaailmaan, ulkoistamaan. Maagisten vaikutusten tasolla psyykinen perusjäsenitys on, että Minä on Hyvä, Maailma (tai Muut) on Paha.

Tämä yksinkertaistava väite saattaa herättää närkästystä ja yleensä provosoi koko joukon humanistissävyyisiä puolustus- ja palopuheita, mutta tämän perusasian myöntäminen ja ymmärtäminen on välttämätöntä, jos haluaa nähdä ihmisen ja maailman oikein.

Tämä ei ole ylikäymätöntä - oikeastaan tämän tajuaminen on vielä helppoa siihen nähden mitä siitä seuraa. Siitä ei nimittäin pelkästään seuraa, että ihminen Hyvään pyrkiessään todella toteuttaa Pahuutta maailmassaan, vaan psyykkistä perusjäsenitystä täydentää myös se, että ihmisen Hyvä on ominaisuudeltaan korostuneesti sulkeutumista Itseen, kääntymistä sisäänpäin, hyvää Oloa, Paha taas Minän rajojen repeytymistä, pakkoa suuntautua ulospäin, Toimintaa.

Meidän on syytä kysyä, mikä oikein on Minuus ja miten se kehittyy.

Tiedämme, että vastasyntyneellä on koko joukko lajityypillisiä etologisia valmiuksia ja taipumuksia ja yksilöllinen biologinen perimänsä, joiden merkityksestä ja osuudesta hänen fyysisen ja henkisen kehityksensä kokonaiskuvassa voidaan vapaasti väitellä.

On kuitenkin joka tapauksessa niin, että psyyken, persoonallisuuden, tietoisuuden ja ajattelun kehittymistä täytyy määritellä näitä toimintoja jäljittävin termein, eivätkä ne voi rajoittua biologian tai fysiologian puitteisiin. Psykoanalyttinen käsitteistö ja teoria, johon on päädytty pikemminkin eläytymällä ja mietiskelemällä kuin kliinisiä kokeita tekemällä, palvelee jossain mielessä puhtaimmin tätä omaa erityistä tarkoitustaan.

Tämän katsannon mukaan lapsen kehityksessä varhaisimmat vaikutteet ovat ratkaisevimpia, koska niiden varaan rakentuu psyyken syvärakenne.

Vastasyntyneen ensimmäistä kehityskautta sanotaan oraaliseksi: tarpeentyydytys keskittyy suuhun, nälän kivut ja kouristukset lievitetään äidin rintaa imemällä. Tässä kehitysvaiheessa lapsi muodostaa vielä miltei kohdunomaisen fyysis-psykkisen symbioosin äidin kanssa, eikä lapsen maailmassa käsitteenmuodostusta tai mitään tietoista ajattelua tietenkään vielä esiinny.

Jos ruokinnassa tapahtuu paljon pahoja traumatisoivia haavereita, lapsi ei opi luottamaan siihen että tarpeentyydytys tulee ajallaan, ja niin sen perusturvallisuus jää kehittymättä. Tällainen yksilö on läpi koko myöhemmän elämänsä epävarma, kärsii syömis- ja juomishäiriöistä, on altis riippuvuuksille, rakentaa mielessään heikkoa itsetuntoaan kompensoivia jyrkkiä musta-valkoasetelmia, häiriytyy helposti, ja itsekontrollin menettäessään hän kokee totaalisen black-outin, koska taantuu kriisitilanteessa vammautumisvaiheeseensa eli asteelle, jolloin käsitteellistä tietoista ajattelua ei vielä ollut.

Toinen kehitysvaihe on nimetty anaalis-sadistiseksi. Oman rakon ja suolen toimintojen havaitseminen ja tietoinen hallitseminen merkitsee lapselle ensimmäistä selvän itsetietoisuuden ja hallinnan kokemusta. Se muodostuu malliksi kaikille myöhemmille suorituksille.

Jos siisteyskasvatus on liian ankaraa tai tulee muita toistuvia vaikeuksia, henkinen kehitys häiriytyy tälle vaiheelle tyypillisellä tavalla. Yksilön suoritustarpeista tulee korostuneita, hänen itsetarkkailunsa ja -kurinsa ovat ylikäyviä, on pakonomaisia järjestyksentarpeita, elämä tuppaa jäykistymään kaavoihin. - Ja kun joustoa ei löydy itsestä, sitä on käytännössä löydyttävä kanssaihmisistä.

Anaalikko on kuitenkin pelottavan usein ongelmatapaus: esimurrosikäisenä jengijohtaja, myöhemmin sopeutumaton. Usein hän on aitoon empatiaan, parisuhteeseen ja sukupuolirakkauteen kykenemätön "ikuinen jengiläinen", ammattisotilas - tai naispuolisena siivousintoileva ikäneito. Toisaalta hän hallitsee myös roolinsa kääntöpuolen, nauttii alistumisesta ja matelemisesta, ja pahimmassa tapauksessa päätyy kiduttamaan itseään mitä sairaimmilla tavoilla. Jos hyvin käy, hän menestyy: suoritustarpeet ja (pohjimmiltaan itsetarkoituksellinen) hallinnantavoittelu voivat yhtyä pätemisentarpeena ja muovata neurootikosta uraihmissen.

Johtaja-asemassa hän nauttii päästessään vaa'ankielenä ratkaisemaan muiden ihmisten asioita ja elämänkohtaloita. Maailmanhistorian armottomin anaalikko lienee ollut Hitler, joka ei pelännyt lähettää miljoonia nuorukaisia kuolemaan sotarintamalla suuruudenhullujen maailmanvalloitus suunnitelmien puolesta, mutta pelkäsi naisia, ei pystynyt perustamaan perhettä, ja sai sukupuolisen tyydytyksen näyttelijättäritä, jotka virtsasivat ja ulostivat hänen päälleen. Mm. Erich Fromm ja Alice Miller ovat eri puolilta ansiokkaasti analysoineet Hitlerin persoonallisuutta.

Kolmas kehitysvaihe on sitten genitaalinen, jolloin suurimman nautinnon lähteeksi löytyvät sukupuolielimet. Tämä kausi sijoittuu varhaislapsuudesta jo ajallisesti kauemmas ja jatkuu sitten läpi koko elämän.

Kyky tuntea kokonaisvaltaista nautintoa ja saada aitoa, uudestisyntyttävää sukupuolista tyydytystä seuraa siitä että psyyke on varhaisten vaiheiden traumaista selvinnyt kyllin ehjänä. Genitaalisuus toteutuu siis jo annetuin ehdoin - sitä voi freudilaisittain pitää psyyken terveyden indikaattorina. Persoonallisuuden perusrakenteisiin ja ajattelun kehittymiseen sillä ei enää ole samanlaista ratkaisevaa vaikutusta kuin oraalisella ja anaalisella vaiheella.

Minää on siis pidettävä kasvukausien kehitystuotteena. Jos kasvu on tapahtunut pääosin onnellisissa merkeissä ja vammauttavat traumat on vältetty, persoonallisuudesta on muotoutunut ehyt ja joustava. Terveellä minällä on liikkumavaraa, mahdollisuudet laajaan tunne- ja tietorekisteriin, ja kyky vuorovaikutukseen Maailman kanssa. Se ei kärsi jyrkistä musta-valkoasenteista tai hyväksymisen ja hylkäämisen ambivalensseista. Ja, kuten Freud sanoi, terve ihminen kykenee tekemään työtä ja iloitsemaan.

5.

Hypnotisoidessaan koehenkilöitään ns. sivupersoonatutkimustensa yhteydessä huomasi psykiatri Reima Kampman, että syvätranssiin (so. maagiselle tasolle) vaipuivat ja eniten esiinsuggeroituja sivupersoonallisuuksia tuottivat juuri psyykkisesti eheimmät yksilöt. Tämä havainto vaikutti aluksi hieman yllättävältä, mutta selittyy kauniisti minuuden rakennetta ja luonnetta tarkemmin eriteltäessä. Kampman kirjoittaa:

"Väitöskirjatutkimuksessani totesin, että ne koehenkilöt, jotka hypnoosissa kykenivät luomaan sivupersoonia, olivat keskimäärin terveempiä ja joustavampia kuin sivupersoonattomat. Tämä olikin eräs tuon tutkimuksen pääasiallisista tuloksista, aikaisempien käsitysten vastainen. Tuolloin en pysähtynyt pohtimaan, miksi sivupersoonien luominen on juuri terveille helpompaa. Nyt lienee tämänkin kysymyksen tarkastelu paikallaan.

(...Niin kuin edellä kerroin...) ihminen tukeutuu mielenterveytensä järkkyessä mielellään uskontoon. Hyvin usein tällaisen ihmisen uskonnollisuus on ankaraa ja kiihkeätä. Mitä enemmän piilotajunnasta pyrkii syyllisyyksiä esille, sitä ankarampaa uskonnollisuutta tulee harjoittaa. Huippuesimerkkejä lienevät olleet muinaiset luostarit, joiden elämään liittyi keskeisenä katumus jopa itsekidutus. Samanlaisia askeesin piirteitä vaativat monet uskonlahkot. Meillä Suomessakin tuollainen ulkonaisten vaikuttimien kieltäminen on eräissä uskonlahkoissa johtanut hämmästyttäviin ääriesimerkkeihin.

Eräille uskonlahkoille radio on aikanaan ollut kielletty, televisio on sitä vielä nykyäänkin, samoin pesukone, jonka lasiruudun takaa vilahtelevat naisten alusvaatteet saattavat herättää niitä katselevissa kiellettyjä seksuaalisia mielikuvia. Nämä esimerkit osoittavat, että jos tunne on kielletty, ei suoda sijaa edes kiellettyihin asioihin kohdistuville mielikuville.

Terveempi ja joustavampi persoonallisuus pystyy tekemään eron oman itsensä ja ulkomaailman välille. Se paha, mitä hän ympärillään näkee tai kuulee, ei ole osa häntä eikä niin ollen voi häntä pahentaa.

Mitä enemmän persoonallisuudessa on piilotajuntaan torjuttuja syyllisyyttä tuottavia aineksia, sitä voimakkaammin sen on pyrittävä pitämään ne piilossa ja sitä rajoittuneempi ja jäykempi persoonallisuus on.

Hypnoosiin meneminen vaatii persoonallisuudelta jo hyvin paljon joustavuutta ja terveitä persoonallisuuden alueita. Kuitenkin niin kuin esimerkkitapauksissa myöhemmin näemme, monet henkisesti häiriintyneetkin ihmiset voidaan saattaa hypnoottiseen tilaan, mikäli heidän häiriintyneisyytensä esiintyy vain kapealla persoonallisuuden alueella.

Tällöin hypnoosiin saattaminen vaatii tiettyä tekniikkaa, hypnotisointivaiheessa on pyrittävä työskentelemään persoonallisuuden terveiden osien kanssa.

Sivupersonan luominen vaatii vielä joustavampaa persoonallisuutta kuin pelkkä hypnoosiin vaipuminen. Sivupersonan luomisessa tunnustellaan elämän peruskysymyksiin liittyviä rakenteita, joihin ei ole välttämättä pakko puuttua tavalliseen hypnoosiin vaivuttaessa. Näin onkin helposti ymmärrettävää, että ne koehenkilöt, jotka pystyvät luomaan sivupersonia, ovat terveempiä ja joustavampia kuin ne, jotka eivät siihen pysty."

Sivupersonailmiössä heijastuu siis terveen psyyken normaalitapa toimia.

Voimme oppia tästä, että vaikka minuus syntyykin ainutkertaisessa ja peruuttamattomassa kehitysprosessissa, se ei rakenteeltaan vastaa monoliittista sipulia, jossa kiteytyneen ytimen ympärille keräytyy yhä uusia kerroksia. Tietoinen Minä - siis se, jonka puitteissa koemme olemassaolomme jatkuvuuden - on pikemminkin jonkinlainen väljääraaminen mahdollisuuskehikko, joka tarpeen mukaan hyödyntää kokemusvarastoa. Minä rakentuu sekä ulkoisen tarpeen mukaan että sisältä käsin. Ei ole sanottu, että Tietoinen Minämme olisi ainut - tai jossain tapauksessa edes aidoin - minämme. Jos normaalitietoisuus pyyhkäistään pois - esimerkiksi hypnoosilla - voidaan sopivin suggestioin saada syntymään muita minuuksia, joita voidaan - kuten Kampman teki - jopa tutkia vakiintuneilla persoonallisuustesteillä ja todeta, että ne todellakin ovat eri "henkilöitä". Tällaisilla hypnoositilassa aikaansaaduilla sivupersonilla on todella paitsi omat luonteenpiirteensä myös oma "aikansa", so. henkilöhistoriansa ja tavoitteensa.

Jossain, eikä edes vähäisessä määrin jokainen psyyke rakentaa persoonallisuusfragmenteja myös normaalissa valvetilassa - itse asiassa voidaan väittää, että esimerkiksi ajattelemisenkin on jonkinlaista sisäistä vuoropuhelua. Koska uskonto on yleistävän hahmonmuodostuksen alkeismuoto, Jumalan rukoileminen voisi olla kaiken ajattelun primitiivinen alkeismuoto.

Joskus sisäiset henkilöahmot erehtyvät menemään liian pitkälle ja psyykensisäisten minuuksien työnjaossa tapahtuu peruuttamattomia työtaturmia. Liian ankara Tuomari-Minä voi tuomita Syyllisyydentuntoisen Minän kuolemaan, ja todella panna tuomion toimeen. Puhumme silloin itsemurhasta, mutta kysymyksessä on tietenkin psyykensisäinen murha. Sama tapahtuu kun anorektinen Narkissos katsoo peiliin: siinä kietoutuvat toisiinsa Elämän ja Kuoleman kuvat, ja Eros ja Thanatos käyvät keskinäiseen riuduttavaan kuolemantanssiin.

6.

Miksi sitten sivupersonailmiö on niin tärkeä selvitettäessä psyyken kehityksen, rakenteen, ja ajattelun ongelmia?

Ensinnäkin tietenkin siksi, että nämä näköalat kääntävät kaikki arkiset sielunmaisemamme ylösalaisin. Minuus ei olekaan kaiken luja alkupiste vaan pikemminkin mitä epämääräisin ja tilapäisin lopputulema. Minuus ei olekaan kokonaan omassa kontrollissamme, eikä niinkään kysyjän roolissa - vaan välttelevä vastaus kohtaamiimme sekä sisäisiin että ulkoisiin ongelmiin. Eikä Minuus edes ole yksi - se minkä itse tunnemme ja tiedämme - vaan koko joukko outoja hahmoja ja ristiriitaisia voimia sisällämme.

Mutta toiseksi tämä kaikki on tärkeää siksi, että tämän tiedon varassa meillä on kokonaan erilaiset edellytykset arvioida ihmistä moraalisen olentona.

Psyky on alusta alkaen projekti, jonka olennaisena sisältönä on mielen dualistisen perusrakenteen pohjalta toteuttaa Hyvän liittäminen Itseen ja Pahan torjuminen pois Itsestä.

Tietoinen Minä ja se minkä se sulkee piiriinsä on tässä ainoa kotikenttä. Muut Minät, varjominät, so. sielun koostamat ja syrjään työntämät kokemuskluusterit - olivatpa nämä pääkopastamme sisään- ja ulosvirtaavat haamut lopulta laadultaan ja sisällöltään mitä tahansa: valikoivia havaintoja tai muistin toistamia mielikuvia Todellisuudesta, kuvia Narkissoksen peilissä tai Kaiku-Keijun ajatusavaruudessa toistelemissa repliikkejä, persoonallisuusfragmenteja, tai kokonaisia sivupersoonia alkaen Jumalasta ja jatkuen vaikkapa jokaisessa psyyksessä lymyilevään Pikku-Hitleriin - kaikki ne edustavat joko toistaiseksi käsittelemätöntä ja käsitteellistämätöntä kokemusmateriaalia, tabuja, tai sitten vähintäänkin potentiaalista Pahuutta. Ne vaikuttavat joko muodostaen ajatustaustaa, tai sitten kytkettyvät suoraan alkuperäisellä maagisella tasolla Minän ulkopuolelle, Maailmaan.

Tämä on persoonallisen moraalin juoni: Hyvä muodostaa Minää, Paha lakaistaan pois ja se siirtyy edustamaan Muita.

Tällä tasolla Minä ja Maailma muodostavat täysin läpikäyvän symbioosin, ja siksi psyyken varjojen, varjominuuksien, "todellinen" sijainti on hieman harhaanjohtava ja tarpeeton kysymys - se on vähän samantapainen kuin kysymys valon "todellisesta" nopeudesta suhteellisuusteorian mukaan.

Voidaan ongelmattomasti ajatella, että varjot muodostavat tietynlaisen vakion psyykkisessä avaruudessa ja vaikuttavat yhtä todellisuusvoimaisesti olivatpa ne fyysisessä mielessä "todellisia" tai eivät. Merkitykset ovat aina ratkaisevalla tavalla psyykkensisäisiä.

Minä haluaa vain yhtä asiaa: eheyttä ja jatkuvuutta. Se haluaa vapautua varjoistaan, hallita niitä, olla Pahalta suojassa, turvassa, rauhassa. Jos tämä ei onnistu - jos varjot esimerkiksi ovat fyysisesti Todellisia ja edellyttävät reagoitua ja Toimintaa - silloin Minän on astuttava ulos rakentamansa Hyvän piiristä, ja kohdattava ne Pahuuden maaperällä.

7.

Tässä tarkastelussa moraalit voidaan siis määritellä eräänlaiseksi sielun liima-aineeksi, jolla Minän eheys ja varsinkin ns. normaaliminän kehikon koossapysyminen taataan.

Kaikki perinteiset moraalifilosofis-opilliset tarkastelut, kuten kysymys normietiikan ja omantunnon suhteesta, käyvät näin tarpeettomiksi, ja vielä enemmänkin, sillä moraalien määrittelyminen psyykenrakenteen kannalta tuo kuvaan mukaan myös tiedon, jonka koherenttisuus nousee samalla tavalla merkitseväksi Minän eheyden tekijäksi kuin kokemuksellisen tai moraalisen Hyvän ja Pahan.

Voi äkkipäätään vaikuttaa hämmentävältä, että sielua lievitävä mielihyvä ja moraalinen omatunto näin rakenteellisesti samaistetaan, mutta juuri tällä tavoin se sekä historiallinen että yksilöllinen kehitysprojekti, jota psyykeksi nimitämme, pitää käsittää.

Tässä ajatuskonstruktiossa asettuvat lukuisat mielenkiintoiset yksityiskohdat ongelmattomasti paikoilleen. Esimerkiksi ajantaju (muistakaamme normaaliminuuden määritelmä: Minä on se jonka puitteissa koemme olemassaolomme jatkuvuuden - aktuaalinen Minä laajenee faktuaalisessa tilanteissa aikaulottuvuuteen) liittyy kiinteästi sekä kokemukselliseen että tiedollis-kausaaliseen ajatteluamme.

Pahojen kokemusten muistot pyritään torjumaan tietoisuudesta, mutta koskaan ne eivät muistista kokonaan häviä, vaikka painuvatkin normaaliminän hahmottaman tapahtumahorisontin taakse. Siellä ne ehkä vain muuttuvat Muuksi, tai Muiksi. Itse asiassa em. Reima Kampman sivupersonatutkimustensa jatkovaiheessa huomasi, että uudet sivupersonallisuudet mielellään muodostuvat torjuttujen traumaattisten kokemusten vaikutuksesta ja hyödyntävät niihin kytkeytyviä elämyssisältöjä. Sivupersona, varjominä, tai persoonallisuusfragmentti voisivat ytimeltään olla hieman sellaisia kehräpuolia kuin kuvittelemme koko Minämme olevan.

Kokemusten käsittelyä vastaava kuvio toteutuu myös maailmaa selittävän tiedollisen syysuhdeajattelun suhteen: jos jokin ei sovi Minän varjelemaan kokonaiskuvaan, sen merkitys mitätöidään. Ennen pitkää nämä argumentit hakeutuvat Sielumme Vihollisen suuhun.

Tunteet ja tiedot ovat siis tässä erityisessä rakenteellisessa mielessä samanmuotoista tai samanarvoista psyykkisisältöä. Tämä seuraa suoraan siitä että niiden merkitykset psyyken varhakantaisella tasolla palautuvat samaan maagiseen alkuykseyteen. Miljoonan vuoden evoluutio ei tätä maagista rakennetta ole mihinkään häivyttänyt. Hypnoosissa magia voidaan elvyttää ja nostaa näkyville - hypnoosi ei siis sitä luo eikä keksi, se vain paljastaa sen.

Summatkaamme vielä: Näin siis Kokemuksellinen, Moraalinen ja Tiedollinen Hyvä voidaan määrittellä Minän eheytymissyrkimyksen edellytyksinä sen kehitysprojektissa ja selviämistaistelussa Pahassa Maailmassa.

Tästä kaikesta meidän tulee vähintäänkin oppia, että niin Minän ja Maailman kuin myös Minän ja Muiden merkitsevät yhteydet solmitaan aina eheytymissyrkimyksen ehdoilla, ja että Minä tekee syvimmät kytkentänsä aina maagisella tasolla. (Eikä siis ole väliä ovatko nämä Muut kuviteltuja vai todellisia, sillä loppujen lopuksi ainoa vaikuttava realiteetti on että elämme kaikki toistemme sieluissa - voisimme sanoa: joukkosielussa.)

Minän eheytymissyrkimyksille löytyy eräänlaista alkukuvavastiketta psykoanalyysin kuvailemasta inhimillisen kehityksen genitaalisesta kehityskaudesta, jolloin terve seksuaalinen nautinto sisältää niin fyysisen kuin psyykkisen eheyden kokemuksen. Tällaista kokemusta kuvaavien unitunnelmien, kuten lentämisen- ja uimisunien, voidaan freudilaisittain tulkita merkitsevän seksuaaliaktia. Eheytymissyrkimyksen vastakohtaa, fyysistä silpomista tai psyykkisen hallinnan menetystä, voidaan vastaavasti nimittää kastraatioahdistukseksi.

8.

Sanat tuli ja valo johdannaisineen kuvaavat hyvin sitä tilannetta joka alkuperäisessä myyttisessä ihmispsykyssä Hyvän ja Toden suhteen vallitsee.

Tulella kuvataan voimakkaita vaikutelmia ja affekteja: "Hän tulistui", "tulinen temperamentti", "tulisieluinen julistaja", jne. Puhutaan vihan leimuamisesta, mikä hyvin kuvastaa sitä että aggressiivisella ihmisellä - primitiivisessä laumassa johtajalla - on tulen ominaisuuksia. Jumala on

palava pensas. Zeus tuli vihaiseksi siitä että Prometheus otti ja vei ihmisille tulen - jotain, joka kuului jumalille, siis ensisijassa valtaa. Tässä samaistuvat vielä Valta ja Hallinta. Että Hallinta edustaa kokemuksellista Hyvää, käy ilmi Zeuksen kostosta: Pandoran lippaassa lähetettiin ihmisille kaikkea mikä äärimmäisessä muodossa edusti kokemuksellista Paha: sairauksia, vaivoja, kipuja.

Prometheusmyytin "jumalten tuli" edustaa siis vasta toissijaisesti Tiedon Valoa. Sen sijaan Vanhan Testamentin luomiskertomuksessa Jumala aivan aluksi komentaa koko maailmasta pimeyden pois: "Tulkoon valkeus" - ja syntiinlankeemuskertomuksessa puhutaan jo kaksimerkityksellisesti "Hyvän ja Pahan Tiedon puusta". Moraali ja Tieto kasvavat siis kauniisti samassa puussa. Hyvästä ja Pahasta on vain pieni askel asioiden tiedolliseen hallintaan. Ilmaisut "nähdä asiat tietyssä valossa" tai "nähdä valoa" kuvaavat vielä ehkä pikemminkin Tunnetta kuin Tietoa, mutta "valaistunut" ja "valistunut" jo selvästi Homo Sapiensia, Viisasta Ihmistä.

9.

Kampmanin varsinainen väitös käsitteli sitä kuinka monet ja millaiset ihmiset tuottavat hypnoosissa sivupersoonallisuuksia, ja vaikka tässä yhteydessä itse ilmiön tutkinnassa ja selittämisessä ei menty persoonallisuustestejä pidemmälle, nähtiin, miten merkittävien yksilöpsykologisten näköalojen äärelle näissä yhteyksissä päädytään.

Oman tutkimuksensa olennaisen viestin Kampman tiivistää hyvin: hän siteeraa Sven Krohnia, joka määrittelee ihmisen eron eläimeen nähden siten että vain ihminen esittää itseään koskevan kysymyksen: "Kuka minä olen?" Itseidentiteettiä koskeva probleema on vain ihmiselle ominainen - ja siihen kytkeytyvät tavalla tai toisella kaikki ihmistä itseään koskevat ongelmat. (Niinpä Kampman ottaa Krohnin kysymyksen toisen kirjansa nimeksikin - turha kunnianosoitus jälleensyntymisoppiin uskovalle professorille.) Siitä miten monimuotoinen ja jatkuvasti uusia alueita avaava tämä probleemi on, antavat sivupersoonailmiöt oivan näytön.

Ilmiön myöhempi jatkokäsittely ja -tulkinta toikin sitten mukanaan psykoanalyttisen pioneirisovelluksen. Eikä siinä kaikki. Kampman tekee toisen kirjansa loppuluvussa yhteenvetoa psykoanalyttisen lähestymistavan käyttökelpoisuudesta arvioitaessa paitsi sivupersoonailmiötä sinänsä myös esim. suuria maailmanuskontoja, filosofisia ja ideologisia järjestelmiä, sekä erityisesti kristinuskoa ja sen käytännöllisiä ilmentymiä mm. potilastapausten yhteydessä.

Niin oikein kuin hän kysymyksiä asettaakin, hänen visionsa eivät järin syvällistä oivallusta sisällä, vaan jäävät terminologis-opillisen viittailun tasolle.

Kirjan loppuluku on hapuileva yritys laajentaa saatuja opetuksia historiallisiin ja yleisinhimillisiin puitteisiin. Se ei Kampmanilta oikein onnistunut. Ilmeisesti hän kuitenkin aavisti miten mittaviin visioihin myyttien, maailmanuskontojen ja maailmankatsomusten arvioinnissa sivupersoonailmiön merkityksen sisäistävä psykoanalyttinen tarkastelu kantaisi.

Suurissa maailmanuskonnoissa ilmenevä itäisen ja läntisen kulttuuripiiriin kahtiajakautuma palautuisi tällaisessa esihistorian hämärää valaisevassa analyysissä jo Narkissoksen aikoina tapahtuneisiin perusvalintoihin.

Idän uskonnoille - hindulaisuudelle, buddhalaisuudelle ja Kiinan kungfutselaisuudelle ja taolaisuudelle - ominainen staattisten ajatustilojen ja asentojen tavoittelu tulee havainnollisella tavalla näkyviin jo esim. sellaisessa kulttuurin perusratkaisussa kuin kuvakirjoituksessa. Näille uskonnoille on ominaista eksistoinen - oleminen ei niinkään tekeminen - ja Hyvän ja Pahan ne ymmärtävät enemmänkin olotiloina kuin toiminnan kautta ulkomaailmaan projisoituina objekteina. Keskittyminen, mietiskely ja meditaatio ovat sielun autuuden tiloja. Ne ovat päämääriä sinänsä, eivät keinoja ansaita ikuinen elämä tai välttyä kuoleman jälkeiseltä rangaistukselta. Jos idän uskonnoissa kuoleman jälkeen jotain ajatellaan seuraavan, se on uudestisyntymistä toisessa olomuodossa - sekin on kuitenkin ominaisuudeltaan olemista, ei toimintaa.

Näennäisestä epäsosiaalisuudestaan huolimatta näiden uskontojen harjoittajat ovat sangen positiivisia, joustavia ja suvaitsevaisia ihmisiä. Käsitys synnistä on näissä uskonnoissa väljä, pyrkimys itseymmärrykseen syrjäyttää syyllisyydentunnon. Vaikka historia on tuonut ja vienyt mukanaan varsin ulkokohtaisin normeihin järjestettyjä itäisiä kuriyhteiskuntia, lähtökohtaisesti käyttäytymistä ei idän uskonnoissa ole säädelty yksittäisten tekojen hyväksyttävyyttä määrittelevin normein.

Esimerkiksi seksuaalisuus ei näissä uskonnoissa ole tabu, ehkä päinvastoin: yhdyntäkokemuksesta on pyritty kehittämään hallittua taidetta. Alkuperäiset opit kirjasivat naisen aseman korkealle: taolaisuudessa jin ja jang ovat tasavahvoja ja toisiaan täydentäviä komponentteja, kungfutselaisuus korosti pidäkkeitä ja ritarillista suojelua, hindu-uskontojen pehmeät muodot sekä matriarkaattia että erotiikkaa.

Sen sijaan läntisen kulttuuripiirin uskonnot juutalaisuus, kristillisyys ja muhammettilaisuus omaavat alusta alkaen erilaisen psyykendynamiikan. Ne eivät keskity eksistoinmiseen vaan ulkoistavat psyykkiset tilat ja pyrkivät ratkaisemaan ne toiminnalla.

Itseidentiteetin ehdot ovat alusta alkaen rajoittuneemmat kuin itäisissä kulttuureissa. Läntinen Minä on ahtaampi ja ankarampi rakennelma kuin itäinen.

Rajoittuneisuus tulee erinomaisella tavalla näkyviin esim. siinä paradoksissa, että vaikka kristinuskon keskeinen moraalinormi on lähimmäisenrakkaus, kristitylle sekin merkitsee vain omakohtaista ongelmaa - siitäkään tulee synnintuntoisille vain omantunnonkysymys, keino pelastaa omaa sielu helvetin tulesta. Lähtökohta on epäsosiaalinen: koskaan kristitty ei pohdi sitä kenen kanssa hän kuoleman jälkeen pääsee taivaaseen tai joutuu helvettiin - hän on oman ankaran Minänsä vanki.

Tiedon koherenssia kristitty varjelee absoluuttisella subjektiivisuudella: Jumala voi puhutella vain häntä itseään, koskaan hän ei kuule Jumalan puhuttelevan ketään toista. (Wittgenstein) Kristittyjen keskinäisyhteys on sitä että jokainen ikään kuin yhteisestä sopimuksesta on pannut päänsä säkkiin ja sanoo: "Älkää peljätkö veljet, tässä olemme samassa pimeässä huoneessa kaikki."

Näennäisestä sosiaalisuudestaan huolimatta kristityt ovat varsin kielteisiä, mustavalkoisia ja suvaitsemattomia ihmisiä. Vaikka kristityt suhtautuvat islaminuskoon vastakkaisista arvoista edustavana kilpailijana ja halveksivat Koraania Raamatun huonona kopiona, tosiasia on, että historiallisesti katsoen islam hyödynsi kristinuskosta nimenomaan sen omimmat piirteet - sen Pahuutta ulkomaailmaan projisoivan psyykkisen perusratkaisun, mustavalkoisen, ulkokohtaisen normietiikan sukupuoliseparaatioineen, ja sen tosiasiallisen epäsosiaalisuuden ja aggression - ja puhtaaksiviljeli ne.

Voidaan väittää, että islamin äärimuodoissa ilmenee länsimainen psyyke pelkistetyimmillään: siinä missä kristinoppi vielä varjelee mahdollisuutta samaistua Jumala-sivupersoonaan (vaikka jakaakin Jumalan kolmeen hieman epämääräiseen entiteettiin), islamin Hyvää edustava Allah on tabunomainen, ja sitä edustava psyykkinen hahmo on tehty koskemattomuuden varjelemiseksi rajoiltaan ja inhimilliseltä sisällöltään täysin tavoittamattomaksi. Allah on vallan tulta, jota ei käsin kannata mennä tutkimaan. Allahista ei saa tehdä kuvaa, ja oikeastaan tiedämme vain että "Allah on suuri".

Sen sijaan kaikki Pahuuden projektiot ulkomaailmassa saavat erinomaisen täsmällisesti kohteellistuneen luonteen: näille uskonnoille on nimenomaan tunnusomaista että ne tarvitsevat ulkoistetun Pahuutensa eivätkä selviä ilman vihollisia. Opit toteutuvat käytännössä loputtomana loukkausten ja koston kierteenä.

On lohdutonta tajuta, että tämän länsimaisen perinteen pohjalta on noussut myös nykyisin maailmaa hallitseva teknotaloususkonto, jossa Hyvää edustavat idealisoidut opilliset Tunnusluvut ja Pahaa raadolliset, todelliset, "tuottamattomat", taloutta "rasittavat" köyhät ihmiset. --

Ja toisaalta: kun sekä läntisessä taloususkonnossa että islamissa Oppi, Hallinta ja Valta muodostavat sekä kiinteän sisäisen kytkennän että ulkoisen Maailmanjärjestyksen, on oletettavaa, että juuri näistä lähisukulaisista kasvaa kylmän sodan jälkeisessä maailmassa toistensa katkerimmat viholliset.

10.

Toisen maailmansodan jälkeen vaikuttaneista harvoista maailmankirjallisuuden mestareista on osuvasti ja ratkiriemukkaalla tavalla käsitelty Hyvän ja Pahan ongelmaa Italo Calvino pienimuotoisessa teoksessaan "Halkaistu varakreivi".

Kyseessä on mielikuvituskertomus tai oikeastaan satu, joka kuitenkin kerrotaan varsin tarkkoja ja vaikuttavia yksityiskohtia viljellen. Juoni kertoo Terralban varakreivistä Medardosta, ihanteellisesta ja kirkasotsaisesta nuorukaisesta, joka haluaa nähdä sodan ja siinä tarkoituksessa varustautuu matkaan aseenkantajansa Curzion kanssa. Sotaa käydään Böömissä turkkilaisia vastaan, ja jo saapuminen kristittyjen leiriin kuvataan pahaenteisellä tavalla. Ensimmäisenä iltana

"Medardo ei tahtonut saada unta, vaikka olikin väsynyt. Hän kuljeskeli edestakaisin telttansa lähistöllä ja kuuli vartiomiesten huudot, hevosten hirmunnan, jonkun unissaan puhuvan sotilaan katkonaisen muminan. Hän katseli taivaalle Böömin tähtiä, ajatteli uutta sotilasarvoaan, seuraavan päivän taisteluja ja kaukaista isänmaataan, sen kaislojen suhinaa virroissa. Sydämessään hän ei tuntenut kaipuuta, ei epäilyä, ei huolta. Hänelle asiat olivat vielä kokonaisia ja kiistattomia, ja sellainen oli hän itsekin."

Tästä saamme aavistuksen mitä tapahtuu. Heti ensimmäisessä yhteenotossa varakreivi hyökkää päin kanuunaa, joka paukauttaa miehen palasiksi. Kun välskärit illalla paikkaavat haavoittuneita, he löytävät puolikkaan varakreivistä. Kuin ihmeen kaupalla kammotus saadaan kursittua umpeen, ja

"tosiasia on, että seuraavana päivänä hän avasi ainoan silmänsä, suunpuolikkaansa, avasi sieraimensa ja hengitti".

Kun toipilas sitten palasi kainalokeppiin nojaten ja synkkään kaapuun kietoutuneena takaisin linnaansa kävi pian ilmi, että mies oli silvottu paitsi fyysisesti aina sieluaan myöten.

Varakreivi kohteli palvelijoitaan ja alustalaisiaan niin kaltoin ja harrasti kaikenlaista mieletöntä julmuutta luontokappaleita kohtaan, että hetikohta huomattiin hänen jakautuneen myös moraalisisessa mielessä kahtia. Ainoastaan Paha puolisko oli jäänyt jäljelle. Se riitti tekemään ihmisten elämästä sietämättömän.

Jotenkuten, kun aikaa kului, ihmiset kuitenkin oppivat tulemaan toimeen kiusaajansa kanssa. Kaikesta huolimatta *"noissa ajoissa oli iloisetkin puolensa"*, ja välillä alkoi näyttää siltäkin, että varakreivin armottomuus vähitellen pehmenisi ja ihmisiä piinaava pelko helpottaisi. Kerran Medardo selittelikin elämäntuntojaan:

"Kaikki voisivat vapautua tylsästä ja tietämättömästä kokonaisuudestaan. Minä olin kokonainen ja kaikki asiat olivat minulle luonnollisia ja epämääräisiä, typeriä kuin ilma; luulin näkeväni kaiken mutta näin vain ulkokuoren. Jos sinusta joskus tulee halkaistu - ja sitä kyllä toivon sinulle, poikaseni - ymmärrät asioita jotka ovat tavallisten kokonaisten aivojen käsityskyvyn ulkopuolella. Silloin olet menettänyt puolet itsestäsi ja maailmastasi, mutta jäljelle jäänyt puolikas on tuhat kertaa syvällisempi ja arvokkaampi. Ja silloin toivot itsekin että koko maailma olisi halkaistu ja piinattu sinun mallisi mukaan. Sillä kauneus, viisaus ja oikeudenmukaisuus ovat ainoastaan siinä, mikä on halkaistu kappaleiksi."

Kohta tämän jälkeen käy sitten ilmi, että varakreivejä onkin kaksi. Välskärit nimittäin olivat onnistuneet löytämään sotatanttereelta toisenkin puolikkaan, ja kuin ihmeen kaupalla sekin oli saatu ommeltua kokoon. Sekin oli lopulta palannut kotiseudulleen.

Mutta kesti aikansa ennen kuin ihmiset oppivat erottamaan puoliskot toisistaan. Niin hyviä tekoja kuin Hyvä ruumiinpuolisko tekikin, ihmiset odottivat vain milloin Pahuus niiden takaa paljastuisi. Sitten kävi vielä ilmi, että niin Hyvä kuin Hyvä puolisko olemuksellisesti olikin, kaikki mihin se ryhtyi, kääntyi lopulta Pahaksi. Vaikka tarkoitus oli aina puhdas ja hyvä, puhdasta moraalista Hyvää ei käytännössä voinutkaan ilmetä. Kaikesta seurasi todellisuudessa vain kaaosta ja Paha.

Onnettomuudekseen tai onnekseen ruumiinpuoliskot sattuivat rakastumaan samaan tyttöön, joka solmii naimalupauksen molempien kanssa. Seurauksena on kirjallisuuden historian hirvittävin kaksintaistelu. Asettuessaan toisiaan vastaan Hyvä ja Paha provosoituvat primitiivisen raivon valtaan, mikä merkitsee taantumista maagiseen alkuykseyteen, jossa Hyvä ja Paha eivät vielä erityineinä esiinny. Täällä ne kohtaavat, toisiinsa oudosti kietoutuneina, toisiaan ja itseään tuhoavina, ja täällä kohtaavat myös Rakkaus ja Viha, Eros ja Thanatos:

Kainalokeppiensä varassa horjuvat vimmaiset miehenpuolikkaat huitoivat ilmaa raskailla miekoillaan,

"mutta he eivät koskettaneet toisiaan. Joka iskulla miekan terä tuntui auttamattomasti kääntyvän vastustajan liehuvaan viitta. Kumpikin näytti itsepintaisesti pyrkivän lyömään sille puolelle jossa ei ollut mitään, toisin sanoen sille puolelle jossa hänen itsensä olisi pitänyt olla."

Lopulta kaksintaistelu saa dramaattisen lopun:

"Tekojalkojen kärjet olivat uponneet maahan kuin karhit. Ilkimys irrottautui rajusti ja oli jo menettänyt tasapainon ja kaatumassa, kun hänen onnistui lyödä vastustajaansa kauhea isku. Isku osui niin tarkkaan pitkin valtavaa arpea ettei voinut heti nähdä, oliko se sattunut siihen vai ei. Mutta pian näimme viitan värjäytyvän verestä kiireestä kantapäähän eikä asiasta ollut enää epäilystä. Hyvä lyyhisty mutta kaatuessaan hänen miekkansa teki laajan kaaren joka sekun osui aivan lähelle vastustajaa, hipaisten koko valtavaa arpea. Myös ilkimyksen ruumis värjäytyi nyt verestä ja vanha kauhea haava avautui kokonaan."

Onneksi paikalla on muuan tohtori Trelawney, yksi kirjan mielenkiintoisia henkilöitä. Hän rupesi hyppelemään kuin heinäsiirkka, taputti iloisenä käsiään ja huusi: *"Hän on pelastunut, hän on pelastunut! Antakaa minun hoitaa asia."*

Puolessa tunnissa tohtori sitoi ruumiinpuolikkaat tiukasti yhteen *"kilometrin pituisella siteellä"* niin että paketti näytti *"pikemminkin muumiolta"*. Varakreivi häilyi päiväkaupalla elämän ja kuoleman välillä mutta selvisi lopulta. Kun hän avasi silmänsä,

"hänen toisessa silmässään oli vihainen, toisessa anova ilme, otsan toinen puoli oli jännittynyt, toinen rauhallinen, suun toinen puoli oli hymyssä, toinen irvistyksessä".

Tyttö, josta puoliskot olivat taistelleet, huudahti: *"Vihdoinkin saan miehen, jolla on kaikki paikallaan."*

Kirjan loppusanat lausuu kertojaminä, ne ovat kauniit ja tiivistävät hyvin kirjan opetuksen:

"Sillä tavalla Medardosta tuli kokonainen, ei paha, ei hyvä, vaan sekoitus hyvää ja pahaa, eli näennäisesti samanlainen kuin hän oli ennen kuin hänestä tuli halkaistu. Mutta kun molemmat puoliskot olivat nyt yhdessä, kumpikin niistä oli antanut hänelle kokemuksia, siksi hän varmaankin oli hyvin viisas. Hänen elämästään tuli onnellinen, hän sai paljon lapsia ja hallitsi oikeudenmukaisesti. Meidänkin elämämme muuttui paremmaksi. Me odotimme, että nyt kun varakreivistä oli tullut kokonainen, alkaisi ihmeellinen onnellisuuden aika, mutta onhan selvää että yksi täydellinen varakreivi ei riitä tekemään koko maailmaa täydelliseksi."

11.

Dostojevskin usein toistaman moraaliteesin mukaan "Jos Jumala on kuollut, kaikki on luvallista". Dostojevski halusi tällä sanoa, että moraalilla tarvitsee aina ihmistä korkeamman perusteen - että mikäli Oikean ja Väärän määrittäminen jätetään ihmisen käsiin, seurauksena on maallinen helvetti. Vain tunnustamalla kaikkia ihmisiä hallitseva Jumala realiteetiksi ihminen saattaa pelastua - silloin hän ehkä välttää itsekkäiden etujensa oikeuttamisen moraalin nimissä.

Psykoanalyttisesti tulkiten Dostojevski halusi varjella moraalin sijoittumista rationaalisuuden taakse. Moraalinen paha on tässä nimenomaan Tietoista Pahaa - pahoja tekoja.

Herkkänä näkijänä ja syvällisenä ihmissielun tuntijana Dostojevski osui perusnäkemyksessään vaistonvaraisesti oikeaan. Mutta kirkastuksen kokeneena kristillissävyisenä (normi)moralistina hän keskittyi nimenomaan uskonnon käsittämän Hyvän ja Pahan ongelmaan eikä tietenkään tajunnut varteenotettavana vaarana esimerkiksi sitä että uskonnollinen mielenlaatu saattaisi jo lähitulevaisuudessa muuntua kaikkivoipaisuuskuvitelmaa Rahan muodossa varjelevaksi talousmagiaksi.

Dostojevskin romaanien henkilöhahmot kamppailevat vielä "aitojen" moraaliongelmien kanssa, eivätkä nykyihmisen tavoin ole vajonneet suurin joukoin tavoittelemaan MieliHyvää ja torjumaan MieliPahaa. Dostojevski ei osannut aavistaa, että jokin kristinopista kokonaan poikkeava maaginen ajatuslavaste voisi vallata ihmisten mielistä uskonnon paikan, kuten Talous sittemmin on tehnyt. Taloususkonnon maailmassa Dostojevskin teesiä sellaisenaan ei voi esittää.

Dostojevskin viimeiseksi jäänyt suurromaani "Karamazovin veljekset" kertoo perivenäläiseen tyyliin laajalti rönsyilevän tarinan hyvin sekalaisin luonteenominaisuuksin varustetun ukkopahan, Fjodor Karamazovin - koko kansakunnan symbolin? - kolmesta pojasta, uskonnollismielisestä, luostarikutsumuksen houkuttamasta Aljoshasta, eurooppalaismielisestä jumalankieltäjä Ivanista ja elämännautintoihin keskittyneestä Dmitristä.

Isä on mielitelevä ja mahdollisuuksiensa mukaan julkisivuansa varjeleva mutta perhepiirissä äkkipikainen itsevaltainen kitupiikki, joka hämärissä oloissa tapetaan ilmeisestikin rahan takia. Surmatyöstä joutuu syytetyksi rahapulaa potanut Dmitri, jota vastaan näyttää keräytyvän hyvinkin raskauttava todistusaineisto. Hyväluontoinen Aljosh ei koskaan usko veljensä syyllisyyteen, ja vaikka tämä lopulta tuleekin tuomituksi rikoksesta, muutoin tottelevainen, lainkuuliainen Aljosh kirjjan lopussa ottaa päättäväisesti oikeuden omiin käsiinsä ja auttaa Dmitrin karkumatkalle Amerikkaan.

Aljoshan henkilökuva kääntyy kirjjan mittaan täydellisesti ympäri: jos hänen Jumala-uskossaan joskus onkin ollut jotain ulkokohtaista ja auktoriteettihakuista, lopulta paljastuu ja jää jäljelle vain ihmissydämen Hyvyys.

Sen sijaan Ivan, joka paljon pohdiskelee yleensä syyllisyyttä teoreettisena, uskonnollis-moraalifilosofisena ongelmana, ja alun alkaen on sitä mieltä ettei mitään järkeä korkeampaa auktoriteettia ole eikä pidä hyväksyä (kirjan kuuluisassa "suurinkvisiittori"-jaksossa hän todistelee pappisveljelleen epäuskonsa perusteet, so. Jumalan suoranaisten julmuuden tai kelvottomuuden ja Hänen Maailmanjärjestyksensä raadollisuuden) selvittää todellisen syyllisen, jonka teon motiiviksi osoittautuu ihailu Ivanin ateistista moraaliopetusta kohtaan. Tästä päälle lankeavaa tosiasiallista syyllisyyttä Ivan ei kuitenkaan kestä, vaan juoppohulluuden vauhdittamana sortuu sielullisesti.

Hänenkin henkilönsä siis kääntyy kirjjan mittaan nurin: ihmisjärjen varaan moraalin perustanut julistaja romahtaa tajutessaan oman joskin epäsuoran syyllisyytensä isänsurmaan.

Kolmas veli, iloluontoinen aktiivitoimija Dmitri, joka suljetaan selliin odottamaan passiivisesti tuomiotaan, ja joka ei oikeastaan ole koskaan muuta halunnut kuin elää kaikin puolin täyttä elämää, hajotetaan oikeudenkäynnissä vähän Calvinon varakreivin tapaan kahtia esittämällä hänen elämästään kaksi seikkaperäistä mutta täysin päinvastaista ja toisensa poissulkevaa tulkintaa. Ne molemmat loihtii esiin nerokas puolustusasianajaja, ja, niin oudolta kuin se saattaakin vaikuttaa, ne kuultuaan kansalaiset eivät enää voi pitää Dmitriä syyllisenä vaikka tämä olisikin tehnyt kammottavan surmatyön.

Dmitri siis myös käännetään kirjassa ympäri: hän muuttuu Tekijästä Tarkastelun Kohteeksi. Kohtalon kolhimasta onnentavoittelijasta paljastetaan hänen onnettomuutensa, ja miehenrumiluksesta tulee lopulta kaunopuheisuuden Kohde. Liha muuttuu Ajatukseksi, Minä Toiseksi, Kuva Peilikuvaksi, Yksi Kahdeksi -- Yksinkertaisesta Syyllisestä tulee Syyllisyyden Ongelmaa monitahoisesti ja -tasoisesti heijasteleva prismapeili.

Dostojevski lienee käsitellyt Ivanin hahmossa omaa pimeää puoltaan, sillä kertomuksen kuvitteellisuudesta huolimatta Ivanin persoonallisuus ja idealistinen ajattelu on kuvattu dokumentaarisen todistusvoimaisesti.

Maailma on Ivanille kipeä kokemus, ihmiset sietämättömän typeriä ja pahoja, viattomien lasten kärsimys kestämatöntä. Ivan ei voi hyväksyä Jumalaa joka tarvitsee maailmanjärjestykseensä lasten kärsimystä. Hän ilmoittaa, että tällaiseen maailmaan hän jättää pääsylippunsa lunastamatta. Maailman Pahuus on hänelle ylikäymätön ongelma - hän stigmatisoi sielunsa sillä ja yrittää hallita sitä pitämällä sitä historiallisen tarkasteluetaisyuden päässä ja päästämällä lähempään tarkasteluun yksittäistapauksen kerrallaan. Tässä näyttyy psyyken yleinen pyrkimys hallita torjuttuja tunne- ja asiasisältöjä.

Käytännössä psyyken dualistiset mustavalkoasetelmat näin vain vahvistuvat, ja seurauksena on, että normaaliminän positiivisina kokemat sisällöt sulkeutuvat nekin jäykkärajaisiin ajatusaitauksiin. Tällainen minä määräytyy sielun pimeästä komponentista käsin, se ei pelkästään käsitteellistä vaan idealisoi kaiken - niin torjumansa Pahan kuin kohtaamansa Hyvän.

12.

Sen kuuluisan puheen, jossa Ivan tunnustaa epäuskonsa ja esittää sen perusteet pappisveljelleen Aljoshalle, alku kuuluu seuraavasti:

"Minä en ole koskaan voinut ymmärtää, kuinka saattaa rakastaa lähimmäisiään. Juuri lähimmäisiä on minun käsittääkseni mahdotonta rakastaa, vain kaukaisia voi rakastaa. Olen sattunut lukemaan 'Johannes Armeliaasta' (eräästä pyhästä miehestä), että kun hänen luokseen tuli nälkäinen ja paleltunut ihminen pyytäen häntä lämmittämään häntä, niin hän syleili häntä ja alkoi hengittää hänen jonkin kauhean taudin johdosta mätänemistilassa olevaan ja pahalta haisevaan suuhunsa. Olen varma siitä, että hän teki sen mullertavan puuskan vallassa, valheen puuskan, velvollisuuden vaatimasta rakkaudesta ja saamansa kirkonrangaistuksen tähden. Jos mieli rakastaa ihmistä, niin tämän on oltava piilossa, heti kun hän näyttää kasvonsa, niin rakkaus on mennyttä."

Näemme tässä, että Ivan on kadottanut välittömään kokemiseen perustuvan elämänyhteytensä ja miten hänen kontaktinsa Maailmaan määräytyy torjuntaan keskittyneen psyykenrakenteen ehdoilla. Hän haluaa idealisoida Hyvän ja loitontaa sen kauemmas reaalityodellisuudesta, ja vastaavasti hän pitkässä esityksessään vyöryttää haavoittuneen sielunsa syvyyksistä näkyville mitä hirvittävimmillä ja kauheimmilla yksityiskohdilla hekumoisia kuvauksia esimerkillisestä Pahuudesta.

Saamme kuulla turkkilaisista jotka naulaavat sotavankinsa korvista aitaan ja heittelevät jännityksestä käkättäviä pienokaisia äitiensä nähden ilmaan teurastaakseen nämä sitten pistimen nenään; kuulemme tarinan geneveläisestä pahantekijästä ja murhaajasta, Richardista, joka

naurettavan armo- ja anteeksiantamusnäytelmän päätteeksi mestattiin kristillisten hyväntekijöiden hurskaina ja liikuttuneina huokaillessa kuorossa: *"Kuole Herrassa, sillä sinua on kohdannut siunaus"*, mihin Richard: *"Tämä on elämäni ihanin päivä, minä menen Herran tykö"*; ja kuulemme todistuksen siitä etteivät venäläiset ole yhtään parempia ihmisiä, päinvastoin: hakkaavat säälimättä ja hekumoiden lapsiaan, opettavat siistiksi kuin koiraa, pakottavat lapsia syömään omaa ulostettaan ja sulkevat rangaistukseksi yöksi kylmään ulkokuoneeseen.

Kun Ivan kertoo maaorjuuden ajoilta tarinan rikkaasta tilanomistajasta, joka vihapäissään revityttää kahdeksanvuotiaan palvelijapojan kappaleiksi metsästyskoirillaan, ja kysyy: *"No... mitä miehelle olisi tehtävä? Ammuttavako kuoliaaksi? Ammuttava siveellisen tunteen tyydyttämiseksi? Sano, Aljoska!"*, Aljosha vastaa hiljaa ja hymyillen jonkinmoista kalpeata, vääntynyttä hymyä: *"Ammuttava!"*

Tämä vastaus riemastuttaa Ivania: *"Bravo! ... Jos kerran sinä sanot sen... Siinäpä on tosimunkki! Kas millainen pikku piru istuuukaan sydämessäsi, Aljoska Karamazov!"*

Johon Aljosha: *"Sanoin järjettömyyden, mutta..."* *"Siinäpä se juuri onkin, että siinä on mutta"*, huutaa Ivan, *"tiedä, munkkialokas, että järjettömyydet ovat kovin tarpeelliset maan päällä. Järjettömyyksen varassa maailma seisoo, ja jos niitä ei olisi, niin maailmassa kenties ei mitään tapahtuisikaan. Me tiedämme mitä tiedämme."*

"Mitä sinä tiedät?" kysyy Aljosha.

"Minä en ymmärrä mitään" jatkaa Ivan aivan kuin hourailleen,

"minä en nyt tahdokaan mitään ymmärtää. Tahdon pysytellä tosiasioissa. Olen jo kauan sitten päättänyt olla ymmärtämättä. Jos mieleni tekee jotakin ymmärtää, niin minä heti muutan tosiasian toiseksi, mutta minä olen päättänyt pysyä tosiasiasissa..."

Näemme miten Ivan horjuu maailmojensa, so. ulkomaailman ja sisäisen todellisuutensa, kipeiden tuntojensa ja niitä taltuttamaan pyrkivän tiedon häilyvässä välimaastossa. Kiinnekohtaa ei tunnu löytyvän, sitä hapuillaan niin moraaliselta kuin tiedolliseltakin alueelta. Ulkoista Pahaa hän yrittää torjua sisäistetyllä mutta idealisoidulla, käsitteelliseksi, tiedolliseksi tai "tosiasialliseksi" muutetulla Hyvällä.

Tosiasiat ("realiteetit") muodostavat aina moraalisesti kriisiytyneen psyyken viimeisen ankkuripaikan - jos tämä kriisi ratkeaisi uskonnollisesti, Jumalan todellisuudesta ei olisi epäilystäkään.

Ivanin mustavalkoinen normaaliminä ei kuitenkaan jousta "ymmärtämisen" edellyttämällä tavalla, vaan päädytään lähtökohtaan: tosiasiaksi jää että Jumalan Maailma on Paha, ihmiset Pahoja, että kaikki on käsittämätöntä kärsimystä. Ivan tekee tässä tilanteessa tietoisien taantumistempunkin:

"Minä olen pienokainen ja tunnustan kaikessa nöyryydessä, että en vähimmässäkään määrässä ymmärrä, miksi kaikki on näin järjestetty. Ihmiset itse siis ovat syylliset: ihmisille oli annettu paratiisi, he itse alkoivat haluta vapautta ja anastivat tulen taivaasta tietäen varsin hyvin että tulevat onnettomiksi, ei siis ole syytä sääliä heitä."

Suurinkvisiittorikuvaelma dokumentoi sitten lohduttomalla tavalla ihmissuvun surkeuden ja toivottomuuden - sen että *"ei mikään ole milloinkaan ollut ihmiselle ja inhimilliselle yhteiskunnalle sietämättömämpää kuin vapaus!"*

Tästä kuvaelmasta Fromm olisi voinut löytää natsismin psykologiaa koskevan tutkielmansa avainkäsitteen "pako vapaudesta". -- Ivan Karamazovin tavoin Fromm epäilee raadollisen yksilön kykyä hallita vapauttaan, yleensäkin ihmiskunnan vapaudentahtoa tai ainakin tahdonvoimaa, ja näkee monien historiallisten tragedioiden olevan suoraa seurausta siitä että ihmiset keskimäärin haluavatkin olla ulkoahjattuja. Tältä pohjalta nousee Frommin mukaan myös se rationalisaatio, jolla Hitler oikeutti vallanhalunsa. Fromm kirjoittaa:

"Vallanhalunsa hän (Hitler) perusteli oikeutetuksi pääasiallisesti seuraavalla tavalla: hänen herruutensa muihin ihmisiin on hyödyksi heille itselleen ja on hyödyksi maailman kulttuurille; vallanhalu on ikuisesti luonnonlakien sanelema halu ja hän vain oivaltaa nämä lait ja noudattaa niitä; hän itse tottelee korkeampaa voimaa, Jumalaa, Kohtaloa, Historiaa, Luontoa; hänen vallanpyrkimyksensä ovat vain puolustautumista niitä vastaan jotka itse pyrkivät alistamaan valtaansa hänet ja Saksan kansan. Hän haluaa vain rauhaa ja vapautta."

Näemme tässä esimerkillisellä tavalla miten käsitteellistykset kiertyvät kehään palaten hallittuun ja sallittuun lähtökohtaansa.

Että joku, joka näin pyrkii vain Hyvään, toteuttaa toiminnallaan vain Pahaan, on ihmispsyken kummallisimpia paradokseja; ja että näin maailmannäyttämöllä todella käy näyttäytyy esimerkillisesti Hitlerissä, joka julistaessaan "vain rauhaa ja vapautta" nostatti koko maailman sotaan ja alisti julmille tuhon jumalilleen kaiken.

13.

Pettäessään itseään ihminen pettää muita ja päinvastoin, ja on moraalitarkastelujen kannalta opettavaa tajuta, että juuri totuuden väistämistä varten hänen psyykkinen apparaattinsa on rakentunutkin.

Dostojevski oli omia henkilöhahmojaan kohtaan aika armoton, pyrki totuudellisuuteen, eikä sallinut oman omatuntonsa äänen kirjallisille kaiuille halpaa, Pahan ulkoistamiseen pohjautuvaa ulkokohtaista ihanteellisuutta.

Dostojevskin aiemman suuren romaanin "Riivaajien" päähenkilö, agitaattori-vehkeilijä-anarkisti Stavrogin, on Karamazovin veljeksien Ivanin henkinen edeltäjä. (Ehkä nämä molemmat hahmot ovat lähinnä kirjailijaa itseään - Dostojevskilla oli omakohtaisia arpia vallankumouksellisesta toiminnasta.) Karamazovien Aljoshaa vastaisi tällöin "Riivaajissa" munkkiveli Tihon.

Stavrogin elää aatteella perusteltua, ideologialla ja kumouksellisilla doktriineilla kuorrutettua elämää, on uskottava julistaja ja utterana puuhamies, näköjään esimerkillinen Edistyksen maa- tai työmyyrä - yksityisesti kuitenkin epäkypsä, keskenkasvuinen, epävakaa ja arvostelukyvytön, omaa etuaan tavoitteleva, laskelmoiva, luonteeton ja moraaliton, alhainen ja halpamainen. Aatteellisen kylvön ohessa hän jättää taakseen valheita, rötöksiä ja alaikäisen hyväksikäyttöä.

Kun hänen ajatustaustansa (tai alitajuntansa) on törkyä täynnä, hän alkaa kuumeisesti haluta sovintoon itsensä ja maailman kanssa.

Hän laatii pitkän tunnustuskirjelmän - seikkaperäisen ja monelta suunnalta asioita selvittävän - mutta kenelle se oikein on suunnattu ja mitä tarkoitusta palvelee? Onko se yritys saada omat halpamaiset teot hallintaan - käsitteellistää ne hyväksyntää edesauttavalla tavalla? Kirjelmässä on vähän sitäkin sävyä: mitä armottomampi Stavrogin itselleen pyrkii olemaan, sitä makeammalta pyöriskely omissa synneissä tuntuu. Stavroginille käy vähän kuin Camus'n Meursaultille "Sivullisen" loppulehdillä: ajettuaan itsensä ajatukselliseen umpikujaan hän päätyy toivomaan omaa tuomiotaan.

Stavroginin tragedia tiivistyy siihen ettei hänen itsetilityksensä jää pöytälaatikkoon, vaan hän - pohjimmiltaan ulkoahjautuvana ihmisenä - haluaa joko tuomion tai vapautuksen omantuntonsa taakoista muilta ihmisiltä ja Maailmalta - niinpä hän etsii ensimmäiseksi tunnustuskirjeensä lukijaksi puhdassydämisen munkkiveli Tihonin. Sanottakoon että hän tuntee nimenomaan kunnioitusta Tihonia kohtaan.

Salaa - tai tässä suhteessa hän ehkä pettää itseäänkin - hän toivoo että Tihonilta tulisi automaattisesti myötätuntoa. Tihon kuitenkin näkee suoraan Stavroginin kaikkien narkissosnaamareiden läpi ja panee tämän kohtamaan oman itserakkaan motivaationsa.

Se on Stavroginille sietämätön tilanne.

Tihon kysyy, onko Stavrogin tullut ajatelleeksi, että vaikka hän kaikilla sanakänteillään saisi itsensä vakuutetuksi ja anteeksiannon ja armon muiltakin ihmisiltä, miten hän selviäisi häpeästä - omasta naurettavuudestaan? Sillä juuri se jäisi kaiken jälkeenkin sekä hänelle itselleen että ihmisten taholta jäljelle: Häpeä. Anteeksiannossa pyyhkiytyy ehkä pois paitsi synty myös kipeästi kyhäilty Oma Kuva, Oma Arvo, Oma Kunnia -- ja mies muuttuu sekä muiden että omissa silmissä naurettavaksi.

Stavroginin sietokyky pettää kun munkki vaistoaa, ettei kaikki miehen sielussa ole kohdallaan - että kiirastuli tai käymistila on oikeastaan toistaiseksi aivan kesken, eikä todellista synnintuntoa saati sitten katumusta ole olemassa. Munkki Tihon saa kauhistuttavan aavistuksen: tässä on hänen edessään toivoton tapaus: itseään, so. omaa pahuuttaan pakeneva mies, joka pian päätyy tekemään jotain vielä hirveämpää kuin mihin ikinä on toistaiseksi yltänyt.

Hän sanoo tämän ääneen. Stavrogin ryntää ulos ovet paukkuen: "*Kirottu psykologi!*" hän huutaa mennessään.

14.

Oman Pahuuden kohtaaminen on aina ongelmallista. Tuhannet ovat ne sielun kulissit, joihin Paha piiloutuu tullakseen julki Oikeana ja Totena. Fanfaarit raikuvat, hakaristiliput liehuvat. Sielullisten dualismien vedenjakajat saavat kanssaihmisiltä vahvistuksen kun kaikki kilvan huutavat Johtajan kunniaa. Kunnialla on näissä kuvioissa aivan erityinen roolinsa. Se suojaa ihmiset häpeältä. Sotilaan sielun ikuisen lapsenomaisen kuvion muodostaa Maailman taholta uhkaava vaara joutua jonkin naurettavuuden takia Häpeään - ja Maailman jatkuva haastaminen kaksintaisteluun Kunnian takaamiseksi.

Häpeässä kiteytyy jonakin oleminen ja arvonmenetys - siitä pelastaudutaan toimimalla - tuhoamalla haastaja.

Kunniaa vahvistetaan samanmielisten joukossa. Sotilaat eivät mietiskele yksinäisyydessä vaan marssivat aina yhtenä joukkona vihollista vastaan. Miehuuskokeissa putoaa useimmiten myös viattomia päitä. Kunnian tavoittelu saattaa lopulta vaatia paitsi ihmisen myös ihmisyyden, kuten natsi-Saksassa tapahtui.

Kun kaikki elämme toistemme sieluissa, myös se mitä voisi kutsua yhteiseksi sieluksi - tai joukkosieluksi - saattaa sairastua. Yksilön Minä on vain kuva Narkissoksen peilissä, ja sen uskottavuus riippuu suoraan siitä miten sen piirteitä vahvistavat ja sitä tukevat Muiden kuvat. Yhteisö - yhteisöllisyys - muodostuu näistä heijastuksista.

Jos ja kun kukaan ei riko peilejä, vallitsee sosiaalinen eheys. Eheys on kuitenkin varsin haavoittuvaista - ja sen ehdot suomalaisten suhteen ovat paljon ankarammat kuin monen muun kansan kohdalla. Yhdenmukaisuuden paine ja taipumus pahuuden projisointiin ovat kansallisia rasiitteitamme. Suomalaisheimojen synkkä historia kertoo toinen toisiaan kaltoin kohtelevista kansanryhmistä ja kaikessa keskenään kilpailevista kademiellisistä kansalaisista.

Menestyäkseen suomalaiset tarvitsisivat ehdottomasti sekä vahvan ja oikeamielisen isähahmon Johtajakseen että selustan turvaavan ja äidillisesti huolehtivan Sosiaalivaltion, joka ei hylkää Yksilöä silloinkaan kun tämän ryhtiä ylläpitävä sublimatiivinen voima romahtaa. -- On ollut kansallinen onni että näitä johtajia on löytenyt - siis Paasikivi ja Kekkonen - ja että nämä miehet pystyivät pitämään paitsi syvät kansankerrokset tarvittavan yksimielisinä myös vuorineuvokset kurissa ja pelossa ja osasivat hyödyntää valtakunnan Ulkoista Uhkaa rakentaakseen Suomesta pohjoismaisen sosiaali- ja hyvinvointivaltion.

Vaikka suomalaisten näennäinen suvaitsevaisuus uusien sukupolvien myötä lisääntyisikin -- nuorethan näkevät vain erillisten tekojen suoranaiset seuraukset ja tunnustavat falskia moraalioppia jonka mukaan "kaikki on sallittua niinkauan kun kukaan ei vahingoita toisia" -- tosiasiaassa tämä kehitys todistaa vain sokean individualismin lisääntymistä. Sen kääntöpuoli, menetetty yhteisöllisyys, tulee näkyville legitimoituna itsekkyytenä.

Pyrkiessään Hyvään yksilö imee itseensä hyviä heijastuksia ja kilpistää itsestään pois Pahat vaikutukset. Ne torjutaan ja ulkoistetaan. Minä on suojarakennelma. Projisoinnin tulilinjalle joutuvat tällöin automaattisesti poikkeavat ihmiset ja poikkeavat ajatukset.

Missään yhteisössä kaikki mielipiteet eivät ole alkuunkaan samanarvoisia, ja juuri tämä on demokratian heikkous. Emme elä demokratiassa vaan sosiologiassa.

Rasismilla ei ole tekemistä niinkään ihonvärin kuin Pahuuden projisoimisen kanssa. Hakaristiliput eivät ehkä juuri tällä hetkellä vaikuta todennäköisiltä Pahuuden lavasteilta, mutta niiden houkutus ei koskaan kannata aliarvioida. Näennäisen suvaitsevuuden sokaisema mutta pinnallinen ja imagorakenteluun keskittynyt nuorisomme on henkisesti aika heikolla pohjalla.

Frommilaisen paon vapaudesta - omakohtaisesta ajattelusta, arvonmuodostuksesta -ja todellisesta vastuusta - mahdollistavat kuitenkin nykyään parhaiten "realistiset" asenteet, so. ulkomaailman objektivointi, kaiken kvantifiointi, "kylmät numerot" ja talousteoria. Historiallisessa perspektiivissä nämä kartesiolaiset ajatusjäsennykset ovat epäilemättä tähänastisista julmuuden kulisseista kaikkein käyttökelpoisimpia.

Ehkäpä olemme tähänastisen historian syntisimpiä ihmisiä. Vaikka uudella ajalla kehittynyt luonnonhallinta ja tekniikka mahdollistaisivat esimerkiksi köyhyyden poistamisen maailmasta, köyhyys ei poistu, koska sen juuret ulottuvat ajattelun maagiselle maaperälle. Torjunta ratkaisee: emme halua koskea köyhiin, haluamme mahdollisimman kauas köyhistä.

Köyhyys on kuin kipu. Kukaan ei siedä sitä mielellään - ajatuskin siitä torjutaan. Kun köyhyyttä halutaan pakoon ja motivaationa on sosiaalinen nousu - samaistuminen parempiin ihmisiin - seurauksena on että kaikki kilpailuyhteiskunnan talousohjelmat käytännössä kääntyvät toteuttamaan köyhien ihmisten tuhoamista. Taloususkonto ei armahda köyhiä.

Köyhyys kiteyttää Pahan - myös Moraalisen Pahan. Mutta kuten antiikin roomalaiset olivat sokeita Pahalle itsessään vainotessaan julmasti kristittyjä, ja kuten kirkko vastavuoroisesti keskiajalla Hyvän nimissä toteutti Pahan vainoamalla harhaoppisia, niin mekin olemme sokeita talousajattelussamme Pahan mahdollistavalle magialle.

Perustamme talousajattelumme maagisiin arvonlaajennuksiin ja Rahaan liittyvään kaikkivoipaisuuskuvitelmaan, emmekä esimerkiksi näe, että köyhyyskin on pikemminkin seurausta ajatusvirheistämme - rahatalouden ja reaalitalouden toisistaan irtoamisesta - kuin onnettomista olosuhteista tai köyhien kyvyttömyydestä.

Projektiivisesti pidämme köyhiä laiskoina ja saamattomina - kaukana ei ole ajatus että köyhyys on häpeä - ja vastaavasti jaksamme muistuttaa kuinka kunniallista on ansaita rikkauksia kovalla työllä.

Vasta tulevat ajat tulevat paljastamaan tähän itsestäänselvyytenä hyväksytyyn oppiin kätkeytyvän Pahuuden.

Myytti maailman monimutkaisuudesta

1.

Syntyjään puolalaisen tieteiskirjailija Stanislaw Lemin "Solariksessa", josta venäläinen ohjaaja Andrei Tarkovski on tehnyt sisällöllisesti uskollisen ja esteettisesti vaikuttavan elokuvaversioon, kerrotaan avaruustutkijoista, joille ko. planeetan vaikutuskentässä alkaa tapahtua outoja:

Avaruusaluksen apportoituu ihmisiä, eräänlaisia tutkijoiden oman alitajunnan projektiokuvia, jotka käsinkosketeltavasta "todellisuudestaan" huolimatta osoittautuvat neutriinoista muodostuneiksi "kuvajaisiksi". Nämä aineellistumat syntyvät näennäisesti ikään kuin tyhjästä, ja niiden "sielu" saa sitä enemmän sisältöä mitä enemmän niiden kanssa seurustelee. Kyseessä ovat siis jonkinlaiset aineellistuneet sivupersonat. Miten niihin pitäisi suhtautua?

Tutkimusaseman henkilökunta joutuu kohtaamaan niin tiedostamattomat toiveensa kuin pelkonsa painajaismaiseksi muuttuneessa todellisuudessa. Kun maasta tukikohtaa tarkastamaan lähetetty kosmonautti Kelvin saapuu asemalle, hän kohtaa joukon jakomielisessä tilassa toisiaan vältteleviä huoneisiinsa sulkeutuneita tiedemiehiä, joiden hermot tuntuvat olevan riekaleina.

Mistä on kysymys, se alkaa selvitä Kelvinille, kun hän tukikohdalla kohtaa vuosia aiemmin itsemurhan tehneen vaimonsa. Onko Solaris ehkä jonkinlainen Taivas, paikka, jonne kuolleet siirtyvät?

Tajuttuaan ettei vaimo ole "aito" hän yrittää tuhota tämän. Hän houkuttelee naisen avaruuskapseliin, lukitsee tämän sinne ja ampuu kapselin äärettömyyteen. Mutta seuraavana aamuna hän herätessään löytää taas viereltään vaimonsa - siis toisen samanlaisen vaimoaineellistuman. Tilanteen koko kuva alkaa kirkastua Kelvinille. Tavallaan tarkastaja on onnekas siinä suhteessa että hänen psyykensä projektio on "inhimillinen". Näemme vilahduksen myös muunlaisesta: toisten ovenraoissa vilahtaa hirviöitä. *"Niillä on jotain tekemistä alitajunnan ja moraalin kanssa"*, yksi tukialuksen kosmonauteista sanoo.

Apportaatiot saavat siis muotonsa muistoista ja alitajunnasta, mutta niiden ilmestyminen Solariksen vaikutuskentässä selittyy vain sillä että jokin intelligentti voima planeetalla tuottaa niitä. Tämä intelligenssi on Solariksen meri, oudosti vellova ja alituisesti väriään ja muotoaan muuttava valtava "olento".

Meressä ei ole mitään inhimillistä. Kun sitä säteilytetään, se reagoi aineellistumia tuottamalla - onko se siis ystävällismielinen vai vihastunut? Vastausta ei saada koska sitä ei ole. "Ystävä" ja "vihollinen" ovat inhimillisiä määreitä. Projektiot saavat omat ominaisuutensa isäntiensä alitajunnasta - ne kuuluvat siis samaan tai ainakin samansukuiseen todellisuuteen kuin kosmonautit. Mutta merellä ei ole ominaisuuksia joihin voisi saada otteen tai samaistua. Meri on vaiti.

Niinpä ihmiskunnan kautta historian odottama ja toivoma suuri tilaisuus kohdata maapallon ulkopuolinen intelligenssi muuttuu mitä turhauttavimmaksi ja tuskallisimmaksi, psyykkisesti traumaattiseksi koettelemukseksi. Ihminen kohtaa vain oman kuvajaisensa. Juuri tämä onkin Lemin suuri teema. Jumala - sillä siitähän tässä perimmiltään on kysymys - on ihmisen oma luomus ja kuva. Katsoessaan peiliin Narkissos näkee Jumalansa.

Kristinuskon jumalan puolustukseksi voidaan sanoa, että hän sentään on selvästi androidi. Primitiivisempien uskontojen jumalhahmot ovat monesti eläinhahmoja tai hirviöitä, joilla on historiallista tekemistä lajin olemassaolostaistelun ja henkiinjäämisen kanssa. (Tosin meillä yhä elää keskuudessamme näitä primitiivisiä jäänteitä, esim. valtion Leijona, urheiluseuroja kuten "Karhu-Kissat", sotavoimien joukko-osastoja ja lento-laivueita kuten "Villikissat", viharyhmiä kuten "Mustat pantterit", jne. Mihin tämä magia olisi hävinnyt?)

Antiikin Kreikan jumaluudet olivat ihmishahmoisia, ja heitä oli monta: jumalten jumala, sodan, viinin, kauneuden, rakkauden, kauppiaitten ja varkaitten jumalat, jne. Jumalat ikään kuin erikoistuivat omille - inhimillisille - toimialoilleen ja edustivat niitä. Tietynlaisessa ihmisläheisyydessään ja arkisuudessaan kreikkalaiset mytologiat heijastelevat sitä plastista ja käytännöllistä elämänmuotoa joka kaupunkivaltioissa vallitsi. Jumalmailman juorut puhuttivat ihmisiä kuten julkkisjuorut nykyäänkin.

Roomalaisten mytologiat olivat sekalaisempia - Rooman imperiumi oli Antiikin Amerikka, vieraiden vaikutteiden väkinäinen yhteenliittymä, jossa yhtenäisille syvällisille periaatteille ei "hajota ja hallitse" -oppia lukuun ottamatta ollut edellytyksiä. Historiallinen jumaluuksien valikoima oli koottu kirjavalta taustalta, jossa kreikkalaiset edustivat tuoreinta kerrostumaa. Mitään pyrkimystä uskonnolliseen yhtenäisyyteen, koherenssiin, ei esiintynyt - roomalaisten intohimot olivat maallisia, eivät henkisiä.

Asiointila oli onnellinen kun kansoja sulatettiin imperiumiin - tätä luontaista suvaitsevuuutta ruvettiin myöhemmillä silmillä katsomaan maallisen ja hengellisen vallan sopimuksellisenä rinnakkainelona. Sitä se ei oikeasti ollut koska uskonnolliselle valtakeskittymälle ei ollut ennen kristinuskon vaikutuskautta edellytyksiä.-

Kristinuskon nousi juutalaisuuden pohjalta. Juutalaisuudessa on oikeastaan vain kaksi jumaluutta, jotka ilmentävät vain yhtä asiaa: moraalia. Siis: Hyvä Jumala ja Paha Saatana.-Kristinuskon nousi juutalaisuuden pohjalta harrastanut hieman roomalaisen polyteismin puhtaaksiviljelyä: levittänyt juutalaisten Jahven kolminaisuuden spektriksi, elvyttänyt eläinhahmoja. Saatana on saanut sarvet päähänsä ja sorkan kampaansa, valkean linnun kaltaiset Enkelit siivet selkäänsä. Pyhä Henkikin leijaili Taivaasta linnun tavoin.

Mutta onko Solariksen meri - tämä loputtomasti vellova, väriään vaihtava, selittämätön nestemäinen energiakeskittymä lopulta Pahuuden vai Hyvän ilmentymä, edes siihen emme saa vastausta.

Palattuaan maahan Kelvin kokee tuoneensa Solariksen mukanaan. Ehkä kaikki - kaikki olennainen vai voisiko sanoa todellinen - tapahtuikin hänen päänsä sisällä, tai niin, ettei Ihmisen tili- tai päiväkirjoista löydy sitä saraketta jolle tämä saldo luontevasti kuuluisi. Tarkovskin elokuvan loppukohtauksessa kamera loittonee Kelvinin kotitalon maisemista: nousee ilmaan ja ylös avaruuteen - ja yksityiskohtien häilyessä Maa alkaa yhä enemmän muistuttaa Solarista merineen.

Tarkovski on pohdiskellut persoonallisen ja yleensä identiteetin ongelmia myös elokuvassaan "Peili". Siinä yksilö, kollektiivi ja aika - historia - läpäisevät toisiaan ja heijastuvat enemmänkin toistensa peileissä kuin itsenään ja omaehtoisesti. Elokuva on siis eräänlainen maanpäällinen versio "Solariksen" sci-fi -teemoista.

2.

Adam Ustynowiczin vuonna 1991 tuottamassa TV-henkilödokumentissa Stanislaw Lemistä siteerataan kirjailijan fiktiivistä mutta tunnustuksellista esseettä "Ajatuksia elämästäni". Tarinassa kerrotaan mm. professori Kouskasta, joka ilmeisestikin joko on tai voisi olla todellinen tai mielikuvitushenkilö, kuka tahansa, Lemin isä tai Lem itse. Pääroolissa on kuitenkin Sattuma. Kas näin:

"Ensimmäisen maailmansodan aikana eräs nuori armeijan kirurgi komensi leikkaussalista ulos hoitajan, joka vahingossa astui sisään kesken leikkauksen. Jos esimies ei olisi huomauttanut kirurgille sopimattomasta käytöksestä tämä ei olisi pitänyt velvollisuutenaan pyytää anteeksi hoitajattarelta. Kirurgi ei olisi rakastunut hoitajattareen, eikä heistä olisi tullut avioparia. Tuon parin lapsi, professori Kouska ei myöskään koskaan olisi tullut maailmaan. Tästä voisi tehdä sen johtopäätöksen, että erään lapsen olemassaolo perustui todennäköisyyteen: väärä tai oikea ovi."

Lem antaa vaikutelman, että kaikki saattaa viime kädessä olla kiinni jostain sinänsä merkityksettömästä sattumasta ja jatkaa:

"Näin ei asia kuitenkaan ole. Asiaa ei voida pitää yhden sattuman tuloksena vaan monen. Esimerkiksi sen, että hoitajattaren hymy muistutti Mona Lisan hymyä, että arkkiherttua Ferdinand ammuttiin Sarajevossa... on otettava huomioon myös arkkiherttuan ampumisessa vaikuttanut ballistiikan yleinen periaate ja vuoden 1914 autojen kinematiikka... ei pidä myöskään jättää huomiotta Euroopan poliittista tilannetta kesällä 1914..."

Lem rakentaa elämäkertansa siis "sattuman" käsitteen varaan. Se vaikuttaa aluksi nerokkaalta. Hänellä on paljon mielikuvituksellisia ideoita, joilla hän hämmästyttää lukijaa. "Ellei olisi sattunut käymään niin että... Kaikki olisi mennyt aivan toisin jos..."-

Tällainen puhe saa herra Kouskan - tai Lemin, kuinka haluatte - olemassaolon näyttämään äärettömän monen satunnaisen tekijän summalta. Oikeastaan se siis on ihme. Siitä tulee matemaattisesti laskien sitä suurempi ihme, mitä pitemmälle toisiinsa vaikuttaneiden sattumien ketjussa mennään ajallisesti taaksepäin. Ja ihmettä riittää vaikka tarkasteltaisiin vain pieniä yksityiskohtia - miten monet vaikutuslangat niissäkin kutoutuvat toisiinsa:

Kirurgi joutui venäläisten sotavangiksi eikä päässytäkään heti kosimaan hoitajatarta. Tälle ilmaantui toinenkin kosija, muuan lentäjä. Mies sai kuitenkin tyrän lentäessään Albatross-lentokoneella, jossa sivuperäsintä säädellään vähän jäykällä polkimella. Ranskalaisissa lentokoneissa olisi ollut joustavammat ohjaimet. Keisarillisen intendentuurin hankintapäälliköllä oli kuitenkin sattumoisin ollut suhde lastensa ranskalaisen kotiopettajattaren kanssa - mutta nainen oli lähtenyt kolmannen luokan operettitähden matkaan. Tämän seurauksena äijäpaha oli ruvennut inhoamaan kaikkea ranskalaista, ja seurauksena oli mm. että ranskalaisten lentokoneiden sijasta ostettiin Albatrosseja. Niinpä kirurgi veti sattumien leikeissä pisimmän korren ja sai lopulta hoitajattarensa...

Tämä ei ole kaaosteoriaa - että perhosen siiven isku jossain voi romauttaa kerrostalon toisaalla - vaan sattuman käsitteellä operoivaa magiaa. Todennäköisyyslaskennasta lainattu ajatuskuvio on laajennettu elämäntunnoksi, jota vasten tarkasteltuna yksittäiset tapaukset saavat ympärilleen sädekehän.

Voiko sattuman käsitettä sitten käyttää tällä tavoin? Eikö sattuman käsitteellä ole oikea merkityksensä vain tiukasti rajatussa todennäköisyyslaskennallisessa yhteydessä? Siis periaatteessa tilanteessa, jossa kaikki eri vaihtoehdot on annettu, ja vain määrätty niistä voivat toteutua? --

Lemin ajatteluvirhettä - jos sitä ekstrapolointina pidetään - voisi luonnehtia vaikkapa mallin irrottamiseksi alkuperäisestä käyttöyhteydestään.

Haastattelussa Lem viittaa kriitikkoihinsa, jotka ovat tulkinneet Lemin viehätyksen sattuman käsitteeseen siltä pohjalta että se on sosialistimaan kirjailijan työkalu jonkinlaisen järjestyksen luomiseksi ympärillä vallinneeseen yhteiskunnalliseen ja poliittiseen kaaokseen. Lem ei kuitenkaan tunnu antavan lopullista tulkintaa sattuman käsitteelle. Hän pitää periaatteessa kaikkia inhimillisiä kulttuuripyrkimyksiä nimenomaan sattuman vastavoimina. "Sattumaa ei tunneta mytologioissa", hän huomauttaa.

Eikö todellisuus sitten voisi olla Lemin kuvauksen kaltainen? Sitä emme tiedä. Eikö Lemin kuvauksella voisi siis olla oma oikeutuksensa? Vai onko tarinassa kysymyksessä vain Maailman värittäminen, sattuma-attribuuttien loputon päälleliimaaminen ja paisuttelu? Ikään kuin mielessämme sijaitsevan Maailmannäyttämön lavastajamestari olisi tullut suuruudenhulluksi ja vyöryttäisi esiin yhä uusia ja uusia ajatuslavasteita, joissa näytelmän juoni saisi yhä uusia merkityksiä, tai tapahtumat jatkuvasti uutta ja uutta lisävaloa...

Lemin tarinoita kuunnellessamme meidän on helppo havaita ja hahmottaa selittämisen ongelmatiikka. Sen sijaan esimerkiksi talousajattelijoiden argumentaatioista ja -toimijoiden edesottamuksista se jää hahmottomatta, vaikka asetelma niissä on vastaavanlainen.

Talousteoriakin on vain rajoittunutta, täysin todennäköisyyslaskentaan verrattavaa hallinta-ajattelua, jolla oikeasti voidaan korkeintaan kuvata rajallisten vaihtoehtojen toteutumismahdollisuuksia. Kuitenkin taloudesta on tullut valta-ajattelua ja uskontoa, ja maailman ihmiset paitsi kuvaavat myös selittävät maailman tapahtumat sen lainalaisuuksilla. Voidaan sanoa: Siinä missä Sattuman kauppiasta kiehtoo kaiken mieleton riippuvaisuus kaikesta, Talouden kauppias pitää kiinni omasta käsitteistöstään, koska se on niin käyttökelpoinen selittämään mitä tahansa sinänsä mieletonä ja reaalitystä vailla olevaa rahaoperaatiota.

Kaikki on mahdollista, koska maailma ympärillämme on niin valtavan monimutkainen.

Tai: Kaikki tulee mahdolliseksi, kun määrittelemme maailman ympärillämme niin valtavaksi ja monimutkaiseksi.

Postmodernistin mielestä näissä on sama totuus.

Ajatellaanpa moraalifilosofiaa. Siinä esiintyy mutatis mutandis samanlainen pulma. Charles Taylor viittaa kirjassaan "Sources of The Self" siihen, miten helposti (ja T:n mielestä erittäin harhaanjohtavasti) perustelemme moraalista käyttäytymistämme (eritoten arkisia "heikkoja evaluaatioitamme") viittaamalla luonnontieteistä tai psykologiasta lainattuihin malleihin. "Olin tilanteessa, jossa jouduin toimimaan vastapainona..." Taylor korostaa, ettei moraalitieteen selity näillä malleilla. Tosiasia on, että olemme moraalisia olentoja, ja käyttäytymisellämme on paljon syvemmät juuret kuin mihin esim. kulloinkin luonnontieteellinen tietomme ulottuu.

Meillä on rakenteellisia ("vahvoja") arvostuksia, kuten käsitys ihmisarvosta. Emme tulisi lajina toimeen ilman tällaista vahvojen evaluaatioiden taustaa. Siellä missä moraalisia perustuntojamme loukataan, perustaipumuksemme, so. moraalinen viettimme tai vaistomme, nostaa meidät vastarintaan. Vallankumoukset saavat alkunsa tällaisista loukatuista perustunnoista.

Voi olla, ettei valtakuntia yleensäkään voi rakentaa rationaalisten etujen tai esim. "talouden" varaan. Ehkä on niin, että ihmisyhteisön on kaikkein ensimmäiseksi toteutettava moraalinen ominaisuus.

Ihmisen sosiaalinen peruslaatu toteutuu primitiivisellä maagis-moraalisella tasolla. Nykyiset kyyniset poliitikot, joiden järkeä kylmä numeerinen talousajattelu hallitsee, eivät ehkä oikein tajua miten kalliiksi moraalin puute käy yhteisölle.

Se maksaa ensi vaiheessaan hirvittävän määrän rahaa, jolla tuloerojen kasvusta seuraava sosiaalinen häiriö yritetään paikata, ja loppuvaiheessa sen ettei rahalla enää saa mitään reaalista. Rahalla ei voi ostaa yhteiskuntien sosiaalista eheyttä, ei luottamusta edes rikkaiden kesken, ei ekologista pelastusta eikä syvää ja hyvää tieteellistä ja taiteellista oivallusta. Ensin maailmankirjan tilinpidossa kasvaa sattumusten summa, sitten sattuma ryöstäytyy valloilleen. Lopulta vallitsee kaaos.

Tämä on rahauskonnon profetia ja eskatologia: ensin kuvitellaan raha kaikkivoipaiseksi - mitä sillä ei saa, sitä ei saa millään muullakaan - sitten huomataan että Oman Hyvän tavoittelusta seuraa Maailman muuttuminen vain valikoimaksi Paha.

Uskovat kilpailevat keskenään aina armottomammin, heikot sortuvat, vain pienelle vähemmistölle on varattu paikka Huipulta. Pudotuspeli kiihtyy - kaikki haluavat päästä Taivaaseen, joka lopulta paljastuu utopistiseksi muovikuplaksi tai teknologiaparatiisiksi, jonka rajat on aidattu piikkilangalla.

Jospa siellä edes saisi olla Suojassa - se olisi Rauhan Satama - mutta ei. Kaukana köyhien helveteissä epätoivo leviää, siellä terroristit rakentavat pommejaan, siellä sikiävät virukset ja bakteerit...

3.

Ajattele jotakuta joka täyttää lottokuponkia: miettii ja aprikoi, ratisiko tuon ruudun vai tuon. Todennäköisyyden kannalta valinta voisi olla mikä tahansa, mutta lottoaja haluaa valita henkilökohtaiset onnenumeronsa. Hän panee toivonsa niihin - ja kun kone sitten arpoo oikeat numerot, hän kokee joko onnistuneensa tai epäonnistuneensa.-

Kuinka kertoisit hänelle, ettei hänen tuntemuksillaan ole mitään tekemistä lottoarvonnassa toteutuvan tilastollisen todennäköisyysmatematiikan kanssa? Että hänen kokemuksensa on kokonaan eri asia kuin se tosiasia voittiko hän vai hävisi?

Jos tunteet voitaisiin riisua tällaisista yhteyksistä, ihmiset eivät lottoaisi. Mutta ajattelua ei koskaan voida täysin riisua tunteista. Ei myöskään siitä magiasta, joka laajentaa jonkin avainasian merkityksen koko elämää ja maailmaa koskevaksi. Mielekkyys toteutuu merkityslaajentumisissa.

Samoin kuin yleiskäsitteet irtoavat yksittäisistä käyttöyhteyksistä ja muodostavat abstraktin ajatusmaailman, samoin talousajattelussa toteutuu arvon irtoaminen reaali maailmasta. "Talouselämä" rakentuu raha-arvonmuodostuksesta. Tällainen "talouselämä" ei periaatteessa ole yhtään sen todellisempi maailma kuin se sattuman maailma, missä Lem kokee elävänsä.

Talous on sitä, että arvo irrotetaan yhteydestään ja abstrahoidaan. Talousajattelussa vallitsee magia, joka laajentaa rajatuissa yhteyksissä tapahtuvan raha-arvonmuodostuksen koskemaan koko todellisuutta.

Raha edustaa kaikkivoipaisuutta - se on perimmiltään uskonnollisen kaikkivoipaisuuskuvitelman nykyinen muoto. Arvoenteetti on maaginen. Se on vastaavanlainen ajatusharha kuin Lemmin sovellus sattuman käsitteestä tai lottoajan usko harkintansa merkitykseen numeroita valitessaan.

Mitä tämän toteamisesta on sitten hyötyä? --

Jos magia ei ole riisuttavissa ajattelusta, ei pidä odottaa että Lem lakkaa fantasioimasta tai lottovoitosta unelmoiva suomalainen lottoamasta. Mutta voisiko talousajattelua tervehdyttää teorian tasolla - samalla lailla kuin sattuman käsite on saanut täsmällisemmän ilmaisunsa matematiikan harrastuksessa?

Historiasta opitaan, että uskonnollisen ominaisuuden omaavat valtajärjestelmät romahtavat sisältäpäin: ne kaatuvat jos ja kun niiden uskottavuus, so. legitimitetti, menee. Viimeksi näin tapahtui sosialistimaissa. Koska magia sinänsä ei katoa ajattelusta, vanha uskonto voi vain korvautua uudella. Sosialistimaiden kohtalona on tarrautua markkinatalouteen, joka vain toistaa tapahtuneen romahduksen. Sillä myös ns. länsimainen markkinatalous kehittyy sisäisen historiallisen dynamiikkansa paineessa ohi sen tasapainotilan, jossa sillä toistaiseksi on legitimitetti hallittu reaalityodellisuutta:

Raha-ajattelusta tulee autonominen arvomuodostuksen operatioalue, jonne "talouselämän" parhaat voimat keskittyvät. Rahatalous irtoaa reaalitalouden maaperältä. Tapahtuu suuressa mittakaavassa sama kehitys, joka sosialistivaltioissa käytiin läpi eräänlaisena pikakelauskarikatyyriinä. Numerotalous kukoistaa, kirjanpidollisin keinoin kasvatetaan talousmaailmaa - mutta reaali maailmassa kasautuu vain kurjuus.

Talouden "oikeaoppiset" näkevät todellisuuden viimeiseen saakka omien numeeristen "realiteettiensa" läpi. Länsimaat valehtelevat talouskasvua osoittavilla tilastoilla - jotka eivät kerro mitään reaalisen hyvinvoinnin laadusta ja jakautumisesta - itselleen aivan samalla tavalla kuin itäblokin sosialistivaltioissa kaikki viralliset taloustilastot osoittivat ennen romahdusta viimeiseen saakka hienoja lukemia.

Siksi on odotettavissa että romahdus markkinatalousjärjestelmässäkkin tulee talousmiehille täytenä yllätyksenä. Sattumalta se ei tule - kaikkea muuta.

4.

Uuden ajan kartesionismin - subjektin eriytymisen ja ulkomaailman objektivoimisen - täydellistyminen sokean individualismin asteelle on länsimaissa tapahtunut toisen maailmansodan jälkeen ja varsin nopeassa tempossa. Tätä kehitystä kuvaa ja heijastaa havainnollisesti esimerkiksi se keskustelu, jota perustaltaan psykoanalyttisen ajattelun popularisoitumisen yhteydessä on käyty.

1940-50 -luvulla keskustelun iskusanoiksi nousivat "ylemyys- ja alemmuuskompleksit" ja "estot", mikä enteili sosiaalista ja moraalista muutosta. Estoistaan vaivautunut yksilö otti jo etäisyyttä normittavaan yhteisötaustaan - hän ei enää itsestään selvästi suostunut ja mukautunut ulkoajohtuun ja moralismilla säädeltyyn rooliinsa. Kinseyn raportti oli tyypillinen tämän pyrkimyksen ilmentäjä.

60-70 -lukujen kulttuurivallankumouksessa oli kysymys sodanjälkeisen sukupolven suurimittaisesta itsenäistymistaistelusta, jossa vanha hallinnollinen yhteiskunta vanhoine arvoineen totaalisesti romutettiin. Yksilöllisyys ja "luovuus" purkautuivat esiin - niiden nimissä mitätöitiin autoritaarisia rakenteita, koulua, kirkkoa, armeijaa, koko toimimatonta rattaistoa. "Luovuuden" kehittäminen kirjattiin Suomessakin jopa uuden peruskoulun kasvatustavoitteisiin. Psykoanalyttinen käsitejärjestelmä oli siis jo siinä määrin kansanomaistunut ja pinnallistunut, että "luovuudesta" voitiin puhua tavoitteena - kuviteltiin että jos ja kun vanhat instituutiot korvataan oikeaoppisilla uusilla, yksilöiden kyvyt puhkeavat esiin. Harrastettakoon siis rauhankasvatusta ja koulutettakoon kirjailijoita!

Tämän innostuneen edistysuskon huumassa kukaan ei tohtinut huomauttaa, että oikeasti luovat ihmiset kärsivät kipeistä sielunvammoista, ovat syvästi epävarmoja ja usein epäsosiaalisia, eivätkä ollenkaan sellaisia seurallisia ja vapautuneita ilopillereitä, jotka loistavat keskusteluissa ja väittelyissä.

Yleiseen ajatteluun oli kuitenkin jo istutettu taustalla vaikuttava vahva paradigma, jonka mukaan kasvutapahtumilla ja ympäristöllä on yksilöä muokkaava ja hänen kohtaloaan ainakin jossain määrin määräävä merkitys.

Yhtäältä tämä tuli esiin, kun Amerikassa huomattiin, että alkoholistiperheiden lapset kärsivät koko ikänsä psyykkisistä selviytymisongelmista ja riittämättömyyden tunteesta, joita keksittiin ruveta nimittämään "itsetunto-ongelmiksi". Pian "itsetunnosta" tuli taikasana, jolla jokainen saattoi selittää yleisen pahan olonsa syyn. Kirjakauppojen "recovery"-hyllyt notkuivat aiheesta kyhätyjä käytännöllisiä populaaripsykologisia oppaita. "Itsetunnon" kehittäminen kirjattiin Suomessakin jopa uuden peruskoulun kasvatustavoitteisiin.

Kun kuitenkin läheskään kaikki itsetunto-ongelmista kärsivät amerikkalaiset eivät voineet olla alkoholistiperheiden lapsia, piti alkuperäistä selitystä jotenkin rukata. Pian psykologit havaitsivatkin, että mikä tahansa riippuvaisuutta aiheuttava tekijä perheessä saattoi poikia perheen lapsille elämänmittaisia ongelmia.

"Riippuvaiseksi" voi uuden selityksen mukaan tulla melkein mistä tahansa: juomisesta, syömisestä, työstä, pelaamisesta, seksistä, tv:n katselemisesta...

80-90 -luvulla keskustelun iskusanoiksi nousevatkin "itsetunnon" lisäksi "riippuvuudet", joista erityisen puhuttelevaksi nousee - individualistista pääteemaa toteuttaen - ns. "läheisriippuvuus", so. takertuminen toisiin ihmisiin.

Läheisriippuvuus on vapaudennälkäiselle individualistille ehdottomasti vastenmielisin riippuvaisuuden muoto, ja siksi sitä vastaan täytyikin kehittää todella vahvat ja tehokkaat vastalääkkeet. Sellaisiksi tulivat opit oman elämän herruudesta, autonomisesta minuudesta, sisäisestä sankarista, joka jokaisessa meissä vain odottaa toteutumistaan.

Ollaan siis kuljettu pitkä matka "komplekseista" ja "estoista" yleisen sosiaalisen vapautumisen kautta alkoholistiperheiden lasten "itsetunto-ongelmiin" ja sitä tietä kaikenselittäviin "riippuvuusongelmiin", jotka estävät yksilöä olemasta oman elämänsä sankari ja oman onnensa seppä. Keskustelu on kaikissa vaiheissa ruokkinut itse itseään ja toteuttanut omaa koherenssiaan. Keskustelun jumalat ovat jyrähdelleet vuorellaan (ja naispuoliset jumalattaret kuiskineet kanssasiskojen korviin juoruja ja mielenlennystä), ja kirjat ovat käyneet kaupaksi miljoonapainoksin.

Mutta todellisuudessakin on tapahtunut jotakin. Yksilö on, ainakin näennäisesti, ensinnäkin noussut esiin taustamassasta, sitten esittänyt demokratian, yksilönvapauksien ja -oikeuksien nimissä vaatimuksia koskien taustajärjestelmää, ja vihdoinkin, viime vaiheessa sulkeutunut täysin Minänsä sisäpiiriin ottamaan mittaa omasta itseriittoisuudestaan. Näin psykoanalyysin sisältö on popularisoitu.

Tämän kehityksen lopputuotteena on ihmislajin sosiaalisen peruslaadun suhteen sokea, kilpailumentaliteetin sisäistänyt "menestyjä", joka vastustaa toimeentulotukien jakamista köyhille väittäen, että "ihmiset vain tulevat tuesta riippuvaisiksi".

Jos natsit saivat aatteelleen aikanaan kantavuutta Nietzschen Yli-Ihmishanteesta, nyt, kun politiikka taas tekee kuolemaa tai antaa tilaa Todellisille Voimamiehille, edetään eräänlaisen Yli-Yksilöihanteen nimissä. On perusteltua syytä pelätä kolmatta maailmansotaa.

Tällainen lähihistorian nopea kartoitus toimikoon esimerkkinä siitä miten historiaa tulisi kirjoittaa. Tapahtuminen tarvitsee aina tulkinnan, vision, perustellun näkemyksen siitä minkälaisesta kehityksestä on ollut kyse.

Tapahtumahistorialliset, yleiset kronologiat ovat kovin tosiasiallinen ja persoonaton kaikupohja, jonka pohjalta tulevaisuuskin näyttää jotenkin tosiasialliselta ja persoonattomalta. Usein jää kaipaamaan jotain sisäistä näkökulmaa asioihin.

Historian kirjoittajalta voitaisiin edellyttää psykologisia tietoja ja taitoja, herkkyyttä ja eläytymiskykyä, jolla esimerkiksi Voimapolitiikan avainpaikoille tiensä raivanneiden, varsin valikoitujen yksilöiden sielunliikkeitä voisi selittää. Historioitsijan pitäisi siis vähintäänkin itse olla ystävällinen sielunsa demonien ja pahuuden projisoinnin mekanismien kanssa.

Mutta historioitsijat usein ovat kyllä jotain aivan päinvastaista: omaa psykoanalyysiaan odottelevia varsinaisia pikku-hitlereitä.

Sotahistorioijien mielestä historiaa tehdään siellä missä pannaan kylmää terästä vastustajan kurkulle. Heissä on havaittavissa selvää heikkojen halveksuntaa, ei edes piilevää. Mutta tilanne ei aina ole sen kummempi kulttuurinkaan suhteen. Kulttuurihistoriasta tulee helposti vallan, loiston ja rikkauten, "omaisuuden ja sivistyksen liiton" historiaa. Varsinaista ajatushistoriaa ei tajuta.

Historiankirjoittajat ovat outoa porukkaa. He jättävät oman elämänsä väliin uppoutuakseen menneisyyteen. Kuitenkin se, mihin he uppoutuvat, ei ole niinkään menneisyyttä kuin nimenomaan heidän omaa elämäänsä. Lähdemateriaali avautuu vain niissä rajoissa, joissa heillä on henkilökohtaisia edellytyksiä sen tulkintaan. Heistä aistii helposti tämän keskenkasvuisuuden.

Topeliuksessa parasta oli hänen moralisminsa eli se, mistä hänet on helpointa tuomita. Moraalinen tunto on jotain joka vaikuttaa nykyhetkessä. Niinpä moralisoivalla historioijalla on aina jotain annettavaa.

Topeliuksen viljelemät kliseet olivat kyllä kauhistuttavia: on suuria miehiä, sankareita, urheita, pelottomia, oikeamielisiä ja jaloja... Historiassa toteutuu sankariaate, jota vain väärällä pietetillä sanotaan kaitselmusaatteenksi (Noro). Kunniapaikoille suurissa kertomuksissa nousevat kunnioitettuja ominaisuuksia omanneet jumalalliset ja Jumalaan uskoneet merkkihenkilöt, ja historia on vain tämän sielullisen absolutismin lavaste...

Jos kukaan ei epäile, että Historia voisi olla väärässä, se pyhittää kirjoittajansa arvot. Niin tulee Historiasta arvo-kysymys. Se ei ole sinänsä paha asia, koska arvot elävät nykyhetkessä, eivätkä ole kuolleita. Pahempi asia on, jos historioija ei eksplikoi selvästi arvojaan vaan pyrkii pitäytymään niin sanotussa historiallisessa totuudessa. Silloin näytelmän todellinen dramatiikka tyrehtyy ja tutkijan pöydälle jää vain kasa kuivahtaneita korppuja.

Järkyttävien esimerkki siitä miten harhaista HistorianKirjoitus voi olla ovat ne kymmenet tai sadat hyllykilometrit, jotka on kirjoitettu toisesta maailmansodasta. Miksi?

Historia etsii aina järkevää selitystä tapahtumille. Siinä suhteessa se on sekä samanlaista että erilaista kuin nykyhetki. Pyrkimys on sama, mutta Historiassa kiteytyy vain se minkä Järki hallitsee. Historiantutkimuksen metodologiset ja muut ammattiongelmat nousevat esiin vasta sen jälkeen kun on ikään kuin itsestäänselvyytensä hyväksytty tutkimuskohteen periaatteellinen mielekkyys. Kuitenkin ihminen on toimiessaan sekä järkevä että epäjärkevä - niin yksityinen ihminen kuin ihminen lajina ja joukon jäsenenä - eikä ole mitään "historiallista" estettä sille, etteivätkö merkittävät tapahtumat voisi ilmentää täydellistä järjettömyyttä siinä kuin järkeäkin.

Se, mitä niin poliittisen historian kuin sotatapahtumahistorian kirjoittajat ovat tehneet, mielen löytäminen mielettömyydelle, on surkeaa ajattelua.

Järkeistävä ja järjestävä kategoria elää vain nykyhetkessä, eikä historioitsijan topeliaanisella sankari-ihannoinnilla ja "puolueettoman" historiantutkimuksen rationalisaatioilla ole tässä mielessä periaatteellista eroa. Ne molemmat rajaavat epäjärkevän pois maailmasta.

Milloin olette kuulleet historiantutkijan olkapäitään kohauttaen toteavan: "No, tähän karttaan jää jättimäinen valkea läiskä. Tässä ei ole järkeä kuin nimeksi."

Kuitenkin esimerkiksi -se, mitä Hitler teki, oli pelkkää järjettömyyttä. Järki, joka maailman valloitusta kannatti, oli korkeintaan sairauden järkeä. Tietysti sairaskertomuksessa asioille on annettava nimet (ja niin tekevätkin mm. Fromm, Miller...) - mutta paljonko toisen maailmansodan kartoituksista on luettavissa tällaiseen "psykohistoriointiin"?

Miten historiankirjoitus voisi välttää sen vaaran ettei se automaattisen helposti yhdistäisi ja sekoittaisi tapahtumien historiallista merkittävyyttä ja niiden järkevyyttä toisiinsa?

5.

Historiallinen tieto ei myöskään ole sen luonteista, että se voitaisiin asettaa lopullisiin lokeroihinsa ja siten ikään kuin pyhittää. Historiallinen tieto on jotain, jota aina kannattaa omaan aikaan sidottu näkökulma. Historiasta tulee Historiaa vain sen dynaamisen jännevälän vuoksi, joka sillä on nykyhetkeen.

Jos akateeminen historioitsija on sotajalalla omaa aikaansa - vastenmieliseksi kokemaansa, rujoa ja rahvaanomaista, epätäydellistä ja kehittymätöntä nykyhetkeä - kohtaan, se mitä hän historiasta kirjoittaa osoittautuu nopeasti vain akateemisella päätöksellä laadituksi latteudeksi. Ikuiseksi tarkoitettu Tieto on vain näennäistietoa - se rakentaa myyttiä maailman vaikeasti hallittavasta ja oppineisuutta edellyttävästä monimutkaisuudesta - eikä sillä olekaan lopulta muuta käyttöä kuin oppineisuuden osoittaminen.

On näiden alojen akateemisille auktoriteeteille ominaista kohdistaa katset tiukasti Tietoon. Se on vaistomainen itesuojelureaktio. Useimmilla humanisteilla nimittäin on enemmän Tietoa kuin kykyä käyttää sitä mitenkään.

Akateeminen historiankirjoittaja oppiarvoineen, tietoineen, kategorioineen, analyyseineen ja mittatikkuneen kulkee elävän elämän jalanjäljissä - ja kun hän saa saaliin tähtäimeensä, hän ampuu kaukaa ja kovilla ja antaa tapetun saaliin jäähtyä - voidakseen sitten viileästi tarkastella sitä lähemmin, löytääkseen sen mikä sitä piti liikkeellä, ratkaistakseen sen juoksun, tarkoituksen ja ajattelun salaisuudet...

Se mitä hän hakee ja hakee, on historiallinen i c o n, ja hän itse haluaisi olla jonkinlainen ammattikuntansa yliopistollinen t y c o o n.-

Hänen sielussaan vaikuttaa muutama hyvin vahva alkukuva. Yksi niistä on käsitys, että sivistyksestä syntyy yhteiskuntaan jonkinlainen oikeutettu eriarvohierarkia. Hän löytää tämän mallin mukaisia menneitä maailmoita, ja mielellään varmasti järjestäisi nyky-yhteiskunnankin asiantuntijahierarkian malliin.

Samaan aikaan ympärillämme myllertää rahan diktatuuri, ja vanhat eurooppalaiset kokevat sosiaalisen turvansa pettävän. Oikeutetuista hierarkioista ei ole jälkeäkään: yhteiskuntapyramidien molempiin ääripäihin on syntynyt materialistista moraalialue tunnistava roskejoukko. - Materialismin sinänsä akateeminen historioitsijamme sentään muistaa tuomita toistuvasti. Kukapa tunnustautuisi materialistiksi?

Syy siihen, miksi monet hänen tutkielmistaan, teksteistään ja kirjoistaan ovat oudosti vanhentuneet ennen aikojaan, liittyy paradoksaalisesti hänen aristokraattiseen asenteeseensa. Hän ei harrasta elävää tietoa. Kuten hän ylentää itsensä, hän ylentää Tiedonkin. Oikea Tieto on hänelle jotain joka säilyy ja säilyttää arvonsa yli aikojen ja sukupolvien. Tällainen tieto on pelkistynyttä faktaa, jota korkeintaan elävöitetään omakohtaisilla "kokemuksilla". Tiedosta puuttuu visionäärinen komponentti, eivätkä kokemuksetkaan opeta tälle tyypille mitään uutta. Kun elämä puuttuu, puuttuu kaikki.

Aristokraatin kohdalla aika pysähtyy. Aristokraatti on mitä on, valmis ja täydellinen, hän ei enää kehity.

Jos tieto olisi jotain enemmän epävarmaa, jotain epätäydellistä, rajoittunutta tai jopa epäjärkevää - jos sillä siis olisi selvät rajoituksensa ja ehtonsa - se heijastaisi kehittyvää persoonallisuutta ja liittyisi johonkin elävään kokemukseen maailmasta.

Silloin se kuuluisi esittäjäänsä ja omaan aikaansa, eikä se, paradoksaalisesti, vanhenisi koskaan. Sillä jos jokin kuuluu aikaansa, se kuuluu kaikkiin aikoihin, eli siis historiaan.

6.

Historiankirjoituksen tulisi ottaa muutamia perusasiat huomioon ja huolehtia niiden kunnosta ennen kuin se alkaa koota ja järjestää ns. faktatietoa. Ainakin kolme tällaista ehtoa tulee heti mieleen:

i) Historikolla täytyy olla läpiajattelu ja eksplikoitu, tarkoitukseensa sopiva ihmiskuva, josta ei saa puuttua kehityspsykologista näkökulmaa. Ts. historiassa ihmistä ei koskaan saisi pitää minään vakiona, niin että eri aikakausien ihmiset olisivat toisiaan vastaavia ja ikään kuin toimijoina samalla lähtöviivalla.

Tämä tarkoittaa yksinkertaisesti sitä, että ihminen on nähtävä kehittyvänä ja ominaisuuksiltaan rajoittuneena olentona, ei sellaisena historian näytelmää roolissaan täydellisesti toteuttavana toimijana, jollainen hänestä välittömästi tulee kun häneen päälleliimataan historiallisen rationaliteetin ihanteellisuus.

ii) Historiallinen tapahtuminen pitäisi aina jäsentää aikakauden yleisten ajattelu- ja olo- ehtojen puitteissa. Tämä tarkoittaa perehtymistä ajatushistoriaan ja selvän näkemyksen muodostamista esim. "rationaalisuuden" muodoista eri aikoina. Päämäärään on pitkä matka, sillä nykyään historiaa tutkivat ja opettavat tähän täysin kykenemättömät oivalluksettomat ulkoalukijat. He suhtautuvat menneisiin aikoihin kuin huono filosofi Mestarien Opetuksiin: miettivät olisiko se heille sopiva totuusjärjestelmä...

Tämä merkitsee ja johtaa tietysti siihen että filosofian historian, aatehistorian ja kulttuurihistorian osuus tulee ensisijaiseksi, ja tapahtumahistorian toissijaiseksi.

Filosofian- tai ajatushistoriaa ei saa kirjoittaa kuin se olisi filosofista tapahtumahistoriaa. Yksittäisten ajattelijoiden esittämät yksittäiset argumentit ennemminkin heijastavat taustalla olevia ajattelu- ja olo- ehtoja kuin kulminoivat mitään Yli Kaikkien Aikojen Yltävän Järjen Ääntä. Ajatushistoria ei muodostu opillisista ilmoituksista - todelliset muutokset tapahtuvat aina hitaasti ja pinnan alla.

iii) Historiankirjoitukseen implikoituva taloudellinen moraalinen täytyy tiedostaa ja eksplikoida. Ihminen on alun alkaen moraalinen olento, joka ei toimi tyhjiössä, vaan tuotantosuhteiden verkossa. Kuten on täysin mahdotonta ymmärtää nykyhetkeä ottamatta kantaa tulonjako- ja oikeudenmukaisuuskysymyksiin, samoin on turhaa yrittää kuvata menneisyyttä, jos siltä riisutaan moraalinen tai taloudellinen ulottuvuus.

Tämä lähtökohta on puhdasoppisen marxilainen, ja se saa ja sen pitää olla marxilainen. Sillä tässä Marx oli oikeassa.

Ehkäpä on niin että historian filosofia kiinnostaa vain niitä joiden äly riittää intresseerautumaan filosofian historiasta.

Parhaimmillaan historia on menneisyyteen suuntautuva profetia.

7.

Animismilla tarkoitetaan taipumusta hahmottaa eloton elollisena, kokea luonnonvoimat persoonallisina, uskoa henkivaltoihin ja -voimiin, sieluttaa ilmiöt ja kohteet. Sitä pidetään primitiivisenä sielunelämän piirteenä, ja historiallisen ja yksilöllisen psyykenkehityksen kannalta se sijoittuu varhaisvaiheeseen, jolloin Minä ja Maailma vielä läpäisevät täysin toisensa.

Alkuykseydessä vallitsee magia, ja animismi merkitsee ensimmäisten itsehavainnon ja -tietoisuuden merkkien projisoimista ulkomaailmaan. Psyykendynamiikkaa määräävät tässä vaiheessa laumaeläimen eloonjäämisohjelmat ja -pyrkimykset ja orastavat tahtotoiminnot. On itsestään selvää, että alkukantaisen ihmisen maailma on potentiaalisesti vihamielinen. Mutta selviytymisen myötä siihen kytkeytyy myös positiivisia ja palkitsevia sävyjä, vaikka niitä myöhemmässä vaiheessa varjostaakin itseään kaikella Hyvällä ruokkivan ja vahvistavan tietoisin Minän taipumus projisoida Paha pois itsestä, ulkomaailmaan.

Ajattelun kehittyessä ulkomaailma opitaan eristämään Minästä. On olennaista huomata, että tämä kehitystapahtuma on puhtaasti psyykinen, ts. se sijoittuu vain ihmisen korvien väliin - mitään fyysikaalista etäisyydenottoa Subjektin suhteessa Objektiin ei tapahdu.

Jostain syystä muodostamme tässä yhteydessä aivoissamme harhaisen mielikuvan, jossa tarkkailuetäisyytemme Todellisuuteen ikään kuin kasvaa ja havaintomme samanaikaisesti terävöityvät. Oikeasti kaikki hallinta tapahtuu ajatuksissamme, eikä ajattelumme maaginen komponentti hallinnan kasvaessa koskaan lakkaa vaikuttamasta. Ajattelumme pikemminkin hyödyntää sitä kuin koettaa sen vaikutusta eliminoida.

Ulkoistaminen - psyykendynamiikan projisoiminen Todellisuuteen - on perustavanlaatuinen itsetietoisuuteen kasvavan mielen mekanismi. Aina kun koemme jonkin mielekkääksi on kyse animismista.

Esim. fysiikan tuntemat luonnonvoimat voidaan palauttaa kokemukselliseen "voiman" käsitteeseen - se rajoittaa sen minkä voimme "käsittää" tai "ymmärtää" ilmiöistä.

Psykoanalyttikkoa koskee sama rajoitus hänen eläytymiskykyynsä nähden: kaiken hän joutuu tulkitsemaan oman persoonallisuutensa resursseilla. Oppikirjapinojen korkeus tai niissä esitetyt käsitteekoneistot eivät sinänsä merkitse tai ratkaise mitään: nekin omaksutaan omien kokemuksellisten rajoitusten puitteissa. -- Kaikki käsitteemme ja mielikuvamme ovat lopulta tällä lailla suppeita. Varsinkin tämä koskee tiedollisesti annettuja käsitteitä.

Kun siis me lajin kehittyneet edustajat animismista puhuessamme näemme sielumme silmillä ulkomaailmaan sijoittuvan ilmiön, kuvan villi-ihmisestä maagisia menojaan harjoittamassa, olemme itse asiassa tehneet itsellemme maagisen taikatempun: projisoineet tiedollisen mielikuvamme "animismista" Todellisuuden luolanseinälle.

On triviaali filosofian ikuisuuskyseminen, onko Ulkomaailma jotenkin "oikeasti" tai "todella" olemassa ja "missä mielessä" tai "millä ehdoilla" se on sitä mitä se on - näitä kysymyksiä ovat eri aikakaudet vakavasti pohtineet löytämättä vastausta, koska vastaus on aina hämäävästi kätkeytynyt jo esitettäviin kysymyksiin.

Olennaista on tajuta, että jos haluamme vastauksen oikeisiin kysymyksiin, Minän ja Maailman suhteen selvittämisessä on lähdettävä liikkeelle Ihmisestä eikä Todellisuudesta.

Niin paljon kuin Minän ja Maailman symbioottisesta alkutilasta yksilöllistynyt ihminen onkin Todellisuuteensa etäisyyttä ottanut, tehnyt siitä Tarkastelun Kohteen ja oppinut sitä hallitsemaan ja hyödyntämään, se ei tee Todellisuudesta toiselle tasolle nostettua autonomista valtakuntaa - ehkä pikemminkin päinvastoin. Tosiasiassa kaikki se sitoo ihmisen vielä tiukemmin maailmaansa.

Autonominen Todellisuus on kartesiolainen - Subjektin eriytymisestä ja ulkomaailman Objektivoimisesta johtuva - harha.

8.

Mutta vielä ei ole kerrottu kaikkea siitä miten Ihminen ja Maailma ovat toistensa sisään kasvaneet.

Kun ihmissuku (tai ihmislapsi) avaa silmänsä, maailma virtaa sisään. Reaktiiviset Tunteet lähtevät täydentymään Tiedolla. Vaikutelmien toistuminen muodostaa ensimmäisen säännön. Invarianssi on kaiken tiedon alkuperäinen muoto.

Narkissos ei vielä tunnistanut omaa ääntään, luuli tai kuuli Kaiku-Keijun huhuilevan. Minän ja Maailman alkuykseys eriytyy samassa suhteessa kuin itsetietoisuus kasvaa. Minä ja Maailma asettuvat vastakkain, samoin Minä ja Sinä. Narkissos kurkistaa lähteensä peiliin ja kuvajainen heijastuu hänen silmiinsä. Näky virtaa aivoihin. Minä on kuitenkin alusta alkaen ja loppuun asti se joka määrää merkitykset sisäänvirtaavalle Todellisuudelle. Miksi tämän kaksisuuntaisen perusjäsenyyksen toteaminen on niin tärkeää?

Siksi että kehityksen toisessa ääripäässä, tässä mihin on tultu, meitä odottaa Objektivoitu Todellisuus, joka luo harhan, että Subjektikin on määriteltävissä ratkaisevasti Objektiviivisilla määreillä.

Harha juontuu kaikelle ajattelullemme ominaisesta invarianttisuuspyrkimyksestä - taipumuksesta rakentaa samanmuotoisia ajatusklustereita ja ulkoistaa ne jonkinlaisina ajatusentiteetteinä.

Yleiskäsitteetkin ovat tällaisia ulkoistuksia. Niiden "todellisuus" on aina ollut ongelmallista. Platonin ideat, Aristoteleen syllogismit, skolastiikan universaalit ja kristilliset dogmit, uuden ajan luonnontiede, matematiikka ja formaalilogiikka - kaikki ne etsivät tapaa hallita yksittäistapauksittain vaihtelevaa sisältöä yleisen säännön tai muodon puitteissa. Luonnon suhteen tämä hallintapyrkimys onnistuu niin kauan kun Luonto koejärjestelyissä antaa ihmisestä riippumatonta vastetta. Ihmisen suhteen samaa ei voi soveltaa.

Tai voi, tai on voinut, mutta kovin huonolla hallinnalla. Uuden ajan kartesionismi on kuitenkin osaltaan tavattomasti vahvistanut ajatusharhaa, että Ihminenkin olisi vain Objektiviivisen Tieteen selitystä kaipaava TutkimusKohde.

Filosofi, valtiotieteen tohtori Maija-Riitta Ollila kirjoittaa kirjansa "Moraalin tuolla puolen" luvussa "Tiedon ja moraalien pyörä" alaotsikolla "Tietämisen harhat moraalien harhan tuottajina" näin:

"Asiat saavat oikean tulkintansa ja merkityksensä vain kokonaisuuden osina. Tieto on kontekstuaalista. Jokainen rajallinen subjekti rakentaa välttämättä harhaisen tietojärjestelmän. Kun kaksi harhaista tietojärjestelmää kohtaa, syntyy automaattisesti konflikti, koska nämä kaksi eivät voi olla yhteensopivia. Ne eivät kuvaa todellisuutta kuin osittain, ja ovat tuomitut eriämään ja joutumaan ristiriitaan. Harhan maailmassa konflikti on normaalitila."

Täydellistyneen kartesionismin ihanteellista tiedonkäsitystä harvoin ilmaistaan näin havainnollisesti. Paradigmana on käsitys Todellisuudesta täydellisenä tai tyhjentyttömänä TietoLähteenä ja Tiedosta omiin asiayhteyksiinsä liittyvänä ja järjestelmiä muodostavana komponenttina. Subjekti on tässä tarkastelussa rajallinen Ollento, jonka rajallisuudesta suoraan seuraa sen ajautuminen törmäyskurssille toisten rajallisten Subjektien kanssa.

Tässä ei sanota mihin Subjekti pyrkii "rakentaessaan" tiedoista omaa järjestelmäänsä - totuusjärjestelmää. Outoa, sillä palapelin kokoajalla on tavallisesti ainakin jonkinlainen edeltäkäyvä tieto siitä että kyseessä on palapeli. Ollila keskittyy elämään tiedon ehdoilla, ikään kuin hän eläisi vain maailman klaavapuolella.

Subjektin silmin tai ehdoilla tätä maailmaa ei siis katsella. On kyllä kuviteltavaa että jokin koherenttisuus kuuluu hänen tavoitteisiinsa. Joka tapauksessa hänen Kuvansa Todellisuudesta jää vajaaksi ja harhaiseksi. Todellisuus tässä on jokin ideaalinen Tosiasioiden Kokonaisuus, josta Ihmisen Osaksi jää vain palan haukkaaminen. Mikä neuvoksi?

Ollilan mukaan ihmisen on vain kaikin voimin koetettava laajentaa rajallista Tiedon piiriään ja siten vapauduttava edes auttavassa määrin harhoistaan - ja näin päästävä konflikteista.-

Tämänsuuntainen opetus näyttää kätkeytyvän Ollilan kirjan sanomaan kaiken kaikkiaan: kirja on intoileva moraalifilosofinen dokumentti siitä miten täynnä Maailma on niin moraalisia kuin muitakin ongelmia ja miten vaikeaa ellei mahdotontakin ihmisen on niihin löytää yksinkertaisia vastauksia.

Kaikista kiitettävistä pyrkimyksistään ja painotuksistaan - Ollila ei ole kokonaan unohtanut puolustaa tulonjaossa köyhiä ihmisiä - huolimatta kirja jää määrälliseksi mässäilyksi (post)modernilla Myytillä Maailman Monimutkaisuudesta.

Tämä seuraa suoraan siitä että Ollilan eräs teesi tekee Moraalin ongelmista TodellisuusKuvan ja sitä tietä Tiedon ongelmia. Objektiivista Tietoa taas ylikasvanut kartesiolainen maailmamme on ylipursuavan täynnä. Lopulta Ollila vain jättää auki murentamansa valtavan tippaleipäkerän langat lukijan käsiin: jokaisen on itse koottava omat kuvionsa tähän palapeliin.

Ollila kiteyttää omat lähtökohtansa kirjansa loppuluvussa:

"Minä olen lähtenyt esityksessäni siitä pitkälti uskonvaraisesta ajatuksesta, että todellisuus ei ole riippuvainen inhimillisestä havaitsemisesta eikä merkityksenannosta. Molemmat seikat toimivat kuitenkin suodattimina niin, että ihmisille syntyy erilaisia käsityksiä todellisuudesta. Todellisuus on kuitenkin olemassa tietynlaisena ihmisistä huolimatta, ja se

tekee mahdolliseksi hahmottaa yhteisiä piirteitä ihmisten erilaisissa todellisuuskäsityksissä. Tätä edellyttää kannattamani moraalinen sopimusteoria. Jos jokainen meistä edustaa omaa, puhtaasti yksilöllistä käsitystään todellisuudesta ja todellisuus puolestaan vaihtelee havaittujen mukaan, emme voi toivoa saavuttavamme yhteistoiminnan pohjaksi riittävän laajaa yhteistä aluetta sen enempää tiedon kuin arvojenkaan osalta."

Niin 'inhimillinen havaitseminen' kuin 'merkityksenanto' ovat tässä näkemyksessä kartesiolaisen Tarkkailijan silmin etäännytettyjä (ulkoistettuja) ajatusentiteettejä, joiden varaan rakennellaan (objektiivinen) käsitys Subjektista ja Todellisuudesta. Syntyy yksi totuusjärjestelmä toisten joukkoon. Ajatus tarvitsee ulkoistetut rakennuspalikkansa, kun se ei tavoita itseään itse teossa.

Ollilalle voisi huomauttaa: ihmistä on tarkasteltava ihmisen lähtökohdista. Sillä tavoitin selviää mikä on Ihmisen Osa.

Subjektin on palattava Itseensä. Subjektin kehityshistoriallinen ja -psykologinen kalibroiminen ei vie subjektivismiin sen enempää kuin arvorelativismiinkaan.

On hylättävä Annetun Objektiivisen Todellisuuden kaikki näennäinen monimuotoisuus. Antaa Annettujen Realiteettien mennä! Ihmisen kannattaa kohdata Itsensä - katsahtaa kunnolla ja kuvansa tunnistaen Narkissoksen peiliin - purkaa psyykensä sisäinen ja ulkoistettu rakennelma. Kannattaa kaivaa pinnan alta, kohdata Minä kaikkine kerroksineen, maagisine kytkentöineen ja kauhistuttavuuksineen - eikä eksyä Maailmaan suunnistaessaan iloisesti ulospäin Sinään, Toiseen, Kolmanteen, Rakkauteen, Ihmis-Suhteisiinsa - ulkoistustensa joukkoon. Ollilan Minä tekee tätä kauppaa niin mielellään!

Mutta Totuus ei ole siellä ulkona. Antaa talousmiesten reagoida Tilanteen Vaatimukseen! Niiden varaan rakennetaan korkeintaan amerikkalaista pragmatismia.

10.

Täydellistyessään kartesionismi eriyttää Subjektin, ja Minästä tulee pistemäinen Maailman keskus.

Tietyissä mielessä tällainen ideaalinen Minä on käyttökelpoinen olento, se voidaan esimerkiksi helposti käsittää Tekijänä tai Toimijana - tai Moraalisena Agenttina. "Jokainen on vastuussa omista teoistaan." Jos Minä käsitettäisiin todellisen synty- ja kehitysprosessinsa kautta, tällainen väite olisi mieleton.

Minuus nimittäin oikeasti on pikemminkin Monta kuin Yksi, ja sen eheys merkitsee todellisuudessa vain päällekkäin asetettujen kuvioiden invarianssia. Voidaan sanoa: "Kaikkea läpäisi yksi ainoa voimakas tahto" - mutta tämä ei poista Minän rakentumisen ongelmaa. Kysymys Minän tekemisistä ja tekemättä jättämisistä asettuu joka tapauksessa kokonaan toisenlaisiin kantimiin. Emme voi osoittaa sormella syyllistä - pistemäinen keskus pakenee tarkastelujamme, ja psyykestä paljastuu Muita Komponentteja, joista kaikista johtaa tuhansia lankoja Maailmaan.

Pistemäinen minä-idealisaatio on toinen puoli kartesiolaisesta harhasta.

Kun Minä idealisoituu pistemäiseksi, objektivoitua Maailma vastaavasti lavenee kaikkialliseksi. Sen ominaisuudeksi tulee rajaton paljous ja loputon monimutkaisuus.

Sen hallitseminen on haaste - uuden ajan historiassa se ensin yritetään kääriä Suuriin Synteettisiin Opeihin, mutta varsinainen hallinta, ote, josta tulee pitävä, liittyy luonnontieteitten kehittymiseen.

Mutta niitä soveltava Tekniikka teki Maailman moninaisuudessaan vain vielä määrättömämmäksi - eikä Luonnontieteelliseen Tietoon perustava Selitys suinkaan tehnyt ihmisiä niin onnellisiksi. Päinvastoin: esimerkiksi darwinismia tulkittiin sosiaalioppina ja sillä oikeutettiin köyhien ihmisten hävittäminen köyhyyden hävittämisen sijasta. (Jotkut oikeuttavat yhä.)

Tieto ei kuitenkaan onnistunut kokonaan syrjäyttämään Moraalia härskeistä yrityksistä huolimatta. Mutta Moraalin mahdollisuudet valloittaa takaisin Oikea Paikkansa muodostuivat minimaalisiksi: pistemäiseen Minään se ei enää mahtunut - uusi Minä oli olemuksellisesti epäsosiaalinen - eikä sitä voinut löytää Objektivisesta Todellisuudesta tai selittää tai pitävästi perustella Ulkomailman Lainalaisuuksilla.

Niinpä kaikki tuntuu nykyään niin vaikealta - mikään ei enää ole yksinkertaista!

Myytti Maailman Monimutkaisuudesta on lopulta kartesiolaisen harhan toinen puoli.

Samoin kuin Minää vaivaava individualistinen sokeus estää sitä nyt näkemästä omaa sosiaalista peruslaatuaan, samoin Maailmaa vaivaava loppumaton kompleksisuus näköjään estää meitä saamasta siitä kunnollista - vallankaan moraalista - otetta.

Jos pistemäinen Minä ei tiedä paikkaansa paljouden Maailmassa, ei ihme, jos sen valtaa hämmennys.

Mutta nämä ongelmat ovat Ihmisen ja Ajattelun ongelmia, eikä meidän tule olla toivottamia niiden suhteen. Minä on Meitä niin lähellä ettei se aina pääse pakoon tarkastelevaa analyysiamme. Meillä on sopivat työkalut - pätevä psykoanalyttinen käsitteistö - sen käsittelemiseksi.

Maailman Objektivoituneen Kuvajaisen hallintaa koskeva harha taas voidaan palauttaa Ajattelumme Kartesiolaiseen Rationaalisuuteen. Todellinen hallinta - sillä sitähan myös on - voidaan osoittaa koskemaan reaalimaailmaa.

Subjekti voidaan palauttaa psykohistorialliseen alkutilaansa ja konstruoida sille kehityskertomus tiettyjen vakioisten rakenteiden puitteissa. Subjektin kannalta kaikki on asetettavissa alusta alkaen kohdalleen.

Subjektin Minä on kalibroitu. Sen Maailma on sen elämänmittainen projekti.

Reaalimaailma, joka jää jäljelle yli Kaikkien Subjektien, on toinen asia. Siitäkään ei välttämättä seuraa mitään ristiriitoja. Sekin kuuluu asiaan. Subjektilla on siihenkin suhde jota ei sovi unohtaa. Yksin sitä ei pidä ottaa kaiken selityksen lähtökohdaksi - juuri tämä merkitsee vain kartesiolaista harhaa.

Mikä oikeastaan estää meitä olemasta moraalisia Ihmisiä?

Elämän ongelmat eivät välttämättä ole niin monimutkaisia. Ne ovat "ehkä yksinkertaisimmat mitä on", kuten Wittgenstein sanoi.

Stephen Toulmin ja kartesionismi

1.

1990-luvulla talouslaman koettelemassa Suomessa nähdään televisiossa vain harvoja ajattomia arvoja tarjoavia laatuohjelmia, sellaisia kuin vuosikymmenen jälkipuoliskolle sijoittuvat Dennis Potterin "Karaoke" ja "Kylmä Lasarus" sekä tietopuolella hollantilaisen Wim Kayzerin haastattelusarja "Huima Sattuma", jonka seitsemässä osassa tehdään tuttavuutta eräiden aloillaan keskustelun polttopisteeseen nousseiden originellien tieteentekijöiden ja ajattelijoiden kanssa.

Kayzerin keskustelukumppaneina ovat neuropsykiatri Oliver Sacks, biologi Rupert Sheldrake, keinoälyntutkija Daniel Dennett, filosofi Stephen Toulmin, paleontologi Stephen Jay Gould ja fyysikko Freeman Dyson. Kunkin kanssa keskustellaan noin kaksi tuntia, joten argumentaation on lupa olla perusteellisempaa kuin tavanomaisissa tieteen popularisointiin pyrkivissä tiedeohjelmissa.

Kayzer vaikuttaa kirjallisesti sivistyneeltä ja syvämietteiseltä kyselijältä, joka siteeraa sattuvasti Shakespearea eikä väsy kolkuttelemaan vielä tutkimattomien ja tuntemattomien outojen alueiden portteja. Mitä tiede oikeastaan ihmisestä ja maailmasta tietää? Mihin kysymyksiin me yleensä voimme odottaa vastauksia?

Kayzerin ohjelmasarja päättyy yhteiseen yleiskeskusteluun, runsaat kolme tuntia kestävään perusteelliseen kartoitukseen tieteentekemisen edellytyksistä ja menestyksellisyydestä.

On YLE:n ohjelmapolitiikkaa kuvaavaa, että tällaisen tärkeän, epäkaupallisen ja epäviilhteellisen ohjelmasarjan esittää ensin suomenruotsalainen kanava FST - se on toimitusotteissaan junttisuomalaisia laatutietoisempi ja kulturellimpi - ja vasta runsaan vuoden kuluttua ja oletettavasti erinäisten epäröintien jälkeen suomenkielinen kanava. Voi vain kuvitella miten kauhistuneet ohjelmajohtajat ovat tolkuttaneet: "Mitä, tällaista väsyttävää tieteentekijöiden viisastelua? Ei tällaiseen ole varaa - katsojalukumme romahtavat totaalisesti! No, jos nyt välttämättä... mutta tämä sijoitetaan kyllä myöhäisiltan tai yöhön..." -

Ohjelmasarja lähetettiin sitten kesäaikaan ja puoliltaöin muun tarjonnan jälkeen.

2.

Sarjan eräässä osassa nerokkaasti argumentoiva englantilainen biologi Rupert Sheldrake esittelee paitsi yleisiä kulttuurimme kuolinkouristuksiin liittyviä pessimistisiä näkemyksiään myös eräitä mielenkiintoisia tiedonhistoriallisia kytkentöjä.

Sheldraken mielestä kartesiolaisen dualismin nykyinen ilmaus on tietokone. Siinä ilmenee sama perusjako: Kone ja Ohjelma, jotka vastaavat Descartesin Ruumista ja Sielua. Tämä alkukuva ei siis ole väistynyt ajattelustamme. Tietotekniikka perustuu sille - ja tekniikan yleisiä vaikutuksia Sheldrake pitää tuhoisina. "Tiede on opettanut ihmiset ajattelemaan, että tosiasiat ja arvot ovat eri asioita." -

Sheldrake ihmettelee, miksi fysiikan selitysmallit toistavat 1600-luvun kartesiolaista konemetaforaa. "Onko ihminen kone? Onko ihminen ajatteleva kone? Mikä on ajatteleva kone? Eikö sellaista ole - vielä? Pitäisikö meidän siis rakentaa sellainen? Ajatteleva kone - todistaaksemme, että ihminen on ajatteleva kone...?"

Sheldraken vision mukaan idea fysiikan lakien ikuisuudesta on viimeinen jäännös mekanistisesta tieteenperinteestä. Jos ja kun omaksumme tässäkin evolutionaarisen ajattelun - mikä itse asiassa fysiikkaankin on lopulta tunkeutunut 1960-luvulla omaksutun alkuräjähdyksimallin myötä - me ennen pitkää törmäämme siihen väistämättömään tosiasiaan, että fysiikan laitkin ovat pikemminkin vallitsevia Luonnon tapoja kuin ikuisia totuuksia.

Asia, josta mies on maineensa saanut ja varsinaisesti tullut kuuluisaksi, Sheldraken teoria evoluution "morfologiasta ja muotoresonanssista", on aika fantastinen.

Sheldrake perustaa biologisen selitysmallinsa tietynlaisen "kenttävaikutuksen" olemassaoloon. Tämä tarkoittaa sitä, että luonto ja evoluutio operoivat muotorakentein ja jonkinlaisen "kaukovaikutuksen" välityksellä. Näkemys on kaikenkattava - siinä suhteessa se muistuttaa isä Teilhardin ajatusta Sielutetusta Aineesta.

Tässä kuitenkin "kentän" käsite tuo mukaan ilmiöitä "ulkopuolelta" tarkastelevan näkökulman. Luonto tuottaa, lajin kuin lajin kohdalla, tiettyä muotoa - ikään kuin platonilaista ideaa tavoittelevia jälkeläisiä, jotka "resonoivat" vahvasti vanhempiinsa, mutta myös lajiin yleensä, ja myös koko siihen olosuhteiden kenttään, jossa kasvavat.-

Ehkäpä tämä Sheldraken "muotoresonanssiteoria", jossa mm. aika ja kausaliteetti nähdään "epämekanistisessa" hengessä "kenttävaikutusten" yms. oudosti käsitteellistettyjen selityksperusteiden joukossa, on vain malliesimerkki jostain, johon tieteen olisi nykyisistä kartesiolaisista perusparadigmoistaan edettävä. Ehkäpä tämä teoria ei - siitä huolimatta, että Sheldrakella on mahdollisesti sen tueksi esitettävänä empiiristäkin tutkimusaineistoa - ole tarkoitettukaan niinkään "oikeaksi" kuin jollakin syvällä tavalla ulos kartesionismista suuntaa antavaksi ajatusrakennelmaksi.

Vaikka Sheldraken tieteenhistorialliset visiot ovat yleensä ottaen tavanomaista paremmin läpiajatteltuja, yhdessä suhteessa hän sortuu samaan kardinaalivirheeseen kuin nimilappuja ilmiöiden päälle liimaileva kouluhistoriakin: hän käsittää "kartesionismin" varsin perinteisellä tavalla Ruumiin ja Sielun, Aineen ja Hengen dualismina. Tämä "opillinen" tulkinta on suosittu siksi että tietynasteisesti esineistyneitä (opillisiä) Ajatuksia on aina helpompi hallita ja lokeroida kuin AjatteluLaatuja, joihin eläytyminen edellyttää koko lailla toisentyypistä ja kokonaisvaltaisempaa paneutumista kuin etikettifilosofointi.

On esimerkiksi helppoa kuvitella, että (opilliset) syntysanat vapaan markkinatalouden järjestelmälle lausuttiin valistusvuosisadalla - mutta on vaikeampi tavoittaa sitä Minän ja Maailman konfrontaatiota, joka varsinaisesti muodostaa Uudelle Ajalle tyypillisen ajatusjäsennyksen ja erottaa Uuden Ajan depersonaloituneesta Keskiajasta. Kartesionismilla täytyy kuitenkin tarkoittaa Subjektin eriytymistä ja ulkomaailman Objektivoimista - ja tällaisena se on perusedellytys niin uudenaikaisen Yksilön kuin YksilönVapauksien ja niihin liittyvien vaatimusten ja oikeuksien opilliselle toteuttamiselle.

Jostain syystä meidän on lähes ylivoimaista nähdä kaiken takana vaikuttavaa AjatusHistoriallista muutosta - me mieluusti yksinkertaistamme Historian Nimilappu- ja TapahtumaHistoriaksi, jolloin Ihmisestä tulee jonkinlainen yleiset ominaisuutensa kautta aikojen säilyttävä historiallinen vakio ilman perustavanlaatuisia mielenlaadun mullistuksia.

Tämä käsitys on yksinkertaisesti väärä.

Sitä muutosta, joka eurooppalaisessa ihmisessä tapahtui siirryttäessä keskiajalta uudelle ajalle - niin monelle vuosisadalle kuin tämä vähittäinen muutos voidaankin sijoittaa - ei merkitykseltään voi mitenkään yliarvioida. Sen kautta kaikki saa selityksensä - ja jollei sitä kyetä näkemään, mikään ei selity. On kannaltamme kaikkein olennaisinta, että ymmärtäisimme sen miten oma ajattelumme saa alkunsa keski- ja uudenajan taitteessa. Siksi sitä murrosta joka Minän MaailmanJäsenyyksessä tuolloin syntyy ei koskaan liikaa korosteta ja kerrata.

3.

Ajattelumme lyhyt historia avautuu näin:

Keskiajalla Totuus oli olemassa annettuna. Se oli jotain kuvamaista ja kiinteää, ajatonta ja ikuista, ikään kuin pysäytettyä kieltä. Dogmi ilmoitti tyypillisesti tällaista totuutta. Uskonnollinen dogmi on eräänlainen verbaalinen ikoni.

Psykologisesti retoriikka voidaan määritellä myös kognition kannalta: kun tieto välittyi suullisesti, siihen liittyi korostunut muistitoiminto. Tämä edellytti käsitekiinteyttä. Muisti on nimittäin sellainen aivotoiminto, joka operoi vain valmiiksi kiteytetyillä sisällöillä. Jos ja kun johonkin asiaan liittyy arvonmuodostusta tai tulkintaa, muisti ei sitä talleta. (Tämä on dokumentoitu ja todettu lukemattomissa niin kognitiivisen psykologian kuin aivofysiologian laboratoriokokeissa.) Käsitekiinteyks löi leimansa koko keskiajan ajatteluun. Luova ajattelu oli karsiutunut luonnostaan.

Skolastinen deduktio eli tässä sielunmaisemassa - ratio rajoittui siihen. Ongelmana oli vain palauttaa yksittäistapaus yleiseen yhteyteen. Tämä ajatusmuoto pelkistyi tulkinnassa. Tulkinnan taustajärjestelmänä toimi Raamattu.-

Palauttaa yksittäistapaus yleiseen. Tämä on oikea tapa ilmaista deduktio.

Tässä maailmassa vain pannaan palikoita paikoilleen - on alun pitäen tiedossa että kaikella on paikkansa Jumalan järjestelmässä. Deduktiivisesta ajattelulaadusta ei ehkä pitäisi käyttää termiä "päätely".

Kukaan ei ollut realistinen ennen kuin nominalismi kyseenalaisti realismin. Realistien käsitys universaaleista oli Annettua Todellisuutta - vasta nominalistien näkökulmaan tulee mukaan orastava päätely. Kun nominalismi lopulta voitti, tapahtui etäisyydenotto kieleen. Kieli käsitettiin instrumentiksi. Se oli ajattelun työkalu.

Ajatteleva Subjekti syntyi vasta tässä. Kartesionismi sijoitti ongelmat uudelle maaperälle. Nyt voitiin nähdä sekin, että "deduktiivisesti päätellään yleisestä yksityiseen". Sitähän keskiaika ei tosiasiallisesti koskaan tehnyt, sillä "yleisen" idea syntyi vasta myöhemmin.

4.

Stephen Toulmin, Lissabonissa asusteleva filosofi, yksi vanhan koulun viimeisistä, kertoo Wim Kayzerin haastattelussa "kartesiolaisesta teatterista":

Esiripun käyttöönotto voidaan ajoittaa jokseenkin tarkalleen Descartesin elinaikaan, se tapahtui kaikkialla Euroopassa 1600-1640 välillä. Tätä ennen kaikki teatteri oli niin kutsutusti "etualanteatteria", so. yleisön ja näyttämön välillä ei ollut sen enempää konkreettista kuin symbolistakaan tilanjakajaa. Shakespeare kirjoitti tällaiselle teatterille. Voimme nimittää sitä "katuteatteriksi" mutta tämä ei anna siitä täysin oikeaa kuvaa - teatteria tehtiin myös teatteria varten suunnitelluissa rakennelmissa. Kysymys ei myöskään ollut esteettisestä valinnasta tai tyylikeinosta, vaan teatteri toteutettiin suoranaisesti ja välittömästi keskiaikaista "sisäänlämpiävää" elämänmuotoa, jossa ei juuri rajoja rakenneltu.

Keskiaikainen ajattelu, oppineiden skolastiikka sen esimerkillisimpänä edustajana, tapahtui esineellistettyjen käsitteiden varassa. Käsitteet ja Yleiskäsitteet olivat yhtä konkreettisia, tai samalla tavalla Todellisia, mutta Käsitteiden sijoittaminen Yleiskäsitteisiin tuotti ongelmia, koska rajat kaikesta ajattelun mekanistisuudesta huolimatta olivat häilyviä.

Rajoja ei ollut missään: ei kievareissa tarjoilutiskiä, ei eroa eläinsuojan ja asuintilan välillä. Ei ollut kategorioita, ei erikseen edes aikuisia ja lapsia.

Teatterikaan ei irrottanut draamallista "sanottavaa" tai "totuutta" elämänyhteydestä muokatakseen siitä jonkin näyttämötaiteellisesti omaehtoisen kokonaisuuden. Kerrottiin tarinoita: olennaista olivat juonekkaat käänteet, esityksen värikylläisyys - kategorioita voidaan asettaa nyt jälkikäteen. Niitä olivat mm. ilo ja suru, so. Komedialla ja Tragedialla. Sen sijaan Hyvä ja Paha menivät realistisemmin toistensa sisään kuin nykyisin.

Esiripun ilmestyminen on yksi mielenkiintoinen detalji yleisen ajattelun muutoksessa. Hämmästyttävää on muutoksen nopeus: se menee kuin vyöry yli Euroopan. Aikaa kuluu vain muutama vuosikymmen.

Cartesiuksen vaikutus tuntuu todella toteuttaneen Sheldraken mainitseman "muotoresonanssin". "Mieli" ja "ajattelu" sijoitetaan nyt aivoihin - siis pään sisälle, kasvojen, so. "naamion" taakse. "Henki" on jotain jumalallista, erityistä ja riippumatonta. Se on myös ensisijaista siinä mielessä, että se jäsennetään uudessa maailmankuvassa primaarisena lokalisaationa: Maailma levittäytyy nyt Hengen areenana. Ja se alkaa oman "Minän" keskipisteestä.

Minä ja Maailma asettuvat vastakkain. Tällä tietoisuutta perustavalla tavalla jäsentävällä dualismilla on eri yhteyksissä erilaisia ilmenemismuotoja.

Teatterissa se tarkoittaa sitä että ilmaantuu käyttöön esirippu. "Näytelmä", so. teatterin omaehtoinen "mieli" sijoittuu esiripun taakse. Teatterin tarkoituksena on tuottaa hengen ilmentymiä maailmaan - toteuttaa kartesiolainen peruskuvio: hallita "ajattelulla" "todellisuutta"...-

Näin saa alkunsa ja muotonsa se historiallinen kehitys, jota nyt voimme hyvällä syyllä nimittää kolmensadan vuoden henkiseksi harhapoluksi.

Subjektin ja Objektin roolijako on määrännyt mitä näytelmiä tiedonhistoriallisessa teatterissamme on esitetty. Saimme luonnontieteet ja teknisen edistyksen, mutta menetimme inhimillisyytemme. Saimme välineitä, mutta menetimme kykymme käyttää niitä tehdäksemme niillä hyvää.

5.

Toulminilla on mielenkiintoinen määrittely Wittgensteinin filosofiasta: se on de facto yritys palauttaa "etualan teatteri".

"Mieli" sijoitetaan siinä jälleen kielen ja elämänmuodon yhteyteen. "Sanan merkitys on sen käyttö." Norman Malcolm nimeää tämän selvästi: "Nothing is hidden".-

Stephen Toulmin mainitsee myös dokumentteja (Augustinus: Tunnustukset, 6:s kirja 3:s luku: Ambrosius Milanossa), joiden mukaan näyttäisi siltä, että lukeminen hiljaa mielessään (siis äänettä, mutisematta ja suutaan liikuttamatta) voisi olla varsin äskettäinen kehitysvaihe. Keskiajallakin ne harvat, jotka osasivat vaivalloisesti lukea, mutisivat lukiessaan. Vai onko tuolloin kysymys ollenkaan lukemisesta - lukutaidon kognitioon kuuluvasta symbolifunktiosta - eikö kyseessä ole pikemminkin kehityksen varhaisvaiheeseen ja myyttiseen maailmankokemukseen ja -kuvaan liittyvä perusmekanismi - symptomaattinen aste?

Noina aikoina kirjoitettu teksti ilmeisestikin sijoittui lähemmäs puhumista kuin kirjoittamista. Ja kuten ensimmäiset luolapiirustukset pelottavat niitä katselevia, samoin ensimmäiset tekstit varmaankin saivat lukijansa pikemminkin oireilemaan suullisesti kuin tajuamaan asioita sisäistetyllä symbolitasolla. --

Ajatellaanpa antiikin kreikkalaisia: miksi Platon kirjoitti filosofiset tekstinsä dialogin muotoon, ikään kuin tapahtumaan retorisesti? Miksi näytelmien päähenkilöt toteuttivat kohtalonomaista rooliaan merkiten (!) itsensä osaansa luonnehtivilla naamareilla?

Tanssi, musiikki ja teatteri lienevät ensimmäiset ja alkuperäiset taidemuodot. Kuvat, joihin kirjoittaminenkin perustuu, kulkevat niiden jäljessä ja rinnalla. Kirjallisuus on jo myöhäsyntyisempää. Siihen otetaan pitkä askel, johon mahdollisesti liittyy paljon piiloon jääviä ja paljastumattomia kehityksen välivaiheita.

On siis mahdollista, että "sisäistynyt" lukeminen on vasta muutaman vuosisadan ikäistä. Miten tämä liittyy Toulminin mieliaiheeseen, kartesionismiin?

Se voisi liittyä siihen kauniisti. Ehkä sekin todistaa paitsi Hengen eroa Aineesta myös Hengen voittoa Aineesta. Kun kieli yhtyi mieleen, Totuudestakin tuli Sisäistä Totuutta. Sitähän ei vielä keskiajalla ollut - oli vain Jumalan Totuus. - Mutta ehkä näihin asioihin liittyy paljon muutakin ongelmallista. Miten käsitteikiinteys ja muisti liittyvät toisiinsa? Psykologiset kokeet osoittavat kiistattomasti, että ääneen lukeminen parantaa merkittävästi muistiinpainamista. Muisti on ilmeisesti toiminto, joka toimii paremmin ääneen luettaessa kuin symbolifunktion "sisäistäneessä" lukutavassa. Mitä behavioristi sanoisi tähän?

Antiikin maailman myytit ja vielä keskiaikaisetkin tarinat elivät maailmassa, jossa niitä siirrettiin kertojalta kuulijalle ja sukupolvelta toiselle suullisesti - ja muistinvaraisesti.

Myyttien sisältämä "totuus" ja todellisuuden tulkinta - maailmanselitys - oli erinomaisen omalaatuinen - siinä ei esim. esiintynyt vielä minkäänlaista nykyiselle ajattelullemme ominaista kausaalista selittämistä. Myyttinen "selitys" oli samastava, ei syysuhteita erittelevä. Periaatteessa myös keskiaikaisen skolastiikan deduktionismi tarkoitti vain sopivan (raamatullisen) kytkennän ja nimen löytämistä ilmiölle. Kun kartesiolainen herääminen tapahtuu, se on todella eräänlainen uuden ajan alkuräjähdyks. Esiin ponnahtavalla syntymäpäiväkakun kaunottarella on aivan uusi ilme. Mitkä kaikki asiat siis kartesionismissa kuuluvat samaan ilmiöklusteriin: subjektin eriytyminen, todellisuuden objektivointi, lukutaito ja kausaalioteetti, luonnontiede - ja menetetty sosiaalisuus?

Kuten sanottu, herääminen keskiajasta tapahtui suhteellisen nopeasti ja laajalla rintamalla - se oli ilmiö, josta on mahdollista käyttää Sheldraken käsitettä "muotoresonanssi".

Eri ajattelijat kohtasivat kuitenkin esiintulevat uudet ongelmat eri tavoin ja kehittivät niihin myös erilaisia vastauksia. Sen mitä Cartesius koettaa erottaa, sen Spinoza yrittää saada mahdutetuksi yhteen. "Immanenssi" on sopivampi sana kuvaamaan Spinozan ajattelua kuin esim. "panteismi".-- Mutta niin erilaiset kuin peruskuvion lokalisoinnit ovatkin, yhteistä Descartesille ja Spinozalle on logiikka: molemmat todistelevat näkyjään geometrialla. Varsinainen oppitunti koskeekin logiikkaa: se on aina ajan ongelmatiikkaan sitoutunutta. Siinä mielessä sekään ei siis ole "puhdasta", yli aikakausien ulottuvaa.

Tämän oivalluksen yksi muoto saattaisi olla Sheldraken käsitys fysikaalisista luonnonlaeista pikemminkin Luonnon Tapoina (Habits) kuin Ikuisina Totuuksina. Kehitys ei Sheldraken mukaan tarkoita vain sitä, että ihminen kehittyy ja kehittyessään oppii ymmärtämään maailmaansa paremmin - myös maailma(nkaikkeus) kehittyy, ja siinä vallitsevat lait muuttuvat.

6.

Stephen Toulmin viittaa keskustelussa usein siihen, että tieteellisessäkin selittämässä vaikuttaa teologinen perinne.

Elämän ja kuoleman käsitteillä olisikin hauskaa rakentaa ihan päinvastainen ihmiskuva kuin se mihin esimerkiksi kovaluontoista kartesionismia edustavat keinoälyn rakentajat kuten Kayzerin ohjelmasarjassa esiintynyt amerikkalainen Daniel Dennett julkilausumattomat premissinsä perustavat.

Voisi vaikka lähteä liikkeelle siitä, että myyttien ja tarinoiden maailmassa esimerkiksi kysymys "Mitä tulee kuoleman jälkeen?" ei ole samalla tavalla rationaalinen kuin se on nykyisin. Asiat eivät myyttien maailmassa yksinkertaisesti seuraa toisiaan sillä tavalla.

Ainakaan kysymykseen ei voitaisi vastata: "Sitä samaa kuin mitä oli ennen syntymää." Myyttisessä maailmankuvassa ei ole mahdollisuutta abstrahoida "olemassaolon" muodon ongelmaa "tuonpuoleisessa". Siksi kaikki muinaiset kulttuurit, antiikin ja vielä keskiajankin ihmiset luonnollisesti ajattelivat elämän jatkuvan tuonpuoleisessa samanmuotoisena kuin mitä se on ollut maallisen vaelluksen aikana.

Jostain syystä me voimme abstrahoida "olemassaolon" - puhua muodoista. Mutta onko tämä olennaisesti eri asia kuin "keinoälyn" paradigmaa kannatteleva tapa abstrahoida "tietoisuus" erilliseksi käsitteeksi?

Havahtuminen skolastisesta unesta - sellaisena kuin se kartesiolaisessa heräämisessä tapahtuu - synnyttää varsinaisesti yhden uuden, mutta lukemattomissa yhteyksissä monin tavoin ilmenevän ajatusjäsenyyksen. Sielusta ja Ruumiista, Minästä ja Maailmasta tulee vastakohtat. Myös: Subjektista ja Objektista, Tarkkailijasta ja Tarkasteltavasta, Ajattelijasta ja Ajateltavasta. Vai pitääkö tässä sanoa: Ajattelijasta ja Ajatuksesta - tai Tiedosta.

Mutta Cartesiuksen ajattelu ei ratkaise näitä ongelmia loppuun asti. Emme voi koskaan katkaista viimeisiä yhdistäviä lankoja Minän ja Maailman väliltä. Minä ja Maailma läpäisevät toisiaan ja

elävät aina jossain määrin toistensa ehdoilla. --Loppujen lopuksi kaikissa tarkasteluissamme oma olinpaikkamme jää epätarkaksi. Dualistisen mekanismin toiseen vaakakuppiin jää aina jäsentymätöntä ainesta.

Siksi sellaiset ajatuskirkastumat kuin tietokone ja keinoäly ovat lopulta harhoja. Ne ovat ideaalisia olentoja. Ne ovat ikään kuin näkyjä Subjektin vastapäisellä seinällä, sitä kirkkaampia, mitä tiukemmin painamme selkämme omaa taustaamme vasten.

7.

Stephen Toulmin on toki ihmisenä mielenkiintoinen ja sympaattinen, ajattelijana uuttera ja harrastuksissaan laaja-alainen. Mies on urallaan kirjoittanut monenlaisia mielenkiintoisia historiateoksia - ajatteluhistoriassa hänen erikoisalansa on ollut tieteen, esp. fysiikan historia. Kartesionismi on häntä kiinnostanut, ja häntä pidetään tämän aiheen asiantuntijana. NykYTEknologiaan hän suhtautuu epäillen. Hän on kirjoittanut hieman pessimistisen eskatologiankin, "Kosmopoliksen".

Yksi hänen historiakirjoistaan on "Wittgenstein's Vienna". Kiinnostus tähän aiheeseen on lähtöisin Cambridgesta, jossa Toulmin kuunteli Wittgensteinin luentoja sodan jälkeen. Tietenkin Kayzer haastattelussaan perää hänen vaikutelmiaan Wittgensteinista.

Toulmin maalailee tutuntuntuisen henkilökuvan: leimaa antava epävarmuus, haparoivasta pateettiseen vaihtelevat puheensävyyt, pitkät miettimistauot, joskus tuskaisuus. Wittgensteinin filosofista ajattelua hän kuvaa vertauksella: Kun pikkulapset oppivat ajamaan polkupyörällä, käy niin, että toiset, kun kehittyvät taidossaan, ajavat aina vain nopeammin ja varmemmin; mutta kuvitelkaapa joku sellainen, joka haluaa oppia ajamaan pyörällä mahdollisimman hitaasti! Sellaista oli Wittgensteinin filosofia: kilpajuoksua ajattelun yhä pienempien yksityiskohtien kanssa.

Puolileikillään Toulmin kauhistelee maailman nykyistä menoa: jos Wittgenstein vielä eläisi, häntä - joka yritti sanoa että filosofiset pohdiskelut yleensä perustuvat käsitesekaannuksiin ja ovat kielipilviä - järkyttäisi nähdä filosofian nykyinen (pinnallinen?) suosio. *"Poor old Wittgenstein"*, Toulmin empatiseeraa, *"hän halusi osoittaa filosofisten kysymyksenasettelujen harhaisuuden. Voisi olla vaikeaa hänelle nähdä, että maailmassa on nyt ammattifilosofojakin enemmän kuin koskaan..."*

Erään "kielipilven" siunaantumisesta Toulmin kuitenkin iloitsee vilpittömästi. Rachel Carsonin "Hiljaisen kevään" ilmestymisestä on kulunut kolmekymmentä vuotta - ja maailma on todella ainakin havahtunut toteamaan saastumisen vaarat. Monenkaan maan hallitus ei enää katso voivansa tulla toimeen ilman asiaan erikoistunutta ympäristöministeriötä. Kaikesta huolimatta jotain on siis kuitenkin tapahtunut.-

Riittävätkö nämä "heräämiset", on avoin kysymys. Yleensä ottaen Toulmin on kehityspessimisti. Hän kertoo muuttuneensa ikääntyessään hieman "epikurolaisempaan" suuntaan. Siinäkin on surumielinen sävy, resignoitunut kuoleman odotuksen tunnelma. (Hän rakastaa Montaignea.) Kuitenkin: toivottomuudessaankaan hän ei halua olla niin toivoton, että lietsoisi defaultismia.

Elämänviisaus, elämän opetukset, näkyy ehkä juuri siinä, että hän pitää tunteisiinsa pientä välimatkaa. Ei niin, että tunteettomuus kylmentäisi hänet, vaan ylläpitämällä ymmärrystä yli tunteiden. (Eikö tässä voisi viitata Wittgensteiniin, joka sanoi: "Haluaisin saavuttaa tietyn viileyden... Että ruumis olisi temppele, joka tarjoaisi tunteille esiintymispaikan...")

Erityisen vaikuttavan jälkikuvan jättää Toulminin pessimismi siinä yhteydessä, jossa hän katkerin esimerkein todistaa, ettei ole ihmislajille ominaista oppia menneiden sukupolvien erehdyksistä. Historiaan kasautuva tieto ei opeta. Hirvittävydet toistuvat. Aivan kuin haluaisimme kokea ne aina uudelleen.

Kyvyttömyys oppia koskee myös ajatushistoriaa. On traagista huomata, miten jokainen sukupolvi tekee kaikkensa eliminoidakseen keskuudestaan uusien ideoiden esittäjät. Lopulta ideat kuitenkin jäävät elämään, mutta niiden hintana on nuorena kuolleita neroja. (Torjuttuja originelleja, huhumyllyillä jauhettuja ajattelijoita, pönäkällä arvovallalla yliajettuja tutkijoita ja tiedemiehiä, kateellisten keskinkertaisuuksien kampittamia kirjailijoita, nälkään tapettuja säveltäjiä, maalareita, joiden sormet katkottiin, jne, jne.)

Kun Toulmin kaiken pessimisminsä keskelläkin kertoo tunnustautuvansa epikurolaiseksi, ilmeisestikin hän tarkoittaa arkipäivän käytännöllistä elämänasennetta, yksinkertaisten ilojen, hillittyjen ja hallittujen nautintojen, kohtuullisuuden, lempeän myötäsukaisuuden ja ylimalkaan ottaen "sisäisten", omaehtoisten arvojen asettamista etusijalle. Epikuroksenhan kerrotaan tällaista tasapainoa ja sopuisuutta huokuneen. Kaikki ulkokohtainen ohjailu, kuri, käskyt ja kiellot tai kaavanmukainen käyttäytyminen ylipäänsä oli hänelle vierasta.

Toulminia epikurolaisuus lohduttaa. Se ei ole stoalaisen itsekieltäytyksen ja militantin minäkuvan vastakohta, vaan ajatushistoriallisista yhteyksistä voimansa ammentava, nykyisen perspektiivin pessimistisyyttä lievittävä tekijä.

8.

Epikuroksen ajatukset levisivät aikoinaan Rooman valtakuntaan Lucretius Caruksen välityksellä. Tämä luonnonfilosofi, jonka runosäkeissä saa ilmauksensa yhtä lailla atomistis-materialistinen kuin "aineensisäistä" spiritualismia henkivä näkemys, ihailee varauksettomasti kreikkalaista oppi-isäänsä.-

Mielenkiintoista on pohtia, missä määrin Jeesuksen opetukset lankeavat maaperään, jota vallitsee kaksi korostuksiltaan niin vastakkaista aatesuuntaa: stoalaisuus ja epikurolaisuus.

Edellinen lienee ottanut omakseen ja elättänyt perinteessä kristinuskon ulkokohtaista normatiivista ainesta. Jeesuksen käsitykset omasta roolistaan heijastavat jossain määrin stoalaista patriarkaattia ja alistussuhteista hierarkiaa. Esim. idea sijaiskärsimyksestä voidaan tulkita puhtaaksiviljellyksi stoalaisuudeksi. (Vaatimus roolin toteuttamisesta.)

Sen sijaan kaikki kaunis puhe "kedon kukista ja taivaan linnuista" edustaa niin puhdasta luonnonfilosofista epikurolaisuutta kuin vain ajatella saattaa. Siinä elää pelkistetty luontoäidin incorporaatio.

Kaikkalainen kurinpito on näissä kantimissa kiellettyä. Ei armottomia pakotteita, ei huolta, kilpajuoksua maineen ja mammonan perässä - tärkeää on vain "Kristuksen sisäinen henki". Ihminen kokee olevansa Herran kukkarossa, Taivaallinen Isä pitää kyllä huolen omistaan.

Perusvalintoja perusdualismien välillä on jouduttu tekemään sittemmin. Ei ole sattumaa, että Kierkegaard panee rukouskirjansa nimeksi "Kedon kukka ja taivaan lintu". Hänen epikurolainen

motiivinsa - täydellinen ja ehdoton omaehtoisuutensa - toteuttaa hartauskirjoituksissa lopulta samaa etäisyydenottoa kategorisoiviin ulkokohtaisiin vaikutuksiin kuin hänen antihegeliläinen filosofiansa. Hänen "hyppynsä" absoluuttiseen sisäiseen minuuden alkupisteeseen - joka ei myöskään merkitse mitään individualistista psykologisessa mielessä - on hänen maailmanjäsenyyksensä varsinainen perusta. Se tulee esille kautta linjan.

Miksi kiduttaisimmekaan itseämme pessimismillä, hädällä ja huolilla - eikö se ensinnäkin sisällä suhteettoman käsityksen Oman Minämme tärkeydestä? Toisekseen: miksi kärsisimme, vaikka huolestamme olisivatkin Todellisia - vaikka niiden takana olisikin todellinen aikamme ajatussairaus ja maailmanlopun uhka? Olemme joka tapauksessa kuolemansairaita - sairastamme tautia jonka nimi on Elämä - ja lopulta, parhaimmillaankin, voimme vain oppia jotain siitä.

Toulmin epäilemättä ymmärtää hyvin syvällisesti maailman nykyisen tilanteen toivottomuuden. Viitaten tuhoisasti vaikuttaneeseen kartesiolaiseen perintöömme hän tyynesti kysyy: "Miksi historiassa piti käydä niin kuin kävi...?" Mutta hänen silmissään on kyyneleitä kun hän tämän sanoo.

Silti hän orientoituu epikurolaisesti, lempein silmin kiittää laadukkaasta vaikka lähes askeettisesta ateriasta: rapeasta patongista, juustosta, lasillisesta lauhkea-aromista punaviiniä...

9.

Tampereella järjestetään toukokuussa 1997 kaksipäiväinen moraalifilosofinen tapahtuma, jossa luennoijina toimivat mm. Georg Henrik von Wright ja Stephen Toulmin. Tilaisuus on maksullinen (180,-), mutta salit ovat täynnä. Mikä filosofiassa vetää?

MTV-uutisissakin pohdiskellaan asiaa. Haastateltavana on mm. Kaarina Suonio, joka väittää ihmisten kyllästyneen pinnalliseen kaupallisuuteen ja etsivän elämäänsä syvempiä arvoja. Mikä sitten erottaa nämä filosofiaan hurahtaneet muista uskonnonharjoittajista ja herätyskokouksiin hakeutuvista, kysyy toimittaja. Se, että nämä ihmiset eivät etsi valmiita vastauksia, ei valmiina tyrkytettyä pelastussanomaa, Suonio sanoo.

Hän muotoilee asian kauniisti. Tosiasiassa hän jättää sanomatta, että varauksellisuus on muotiuskontoa. Monet filosofian nuorista harrastajista eivät etsi vastauksia ollenkaan. He eivät usko niihin - eivät usko Totuuteen - pikemminkin he uskovat ettei kukaan voi tietää Totuutta. Maailma on niin mielettömän monimutkainen paikka! Siitä he ovat aivan varmoja.

Uutispätkässä haastatellaan myös pääministeri Lipposta, jolle Toulmin ystävällisesti kirjoittaa omistuskirjoituksen pian suomennoksena ilmestyvän "Kosmopoliksen" etulehdelle. Emme saa uutislähetysten yhteydessä tietää, että pääministeri on kirjoittanut teokseen esipuheen. Sen sijaan Lipposelta kysytään: Pyritäänkö politiikassakin tekemään moraalisesti oikeita ja hyviä päätöksiä? Siihen pyritään, sanoo Lipponen. Mutta tehdäänkö, kysyy toimittaja. Siihen pyritään, Lipponen toistaa.-

Ehkäpä entinen hyvinvointivaltio Suomi tässäkin suhteessa on jakautumassa kahtia. On niitä jotka pyrkivät, ja niitä, joita pyrkimykset eivät auta.

Toulminin kirjaa "Kosmopolis" voidaan tarkastella eräänlaisena kartesionismin kartoituksena.

Kuten jo sanotti, Toulmin määrittelee kartesionismin lähinnä ajatushistoriassa esiintyvänä filosofisena oppina, ei ajattelun kehityshistoriassa toteutuvana ajattelulaauna. Siinäkin Toulmin on outo mies. Hän päätelee leimoilla merkitystä aatehistoriasta tapahtumahistoriaan päin. Tämä tuottaa kummallisia ja joskus huvittaviakin päälleliimauksia. Kirjassa on ainakin sata pientä asiavirhettä tai kyseenalaista tulkintaa.

Hän rajoittaa alueensa vähän väkisin ja lähtee liikkeelle tyhjän päältä. Hän ei kertaakaan mainitse keskiaikaa, realismin ja nominalismin koulukuntakiistoja, universaaleja, ei mitään syvään historialliseen taustaan kuuluvaa. Kuinka hän voi kuvitella voivansa määritellä ajatussiirtymän uuteen aikaan luonnehtimatta keskiaikaa regressiivisen depersonalisaation kaudeksi ja kartesionismia eriytyvän subjektin ja ulkomaailman objektivoimisen ajaksi?

Toulmin ei näytä tajunneen, että siirtymä käsitekiinteästä Totuuksien maailmasta maailmaan, jossa Tieto on Valtaa, käy historiallisen individualisaation akselia pitkin.-

Hän kyllä käskee tulkitsemaan tekstejä aikakauden maisemissa, mutta ei itse ymmärrä aikakausten ehtoja. Hänen ihmiskuvansa on rationalisteille ja loogikoille ominainen ylihistoriallinen vakio. Mitään kehityspsykologista ulottuvuutta ei tällä ihmisellä ja hänen historiallaan ole.

10.

Toulmin määrittelee kartesionismin siis aatehistoriallisesti, yleispätevyyteen pyrkivänä rationaalisuuden muotona. Suhteessa sitä edeltäneeseen retoriseen perinteeseen kartesionismi tuo mukanaan formalismien kohtuutonta soveltamista, josta jo Aristoteles varoitti. Määrittely on perinteinen, vaikka Toulmin on siihen päälleliimannut omia ajatusaitauksiaan.

Kun kartesionismiin kuuluva subjektin eriytyminen ja ulkomaailman objektivointi eivät kehityspsykologisena ja psykohistoriallisena aspektina kuulu Toulmin visioon, ei hän niin muodoin osaa oikein korostaa sitä miksi Descartes nimesi ajattelunsa nimenomaan "metodiksi". Metodisuudessaan kuitenkin kiteytyy uuden ajan ajattelun laadullisesti uusi tekijä. Se jos mikä heijastaa uutta ajatusjäsenystä.

Toulmin ei myöskään näe individualismin esiinmurtautumista historiallisena kehityslinjana. Hän on tyypillinen aatehistorioitsija: liimaa yleisesti käytettyjä nimilappuja aikakausten päälle, ja tyytyy siihen. Individualismi on Toulminille vain yksilöä kuvaileva määre.

Varsinaisena pontenaan Toulmin esittää, että Uudelle Ajalle löytyy kaksi historiallista lähtökohtaa. Toinen on renessanssihumanistien - rakastamastaan Montaignesta hän puhuu paljon - perinne. Toinen on (opillinen) kartesionismi, josta luonnontieteet kehittyvät.

Niin käyttökelpoinen kuin tämä näköala nykyisten vaikeuksiemme käsittelyyn onkin, historiallisen individualisaation näkökulmasta siinä ei ole juuri mitään järkeä.

Toulmin ei näe, että siirtymä keskiajan depersonaloituneesta maailmasta subjektin eriytyästä ja ulkomaailman objektivoimista toteuttavaan kartesionismiin tapahtuu luontevasti humanismin välityksellä. Humanismi oli välittäjä-ainesta. Humanistit olivat maallistuneita mietiskelijämunkkeja. Sen sijaan historiallinen individualisaatio on ollut se uuden ajan suuri kantoaalto, johon niin empiiriset luonnontieteet kuin demokratiakin ovat resonoineet. (Viime vuosikymmenet viimeistään ovat todistaneet, että demokratiakin on ollut vain vaahtoa individualismin laineilla.)

Toulmin ei yleensäkään juuri ajattele sellaisia asioita kuin että kaikki valta-ajattelu, koskipa se sitten luonnonhallintaa tai alamaisten alistamista, on aina ollut pohjimmiltaan uskonnollista. (Ei voi kuvitella Toulminin toteavan lakonisesti että yleiskäsitteet olivat ensimmäisiä jumalia ja hengellinen ja maallinen valta ovat historiassa aina kietoutuneet toisiinsa saman mitalin eri puolina.)

Ne näennäiset kehityskuviot, joita Toulmin rakentelee, voidaan helposti kuitata suuren kehityspsykologisen kuvion puitteissa.- Jos opit omaksutaan liian opillisesti, luullaan niiden ammentavan itsensä tyhjiin ja korvautuvan uusilla paremmilla, mutta miksi historia sitten toistaa itseään? Todellisuudessa opit eivät ole olennaisessa roolissa. Ei myöskään sisälly minkäänlaista kehityspsykologista ristiriitaa siihen, että erilaiset efektuaaliseen väkivaltaan pyrkivät nationalismiin, aatteellisen tai uskonnollisen fundamentalismin muodot kohottavat yhä vielä jatkuvasti päätään keskuudessamme. Individualisaatio tai aikamme harhainen rationalismi eivät niitä poista. Ne tekevät tulevien aikojen suurista isänmaallisista sodista kenties vain entisiäkin mielettömämpiä.

Vaikka on Toulminille leimallista pessimistisesti muistuttaa historian opetuksista, hän tuntuu kaihtavan kartesionismin harhojen analysointia. Hän ei esimerkiksi näe talousajattelumme harhaisuutta.

Jostain syystä poliitikot saavat nyt puhua taloudesta ikään kuin se olisi jokin suuri kartesiolainen rataskoneisto, joka toimiessaan tuottaa hyvinvointia kaikille. Poliitikot saavat puhua taloudesta ikään kuin reaalityous ja rahatalous eivät olisi eri asioita, jotka menevät toistensa ohi eri tasoilla. Poliitikot saavat uskoa eksponentiaaliseen kasvuun ja muihin paradigmaattisilta reaalityperustuksilta ekstrapoloituihin kohtuuttomuuksiin.

Kukaan ei pakota kasvu- ja kilpailutalouden kannattajia vastaamaan tarpeeksi yksinkertaisiin kysymyksiin, kuten: ovatko kasvu ja kilpailu päämääriä sinänsä - kilpaillaanko siis viimeiseen mieheen - vai ovatko ne vain välineitä päämääriin pyrittäessä? -- Eivätkö nämä kysymykset kuuluisi filosofin tehtäviksi?

Mitkä ovat päämäärät? Milloin kasvun pitää pysähtyä? Milloin kilpaileminen lakkaa?

11.

Kuten sanottu, Toulmin päättelee aatehistoriasta tapaushistoriaan päin. Mitä Descartesin elinaikana tapahtui sellaista mikä valaisisi hänen henkistä kehitystään?

"Ellei ponnistele löytääkseen (historiasta) jotain, todennäköisesti sitä ei liioin löydä." Toulmin ponnistelee ja löytää. Löydöksen suhteen hän sitten itsekin esittää kaikki mahdolliset varaukset. Maalailtuaan skeptisten - totuuksiin epäilevästi suhtautuvien ja kaikkinaisia kiihkoiluja karsastavien - renessanssihumanistien ympärille kirkastetun suvaitsevaisuuden sädekehän Toulmin rupeaa etsimään syytä sille miksi tämä henkinen virtaus ei vahvistunut vaan jäi aatehistoriassa jonkinlaiseksi mahdollisuuksia kangastelleeksi keitaaksi.

Ranska ja koko Eurooppaa oli 1500-1600 -lukujen vaihteessa protestanttisten ääriliikkeiden ja katolisen kirkon henkistä sotatannerta. *"Oli vain ajan kysymys milloin väkivaltaisuuudet puhkeaisivat."* Tilanne kulminoitui Henrik IV salamurhassa v.1610.

Toulmin vertaa tapausta historialliselta merkittävyydeltään John F. Kennedyn salamurhaan 1963. Vertaus ontuu Toulminin omienkin kriteerien mukaan, sillä hän näkee Henrikin murhan suoraan johtaneen kolmekymmenvuotiseen sotaan.

Henrik oli alkujaan protestantti, joka kääntyi katolisuuteen saadakseen Pariisin piispojen suosion. (Tämä takinkäyntö tapahtui yhtä kevyesti kuin Paavo Lipposen hyvästijättö sosialidemokraattisille aatteille kun hän nousi pääministeriksi.) Toulmin tulkitsee kuitenkin Henrikin eleen valtioviisaaksi ekumeniaksi. Hän perustelee näkemystään viittaamalla Henrikin muihin vastaavanlaisiin liennytsaktiviteetteihin. Henrik oli hieno mies, oikea humanisti. Hänen kuolemansa merkitsi rauhanomaisen rinnakkainelon kauden loppua: *"Uskonnollisen suvaitsevuuuden politiikkaa oli kokeiltu ja siinä epäonnistuttu."*

"Ihmiset jäivät hämmennyksiin, he tunsivat asioiden karanneen käsistä. Kun Henrikin tasapainottava voima oli pois näyttämöltä, paine yleiseen sotaan saavutti pisteen, jossa sitä eivät hallinneet kirkonmiehet eivätkä valtiomiehet. Skeptismin filosofia oli ylellisyyttä, jonka vain harvat ihmiset tunsivat voivansa hyväksyä."

"Näyttämö"? "Paine yleiseen sotaan..."? -- Mikä tapahtuma sellainen reaalisesti on? Sota väijyi siis jossakin ja vain odotti tilaisuutta? Ehkä sotilaita ei enää pidätelty mikään? Vai hämmentyneet ihmisetkö ne ryntäsivät rintamille? Ne jotka hylkäsivät humanismin ylellisyytenä?

Henrik laillisti 1600-luvun alussa jesuiitat ja salli näiden perustaa akatemioita. Ensimmäiselle jesuiittakollegiolle hän lahjoitti toimipaikaksi sukunsa maatilan La Flechessä. Hän määräsi myös, että hänen kuoltuaan on hänen sydämensä tuotava La Flecheen. Se tuli ajankohtaiseksi aikaisemmin kuin kukaan osasi odottaa.

La Flechen kollegio järjesti kuolleen kuninkaan kunniaksi vuotuisen henriadin, ja ensimmäistä sellaista varten kirjoittivat koulun oppilaat esseitä ja ylistysrunoja kuninkaasta. Yksi oppilaista oli Rene Descartes. Toulminin varsinainen bravuurisuoritus oli oppilastöiden jäljittäminen arkistoista. Se lienee ollut niin jännittävää, että löydön ympärille kyhätyn kartesionismia selittävän historiallisen lavasteenkin antaa myötätuntoa tuntien anteeksi. Ei tietenkään ole varmaa, onko Toulminin osoittama runo Descartesin.

Se voisi hyvin ollakin. Runokuvissa rinnastuvat Galilein löytämät Jupiterin kuut ja kuningas Henrikin matka taivaan kirkkauteen. Toulmin vertaa runoa John Donnen samaan aikaan kirjoittamaan tekstiin, jossa esiintyy sama tunnelma ja samoja kuvia.

Runokuvissa taivaisten lakien liikuttama "kosmos" ja maanpäällishallinnollinen "polis" lyövät kättä toisilleen. Toulmin puhuu "kosmopoliittisesta viitekehuksesta", jonka apokalyptinen sortuminen näyttää aikalaisia kohdanneen.

Toulminin on tyydyttävä toteamaan, ettei ole mitään syytä vähätellä sitä vaikutusta, joka Henrikin kohtalolla ja sitä seuranneella suursodalla oli Descartesin ajatteluun. Itse hän menee kuitenkin paljon pitemmälle. Hän selittää koko kartesionismin - jonka keskeisenä ideana hän pitää pyrkimystä varmuuteen - synnyn ja kehittymisen sitä levotonta ja kauhistuttavaa taustaa vasten, jonka kolmekymmenvuotinen sota muodosti. Tapahtumahistoriasta päätellään aatehistoriaa.

12.

Pyrkimys varmuuteen - Toulmin puhuu jonkinlaisesta absoluuttisesta varmuudesta, ei esimerkiksi sellaisesta johon päästään sovittamalla ja integroimalla näkemyksiä - on Toulminin mukaan Uuden Ajan Ajattelun kova ydin.

Tälle havainnolle voitaisiin kirjoittaa hyväkin jatko, selvä johdatus myöhempään historiaan:

Koska lopulta vain muodot edustavat pysyvyyttä ja nousevat kaiken yksittäisen yläpuolelle, niistä tulee kartesionismin sisältö. Suurten systeeminrakentajien opeissa tyypillisesti todistellaan episteemisiä käsityksiä geometrisilla muodoilla.

Metodi astuu myös esiin - sen merkityksen eksplikoiminen saa kuitenkin jäädä, kun sitä pyritään soveltamaan niin ajattelun kuin luonnon tutkimuksessa. (Emme kuitenkaan noteeraa Descartesin luonnontieteellisten yritelmiä tuloksia.)

Kartesionismin historialliseen kehityskuvaan Toulmin tarjoaa tulkintaa, jossa uuden ajattelun varmuus ikään kuin asettuisi korvaamaan taustalla riehuvan suursodan ristiriitaisia uskonnollisia motiiveja. Tällainen kokonaiskuva on kovasti kyhätyn tuntuinen. Se vastaa vähän samanlaista käsitystä Camus'n ja Sartren eksistentialismista reaktiona toisen maailmansodan mielettömyyteen. -- Toulminin visio ei vakuuta. Miehen mukaan siis renessanssihumanismin mahdollisuudet katkesivat Henrikin salamurhaan, ja ainoan jäljellejäävän vaihtoehdon seuranneelle sekasorrolle tarjosi "tiedollisen varmuuden" idea:

"Descartes tavoitteli rationaalista metodia ratkaisemaan tieteen arvoituksia, mutta käänsi selkänsä Baconin vaatimattomille empiirisille metodeille ja näki vakavasti otettavan toivon vain pyrkimisessä täydelliseen varmuuteen. Hän ymmärsi, että ajan mittaan jokaisen teorian täytyy käydä yksiin kokemuksen kanssa, mutta hän ei hetkeäkään epäillyt sitä, että "selvien ja varmojen" matemaattisten käsitteiden ymmärrettävyys ja varmuus olivat tärkeämpiä kuin empirian tuki intellektuaalisesti irrallisille faktoille. 1600-luvun luonnontieteilijöiden uusi tutkimusohjelma esitettiin sekä "matemaattiseksi" että "eksperimentaaliseksi". Mutta ennen kaikkea se oli matemaattisen varmuuden tavoittelua. Kokeista saatavan tuen ja havainnollisuuden etsiminen oli toissijaista.

Tästä johtui löytämämme skitsofrenia Descartesin argumenteissa, kryptanalytikko Descartesin ja foundationalisti Descartesin välillä. Hän ei kyennyt ylittämään kuilua matemaattisesti selvistä mutta abstrakteista luonnonteorioista koettujen, konkreettisten ilmiöiden yksityiskohtaiseen tulkittamiseen."

Tästä sitaatista saa helposti sellaisenkin käsityksen, että Descartes olisi punninnut varmuuksia keskenään ja kallistunut formalismien puolelle.

Miltä ajalta tässä mainittu "matemaattisen varmuuden" käsite on kotoisin? Ettei vain omasta päästämme? Kokiko Descartes muka jonkin ristiriidan matemaattisen metodin ja sillä kuvaamiensa maailmanpyörteiden välillä? --

Näin Toulmin määrittelee kartesionismin sisällön suhteessa sitä edeltäneen humanismin tappioon ja pyrkimyksenä jollakin keinolla pois mielipidekaoksesta. Onko tämä aatehistoriallinen konstruktio oikeutettu?

Ainakaan mikään Descartesin teksteissä ei anna aihetta sellaiseen tulkintaan, että varmuuden tavoittelemisella hän olisi halunnut nimenomaan taltuttaa uskonnolliset riidat. Oikeastaan todellinen motiivi paikallistuu taaksepäin: ohi renessanssihumanistienkin, syvään - keskiaikaiseen - skeptisismiin, joka päätyi epäilemään jopa omaa olemassaoloa.

Descartes ei myöskään luonteeltaan sopeutuvana nostanut näkemyksiään uskonnollisten totuuksien yläpuolelle. Oikeastaan siinäkin päinvastoin: hän oli hyvinkin konformistinen ja pelkäsi, että ajautuisi vastakkain kirkon kanssa.

13.

Akateemista ajatushistoriankirjoitusta harrastetaan usein samassa tyylilajissa kuin rusnattaisiin kaikkein surkeinta tapahtumahistoriaa. Siis: "Se-ja-se esitti silloin-ja-silloin sen-ja-sen argumentin, jolla kumosi sen-ja-sen opin ja kehitti sen-ja-sen -ismin..."

Näin se on yksinkertaisinta ja selvintä. Ratkaiseva Ajattelijä esittää Ratkaisevan Ajatuksen, jossa Kehitys kulminoituu. Akateemiselle väelle kaiken on oltava opillista ja selvää, koska vain oppeja voidaan opettaa ja vain selvien asioiden osaamista voidaan kontrolloida.

Oikeasti ajatushistoria ei ole opillisiä ilmoituksia. Siinä - niin kuin yksilönkin ajattelussa - on sekä syvempiä tasoja että vaihtuvia taustoja. Varsin ongelmallisia ovat sen pitkät perspektiivit - miksi Ajattelu joskus vakiintuu ja muodostaa kokonaisia kulttuurikausia?

Ajatushistorioitsija ei pärjää pelkän tosiasiatiedon varassa, vaan joutuu tulkitsemaan ja hahmottamaan tapahtunutta omien kokemuksellisten resurssiensa varassa. Kaikki tapahtuu tulkitsijan oman rajoittuneen kehityspsykologisen raamin puitteissa.

Toulminin tarkoituksiin sopii korostaa sitä että filosofit on nähtävä aikansa ja tapahtumien tuotteina. Tämä pyrkimys osoittautuu kuitenkin yllättävän akateemiseksi ja suppeaksi. "Aika" ei viittaa ajatushistoriallisen kehityksen vaiheeseen vaan historiankirjassa nimettyihin tapahtumiin.

Toulmin menee liian pitkälle yksittäisiä ympäristövaikutteita korostaessaan. "Tosiasiaa kaksi kymmenen vuoden välein elävää filosofia ei voi seisoa täsmälleen samalla pohjalla. Jokainen uusi filosofi esittää teesejään yleisölle. Hänen itsensä tavoin se elää tilanteessa, joka on erilainen kuin hänen edeltäjillään. Heidän kirjoitustensa kontekstit eroavat hyvin usein olennaisilta osin. Jos emme välitä eroista, köyhdytämme ymmärrystämme heidän ideoidensa sisällöistä."

Toulmin tosin varoittaa siitä, ettei filosofisia tekstejä saa lukea "ajattomassa ja abstraktissa stratosfäärissä", vaan täytyy "rekontekstualisoida" keskustelua ja ottaa aikalaisvaikutukset huomioon, mutta tämä on hieman paradoksaalista, sillä suurin virhe, jonka Toulmin itse tekee, liittyy nimenomaan tiettyjen aikalaisidonnaisuuksien kadottamiseen näköpiiristä. Akateemisessa varovaisuudessaan Toulmin erehtyy todella pitämään ihmistä jonkinlaisena ylihistoriallisena vakiona. Hänen ihmiskuvallaan ei ole kehityspsykologista ulottuvuutta. Hän erittelee aatehistoriallisia ja filosofisia ideoita sellaisina kuin ne jonkinlaiselle määreettömälle filosofiselle ihmisvakiolle näyttäytyvät.

Tämä ei etenkään aatehistorian kyseessä ollen ole mitenkään tyydyttävää. Ideoiden historian ja tapaushistorian tarkasteleminen toisiinsa vaikuttaneina elementteinä pakottaa nimittäin pahimmillaan Toulminin tuomaan kuvaan mukaan räikeästi päälleliimattuja elementtejä.

Esimerkiksi hän voi olettaa, että renessanssihumanisteille ominaisen asenteen tapaan uuden ajan rationaaliset pyrkimykset olisivat alun alkaen olleet ehdottelevia, suggestiivisia, eivät määrääviä, direktiivisiä. Tämä on outoa. Ajatushistoriassa ei nimittäin ole osatotuuksiin pyrkijöitä. Ajattelijaa ei koskaan kannusta osittainen hallinta. - Mutta tämän näkeminen edellyttäisi psykologista aspektia, ja sitä hän Toulmin ei sovelle. Hänen ihmiskuvansa on todella ylihistoriallinen vakio. Siihen kaatuu oikeastaan koko Toulminin historiavisio.

Parhaimmillaan Toulmin kuitenkin tekee puhuttelevia tapaustutkimuksia. Niiden perustalta hahmotellut kokonaisuudet osaavat olla kiinnostavia, nerokkaitakin, kuten käsite Kosmopolis. Sillä Toulmin kuvaa (Jumalan kunniaa todistavan) newtonilaisen luonnonjärjestyksen ja monarkioina syntyvien kansallisvaltioiden yhteiskunnallisen järjestyksen analogisuutta.

Näky Kosmopoliksesta on niin kirkas ja oivaltava, että Euroopan historiaan katsoessamme luulemme näkevämme selityksen kansojen nykyisiin ongelmiin, vaikka emme edes näe ihmistä lajityypillisenä toimijana.

14.

"Modernin" projektilla Toulmin tarkoittaa aikaa jolloin eurooppalaiset kansallisvaltiot muotoutuivat, elivät, kukoistivatkin, ja kuolivat. Aika alkaa kahdella esinäytöksellä: renessanssihumanismin epäonnistumisella, joka dramatisoitui Henrik Navarralaisen salamurhassa 1610, ja kolmekymmenvuotisella sodalla 1618-48. Uskonsotien jälkeen käytiin eri maissa sisäisiä vallankumoustaistoja, myöhemmin luokkasotiakin, ja lopulta kansallisvaltiot ajautuivat kahteen maailmansotaan tällä vuosisadalla. Ne Toulmin katsoo Uuden Ajan päätepisteeksi.

Tätä historiallista kehityskaarta sitoo sisältäpäin kartesionismista alkanut, opilliseksi luonnehdittava rationalismi, pyrkimys ensin muodolliseen, sitten empiiriseen varmuuteen.

Toulmin ei esitä selitystä sille miksi tämä sisäinen kytkentä sulkee kaikkina aikoina varsin vastakkaisiakin aineksia piiriinsä. Toulmin ei eläydy ajattelijapersoonallisuuksiin, enemmänkin hän konstruoi "ulkoisia" kytkentöjä. (Ote on siis tyypillisesti opillinen ja akateeminen.)

Toulmin katsoo koko tätä ajanjaksoa kohtuullisen kielteisillä silmillä. Osittain hän haikailee takaisin niihin lähtöasetelmiin, joissa humanismin tuulille taas annettaisiin tilaisuus puhalttaa.

"Postmodernin" maailman hän haluaisi muotoilla ylikansallisten pyrkimysten ja organisaatioiden ajaksi, jossa esim. ekologian haasteisiin vastattaisiin tehokkaasti.

Se outo seikka, ettei Toulmin korosta eroa monarkioiden, sääty- ja luokkayhteiskuntien ja demokratioiden välillä, liittyyneeseen siihen ettei hän yleensä ottaen juuri erittele vallan olemusta. Ehkäpä tämä olisi johtanut hänet pohdiskelemaan myös postmodernissa maailmassa vallan anastaneiden talouskoneistojen roolia. Näiden koneistojen olemusta ei taas voi selittää ymmärtämättä sitä maagis-uskonnollista roolia, joka niiden osaksi on kartesionismista liikkeelle lähteneen historiallisen kehityksen kautta tullut.

Sympaattisinta Toulminissa lienee se, että hän on valmis tunnustamaan omien opillisten totuuksiensa ja ajatuskehittelyjensä toissijaisuuden humaniseen mielenlaatuun, ja, saisiko sanoa, ihmisen hyvään tahtoon nähden. Toulmin eksplikoi tämän kauniissa lauseessa: *"Olen nykyään mieluummin ystäväallinen kuin terävä"*.

Tuntuu aika kauhealta, että pääministeri Lipponen, jonka hallituskaudella tuloerot Suomessa ovat vain entisestään revenneet ja absoluuttisesti köyhien ihmisten elinoloissa ei ole tapahtunut mitään parannusta, siteeraa esipuheessaan juuri ko. lauseen.

Sympaattista Toulminissa niinkään on se, että hän korostaa tarvetta purkaa kansallisvaltioiden - tai aurinkokunnasta mallinsa saaneen Kosmopoliksen - jo lähtökohdissaan sisäistämiä yhteiskunnallisia eriarvoisuustekijöitä. Ei ole syytä epäillä näiden perihumanisten äänenpainojen aitoutta. Mutta ehkä ne ovat hieman katteettomia, ylioptimistisia ja hurskaita.

Taloususkonnon nimissä toteutuu todellisuudessa uusmuotoinen uskonsota.

Jos valtarakenteiden kannalta ajatellaan, talousrationaalisuuden (varsinkin rahataloudellisessa ajattelussa ilmenevät) kartesiolaiset "kohtuuttomuudet" - jotka Toulminin visioon liitettyinä merkitsisivät kartesionismin lopullista täydellistymistä - ovat postmodernissa maailmassamme vasta tulossa.

Tälle apokalypsille Toulmin on näköjään täysin sokea.

Kierkegaard ja Nietzsche

1.

Kovia kokenut kirjailija Torsti Lehtinen kertoi 1993 TV:ssä omakohtaisesta, monia vuosikymmeniä jatkuneesta Kierkegaard-suhteestaan. Miehen kohdalla näyttää toteutuneen eräs filosofisen työn ja vuorovaikutuksen ideaali.

Hän on harrastanut öistä vuoropuhelua menneen vuosisadan erakkohengen kanssa. Hän löytää Kierkegaardin kipeän mutta tulisen hengen jälkiä niin edestään kuin takaansakin. Hänen oman ajattelunsa polut näyttävät kulkevan siellä missä mestarikin näytti joskus kulkeneen. Hänen työnsä on eräänlaista intohimoista etsintää - se mitä hän toivoo löytävänsä on Totuus.

Hän tarvitsee vain vähän puitteita ja työkaluja: yölampun, kynän ja paperia, lähdeoteoksia. Miten sympaattiselta tällainen sisäinen taistelu tutkijankammiossa vaikuttaakaan! Siinä on kysymys keskittymisestä ja syventymisestä - se on filosofista harrastusta aivan eri sarjassa kuin esimerkiksi ennätysnuorena Kierkegaardin filosofiasta väitelleen Heidi Liehun - Esa Saarisen oppilaan - suorituskeskeinen pubertaalinen verbalisaatio, jossa sanomisen tarve ylittää monta kertaa kyvyn saada mitään sanotuksi.

Lehtisen kohdalla voisi motivaation osuvasti määritellä Eino Kailan mainitsemalla "pyrkimyksellä syvähenkiseen miehuuteen". (Se on elämän pääasia, sanovat Aristofilos ja Eubulos "Syvähenkisen elämän" loppulauseissa.)

On eroa sisäisen intohimon eli filosofisen tarpeen ja akateemisen pyrkyryyden, pätemisentarpeen eli opillisen palapelin kokoamisen välillä. Valitettavasti Kaila itse kunnostautui myös akateemisena kukkoilijana ja naistennaurattajana. Kaila oli oman aikansa Esa Saarinen. Hän eksyi usein grandioosiin mahtailuun ja älylliseen koketeeraamiseen. Ehkäpä hiljentyminen ja sisäisen totuuden etsiminen olisivat muistuttaneet häntä hänen isänsä uskonnollisesta kilvoittelusta - niinpä hän erottautui ulkoisesti, efektintavoittelijana.

Intohimo johtaa johonkin. Oivalluksiin, Tietoon, Totuuteen. Ajattelulla on aina motiivinsa vaikka intohimo ei ehkä aina ole niin polttavaa.

Jotkut Tietoon pyrkivät pyrkivät jopa irti kaikesta intohimosta. Tieto on heille viileää ja kirkasta - vesiselvää. Sitä saavutetaan oikein menetelmin, kuten oikeitten päättelysääntöjen eli logiikan avulla. Tämä on kuitenkin asteikon toinen ääripää. Kaikki rajat asteikolla ovat kyllä äärimmäisen epämääräisiä. Ihan tarkkaan loogikot eivät osaa edes sanoa, onko logiikka keino vai lopullinen päämäärä - siis itse Totuus. Ja jos toisesta ääripäästä lähdetään, onko Intohimo perimmäinen motiivi, vai onko se Tulosten Toivo? Missä oivallukset kiteytyvät Tiedoksi? Muodostuuko Tiedoista kokonaisuus, Totuus Kaikesta?

2.

Filosofeja voidaan lähestyä joko ajatushistorian perspektiivistä tai heidän henkilökohtaisen puhuttelevuutensa kautta. Jos heitä sijoitetaan historiallisille sijoilleen, edellytetään kokonaisnäkemyistä Kehityksen suunnasta. Yksilöthän luovat suuria linjoja mutta myös nivELYvät niihin.

Jos historian Suurilta Hengiltä taas etsitään vastauksia omaa mieltä askarruttaviin ongelmiin, ajallinen jänne jää erikseen noteeraamatta. Aika katoaa ja argumentit irtoavat taustastaan. Niistä muodostuu ajatusvaruuteen sijoittuva (opillinen) TotuusJärjestelmä, jonka koherenssia korjailaan positivistisessa hengessä kriittisillä huomautuksilla. Kun jokin Prosesissa vakiintuu, siitä tulee konformistinen tukijärjestelmä - Totuuksien julkilausumaton ajatustausta.- Totuusjärjestelmän kuvitellaan aina olevan joiltakin ominaisuuksiltaan ikuinen. Totuus on iätön, ajaton, eikä pala tulesakaan.

Voitaisiin ehkä ajatella että jokaisessa meissä on intohimoa, siis jonkinlainen hengenvoiman generaattori, ja että jokainen meistä jotain oivaltaisi, omaisi tosietoa ja jollain lailla kokisi oikeaksi muodostaa maailmasta kokonaiskäsitystä. Maailmankuvan ja maailmankatsomuksen rajalinja asetukoon vapaasti. Samoin voitaisiin ajatella, että yhteisössä aina löytyisi niitä, jotka generoivat Muutosta, oivaltavat asiat ensimmäisenä, ja erikseen niitä, jotka huolehtivat tiedon oikeellisuudesta, opettavat ja siirtävät tietoa sukupolvelta toiselle, ja vielä niitä, jotka varjelevat Vakiintuneisiin Totuuksiin liittyviä Katsomuksellisia Arvoja.

Yksilön ja yhteisön kohtalot kulkevat kuitenkin paitsi käsi kädessä myös ristiin, sillä esimerkiksi siitä että yksi oivaltaa, ei yhteisössä seuraa ensin kenties mitään, tai kenties seuraa, mutta aivan päinvastaista kuin pitäisi.

Ajattelu, niin sosiaalinen ilmiö kuin se onkin, toteutuu yksilössä joka, jos omia polkujaan kulkee ja talloo tiensä pitkälle tietymättömiin sielunmaisemiin, saa todeta joutuneensa eristyksiin, kartan ulkopuolelle, utooppisille alueille, jossa juuri mikään ei muistuta arkimaailman tuttua ja turvallista elämänmenoa. Ajattelijan konflikti arkirealistisen Varmuuden kanssa on totaalisempi kuin vallankumouksellisen, joka ottaa oikeuden omiin käsiinsä. Ajatteliija ottaa käsiinsä koko todellisuuden.

Juuri tämän vuoksi luovat ajattelijat ovat tuomitut jäämään niin yksin, ilman tukea ja ymmärtäjiä. Edes toisilleen heistä ei ole apua, oikeastaan päinvastoin: mitä pitemmälle he ajatuksissaan etenevät, sitä loitommalle he toisistaankin joutuvat. Heidän argumentaationsa vain vahvistaa heidän ajattelunsa omaehtoisuutta.

Jos ajatushistoriaan katsotaan, voidaan oppia, että vain se on varmaa, etteivät aikalaiset juuri koskaan tunnista eivätkä tunnista keskuudessaan vaikuttaneita luovia neroja. Miellyttäjäyksilöt, jotka osaavat osuvasti muotoilla ja sanoa julki sen mitä monet mielessään ajattelevat, menestyvät, mutta todelliset vaikuttajajyksilöt, jotka kajoavat tabuihin ja joiden ajattelun omaksuminen edellyttäisi syvällisempää mielenmurrosta ja uutta arvonmuodostusta, tulevat torjutuiksi.

Joskus heidät suoranaisesti tuhotaan valtaapitävien ja virkavallan toimesta, joskus heidän etenemisensä torpedoidaan akateemisen arvovallan avulla, useimmiten heidät vain kuin yhteisestä sopimuksesta vaietaan kuoliaiksi. Heidän aikansa tulee vasta kun aika on heidät jo jättänyt: silloin heidän oivalluksiaan kootaan oppikirjoihin, ja niitä käytetään vuorostaan lyömäaseina, joilla originellit taltutetaan.

Jos ajatellaan vaikkapa 1900-luvun kolmea suurta ajatusvallankumousta: Einsteinin suhteellisuusteoriaa, Freudin psykoanalyysia ja Wittgensteinin kielifilosofiaa, näistä ensin mainittu, vaikka saikin julkisuutta ei kelvannut komitean nimeämäksi perusteeksi Einsteinin saamalle Nobel-palkinnolle (sitä paitsi maailmanvalloittaja Hitler olisi onnistuessaan mitätöinyt tämän "juutalaisen" teorian väkisin); Freud joutui parjauksen ja akateemisen aliarvostuksen kohteeksi, eikä hänelle myönnetty Wienin yliopistossa professuuria edes matkailullisista syistä; eikä Wittgenstein löytänyt kirjalleen julkaisijaa ("Tractatuksen" julkaisi lopulta tiedepiirien sekopäänä pitämä Wilhelm Ostwald, kontrovertti hahmo, joka oli kuitenkin ensimmäinen ehdottamassa Einsteinille Nobel-palkintoa - ja nimenomaan suhteellisuusteoreettisista ansioista.)

On enemmänkin sääntö kuin poikkeus että oivaltavan yksilön ja yhteisön tiet joutuvat törmäyskurssille.

Menestyneetkin nerot nostattavat usein myös vastavoimia paitsi oman aikansa ajattelijoiden joukosta, uusien sukupolvien keskuudesta. Joskus jäljestätulevien koko intohimo suuntautuu oppiisien mitätöimiseen.

On surullista, että näin on, mutta muuten ei voisi olla. Tässä toistuvassa kuviossa jokainen näyttää vain valinneen puolensa ja tyytyy näyttelemään omaa osaansa. Totuuksien vartijoiden on niitä vartioitava, suuren rahvaan on niillä itseään sivistettävä, ja luovien ajattelijoiden on kestettävä yksinäisyytensä.

3.

On niitä ihmisiä, jotka eivät osaa lukea Kierkegaardia - eivätkä Raamattua tai Koraania - koska näissä kirjoituksissa vaikeutena on se, että niitä on lähestyttävä sekä älyllisesti - kriittisenä - että luottavaisena, aidosti ja eläytyen - uskoen niiden totuusjärjestelmiin.

Nämä kaksi tasoa vastaavat filosofista argumentaatiota ja sisäistä motiivia - intohimoa - tai Uskoa, jos niin halutaan sanoa. Kierkegaardin tunnetun teesin mukaan näiden välillä on kuilu, ja tarvitaan hyppy sen ylittämiseen.

On filosofeja, kuten Goethe ja Wittgenstein, joille "tieto on vain harmaata tuhkaa" tai "tieteen tulokset ovat loppujen lopuksi yhdentekeviä", ja jotka siis keskittyvät intohimon alueelle. Mutta ajattelijan roolimallit eivät välttämättä ole näin rajoittuneita. Yksilö elää yhteisössä, ja vastavuoroisesti kaikki yhteisön reagoivat elävät yksilössä. Parhaat palapelin kokoajista elättävät kaikkia mahdollisia ajatusulottuvuuksia mielessään ehjänä ja joustavana tutkija-asenteena.

He osaavat eksplikoida argumentaationsa erilleen sisäisestä motiivistaan, kuten Linus Pauling, joka sanoo: *"Aina kun törmään uuteen tietoon, katson miten se sopii intuitiiviseen kokonaiskuvaani maailmasta..."*

Mutta löytyy myös päinvastaisia yksilöitä, jotka takertuvat tosiasiatietoon, niin sanottuihin faktoihin, joiden kuvitellaan sisällyttävän kaikki merkitykset ja tulkinnat itseensä, ja muihin vastaaviin ajattelun tuotoksiin - ovat siis tieteisuskovaisia, varman ja lopullisen totuuden vannoutuneita kannattajia. Ja on esimerkiksi niitä, joiden mielestä on olemassa jokin erityinen tie - esimerkiksi armoton logiikka - jota pitkin kulkevan ei tarvitsekaan tietää mitä kanssaihmiset asioista ajattelevat, sillä oikea, tieteellinen metodi johtaa lopulta maailman ja elämän kaikkien salojen paljastumiseen.

Pyrkimys selvyyteen paitsi lähtee liikkeelle voi elää virkeää ja hedelmällistä rinnakkaiseloä luovan mielen kaoottisen alkuhämärän kanssa. On kysymys vain painotuksista: teorian ja argumentaation on kytkeydyttävä itsen ulkopuolisiin merkityksiin - sen sijaan intohimo ja hengen tuli lämmittävät sisältäpäin.

Tieteentekijät ovat yleensä ottaen taipuvaisia liikaakin korostamaan "tiedon objektiivisuutta", filosofit taas tuppaaavat uppoamaan mielen perimmäisiin syvyyksiin.

Molemmat pyrkimykset ovat ymmärrettäviä. Totuudella on nämä kaksi komponenttia. Toisaalta se tarvitsee vasteen toisten ihmisten ajattelussa ja fysikaalisessa todellisuudessa - toisaalta se lähtee liikkeelle mielen syvistä vesistä, elämänmysteeristä, josta kaikki lähtee liikkeelle.

Tiedemiehen kunniaksi on luettava käytännön haasteisiin vastaava tutkimusote. Filosofin kunnia on rohkeutta kohdata kaikki mielen primitiiviset kauhut, kun hän haluaa tuntea itsensä, ajatuksensa ja tietonsa, ja kohdata itse elämän silmästä silmään.

4.

"Päätävä epätieteellinen jälkikirjoitus" on Kierkegaardin filosofinen, so. opillinen päätyö, jonka Torsti Lehtinen on suomentanut.

Suomentaja selostaa esipuheessaan mestarinsa monipuolista kirjallista ahkeruutta ja pohdiskelee tämän kummallista kameleonttimaista kykyä. Samaan aikaan Hegeliin etäisyyttä ottavien teoreettisten pohdiskelujen rinnalla Kierkegaard kirjoitti kipeitä ja kärsimyksentäyteisiä hartauskirjoja. Niitä ei uskoisi saman ihmisen tuotteiksi.

Kuin korostaakseen tätä skitsofreenista vaikutelmaa Kierkegaard käytti mielikuvituksellisia salanimiä, pseudonyymejä. Pääteoksen tekijäksi on merkitty Johannes Climacus, ja julkaisijaksi S. Kierkegaard. Tosiasiallisesti Kierkegaard oli tiiviissä yhteistyössä oman kustantajansa kanssa, jolla ilmeisestikin oli kunnianhimoja myös tekstien sisällön suhteen. Yhtenä selittäjänä tuotannon ristiriitaisuudelle onkin esitetty, että filosofinen teos olisi yhteisesti kirjoitettu.

Kuitenkin myös toisenlainen selitys tulee mahdolliseksi, jos oikein ymmärrämme Kierkegaardin ajattelijapersoonan ja kirjallisen ominaislaadun.

Hän ei turhaan tiivistä opillisia käsityksiään ideaan elämisen kolmesta tasosta: esteettis-älyllisestä, eettisestä ja hengellis-kristillisestä. Näiden sfäärien totuuksia ei ilmeisestikään pitäisi sekoittaa tai perustella toisillaan, mutta sen lisäksi uskon(nollinen) taso on aivan oma lukunsa. Sinne ei johduta alempien tasojen läpi, vaan sinne tarvitaan "hyppy". Tämä hyppy on jotain vähintäänkin vastaavaa kuin Münchhausenin temppu nykäistä itsensä suosta omista hiuksistaan. Tällä käsitteellä Kierkegaard haluaa ilmeisestikin korostaa uskon ja uskonnollisen kokemuksen totaalista omalaatuisuutta ja -ehtoisuutta.

Filosofisessa katsannossa tämä käsite kulminoii ajattelun "eksistentiaalisen" piirteen. Mutta psykoanalyttisesti tulkiten "hyppy" merkitsee tietenkin hyvin syvälle minuuden alkutekijöihin paikallistuvaa psyyken vammaa - ns. "luovuutta", jos näin saa sanoa. Ei ole sattumaa, että Kierkegaard "luo" itselleen niin monia sivupersoonia.

Kokemus olemassaolosta ennen ominaisuuksia, so. että (normaali-) "minä" on eräänlainen tyhjä astia, joka sattuman tai valinnan vaikutuksesta saattaa täyttyä tunteilla tai tiedoilla ilman niiden asiaan vaikuttavia totuus- tai muita arvoja - tämän kokemuksen jakavat kaikki todella luovat persoonallisuudet. "On vaikea ymmärtää oikein itseänsä, kun saman, jonka voisi tehdä suurpiirteisyyttään tai hyvyttään, voisi tehdä myös alhaisuuttaan tai mielistelynhalusta", sanoi Wittgensteinkin.

Minuuden määritteettömyydestä suorastaan johtuu, että minällä on niin monia ilmiäsuja. Jossain määrin Kierkegaardin pseudonyymit toimivat siis sivupersonoina. Psykenrakenteelle on aivan ominaista fragmentoitua ja ilmentää itsestään eri yhteyksissä erilaisia puolia. Myös ulkopuoliset henkilöt herkästi identifioidaan osaksi omaa minärakennelmaa - ja tämä asettaa kysymyksen yhteistuotoksellisesta tekstistä vähän toiseen valoon.

Ei ehkä pidä kysyä: kirjoittiko kenties filosofiaa harrastava kustantaja osan "Jälkikirjoituksesta"? Pitää kysyä: Missä mies nimeltä Kierkegaard alkaa ja loppuu? Onko nimi identiteetti?

Kun tällainen heikko minärakenne etsii identiteeteistä tukea käy joskus niin, että joku ihannoitu ihminen muuttuu liian läheiseksi, ja seuraa fixoituminen - oikeastaan rakastuminen. Luultavasti Kierkegaardille ja samaan aikaan Kööpenhaminassa vaikuttaneelle toiselle nerolle H C Andersenille on sattunut näin.

Toteutui aitofreudilainen kuvio: torjuakseen homoseksuaalista yllykettä nämä miehet rupesivat raivokkaasti vihaamaan toisiaan. Arvonkieltämisen ja mitätöinnin kiihkeys ja määrättömyys ihmetyttävät jälkimaailmaa. Mutta itse kuvio on tuttuakin tutumpi esim. teattereissa näyttelijäpiireissä, missä alalle taipumuksiensa takia valikoituneet ihmiset ikään kuin luonnostaan imevät parhaat voimansa toisistaan ja ennen pitkää päätyvät toistensa katkeriksi vihamiehiksi.

Niinpä Sören ja Hans Christian, joilla oikeastaan olisi ollut aikalaisiaan paljon paremmat edellytykset ymmärtää toistensa neroutta, kuluttivat kohtuuttomasti parhaitakin voimiaan toistensa kampittamiseen ja hengenkykyjään hyytävien herjakirjoitusten kyhäilyyn.

Persoonallisuuden pohjarakenteessa "minä" ja "sinä" elävät vielä eriytymättöminä, ja rakkaus ja viha kietoutuvat toinen toisiinsa kuten hyvä ja paha käsitteessä "tabu". Tällä alueella kaikki käsitteelliset vastakohtaparit (minä ja maailma, itserakkaus ja itseinho, mies ja nainen, arvo ja epäarvo) vasta puhkeavat esiin yhteisestä alkujuurestaan. Oikeastaan luovan yksilön ajatustyö on juuri tällaisen käsitteellisen maailman jatkuvaa nahanluontia ja uudelleensynnyttämistä.

Sen edellytyksenä tai kylkiäisenä on täydellinen sielullinen ja sosiaalinen yksinäisyys, siinä mielessä kaikki nerot ovat eksistentiaalisia.

Heidän kohtalonaan on minän jatkuva jälleenrakentaminen, pyrkimys tai pakko antaa muoto muodottomalle, luomistuskäytölle, johon oivallukset, so. ideaalisen käsitteenmuodostuksen ja ihanteellisen hallinnan onnistuminen tuo hetkittäistä helpotusta. ("*Friede in den Gedanken*" - Wittgenstein.)

5.

Kierkegaardin kiirastuli on yritys määritellä opillisesti uskon asema ja merkitys. Lavaste on filosofinen ja epäpersoonallinen: Kierkegaard haluaa puhua Ihmisestä, ei Itsestä.

Ratkaisulle on ominaista syvän kuilun repäiseminen Ihmisen ja Uskon väliin. Hän ei ota Jumalaa sisälleen Itseen kuten useimmat sielunhädässä uskoontulleet ja alkoholistit Voimaa tarvitessaan tekevät, vaan korostaa välimatkaa. Kierkegaard oikeastaan haluaa evätä Jumalan Ihmiseltä, evätä oikeuden edes esittää Jumalaa koskevia kysymyksiä. Nekin näkyvät hänelle vain Ihmisen Itsekorostuksena, pöyhkeytenä, haluna nousta ylpeästi Jumalan tasolle.

Perimmäisten kysymysten siirtäminen arkikokemuksen ja välittömän elämänyhteyden ulottumattomiin palvelee psyykkistä perusjäsenystä ja minuuksien keskinäistä työnjakoa. Tässä on sielunmaisema, jossa filosofis-opillinen argumentaatio ei osu samaan kuvaan uskonnollisen, harrasta elämänyhteyttä ilmentävän kielenkäytön kanssa.

Wittgenstein on luultavasti huomannut tämän, kun hän sanoo: *"Uskonnoissa täytyy olla niin, että jokaista uskonnollisuuden aluetta vastaa ilmaisutapa, jolla ei laajemmalla alueella ole mitään merkitystä."* Mahdollisesti näitä Kierkegaardiin liitettyjä merkintöjä vuodelta 1937 voi pitää Wittgensteinin kielipeliteorian syntysanoina.

Wittgenstein piti Kierkegaardia itselleen liian syvällisenä ajattelijana. Pinnallisuuden maailmanennätys kuitenkin kuulune niille Wittgensteinin tulkitsijoille, jotka oikeuttavat kielipeliteorialla falskin relativisminsa. (Esa Saarinen, Reijo Työrinoja, jne)

Kierkegaardin jäsentäminen filosofianhistorialliseen taustaan on yhtä vaikeaa kuin Wittgensteininkin - ja yhtä turhaakin. On harhaanjohtavaa nähdä hänet koulukunnan perustajana. Husserlin ja Heideggerin inspiroima moderni eksistentiaalisuus on selvästi enemmänkin aikaansa, ensimmäisen maailmansodan jälkeiseen modernismiin kytkeytyvä minäidentiteetin kriisi-ilmiö. Vaikka fenomenologierrojen teoreettinen ote on perisaksalaisen perusteellinen ja heidän oppisanastonsa hirvittävä, luultavasti heitäkin on hedelmällisempää tutkia psykoanalyttisesta kuin filosofis-opillisesta näkökulmasta. Oikeastaan Heideggerin minäpohdiskelut voisivat toimia oivana havaintomateriaalina syvyyspsykologisesta hahmonmuodostuksesta alan oppikirjoissa.

6.

Vaikka Kierkegaardia voidaan pitää poikkeusihmisenä, sellaisessa historiallisessa tyhjiössä ei hänkään elä etteikö hänen hengenlaadulleen löytyisi vastaavuuksia hänen vuosisatansa muiden kirjallisten vaikuttajien joukossa. Konfrontaatio Hans Christian Andersenin kanssa kannattaa käsitellä erityistapauksena. Mutta etsimättä mieleentuleva kirjallinen aikalaissielu on ranskalainen Alfred de Musset, "Vuosisadan lapsen tunnustusten" tekijä.

Ihmisinä nämä kaksi haavasielua muistuttavat kovasti toisiaan. Psykoanalyysin näkökulmasta Kierkegaardin "Viettelijän päiväkirja" - peitetarina Sörenin ja nuoren Regine Olsenin suhteesta - voisi olla de Mussetin teoksen rinnakkaislaitos. Molemmissa kirjoissa on samoja teemoja ja samaa yksilöpsykologialtaan yhtä kerroksellista varautuneisuutta.

Kierkegaardin absoluuttinen armottomuus itseään kohtaan havainnollistuu parisuhdekuvauksen Johanneksessa, joka rakastaa Cordeliaansa varauksellisesti - vain tapakulttuurin takia, nimeämättömän normipaineen alaisena, tosin aitojakin tunteita koki, mutta niiden aitouden, tai ainakin arvon ja merkityksen alinomaan kyseenalaistaen. Viehättävyydestään huolimatta Cordelia on Johannekselle lähinnä itsetarkkailun mahdollistava väline, josta hän suunnittelee loittonevansa hallitusti tekemällä itsestään epäkelvon ja epämiellyttävän.

Rakastettuaan havainnoidessaan Johannes kuulee Kaiku-Keijujen soittavan Cordelian päässä, ja Taiteilijan tapaan maalailee peilikuvia rakastavaisista:

"Hänen sydämensä jyskyttää intohimosta, hänen povensa aaltoilee, ei kuitenkaan rauhattomuudesta; toisinaan vaihtelee väri hänen kasvoillaan, kuitenkin keveinä vivahtuksina. Onko se rakkautta? Ei suinkaan. Hän kuuntelee, hän ymmärtää. Hän kuuntelee siivitettyjä sanojani, hän käsittää ne, hän kuulee toisen puhetta ja ymmärtää sitä kuin omaansa; hän kuuntelee vaieten toisen ääntä, joka soi kaikuna hänen sisimmässään, hän ymmärtää tuon kaiun kuin se olisi hänen oma äänensä, joka puhuu hänelle ja eräälle toiselle.

Mitä minä teen? Hurmaanko hänet? En suinkaan; siitä ei olisi minulle mitään hyötyä. Varastanko hänen sydämensä? En suinkaan, näen päinvastoin mieluummin, että se tyttö, jota rakastan, pitää itse sydämensä. Mitä sitten teen? Minä muovailen itselleni sydämen hänen sydämensä mukaan. Taiteilija maalaa rakastettunsa kuvan, se on hänen ilonsa, kuvanveistäjä ikuistaa hänen muotonsa. Niin teen minäkin, mutta henkisessä merkityksessä. Hän ei tiedä minun omistavan tuota kuvaa, ja siinä juuri on petokseni. Salaperäisellä tavalla olen sen itselleni hankkinut ja siinä merkityksessä varastanut hänen sydämensä...."

De Mussetin mieshahmo, Octave, kokee olemassaolonsa ehdot yhtä lailla annettuina ja armottomina, mutta siinä missä Pahana Narrina naamioitaan vaihteleva ambivalenttinen viettelijä-Kierkegaard pyrkii perimmiltään ottamaan etäisyyttä sosiaaliseen taustaan (ja de facto pyrkii eroon rakastetustaan), de Musset haluaisi kunniallisesti täyttää taustaodotukset - jos armoton taustajärjestelmä sen mahdollisuuden hänelle soisi.

Tragedia toteutuu siinä, että sisäinen ryhti saavutettaisiin vasta sosiaalisen hyväksynnän ja tuen kautta - mutta kun sitä ei tule, parisuhdekin on tuomittu tuhoon.

Kun lukija on elänyt myötä kolmesataa sivua de Mussetin sairaan sielun kirjaamaa kärsimysnäytelmää - haavoitetun sielun hellyydenkipeää ja rakkaudennälkäistä epätoivoa, sitä seuraavaa omistushalua ja myrkyn tavoin kaikkein kauneimpiinkin kuvitelmiin imeytyvää mustasukkaisuutta, jatkuvaa haltioitumisen ja salakavalasti esiintyöntyvän epäilyn, palvonnan ja julman loukkaamisen, onnen ja mitä katkerimman itseinhon äärimmäistä vaihtelua - sielunmaisemaa, jossa jokainen hermo on tulehtunut eikä suojaista turvapaikkaa missään löydy - voi hän vain elämiskykynsä kokonaan kuluttaneena kysyä, miten tämä ihminen selvisi kaikesta hengissä kirjoittaakseen kaiken tämän - käydäkseen kaiken tämän läpi vielä kerran?

Kuten Kierkegaardin, ei de Mussetinkaan kirjallisessa tyyliässä huomaa halpamaista makeutta tai masokismia: kaikki on esitetty kuin vereslihalla, jokainen sana on vain korutonta, armotonta kuvausta, kaikki johtopäätökset ja arviot on jätetty lukijalle.

Jos selitystä etsitään, se on annettu alkusivuilla, missä de Musset puhuu vuosisadan lapsista ja vuosisadan sairaudesta.

Ehkä kyseessä on kuitenkin pikemminkin anteeksipyyntö kuin selitys. Tapa, jolla hän jäsentää henkilökohtaiset kokemuksensa historiallista taustaa vasten, tuntuu osuvalta ja oikeutetulta. Jos nämä "vuosisadan lapset" nimittäin todella lähtivät niin pohjattomasta arvotyhjiöstä kuin de Musset kuvaa, heidän elämänmuotoonsa kohtalonomaisesti kuuluva kunnian tavoittelu ja sosiaalisen velvoitteen sitovuus tulee ymmärrettävämmäksi.

Rakkaus ei riitä pelastamaan yksilöä. Rakkaus - niin syviä sielun kieliä kuin se ihmisessä virittääkin - joutuu väistymään sen tieltä, mikä tajutaan velvollisuudeksi. Kunnia toteuttaa sublimaation. Jossain hyvin syvällä de Musset ymmärtää että näin tapahtuu vääryys. Kokonaiskuvassa - ja se on siis aikakauden kokonaiskuva - on mukana niin syyllisyyttä kuin kunnian vaatimus.

Kierkegaardinkin elämäntuntoja voisi tarkastella samaa historiallista aikakautta, hänen vuosisataansa vasten.

Kierkegaard olisi siis tyylipuhdas 1800-luvun ihminen: hänen ihmisyytensä saa ryhdin luokkayhteiskunnaksi muuttuvalta sääty-yhteiskunnalta, mutta samalla hän syvällä (ryhdikkäässä) individualisoituvassa sisämaailmassaan ottaa etäisyyttä oppirakennelmiin ja kokee olevansa absoluuttisen yksin. Hänen filosofiansa avainkäsitteet kuten "välitön kokeminen", mikä tarkoittaa ilmeisesti jonkinlaista yksilön hukkumista annettuun kielimaailmaan (ja ongelmatonta reagoimista), ja toisaalta "kaksitasoinen ajattelu", mikä tarkoittaa yksilön kokemusta minuutensa irrallisuudesta ja kuilua objektiiviseen todellisuuteen, ovat myös sosiaalisesti määrätyn mitalin kaksi puolta.

Kierkegaard ja Regine Olsen: opettaako de Mussetin ajankuva mitään heistä?

Vertaa: Octaven ja Brigitten tarina rinnastettuna Johanneksen ja Cordelian tapaukseen.-

Kierkegaardin naiskuva, tsehovilainen kullannmuru, tulee selvästi esiin yhteyksissä, joissa hän havainnollistaa opillista sanottavaansa viittaamalla naisellisiin ominaisuuksiin:

"Kaikkiällä, missä on intohimoa, on myös romantiikkaa, ja se, jolla on taipumusta intohmoon ja intohimon tajua, ja joka ei ole vain oppinut ulkoa, mitä runous on, näkee sellaisessa tyypissä samanlaista ihanaa haaveilua kuin nuoressa rakastuneessa tytössä, joka koruompelee taidokkaan kehysten evankeliumiin, josta hän lukee rakkautensa onnen, tai laskee rakastettunsa lähettämän kirjeen kirjaimet. Mutta samalla hän näkee myös koomisuuden."

"...nuori tyttö olisi valmis vain rakastettunsa tapaamiseen lempeässä syleilyssä turvallisella rannalla; hän ei olisi kyllin kehittynyt sokraattiseen aatteelliseen tapaamiseen Jumalan kanssa epävarmuuden rannattomalla merellä..."

"Ylipäänsäkään asiastaan innostunut, joka ei kykene suhteessaan toisiin ihmisiin ilmaisemaan intoaan ristiriidan muodossa, ei ole vahvempi osapuoli, vaan heikompi. Hänessä on vain naisellista voimaa, joka ilmenee heikkoutena."

Mahdollisesti nämä "Jälkikirjoituksen" yleistykset voidaan palauttaa Regine Olseniin.

Ehkä voitaisiin sanoa: vuosisatansa lapsina näille kahdelle oli parasta erota. Strindbergiläisessä ajankuvassa heidän yhteiselämästään olisi muodostunut katastrofi. Se, millä Sörenin ryhti olisi saatu säilymään, olisi ollut juuri sitä, millä Regine olisi murskattu.

7.

Saksalaisen filosofian ylipääsemätön nimi Kant on tietysti historiallisessa mielessä filosofian kuningas.

Paitsi että hän pyrkii perinteisen keskiaikaisen skolastiikan tavoin kiteyttämään metafysiikan deduktiiviseksi käsitteistöksi ja konstruoimaan kaikenkäsittävien oppilauseiden järjestelmän - on siis viimeinen ja täydellisin skolastikko - hänen filosofista asennettaan voisi verrata taustalla historian hautaan vaipuvan monarkian viimeiseen voimanponnistukseen ja kukoistukseen. Loisto on ohimenevää ja koottu kasaan kaikkien menneiden vuosien valituista ja eniten vaikuttaneista kohokohdista.

Kuten Schweitzer sanoo: Kantin käsitteet kulkevat hänen ajattelussaan niin pitkän matkan, ettei niiden sisältöä enää voi täsmällisesti määrittellä. Kant kuitenkin kokoaa varsinaisesti monarkioiden kulta-ajalla vaikuttaneiden suurten systeeminrakentajien oivallukset, ja Kantin filosofia on kokonaisen kauden, so. rationalismin, opillinen yhteenveto ja kiteytys.

Kantin jälkeen ajat muuttuvat ja saksalainen filosofiakin muuttuu. Hegelin ja Schopenhauerin hahmoja kannattaa katsella ennemminkin totuusjärjestelmien taustaa vasten kuin Totuuksien näkökulmasta.

Hegel piti maailmanhistoriaa näytelmänä, jonka rooleja esittävät valtiot. Lujan nationalismin idea määrää aika pitkälle kaikkea mitä Hegel ajatteli.

Hegel oli monarkisti, mutta monarkioiden aika oli auttamattomasti - noin henkisesti mielessä - mennyt, ja tuleva uusi maailma, jota teollistuminen, kaupankäynti ja kulkuyhteydet määräsivät, käänsi ihmisten katseet valtioiden välisten ulkoisten ristiriitojen sijasta sisäisiin ongelmiin.

Marx otti aluksi etäisyyttä Hegeliin, mutta luokkateoriassa Hegelin dialektiikan peruja ovat sekä peruuttamattoman rakenteellisen ristiriidan hahmottaminen että profetia uuden luokan, työväestön, vallankumouksesta ja valtaannoususta. Se, ettei tätä tapahtunut missään niistä valtioista joissa Marx ajatteli sen olevan historiallinen välttämättömyys, jättää auki kysymyksen sosialistisen ja kommunistisen opin lopullisesta arvosta.

Schopenhauerin sanoma ei koskenut historiaa tai yhteiskuntaa vaan ihmistä. Hän muodostaa Hegeliin nähden toisen ajattelun kehityslinjan: sen joka keskittyy yksilöön ja elämänongelmiin joita ns. Ikuinen Ihminen kohtaa.

Schopenhauerin on täytynyt kärsiä kilpailuasetelmassaan Hegeliä vastaan - toinen edusti kaikkea sitä uutta idealismia, jota ajassa liikkui. Katkera mies luultavasti lisäsi nöyryytykset pessimismin ja elämänpettymyksen sävyttämään filosofiaansa. Myöhemmät sukupolvet ovatkin ammentaneet Schopenhauerilta lohtua kärsimyksiin, ei niinkään metafysiikasta opillista totuutta. Tosin niin Hegeliä kuin Schopenhaueriakin voidaan tietysti tutkia minkä tahansa filosofian osa-alueen, vaikkapa logiikan, puitteissa, ja antoisasti.

Ajatushistoriallisessa perspektiivissä Hegelin kontolle jäi niiden umpisolmujen aukaiseminen, joilla mestari Kant tosiasiallisesti skolastiikan perinnön pakatoi, nyöritti ja ikuisiksi ajoiksi sinetöi. Nyt tarkasteltuina Hegelin monet tekstit vaikuttavat naurettavilta ja vakavasti ottaen käsittämättömiltä, mutta aikalaisille ne merkitsivät uudenlaista, vapauttavaa inspiraatiota.

Tätä 1800-luvulla tapahtunutta ajattelun muutosta ei voi ymmärtää, ellei peilaa sitä suoraan keskiajan assimilaatiivista deduktiota vasten. Hegel toimii sanamaagikkona, ja se mitä hän tosiasiallisesti teki, oli kielellinen temppu: hän nimittäin hajotti käsitteellisen ajattelun takaisin sille maagiselle tasolle, jossa sanaluokat vasta hahmottuvat. Hegel substantivoi adjektiiveja ja konstruoi näiden varassa loogisia vaikkakin käsitettävyydeltään jokseenkin ylivoimaisia kokonaisuuksia. Hän loi kokonaan uudenlaatuiset käsitteet, käsitteillään käsitekoneiston, ajatuskoneiston, eräänlaisen Vanhoista Osista kootun Ikiliikkujan, joka todellisuudessa söi maton altaan.

Hegelin perusmenetelmänä oli kysyä: Mikä on tämän asian Olemus? Hän siis rakensi sen uskon varaan joka meillä on yleiskäsitteisiin ja sisältöihin. Nämä käsitesisällöt määritellään sitten substantivoitujen adjektiivien loputtomilla liturgioilla.

Kas näin Hegel esimerkiksi määrittelee "ajan" käsitteen:

"Aika on aistisuudessa esiintyvää negatiivisuutta: ajatus on samaa negatiivisuutta, mutta se on sisäisintä, ääretöntä muotoa itseään, missä siitä syystä kaikki olevainen ylipäänsä hajoaa, se on lähinnä äärellinen oleminen, tietty hahmo; mutta olevainen ylipäänsä on havainnollisena määräinen, se ilmenee sen tähden annettuna, välittömänä, auktoriteettina ja esiintyy joko sisältöön nähden äärellisenä ja rajallisena tai ajattelevan subjektin ja siinä itsessään tapahtuvan äärettömän refleksion rajoituksena."

Universaalien kätevä pyöritteleminen teki Hegelistä oman aikansa provokaattorin.

Mies itse käpertyi konservatiivisiin asenteisiin, suositteli jopa valtiomuodoksi kuningaskuntaa. Mutta monoliittinen monarkia oli de facto murentunut, ja suurten systeeminrakentajien suljetut käsitekoneistot alkoivat rakoilla. Kantin kriittiset teosjärkäleet toimivat enää astinlautoina niille, jotka edistysuskon läpikäymisenä nousivat uusien tuulien riepoteleviksi. Mikä muu kuin tietyt skolastisen ajattelun ominaisuudet omaava Hegelin metodi olisi voinut hajottaa vanhat filosofiset totuudet ikään kuin sisältä käsin? --

Tässä meillä on kutkuttava esimerkki siitä miten totuus ja tapa todistaa kietoutuvat toisiinsa.

Hegel kääntyy väkevästi hämäämään menneisyyteen, hän haastaa henkiseen voimanmittelöön skolastisen käsitekiinteyden pohjalta nousseet suurten systeeminrakentajien ja rationalistien opit - oikeastaan siis tietyn totuuden laadun - ja hänen todistelutapansa palautuu vielä paljon kauemmas - käsitekiinteyksien taakse.

Alkuvoimaisella maagisella tasolla hän konstruoi koko maailmaa koskevan käsitekoneiston ja keskittyy kehittämään sitä kohti Ideaalista Täydellisyyttä, Absoluuttia. Näin hän käytännössä muokkaa maan pehmeäksi istuttaakseen siihen suuret historianfilosofiset visionensa. Ne olivat ladattuja räjähdyspanoksia, joita hän itse määrätietoisesti pidättäytyi laukaisemasta.

Mutta niiden aika tuli saman tien. Niistä purkautui voimia ja vastavoimia.

Uudeksi Teesiksi kasvoivat kansallisuusaatteet, joiden perua on vielä nykyinenkin, kansallisvaltioita ja demokratiaa seuraavan ylikansallisen teknotalouskratian dynaaminen draivi ja kasvu-usko. Antiteesiksi muodostuivat Marxin-Engelsin-Leninien sosialistiset opit. Niitä elähdytti sama magia - ja siksi niissä peilikuvan lailla on nähtävissä se mitä Hegelin perilliset Lännessä paljon pitemmällä historiallisella perspektiivillä käytännössä ylösrakentavat.

8.

Jotta voisimme oikein ymmärtää miten Hegelin metodi toimi, meidän on jälleen kerran palattava aikojen alkuun, ihmislajin nuoruuteen, ihmisen ikuisen nuoruuden lähteille, Narkissoksen lähteelle:

Feuerbachin mukaan uskontojen syntyhistoria liittyy yleistävien ajatushahmojen kehittymiseen. Primitiivisellä tasolla jumaluus on oleellistavan, kokoavan ja summatiivisen hahmon muodostumista. Yleiskäsitteellinen ajattelu ja pyhyys kytkeytyvät alusta alkaen toisiinsa. Kehityskuvio on pitävä.

Hahmon erottuminen, nimen antaminen, abstraktio, selittäminen, psykologia ja moraalit - kaikki nämä muodostavat aina sisäisesti kytketyn, ehyen ja suljetun maailman. Kulloinkin kehitysaste määrää näitä kaikkia. Ei ole mielekästä esim. analysoida Aristoteleen ajattelua oman aikamme ajatusapparaateilla ja sanoa: tässä hän oli nerokkaalla tavalla oikeassa, tämä taas on pelkkää keskinkertaisuutta. (Russell tekee vähän näin.)

Puhe kehitystasoista saa kaunista tukea Harald Haarmannin tutkimuksista, jotka koskevat kirjoitetun kielen syntyä. Näyttää olevan todistettu, että korkeakulttuurit, kielet ja kirjoitukset syntyivät kukin tahollaan "itsesytytyksellä", kun aika oli siihen kypsä. Välittymisteoria ei ole tosi.

Primitiivisistä kielistä säännönmukaisesti puuttuvat yleiskäsitteet. Sanat toimivat ensin signaaleina, sitten symptomeina, sitten symboleina. (Tämän mukaisesti siis ns. verbit olisivat ensimmäinen sanaluokka.) Symboloivan ominaisuutensa sanat saavat vasta kun ne lakkaavat liittymästä kiinteästi elämänmuodon käyttöyhteyksiin, joissa niillä on siis vain signaloiva tehtävä. (Vrt: "reagoimme syyhyn", Wittgenstein.)

On täysin harhaanjohtavaa liimata omien yleiskäsitteistöjemme symbolisisältöjä varhaisten kehitysasteiden kielimuotojen päälle. Juuri näin emme tavoita olennaista heidän käsitteenmuodostuksestaan ja ajattelustaan. Jos sen sijaan onnistumme eläytymään (käyttäen apuna niitä muistikuvia joita meistä itsekkullakin on omasta lapsuudestamme ja varhaisen kehitysvaiheemme kokemuksista) maagis-myyttiseen maailmantunteeseen, se voi olla hyvinkin opettavaista ja tervehdyttävää myös nykyistä ajatteluamme.

Sanaluokat ovat kirkastumia Narkissoksen peilissä - se miten sanat kehityshistoriallisesti lokeroituvat riippuu siitä mistä kohdasta pyyhimme maagisen usvan peilipinnalta. Sanoilla itsessään ei ole sitä kielipiillistä ominaisuutta joka ne symboleina luokittaa. Ne ovat itsessään vain jonkinlaisia viriämiä tai tensioita (tai jotain sentapaista).

Sanaluokat saattavat jossain ajatushistoriallisessa käänteessä kääntyä hämäävillä tavoilla itsensä ympäri. Hegel harrasti nimenomaan tällaista kielellistä uudelleensyntyä. (Tällä hetkellä meillä olisi käyttöä mm. sellaiselle hegelille, joka paljastaisi poliitikkojen ja muiden taloudellisen- ym. vallan käyttäjien ahkerasti harrastaman jumalan sanaluokan - passiivisen verbimuodon - tosiasiallisen ontouden.)

Logiikkamme, joka ottaa sanaluokat annettuina ja itse asiassa perustuukin niihin, kieltäytyy oikeastaan kajoamasta varsinaisiin ongelmiin, jotka löytyvät syvältä siitä tietoisuuden alkuhämärästä jossa sanat saavat alkuhahmonsaa.

Logiikka ikään kuin panee munat ja kanat järjestykseen sen jälkeen kun se on ensin pyydystänyt niistä yhden ja naulannut sen nollapisteeseen. Aristoteleen syllogismit eivät ansaitsisi sellaista asemaa kirkkaiden käsitteellisten päättelyoperaatioiden esimerkkitapauksina kuin mikä niillä perinteisessä logiikanharrastuksessa on.-

Karhunpalveluksen tämä Logiikka tekee kaikille filosofisia opintojaan aloitteleville kun se vahvistaa oman aikamme Suuren Ajatusvirheen. Sen avullahan me Hegelille naureskelevat Uuden Ajan ihmiset näemme Maailman kartesiolaisen Objektivoinnin kirkastamana kokoelmana ulkoistamiamme Idea-Olioita ja Vaikutussuhteita.

Meille Logiikka on vähän kuin antaisi partaveitsen Occamin lapsille.

9.

Logiikkamme oppi-isänä tunnettu Aristoteles irvaili Anaksagorasta, joka pohdiskeli ongelmaa, miten siitä sekalaisesta aineksestä jota elollinen olento suuhunsa tuppaa voi muodostua kaikki se liha, hius tai kynsi mistä elollinen olento rakentuu. Anaksagoras päätteli, että Aine on jollain lailla näennäistä, ja että tosiasiaa kaikessa on vähän kaikkea.

Aristoteleesta tämä oli naurettava ajatus. - Samaan hengenvetoon Aristoteles kuitenkin itse ratkaisi orjien kanssa seurustelemisen ongelman sanoen, että sen kanssa, mikä orjassa on ihmistä, voi vapaa mies kyllä keskustella, kunhan pitää välimatkaa siihen, mikä orjassa on orjaa.

Aristoteleen esittämiin syllogismeihin perustuvassa ensimmäisen kertaluvun predikaattilogiikassa yksittäisiin olioihin voidaan liittää ominaisuuksia ja yhdistellä sitten näitä loogisten konnektiivien avulla. Logiikan alkeisoppaat esittelevät väsymättömästi näitä älyllisiin kirkastustarkoituksiin varsin kiitollisia päättelyesimerkkejä.

Kaikki niissä toimii hienosti niin kauan kun ei kysytä esimerkiksi: ovatko konkreettiset ja abstraktiset oliot ja ominaisuudet kielihistoriallisessa alkuhämärässä jossain tietyssä järjestyksessä tai jossain tietyssä suhteessa toisiinsa? Ovatko omaksumamme sanojen luokat jossain absoluuttisessa mielessä oikeat - vai voisiko olla vaikkapa niin että intentioistamme saattaisi periaatteessa seurata sellaisiakin sanoja joiden luokitus ei asettuisi raameihimme?

Meistä näyttää järkevältä että lauseenjäsenet nousevat sanaluokkien pohjalta - miksemme siis katsoisi astetta kauemmas taaksepäin arvioidaksemme tilannetta sanaluokkien synnyn suhteen?

Tiedämme, että esim. muinaiskreikan sanojen laadut eivät vastaa omiamme vaan kuuluvat oman aikansa kieleen ja ajatusjäsenyykseen - silti, siis tästä tiedosta huolimatta, otamme omat kielimuotomme ikään kuin ajattomina ja rakennamme "logiikan kielen" niille.

Pyrimme pitämään "loogiset työkalumme" ideaalisen puhtaina, emmekä halua käsitteenmuodostukseen liittyvän kehityso pillisen näkökulman sotkea ympyröitämme.

Tosiasiaa jokin jota voisi kutsua "inhimillisen hahmonmuodostuksen kehityso pilliksi" ei antaisi meille mitään oikeutta harrastamaamme, absoluuttisessa mielessä puhtaaksiviljeltyjen loogisten päättelysääntöjen soveltamiseen.

Syllogismissa:

Kaikki ihmiset ovat kuolevaisia
Sokrates on ihminen
= *Sokrates on kuolevainen.*

operoidaan kolmella käsitteellä, jotka suhteessa toisiinsa voitaisiin asettaa jonkinlaiselle kielen varhaiskehitystä kuvaavalle asteikolle, so. tietynlaista abstraktioastetta osoittavaan järjestykseen:

Sokrates -----> ihminen -----> kuolevainen
(konkreett. olio) ---> (abstr. olio) ---> (ominaisuus)

Kutakin näistä kolmesta käsitteestä voitaisiin käyttää kielellis-ajatuksellisesta kehitystasosta riippuen esim. seuraavanlaisten jatkumoiden puitteissa:

Sokrates ---> Sokrates
(esine) ----> (ihmisorgaani)

Ihminen -----> Ihminen
(konkreettinen, subj. olio) ---> (abstr. olio, joukon jäsen)

Kuolevaisuus ----> Kuolevaisuus
(platoninen idea) ---> (adj. ominaisuus)

Tällainen variointi olisi huomioonotettavissa jo kuviteltavissa olevien kielimuotojen puitteissa. Se edellyttää vain goethelaista kärsivällisyyttä tarkastella alkutilmiötä kyllin läheltä ja tarkasti, jotta huomattaisiin, että kiinteäksi käsitetty kohde muodostuukin loputtomista hiushalkeamista.

Ja toisaalta me voisimme yhtä hyvin kuvitella, että nämäkin sanat olisivat kehityksen polun millä tahansa aikaisemmalla askelmalla voineet valita aivan toisia raiteita kuin sen mikä saa ilmauksensa aristoteelisissa syllogismissa!

Kun Russell ("Länsimaisen filosofian historia") haluaa kytkeä filosofit kulttuurihistoriallisiin yhteyksiinsä, etteivät nämä "esiintyisi ikään kuin tyhjiössä", voitaisiin huomauttaa, että russellilainen logiikka kyllä nimenomaan tuppaa operoimaan ikään kuin tyhjiössä, ei vain "arvovapaasti" vaan vailla kiinnityskohtia kielellis-kehityshistorialliseen taustaan:

Kas näin Russell pohtii "Länsimaisen filosofian historiassaan" ongelmaa onko nimi identiteetti:

"... Substanssi otaksutaan ominaisuuksien subjektiksi ja joksikin kaikista ominaisuuksistaan eroavaksi. Mutta kun otamme pois ominaisuudet ja yritämme kuvitella itse substanssia, huomaamme, ettei ole jäänyt jäljelle mitään... "Substanssi" on todellisuudessa vain mukava tapa kerätä tapahtumia kimpuiksi. Mitä voimme tietää herra Smithistä? Kun katselemme häntä, näemme värihahmon, kun kuuntelemme häntä, kuulemme sarjan ääniä. Mutta mikä on herra Smith, kun kaikki nämä tapahtumat jätetään huomioon ottamatta? Vain imaginaarinen koukku, josta tapahtumien oletetaan riippuvan. Todellisuudessa ne eivät tarvitse mitään koukkuja, enempää kuin maa tarvitsee elefanttia kannattajakseen. Jokainen ymmärtää, jos otamme vertauskohdaksi jonkin maantieteellisen alueen, että esimerkiksi sellainen sana kuin "Ranska" on vain mukava kielellinen väline, ja ettei ole mitään

Ranskaksi sanottua oliota sen eri osien ohella ja lisäksi. Samoin on "herra Smithin" laita; se on tapahtumajoukon kollektiivinen nimi. Jos pidämme sitä jonakin enempänä, se merkitsee jotain, mitä on täysin mahdoton tietää ja mitä ei siis tarvita ilmaisemaan sitä, mitä tiedämme... "Substanssi" on sanalla sanoen metafyyminen erehdys, joka johtuu siitä, että subjektin ja predikaatin muodostamien lauseiden rakenne on siirretty mukaan maailmanrakenteeseen kuuluvaksi."

Tässä näkyy miten pinnallinen ajattelija Russell on. Sanaluokat ja kielioppi hämäävät nimenomaan häntä itseään.-

Sinänsä tämä faustinen idea, jonka mukaan "alussa oli teko", on kaunis. Mutta voidaan kysyä: Miten tiedät mistä "tapahtuma" alkaa ja mihin se loppuu? Käytätkö muka "tapahtuman" irtileikkaamisessa erilaisia loogisia saksia kuin "substanssin" erottamisessa? Etkö ymmärrä, että varsinaiset ongelmat sijoittuvat paljon syvemmälle käsitteenmuodostuksen alkuhämääriin kuin mihin hra Russellin nokkeluus yltää?

10.

Olla-verbi on kieleemme yleiskäsitteistä kauhein, se edustaa merkityksellään kehittyneintä abstraktioastetta ja kattaa taustallaan kaikkein suurimman alan magiaa.

Primitiivisissä kielissä oliot ja ominaisuudet ilmaistaan tilannesidonnaisesti ja mielettömän moni-ilmeisesti, eikä olla-verbin edellyttämää invariointipyrkimystä ilmene. Voitaisiin väittää, että kaikki logiikka alkaa olla-verbistä.

Aristoteeliset syllogismitkin ovat oikeastaan olla-verbin logiikkaa. Emme tosin enää näe, että nimenomaan yhtäläisyysmerkki olisi omana aikanaan ollut tämän logiikan merkityksellinen osa. Oman rationaalisuutemme laadulle sen pohtiminen ei sovi. Meille kartesiolaisen ajan ihmisille maailma muodostuu objektivoituista olioista, jotka ovat aina ideaalisissa suhteissa määrittely-yhteyksiinsä.

Havainnollistaaksemme olla-verbin ongelmatiikkaa unohtakaamme sovinnaiset varoitukset metakielistä ja paradokseista ja kysykäämme mitä "oleminen" on?

Kysymyksellä ei ole olla-verbin käytöstä riippumatonta vastausta. Meidän pitäisi ikään kuin silmällämme katsoa takaisin omaan silmäämme. -Parhaimmillaankin pystyisimme verbin nykyisen käyttötavan valossa tarkastelemaan sen muinaisia käyttötapoja. Ajattelumme sitoisi ajatussäikeisiin solmuja jottei otteemme lipsuisi.

Mutta ehkä kuvittelukykyämme yltää kielellisten muodosteiden taakse ja pystymme eläytymään maailmaan, jossa olla-verbiä ei vielä esiinny.

Entäpä jos olemisen sijasta olisimme valinneet käsitteellisen hahmottamisemme yleistävimmäksi ilmaukseksi esimerkiksi tulemisen? Olla-verbi liittyy pyrkimykseen pysäyttää aika, tulla-verbi taas korostaa ajassa etenemistä. -

Tällä olisimme elähdyttäneet Herakleitoksen perinteen: Kaikki virtaa. Miten se olisi muuttanut ajatushistoriaamme? Olisiko koskaan eletty käsitteellisten määräämää keskiaikaa, ja olisiko siitä koskaan kehittynyt kartesionismia? Olisiko muodollinen logiikkamme kovinkin toisenlaista? Olisiko neliulotteinen aika-avaruusjatkumo meille luonnollisempi kuvitelma, ellei aika olisi meille aina merkinnyt niin absoluuttista taustaa?

Mietitäänpä vielä yhtä esimerkkiä, joka havainnollistaa sitä miten olemiskäsitteet määräävät käsitteellistä jäsenystämme:

Monissa suhteellisuusteoriaa popularisoivissa oppikirjoissa (mm. saksalaisen E. Becherin kirjassa "Maailman rakenne", jonka Eino Kaila on suomentanut 1922 ja omassa "Nykyisessä maailmankäsityksessään" hyödyntänyt, sekä esim. matemaatikko Rolf Nevanlinnan "Suhteellisuusteorian periaatteissa") pannaan lukija tekemään eräänlainen avaruuden ulottuvuuksien evoluutiota koskeva kuvittelu- tai ajatuskoe.

Ensin kuvitellaan ilman ulottuvaisuutta oleva piste, joka lähtee liikkeelle ja muodostaa yksiulotteisen suoran. Sitten suora lähtee sivusuunnassa liikkeelle ja muodostaa kaksiulotteisen tason. (Tällainen taso voi käyristyä esim. pallopinnaksi, jolloin se muodostaa kaksiulotteisen, kooltaan äärellisen, mutta rajattoman avaruuden.) Taso taas poikkisuuntaan liikkeessaan muodostaa kappaleen - kappaleet sijoittuvat kolmiulotteiseen tila-avaruuteen. Edelleen kappale liikkeessaan liikkuu ajassa...

Niin kiehtova kuin tällainen ajatusleikki onkin, sitä mitä se opettaa sopii epäillä. Entä jos eläytyisimme todella kunkinasteisen avaruuden omiin ehtoihin ja yrittäisimme mietiskellä millaista elämä siellä oikeasti olisi?

"Pistettä" ei ilmeisestikään voisi "nähdä" sisältäpäin. "Suorakin" saa jatkumo-ominaisuutensa vasta kun sitä tarkastellaan vähintäänkin tasoavaruudesta käsin. (Silloinkaan sillä ei tietystä pisteestä tarkastelemalla voisi erottaa "suoruuden" ominaisuutta.) "Pinta" on topografinen pinta vasta kun sitä katsellaan kolmiulotteisessa tila-avaruudessa. Mitä pitäisi sitten ajatella "kappaleesta"...?

Millä tavoilla ja ehdoilla nämä asiat ovat omissa maailmoissaan?

Esimerkiksi Nevanlinna piirtää kaksiulotteisen pintakuvan "neliulotteisesta kuutiosta", suunnilleen sellaisen missä on isompi kuutio pienemmän ympärillä ja jokaisesta kulmasta kulkee maaginen lanka toisen kuution vastaavaan kulmaan. Sitä täytyy ajatella näin:

Jos "sisäkuution" kaikille tahoille "laajenneiden" kuutioulokkeiden pitäisi tässä täyttää kuution muoto-ominaisuus ja kokonaisuuden samalla neliulotteisena "kappaleena" olla jonkinlainen eheä, saumaton entiteetti, neliulotteiselle tila-avaruudelle tulee ominaiseksi sellainen "kaareutumisen", "käyristymisen", "vääristymisen", tms. olotila, jossa kaikki "sisäpuolelta" nähtynä näyttäisi jotenkin "suoralta", mutta jostain "ulkoapäin" (siis mistä?) käsin paljastaisi kaareutumisensa.

Logiikalla leikkijät suorastaan rakastavat nykyisin näitä käsitys- ja kuvittelukyvyn rajamailla tapahtuvia ajatuskokeita. Ne kaikki perustuvat olla-verbin merkityksen invarianttiseen väärinymmärrykseen.

Hyvin myyvät kysymykset ovat muotoa: onko pyöreä nelikulmio todellinen Olemus? (Olio?) Tai: Oleta (sic!) pyöreä neliö! (Kissa, lehmä, tms.)

Kirjakauppojen tiedehyllyt notkuvat näitä liian pitkälle viljeltyyn kartesionismiin perustuvia teoreettisia seikkailukertomuksia. Ehkäpä Älykkömiehetkin tarvitsevat jotain miestä väkevämpää, elämää suurempaa ja kättä pidempää. Niinpä maagis-loogisia älynjatkeita on tiedehyllyssä tarjolla siinä missä psykologian alan hyllyt tyrkyttävät tuhansia itsetunto- -identiteetti- ja -parannusoppaita.

Jos voidaan sanoa, että kaikki logiikka alkaa olla-verbistä, voidaan myös sanoa, että siihen se loppuu.

Moderni eksistentialismi ja fenomenologia kaivavat taisteluhautansa olevan maaperään, ja hirvittäväillä oppisanastoillaan ja akateemissävyisellä väittelyllä ne yrittävät kompensoida alkuperäisen oivalluksen puuttumisen.

Käymästään maailmansodasta ne kirjoittavat hyllykilometreittäin hyödyttömiä strategisia selvityksiä. Kun kukaan ei enää tiedä, kuka voitti kuka hävisi, tilaa kutsutaan postmoderniksi.

11.

Hegelin oppien vaikutukset olivat, niiden nyt näyttäytyvästä hämäryydestä huolimatta, hyvinkin käytännöllisiä, reaalisia, yhteiskunnallisia ja historiallisesti katsoen laajakantoisia.

Schopenhauerin ajattelu kosketti arkielämän ja -kokemuksen tasoja paljon lähempää, mutta hänen filosofisen perintönsä vaalijat ovat puhtaaksiviljelleet hänen opetuksistaan miltei yli-inhimilliselle tasolle sijoittuvan tuskan ja pessimismin.

Ajatushistorian merkillisiin paradokseihin kuuluu se, että 1800-luvulla nousee esiin kaksi muuta suurta ja erinomaisen omaehtoista ajattelijaa, joiden oppi-isinä em. vaikuttajat ovat toimineet, mutta käänteisesti - siis pikemminkin antipodeina, vastanapoina, kuin suoraa positiivista vaikutusta tarjonneina idoleina. Tarkoitin Kierkegaardia ja Nietzscheä.

Kierkegaard muotoilee varsinaisen filosofisen oppinsa Hegelin ajattelun muodostamaa taustajärjestelmää vasten, kuin sen antiteesiksi. Samalla mies on mitä yksinäisin, eristäytynein, vailla kaikkea sosiaalista sitoutumista ja yhteiskunnallista eetosta. Hän on henkisiin sfääreihin hamuava erakko, joka keskittyy äärimmäiseen asti puhtaaksiviljellyn kristityn persoonakohtaiseen pelastumisen ongelmaan.

Minkäänlainen kitkaton orientoituminen maalliselta taholta tuleviin ajatusvaikutteisiin ei hänelle sellaisenaan kelpaa: Hegelkin on hänelle vain kiintopiste, johon on hyvä ottaa etäisyyttä. Kipeän sielunsa koko kuvitteluvoimalla hän konstruoi jumalallisten totuuksien maailman, jossa omia pyyteitään ja tahtoaan inhimillisessä heikkoudessaan aina viimeiseen saakka varjelevan viheliäisen ihmisen pitäisi pelastuakseen riisua itsensä kaikesta itsekkästä ja ihmisenäkökulmaan kuuluvasta, jotta hän näkisi maailman oikein ja saisi toivon elämäänsä.

Kun hän rakentaa jumalallisia ajatushahmojaan, hän osaa olla hyvinkin julma sekä itselleen että lukijoilleen. Hän todella vaatii ihmistä elämään kuin kedon kukka tai taivaan lintu - ja hän todella sisäistää Abrahamin nöyryyden tämän totellessa Jumalaansa ja valmistautuessa uhraamaan poikansa Hänelle.

Nämä silpomisylykkeet vaatisivat oman analyysinsa, mutta on suoranaisesti selvää, että kuolemanpelko kuuluu Kierkegaardin perussairauksiin. Kuoleman kohtaaminen on hänen hengelleen haaste - ja olemassaoleva Todellisuus, johon hänen ylevöityneestä "uskon" sfääristään tuntuu olevan toivoton etäisyys, merkitsee myös eräänlaista kuolemanhyppyä ja haastetta.

Minärakenteen perusnarsistisella tasolla ihminen normaalisti imee itseensä minuutta tukevia ja eheyttäviä hahmoja ja torjuu hajottavat vaikutteet. Kierkegaardin kipeä sielu kantaa kuitenkin mukanaan Kivun, Kärsimyksen ja Kuoleman - rakastaa ja pelkää niitä - mikä psyyken alkuykseydessä on sama asia.

Kiinnittyminen Kuolemaan on perusfixaatio - sen vastavoimaksi kasvaa yli-ihanteellinen käsitys kaiken inhimillisen pahan ja rajoittuneisuuden yläpuolelle nousevasta Uskon sfääristä.

"Jälkikirjoituksella" oli tarkoitus olla "päättävä" luonne. Tämä tarkoittaa sitä että kyseessä piti olla Kierkegaardin henkinen testamentti. Koko elämänsä mies yritti hallita mielensä demoneita, mutta tosiasiasa ne hallitsivat häntä. Oli asioita joista hän ei päässyt ylitse. Niitä varten hän kehitti opin "hypystä". Hegelin filosofian opillisissa lavasteissa hän rationalisoi irrationaalisen. Pyrkimyksessä on selvä sisäinen ristiriita: hän pyrkii sekä hallitsemaan pelkonsa että oikeuttamaan sen. Lopputuloksena on filosofinen itsensähävittämistemppu.

Kierkegaardin opillisiaakaan näkemyksiä ei voi tarkastella irrallaan hänen ajattelunsa peruslähtökodasta: pyrkimyksestä ottaa etäisyyttä Hegeliin.

Voitaisiin sanoa: hänen kritiikkinsä hegeliläistä historianfilosofian koneistoa vastaan on perusteltua, hän siis löytää tämän ajatusmekanismin sisäiset loogiset ristiriidat (kuten vaikkapa sen, ettei alkua pystytä määrittelemään, eikä tiedon määrä koskaan ole lopullinen vaan likiarvo). Mutta tuntuu siltä, ettei tämä loppujen lopuksi ole edes olennaista hänen ajattelumotivaatiossaan. Hän ikään kuin päätyy loogiseen rationalisaatioon, opillisuuteen, koska hänellä on niin voimakas tarve ratkaista suhteensa Hegeliin. Hegelin ajattelijaksi (sivu)persoonana on hänen syvämotiivinsa.

Argumentaatio on siis vain työkalu - motiivi koskee persoonakohtaisen olemassaolon laatua, ikuista elämänongelmaa. Se esitetään yleisessä muodossa, koskien Ikuista Ihmistä - tai ainakin Oma Minä täydellisesti mitätöiden. --

Moraalinen ongelma on sitten kokemuksellisesti omakohtainen: *Kuinka elää oikein?*

Tämä enemmän kuin filosofinen asenne on siirtynyt Kierkegaardilta Wittgensteiniin. Nämä miehet tarvitsivat etäisyytensä, yksinäisyytensä. Se oli lähtökohta sille, että he tuottivat omaa filosofiaansa.

Kierkegaardia on lähestyttävä (samoin kuin Wittgensteiniäkin) kokonaisuutena ajattelijapersoonana, ihmisenä karvoineen päivineen. Enemmän kuin yleensä filosofien kohdalla heidän kohdallaan tehdään vääryyttä silloin kun heiltä irrotetaan argumentteja ja harrastetaan Jaakko Hintikan tapaan loogista puzzlea niillä. Heille elämä oli elämisen ja moraalin ongelma. --

Molempien filosofiassa eettisen asema on tosin opillisestikin jonkinlainen vakio. Kierkegaard:

"...eettinen liittyy yksilöön, se liittyy siinä määrin yksilöön, että jokainen yksilö oikeastaan ja olennaisesti havaitsee eettisen vain itsessään, sillä eettinen on hänen osallisuuttaan Jumalan tietoon."

"Maailmanhistoriassa näen vaikutuksen, etiikassa näen tarkoituksen. Mutta kun näen teon tarkoituksen eettisesti ja ymmärrän siihen liittyvän eettisen, näen samalla, että teon vaikutus on äärettömän yhdentekevä..."

"Maailmanhistoria on Jumalalle kuninkaallinen näyttämö, jonka ainoa katsoja hän on... Hän on näet ainoa, joka voi olla katsoja. Tähän teatteriin ei ole sisäänpääsyä ainoallakaan eksistovalla hengellä. Jos joku kuvittelee olevansa siellä katsojana, hän unohtaa, että hänen itsensä on toimittava näyttelijänä..."

"Tämä koskee eläviä, ja he ovatkin ainoat, jolle voidaan sanoa, kuinka tulee elää; ja vain ymmärtämällä itse, miten tulee elää, he kykenevät, jos sitä pidetään tarpeellisena, päättämään, miten joku kuollut on elänyt... Mutta on nurinkurista, sen sijaan että opittaisiin itse elämällä, antaa kuolleiden elää uudelleen ja kääntyä heidän puoleensa - vaikka heihin samalla suhtaudutaan kuin he eivät olisi koskaan eläneet - ja kysyä heiltä, miten tulee - uskomatonta, kuinka nurinkurista tämä onkaan - elää - ikään kuin kysyjät itse olisivat jo kuolleita."

Kierkegaardin käsitys eettisen yksilöllisyydestä ja yksilön eettisten tekojen ilmentymättömyydestä maailmanhistoriassa on sukua sille joka (kielifilosofian aksiomaattisessa sävyssä) esiintyy myöhemmin myös Wittgensteinilla. Tractatuksessahan Wittgenstein sanoo, että eettinen/esteettinen rajautuu kieli/maailman ulkopuolelle ja että *"Jumala ei ilmene maailmassa"*.

Samoin tapa, jolla Kierkegaard puhuu "suorasta" ja "epäsuorasta" kommunikaatiosta ja niiden periaatteellisesta erottamisesta, vastaa eettisen/esteettisen ja kieli/maailman suhdetta Wittgensteinin Tractatuksessa.

Eettisen totuuden tai uskonnollisen kokemuksen voi Kierkegaardin mukaan välittää vain "epäsuorasti". Wittgenstein rajaa jyrkemmin: *"Mistä ei voida puhua, siitä on oltava vaihi."*

Tämä "Tractatuksen" kuuluisa loppulause viittaa Augustinukseen, jonka hengenlaatu lohduttomine syyllisyydentuntoineen muistuttaa Kierkegaardia ja jonka pohdiskelut puhuttelivat Wittgensteinia.

Augustinuksen "Tunnustuksissa" esiintyy myös cogito-etiäinen, joka uinui yli tuhatvuotisen keskiajan herätäkseen Descartesin sielussa. Saman kuvion toistaa Wittgensteinin filosofian nuoruuden- ja myöhäisvaihe: "Tractatus" päättyy Augustinukseen, seuraa näennäisen tapahtumaton koteloitusvaihe, sitten "Investigations", jossa varhaisvaiheen Erityiset ideat rekapituloituvat Yleisessä muodossa, alkaa Augustinus-sitaatilla.

Siinä toistuu suuri pienessä, historiallinen henkilöhistoriallisessa, ideat läpäisevät toisensa ja ajatuskuviot kumuloituvat oman kaikkensa kautta. -- Se ei ole vain sattumaa, joka sattumalta on jäänyt akateemisen puzzlefilosofoinnin pöydälle. --

Tällaiset yhteydet ja vertailut tuottaisivat loputtomasti kytköksiä näiden filosofien välille. Aiheesta voisi väsäätä tusinoittain oppineisuutta osoittavia väitöskirjoja.

Ja voi vain kuvitella, miten nämä ajattelijat itse turhautuisivat tällaisten akateemisten opinnäytteiden vuoksi.

12.

Yhtä paradoksaalista kuin on se, että yhteiskunnallisesti orientoituneen Hegelin henkinen perintö nostattaa esiin absoluuttisen individualistisen Kierkegaardin, yhtä nurinkurista on, että erakoitunut elämänpessimisti Schopenhauer provosoi Euroopan filosofiselle taivaalle tulisieluisen vallanjanon profeetan Nietzschen.

Nietzschen koko tuotanto julistaa tuomiota schopenhauerilaiselle säälifilosofialle, kristilliselle ressentimentille ja heikkojen yksilöiden alistuvuudelle.

Nietzscheäkin on kuitenkin lähestyttävä sairaana yksilönä eikä valistuneena opettajana. Tässä mielessä hänet on lokeroitava samaan kategoriaan kuin Kierkegaard. Hänen diagnoosinsa on tietenkin toinen: siinä missä Kierkegaardin avainselittäjänä on kuolemanpelko, Nietzscheä piinaa hirvittävä elämänpelko.

Hän on tuomittu jäämään kaikesta syrjään, yksin oman julman sairautensa (kuppa, todennäköisesti synnynnäinen, mahdollisesti hankittu) kanssa. -

Hän on oikeastaan itse heikoista heikoin, aroista arin, itsensä suojelijoista kaikkein ylipuolustautuvuin. Hän haluaa eliminoida tunteet, koska ne tekevät hänelle kipeää, ja hän kieltää myötäelämisen arvon, koska se tekisi hänestä heikon. Nietzsche ei siis ole *"relativisti, joka vie relativisminsa pitemmälle kuin yksikään toinen koskaan on uskaltanut"* (Tarmo Kunnas), vaan absoluuttinen arvonkieltäjä, joka, jos kuka, haluaa julistaa Absoluuttista Totuutta. Hän saarnaa kaiken inhimillisyyden kieltämistä, *"heikkojen ja epäonnistuneiden auttamista perikatoon..."*

Kipeän sisimpänsä peittämiseksi Nietzsche kääntyy ulospäin, ja hänen hyökkäävyytensä hautaa kaiken epäilyn filosofin omasta heikkoudesta.

Ylipuolustautuvalla ja ylikiihottuneella älyllään hän sijoittaa itsensä yliperusteltuihin, moninkertaisin suojavallein pengerrytyihin ajatusasemiin. Niistä käsin hän jumalan tavoin julistaa ehdottomia totuuksia: *"Tästä modernisuudesta me tulimme sairiksi, - lahosta rauhasta, pelkurimaisesta kompromissista, modernin myöntämisen ja kieltämisen koko saastasta..."* ("Antikristus")

Siinä missä Schopenhauer oli kääntynyt sisäänpäin ja syventynyt Tahdon ja Mielteen määrittelemiseen, ottanut kontolleen syyllisyyden ja häpeän ja kohottanut Säälin moraaliarvoksi, siinä Nietzsche hylkää toimeettoman Olemisen ja haastaa maailman kunnioittamaan Oivaltajaa - Yli-Ihmistä, joka paitsi Ajattelee myös on valmis Tekemään kaiken Uudeksi. Jumalan tavoin ja oikeudella.

Sitä mitä sairaaloinen Soturi-Nietzsche ei itse pystynyt käytännössä toteuttamaan, sen Tekivät myöhemmin todeksi natsit. Nietzsche istutti siis paitsi Yli-Ihmisideat, myös toteutumista odottavan Toimintatarpeen.

Hänellä itsellään ei mennyt hyvin. Hänellä oli tyypillinen tabujen rikkojan kohtalo: hän pelotti ja kavahdutti ihmisiä.

Hän oli Vaikea Tapaus. Kukaan ei tohtinut ottaa häntä välittömästi omakseen. Hänen kirjansa eivät käyneet kaupaksi. Hän oli liian ehdoton.

Samaan aikaan kun tämä yksinäisyyteensä ja omiin taisteluhautoihinsa linnoittautunut maailmankieltäjä erakoitui yhä täydellisemmin, hänen kielimuotoihinsa ilmestyy yhä leimallisempi kuninkaallinen me-persoona-muoto:

"Kastien järjestys, arvojärjestys, muodostaa vain elämän oman korkeamman lain... Olemisen lajissa on kullakin etuoikeutensa. Älkäämme väheksykö keskinkertaisten etuoikeuksia. Elämän kovuus kasvaa korkeuden mukaan, - kylmyys kasvaa, vastuunalaisuus kasvaa. Korkea kulttuuri on pyramiidi: se pysyy pystyssä vain leveällä jalustalla, sen kaikkein ensimmäisenä edellytyksenä on voimakkaasti ja terveesti tiivistetty keskinkertaisuus..."

Tässäkin luultavasti luodaan uusia sanaluokkia, ja opillisessa mielessä tällainen on hirvittävää kynnistä idealismia. Se on tuhoamistarpeiden ylevöittämistä.

Tällaisen ihmisen kohtalo on sinetöity: viimeiseen saakka hän julistaa sotaista evankeliumiaan: *"Tulee nousta ihmiskuntaa ylemmäksi voiman, sielun-korkeuden, ylenkatseen kautta..."*

Sitten hän sortuu.

Näennäisesti vähäpätöinen tapaus, ajuri joka Torinon kadulla v. 1888 piiskaa hevostaan, romahduttaa lopullisesti Nietzschen kärsineen mielen. Filosofin sisäisissä taisteluissa loppuunkulunut psyyke ei enää kestänyt nähdä elikon huonoa kohtelua: filosofi ryntäsi hevosen suojaksi, vaipui voipuneena maahan, eikä enää koskaan saanut takaisin otettaan todellisuuteen. Tapauksessa voidaan nähdä syvää vertauskuvallisuutta. Koko elämänsä humanisuutta, sääliä ja myötätuntoa vastaan kiivaillut julistaja sortui lopulta itse juuri siihen minkä oli yrittänyt itsestään ja maailmasta hävittää.

Tämän kohtalon ennusmerkit ovat "Antikristuksessa" jo selvästi näkyvillä. Elämällevieraalle idealistille ominainen todellisuuden kohtaamisen haaste - ihmisen uskottavuus hänen omissa silmissään ja huuto kunnian perään - kasvaa kunnes psyyken rakennelma romahtaa. "Meidän kohtalomme oli runsaus, jännitys, voimien patoutuminen", hän kirjoittaa.

Nietzsche ei itse tiennyt miten oikeassa hän tässä oli.

Harharetkiä liberalismien historiaan

1.

1600-luvun suuret systeeminrakentajat rakensivat ajatusmaailmansa ja kysymyksenasettelunsa keskiaikaisen käsitteenteen ajattelun pohjalle, ja ainakin mannermaiset vaikuttajat, so. Descartes, Spinoza ja Leibniz, tavoittelivat Totuutta maailmasta ja ihmisestä ikään kuin Totuus olisi jokin kokonaisuus, keskiajalla auktoriteettina toiminutta Raamattua vastaava Viisasten Kirja, jossa kaikki oikein tulkittuina kertoisi kaiken kaikesta.

Vastaavasti saarivaltion puolella painottui perinne enemmän empirismiä ja havaitsemisen ongelmatiikkaa tarkastelemaan suuntaan, siellä suuret nimet olivat Locke, Berkeley ja Hume.

Valistusvuosisadalla kaikki opilliset koneistot kokosi yhteen Kant, jota siis voidaan pitää pitkän skolastiikan perinteen täydellistäjänä. Hän oli viimeinen skolastikko, kaikista suurin, oppimestareiden oppimestari, joka mammuttimaisissa ajatusjäsenyksissään ja loputtomasti laajennetuissa tiiliskivitutkielmissaan koosti opillisesti koko Totuuden Jumalasta, Maailmasta ja Ihmisestä.

Königsbergiin elinikäisesti kiinnittynyt, ulkoisesti kummallinen, outo ja epämuodostuneen oloinen, fyysiseltä kooltaan mitätön mutta hengeltään jättiläinen, kellopelin tarkkuudella arkielämänsä säännöstelevä Kant oli kuin keskiaikaisen kasvuston ajassa kauas eteenpäin kurottautunut mutta lopulta kuivahtanut piikki, johon kukaan ei uskalla koskea, koska se kuivuessaan on vain terävöitynyt.

Niinpä Kant jää filosofian historiaan uuden ajan rationalismin suurimpana nimenä.

Mutta samaan aikaan kun Kant ylimitoitettuja tutkielmiaan kyhää, eurooppalainen elämänmeno niin mantereella kuin kanaalin takana on jo astunut uuteen aikaan, valistuksen ja vallankumouksen aikaan. Kartesionismin ja individualismin siemenet ovat itäneet, sääty-yhteiskunta ja monarkia rakoilevat. Historian näyttämölle astuu Yksilö, joka toteuttaa Uuden Ajattelun ohjelmaa, vaatii vapauksiaan ja oikeuksiaan.

Valistusfilosofit muotoilevat individualismin opilliset ohjelmanjulistukset. Niissä on mielenkiintoista se johdonmukaisuus, jolla ne yrittävät kuvata uuden Yksilön, Ihmisen IhanneTapauksen. Niissä toistuu idea "luonnollisesta" ihmisestä - siis jonkinlaisesta ihmisen prototyypistä, joka määrittyy suhteessa alkuperäiseen, paratiisillisen puhtaaseen luontoon, eikä suhteessa sivistyneen yhteiskunnan sääntöihin ja vääristyneisiin käsityksiin.

Iskulause kuului: "Takaisin luontoon!" Sen sisältö oli kritiikkiä.

Tässä tarkoituksessa jakaa Montesquieun kirjailijaminä itsensä kahdeksi persialaiseksi ylimykseksi, joista toinen tulee Ranskaan ja katsoo ajan elämänmenoa totaalisesti ulkopuolisin silmin. Havainnoistaan hän muotoilee "persialaisia kirjeitä" jotka lähettää sielunveljelleen - ja tämä puolestaan vastaa niin että vertailuista muodostuu narkissosmaisia peilikuvia idän ja lännen välille. Näin toteutuu etäisyydenotto oleviin oloihin.

Toinen tapaus on Rousseau, joka lavastaa vapaiden yksilöiden kaukana ihmislajin alkuhistoriassa keskenään tekemän "yhteiskuntasopimuksen". Se määrittelee yhteiskunnan legitimitetin uudella tavalla, vapaiden kansalaisten keskenään solmiman vapaaehtoisen sopimuksen pohjalta.

Mielenkiintoista on, että Rousseau kuitenkin kokee sopimuksellisuuden niin sitovana että priorisoi yhteiskunnan oikeudet ja saarnaa kansalaisten alistuvuutta.

Tämä seuraa suoranaisesti ajattelun ihmiskeskeisyydestä: valtiokin nähdään Ihmisen metaforana, puhutaan valtioruumiista ja mm. sellaisesta ominaisuudesta kuin yleistähtö. Se on siis nimenomaan valtioruumiin tahtoa, se ei ole yhteistähtö, joka muodostuisi kansalaisten tahtojen summasta. Sitä vastaa yleinen hyvä, joka on syytä erottaa yhteisestä hyvästä. Yleinen hyvä voi olla järkevä käsite, jos sillä tarkoitetaan yksilötasolle palautumattomien ihmislajin selviämisen sosiaalisten ehtojen toteutumista. Yhteinen hyvä määrittyy yksilöiden hyvien summana - juuri pyrkimys niiden toteuttamiseen on muuttanut uuden ajan luonnontieteellisen edistyksen lopulta tuhovoimaksi.

2.

Keskiajalla kaikki jäsenyi Jumalan ja Raamatun taustalta, maailmanjärjestys toteutti yhtä pyhää prinssiippiä. Uskonto, kirkko ja paikallisvaltio olivat Jumalan ruumiillistumia.

Rousseaulainen sopimusyhteiskunta oli tavallaan ensimmäinen "psykologisen" ihmiskuvan projektio koskien valtiota.

Niitä tuli sittemmin lisää. Kansallis-kulttuurisesta pohjasta riippuen uudet valtiot olivat leimallisesti joko isä- tai äiti-valtioita.

Sellainen perusjako löytyy jo primitiivisistä kulttuureista. Niissä jumaluudet heijastavat joko patristia tai matristia, ja yhteisön valtarakenteella on vastineensa läheisissä perhesuhteissa. Yhteiskunnista muotoutuu jo lajinkehityksen alkuasteella isäyhteiskuntia tai äitiyhteiskuntia. Se tapahtuu yhtä väistämättömästi kuin esimerkiksi se miten kielen substantiivit saavat sukunsa. (- Tämän antropologien havaintoihin perustuvan vallan psykoanalyysin on lanseerannut yleistajuudessa kirjallisuudessa luultavasti ensimmäisenä Suomeen Tatu Vaaskivi 1930-luvun lopulla visionäärisissä maailmankatsomuksellisissa kirjoissaan. Sittemmin sen varaan on rakentanut ansiokasta yhteiskunta-analyysia mm. englantilainen Gordon Rattray Taylor, jonka ekologinen pessimismi havahdutti presidentti Kekkonen v. 1970.)

Uudella ajalla, kun valtiot saivat henkilöidentiteetin ja nimen, niistä tuli uudenlaisia roolihahmoja historian näytelmään. Svea-mamma sai alkunsa 1600-luvulla, Englannista tuli John Bull 1700-luvulla. -

Amerikan Yhdysvalloista tuli Setä Sam(uli), isä-maa, jossa sosiaalisuuden ehdot palautuivat primitiivisen alkulauman tasolle ja kehittyvän yhteisöllisyyden korvasi oidipaalisesta perusasetelmasta jalostunut taloudellinen kilpailu. Amerikassa jännite ja vuorovaikutus isien ja poikien välillä on korostunut, poikien itsenäistyminen edellyttää symbolista isänsurmaa eli pätämistä ja menestymistä - ja lopulta isät kukistetaan sisäistämällä auktoriteetin ominaisuudet, omaksumalla isän rooli.

"Vapaus" on oidipaalisia tunteja ilmentävässä isäyhteiskunnassa aina irtiotto, vapautta jostakin, ei johonkin.

Siirtomaana Amerikka oli sinne paenneille merkinnyt vapautumista menneisyytensä rasitteista kuten uskonvainoista tai tuomioista, myöhemminkin "vapaus" merkitsi vain unelmaa - aina se siinteli jossain horisontissa. Amerikka elää Unelmien voimin.

Amerikan perustavaa laatua oleva vastakkaisuus Äiti Venäjään oli siis olemassa paljon ennen kuin kommunistista pakkovaltaa toteuttanut Neuvostoliitto syntyi.

Kommunismien kammoksumisessa amerikkalaiset tosiasiallisesti tekivät valtavan ajatusvirheen, leninismi kun nimittäin voidaan katsoa yritykseksi toteuttaa kurinalaisen isäyhteiskunnan piirteitä mielivallan asteelle hajonneessa matriarkaattissa. Maa makasi kovin, kovin huonosti tsaarivallan loppuaikoina. Ei voi sanoa, oliko vallankumous hyvä vai huono vaihtoehto koska historia ei todellisuudessa tällaisia vaihtoehtoja tunne. Vallankumouksilla voidaan muuttaa asioiden nimiä ja näköä, mutta käyttäytymisen syvät pohjavirrat tuppaaavat kulkemaan vanhoissa uomissaan.

Asiat eivät koskaan ole sillä tavoin kuin pinnalta katsoen näyttää, ja suuretkin opilliset eroavuudet ovat usein kovin näennäisiä.

Sitä paitsi neuvostojärjestelmä ja amerikkalainen kapitalismi toimivat varsin samanlaisia tuloksia tuottaen: ne kasasivat tehokkaasti varallisuutta ja jakoivat yhteiskunnat julmasti harvoin menestyjiin, suureen annettuun totuuksiin toistelevaan keskiluokkaan ja kasvavaan määrään täysin syrjäytyneitä kansalaisia. Tällainen kehitys toteutuu läntisen maailman opeilla rakennetuissa markkinatalousmaissa paljon pitemmässä historiallisessa perspektiivissä kuin mitä se toteutui itäblokin maissa - mutta samat ajatusmuodot ovat taustalla.

Samoin kuin Neuvostoliiton viralliset taloustilastot osoittivat viimeiseen saakka hyviä tuloksia, läntiset numerotaloudet tulevat romahdukseensa saakka todistamaan erinomaista kasvua ja kukoistusta.

Toteutuu rahatalouden ja reaalitalouden toisistaan irtoaminen. Siemen tähän kehitykseen on kylvetty jo lähtökohdissa, liberalismien käsitteenmuodostuksessa ja dynamiikassa.

Immanuel Wallerstein on hätkähdyttävällä tavalla verrannut toisiinsa Neuvostoliitossa de facto toteutettua reaaliosialismia ja markkinatalousjärjestelmää. Hänen johtopäätöksensä on häkellyttävä: Neuvostoliitto oli tosiasiallisesti taloushistorian toistaiseksi kapitalistisin valtio.

3.

Palatkaamme valistusvuosisadalle, liberalistien aatteiden ja talousteorian alkuajoille.

Luonnollisen Yksilön paradigma oli ilmassa miltei käsin kosketeltavana. Näitä hahmoja aineellistui kirjoituksiin kuin psyykkisiä projektioita tietekirjailija Stanislaw Lemin "Solariksessa". Sellainen oli esimerkiksi Rousseau'n "Emile", joka kasvatti itse itsensä käyttäen luontaista järkeään ja yrityksen ja erehdyksen metodia, ja loi omalaatuiset lähtökohdat kokonaisuudelle tieteenhaaralle, kasvatustieteelle.

Mutta valloittavin hahmo, jossa uusi, vapaa, aito ja luonnonmukainen ideaali-ihminen saa ilmauksensa, on Voltairin kertomuksessaan "Luonnonlapsi" kuvaama huroni-intiaani, jolla ei ole edes nimeä ennen kuin hänet välttämättömyyden pakosta kastetaan Herakleeksi.

Huroni rantautuu Ranskaan autuaassa alkuperäisen viattomuuden tilassa. Avoimin silmin ja vailla kaikkia ennakkoasenteita ja -luuloja hän kohtaa vastaantulevan maailman.

Hänellä ei ole estoja, ei opittuja normeja, ei kunnioitusta turhia tapoja ja sosiaalisen käyttäytymisen kummallisia koukeroita kohtaan. Hän on utelias, eikä tippaakaan tekopyhä. Siitä seuraa että häneen reagoidaan rajusti. Hänessä ilmenee puhdas moraalinen järki, joka saa vallitsevan todellisuuden näyttämään täysin tekopyhältä, epämoraaliselta ja epäjärkevältä. Voltaire:

"Luonnonlapsi edistyi nopeasti tieteissä, varsinkin siinä, jonka kohteena on ihminen. Hänen henkensä riipeä kehittyminen johtui melkein yhtä paljon hänen villien joukossa saamastaan kasvatuksesta kuin hänen mielenlaadustaan. Koska hän ei ollut oppinut mitään lapsuudessaan, hän ei ollut ensinkään totunut ennakkoluuloihin. Kun hänen ymmärrystään eivät olleet köyristäneet erehdykset, se oli säilynyt suorana. Hän näki asiat sellaisina kuin ne ovat, kun taas ideat, joita meihin istutetaan lapsuudessa, saavat meidät näkemään ne toisenlaisina kuin ne todella ovat."

Huomattakoon Voltairin arvostelevassa asenteessa vaikuttava kapina isäauktoriteettia vastaan. Huroni, joka ei ole saanut ollenkaan kasvatusta, on kuitenkin onnellisemmassa asemassa kuin "me", joihin on lapsuudessa istutettu vääriä ideoita. Oikeastaan "meillä" on syytä olla loukkaantuneita: auktoriteettimme on pettänyt meitä. -- Juuri tällaisista loukatuista perustunnoista syntyvät vallankumoukset.

Kun luonnonlapsi kohtaa uskonnollista suvaitsemattomuutta - hänen ystäväänsä, oppinutta ja viisasta vanhusta Gordonia vainotaan jansenistina - hän kommentoi:

"Vainoajanne ovat inhottavia, sanoi hän ystävälleen Gordonille. Valitan, että teitä sorretaan, mutta valitan myös, että olette jansenisti. Koko tämä lahkko näyttää minusta harhakäsitysten kasautumalta. Sanokaa minulle, onko geometriassa lahkokuntia? - Ei, rakas poikani, vastasi Gordon huoahtaen, kaikki ihmiset ovat yhtä mieltä totuudesta, kun se on todistettu, mutta he ovat liian erimielisiä hämäristä totuuksista. - Sanokaa: hämäristä valheista. Jos teidän todistuskasoihanne, joita on seulottu yhä uudestaan satoja vuosia, piilisi yksi ainoakin totuus, se olisi varmasti löydetty, ja kaikki olisivat yksimielisiä ainakin siinä kohdassa. Jos tuo totuus olisi niin välttämätön kuin aurinko maalle, se paistaisi niin kuin päivä. On mieletöntä, on ihmiskuntaa loukkaavaa, on rikos ääretöntä ja ylintä Olentoa vastaan, kun sanotaan: on olemassa ihmiselle kaikista tärkein totuus, ja Jumala on sen salannut. --- Kaikki mitä tämä luonnon opettama nuori tietämätön sanoi, vaikutti syvästi onnettoman vanhan oppineen mieleen. - Onko ehkä totinen tosi, huudahti hän, että olen tehnyt itseni todella onnettomaksi houereiden takia? Olen paljon varmempi onnettomuudestani kuin armon vaikutuksesta. Olen kuluttanut aikani järkeilemällä Jumalan ja ihmiskunnan vapaudesta ja olen itse joutunut orjuuteen."

Eikö Gordon-vanhus itse vaikuta vähän Isä Jumalalta? -- Tässäkin Voltaire puhuu petettyjen puolesta: hän julistaa tuomiota ihmistä vuosisatoja vainonneille uskonnollisille totuuksille, mitä opillista lahkkoa ne sitten edustavatkaan. Ratkaisun suunta on selvä: vain oikea tieto, tiede kuten geometria, voi tarjota aivan lahjomatonta totuutta.

Valistukselle ominainen tiedeuskonto näyttäytyy tässä.

Se sai laajempiakin ilmenemiä kuin Voltairen piikikkäät ja satiiriset tekstit, mm. Diderotin - d'Alembertin suuren Ensyklopedian, joka oli mahtimittainen yritys selittää sana sanalta miten asiat maailmassa oikeasti ovat. Sitä toimitettiin 35 osaa, ja jokaisen hakusanan kohdalla ruoskittiin uskonnollista suvaitsemattomuutta ja vedottiin järkeen epäkohtien korjaamiseksi. Siitä tuli hyvin myyty teos. Epäilemättä se merkitsi ratkaisevaa myrkkyykylvöä suuren vallankumouksen taustalla.

Mutta olisiko Voltairen niin eloisesti kuvailema huroni-luonnonlapsi sitten oikeasti voinut olla olemassa - onko tällainen yksilö mahdollinen ja realistinen?

Valitettavasti hän on käytännössä täydellinen mahdottomuus. Ihminen ei koskaan synny puhtaassa luonnontilassa, ei koskaan tyhjiössä, vaan aina valmiiseen maailmaan, elämänmuotoon, jota hänen perusominaisuudeltaan sosiaalinen lajinsa toteuttaa.

Synnyttyään hän on täysin riippuvainen vanhemmistaan, ja hänen hengissäsäilymisensä ehtona on kaiken sen taidon ja tiedon soveltaminen, joka saumattomasti liittyy saavutettuun kulttuuriasteeseen.

Kukaan ei ole totaalisen omaehtoinen. Omaksumme totuuksia jo äidinmaidossa. Kun tajuntamme havahtuu, maailma avautuu meille annettuna, valmiiksi paikalleen asetettuna ja arjen vaatimuksia vastaavana. Meille tarjottu tieto alkaa jo paljon ennen oppilauseita, se alkaa siitä perustavaa laatua olevasta tavasta jolla aikalaisemme esimerkiksi jäsentävät minän ja maailman suhdetta.

Kognitiiviset ohjelmat, joilla opillista tietoa käsittelemme, ovat paljon olennaisempia kuin ajan mukaiset, kulloisetkin tiedolliset sisällöt. Vain osa näistä ohjelmista kuuluu biologiseen perusvarustukseemme, suuri osa on kulttuuriperimää. Luulisi, että esimerkiksi pystyasento olisi ihmislajille biologisesti luontainen, mutta kertomukset niin sanotuista susilapsista puhuvat toista.

Susien parissa kasvaneita heitteille jätettyjä lapsia on eri aikoina löytynyt eri maissa, ja kaikkien näiden tarinoiden perusteella voidaan todeta, että todella hämmästyttävän vähän käyttäytymisestämme määrätty biologisen rakenteemme perusteella. Karl von Linne luokittelikin löytämänsä susilapsen ennestään tuntemattomaksi eläinlajiksi - hän ei tunnistanut siinä mitään inhimillistä.

Niinpä Voltairen humaaniakin humanimpi huroni on vain uuden ajan vapausihanteiden projektio, ideaali, kuvitelma uudesta suvaitsevaisesta ja viisaasta Ihmisestä.

Tällaisesta liberalistisesta ideaali-ihmisestä on toivoton ja tolkuton matka todellisuuteen. Lähteen syvyyttä kuvaa hyvin se, ettei Rousseau'n rakastama kasvatusteoreettinen Emile mitenkään estänyt Rousseaut itseään käytännössä toimittamasta omia lehtolapsiaan orpokotiin. Todellinen pienoiskuva Vapauden Paradoksista! --

Muutoin valistusajan ihannehminen oli vielä ja nimenomaan vapaa Kansalainen - patristisesta holhouksesta vapautuva, itse mielipiteistään ja asioistaan päättävä, vapaaehtoisen sopimuksen perusteella suhteensa yhteiskuntaan ja Valtioon järjestävä Demokraatti.

Kesti sitten vielä kaksisataa vuotta ennen kuin Yksilön individualismi oli kasvanut sokeuden asteelle: nyt hänen autonomiansa on kasvanut omnipotenssin mittoihin, hän on oma sankarinsa, ja hänen yhteiskuntansa yrittää järjestäytyä hänen kaltaisistaan atomaarisista valioyksilöistä koostuvaksi Kansalaisyhteiskunnaksi.

4.

Monarkiassa vallitsi siis patriarkaatti, jossa vapauden ideat muotoutuivat korostetusti pyrkimyksiksi vapautua jostakin, ei johonkin.

Ensimmäinen seuraus tästä näkyy siinä tavassa, jolla ajan suuret ajattelijat paikallistivat nämä ihanteet historiassa taaksepäin, puhtaaseen alkutilaan. Historia on psyyken tarvitsema lavaste. Psykkinen taistelu suuntautuu taaksepäin, kamppailu vapautumisesta ja itsenäistymisestä käydään siellä. Sinne sijoittuu myös paremman vaihtoehdon mahdollisuus. -- Siellä siis solmittiin yksilön aseman takaava yhteiskuntasopimus, ja sieltä tultiin ihmettelemään valistusvuosisadan tekopyhää elämänmenoa huronin hahmossa.

Havainnollisella tavalla tämä psykkinen takaisinkytkentä, paluu alkuasetelmiin, Uusi Alku, tulee näkyviin esimerkiksi tavasta jolla Voltaire "Filosofisessa sanakirjassaan" lähtee määrittelemään "tasa-arvon" käsitettä:

"Mitäpä olisi koira velkaa koiralle, hevonen hevoselle? Ei mitään, mikään eläin ei ole siten toisestaan riippuvainen; mutta ihminen, joka on ottanut vastaan järjeksi kutsutun jumalaisen kipinän - mikä on tulos? Orjuus jokseenkin läpi koko maailman. -- Olisipa tämä maailma sellainen kuin sen pitäisi olla, siis että siinä ihmiset kaikkialla löytäisivät mukavat ja turvalliset elinolosuhteet ja luonnolleen sopivan ilmaston, on selvää, että silloin toisen olisi mahdotonta alistaa toista. Olkoon maa täyteläisten hedelmien peittämä, olkoon meille tarpeellinen ilma vapaa sairauksista ja kuolemasta; jospa emme tarvitsisi muuta asuntoa ja yösijaa kuin mikä riittää kaurille ja hirvälle - silloin Tsingis-Kaanille tai Timur Lenkille riittäisivät alamaisiksi heidän omat lapsensa, kyllin nuhteettomat pitääkseen heistä huolta heidän vanhalla iällään. -- Tästä kaikkien nelijalkaisten, lintujen ja matelijoiden nauttimasta luonnontilasta saisi ihminen olla yhtä onnellinen kuin ne, silloin alistamisajatus olisi epäsikiö ja järjettömyys, johon kukaan ei sortuisi: miksi hankkia palvelijoita kun ei tarvitse palvelua?..." --

Toinen seuraus nähtiin sitten kun vallankumous oli tehty ja kaiken valistuksen piti toteutua. Tulevaisuutta ei oltu edes ajateltu - ei oltu valmiita vapauteen.

Valitettavasti kaikki patriarkaatin projektiivisissa ajatuslavasteissa tehdyt vallankumoukset syövät aina omat lapsensa.

Kuten kukaan ei koskaan ole kyllin rikas, kukaan ei koskaan ole kyllin vapaa. Aina löytyy uusia esteitä, uusia vihollisia. Voiton tavoittelu on kyltymätöntä ja toteuttaa saman tuhoisan psykkinen kuvion kuin fasistinen pahuuden projisointi. Loppua ei tule. Hirvittävämpää verileikkiä ja mielettömämpää järjenkäyttöä saa eurooppalaisen historian näyttämöesityksistä hakemalla hakea.

Ehkä tämä selittää myös jotain niistä puhdistuksista ja järjettömistä vainoista, joita Stalin toimeenpani N-liitossa.

5.

Vapaa, luonnonmukainen, kaikin puolin rasitteeton ja omaehtoinen yksilö on se paradigma, joka esiintyy toimijana paitsi valistusvuosisadan yhteiskunta- ja kasvatusteorioissa myös liberalistisessa talusteoriassa, opissa vapaakaupan ja markkinatalouden siunauksellisuudesta. Luultavasti skottilainen Adam Smith vakuuttui tällaisesta ideaaliyksilöstä matkustellessaan mm. Ranskassa 1764-66.

Smithiä pidetään kansantaloustieteen perustajana, ja tämän kansantaloustieteen perustaksi tuli ihanteellinen mielikuva osapuolten vapaasti sopimasta kumpaakin hyödyttävästä kaupasta.

Opillinen ihanteellisuus ja rajoitusten vastustaminen löivät kättä, kun hän kirjassaan "Kansojen varallisuus" käsitteellisti talouden käytäntöjä uskoen ja luottaen Terveen Talousruumiin kaikenjärjestävään Näkymättömään Käteen. Mutta monista syistä Smith ei sortunut aivan samanlaiseen palavahenkiseen idealismiin kuin ranskalaiset valistusajattelijat.

Hän on ensinnäkin perusluonnoltaan vakava moralisti. Hänelle kysymys siitä mikä on oikein mikä väärin on tärkeä. Hän ei koskaan olisi hyväksynyt sitä että talousopeilla siunattaisiin pahaa tahtoa.

Hän piti ihmisiä paitsi samanarvoisina pitkälle jopa yhtä kyvykkäinä. Smith kirjoittaa:

"Eri ihmisten luonnonlahjojen ero on todellisuudessa paljon pienempi kuin mitä me otaksumme; ja se sangen erilainen nerous, joka näyttää olevan eri ammattien harjoittajille ominainen kypsyysasteella, ei useissa tapauksissa ole niin paljon työnjaon syy kuin sen seuraus."

Tästä voimme noteerata toisen hänelle tyypillisen piirteen:

Hämmästyimme hänen käytännöllisyyttään ja perin sosiaalista mielenlaatuaan. Hänellä ei vielä esiinny merkkiäkään siitä sokeasta individualismista, johon hänen talousoppejaan tunnustavat liberalistit myöhemmin aikoina sortuivat.

Hän käsittelee asioita reaalitalouden tasolla ja konkreettisina. Hyvä elämä, hyvinvointi, ovat hänelle reaalisia tavoitteita. Hänen teoriansa jää paljolti käytäntöjen kuvaukseksi, vaikka kaikesta henkii luottamus suuremman vapauden mukanaan tuomaan nousuun ja edistykseen. Oikeastaan koko hänen teoriansa on lyhyesti luonnehdittavissa ihmislajin alkuyhteisöistään asti toteuttaman sosiaalisen työnjaon laajentamiseksi koskemaan kaikkea taloutta ja mahdollisimman suuressa määrin myös kansainvälisiä kauppasuhteita.

Hän elää itse keskellä mitä ihmeellisintä taloudellista kaaosta, aikakausien vaihdosta, valuuttojen sekamelskaa, velkakirjojen ja sopimuspaperien koukeroita.

Keinottelusta ei olisi ollut puutetta, jos sen tutkimiseen olisi halunnut omistautua. Rahalla ei juuri ollut vakautta, ruhtinaat huijasivat lyöttämällä pitoisuuksiltaan huonolaatuisia metallirahoja. -Velkakirjojen ostaminen ja myyminen, joka kiihkeimmillään oli rokokooajan Ranskassa ja tsaarin Venäjällä seuraavalla vuosisadalla, teki teoriassa mahdolliseksi vaikka omien velkojen takaisinostamisen siinä vaiheessa, jolloin niiden "arvo" oli niiden kierrätysmarkkinoilla pudonnut.

Mutta Smith ei keskittynyt kveruloimaan mädännäisyyksillä. Vakavikkona hän paneutui talouden kaikkein alkuperäisimpien alkutekijöiden havainnointiin ja kartoitukseen.

Lähes sata ensimmäistä sivua kirjassaan hän käsittelee rahan arvon ja hinnan muodostumisen ongelmia. Meille tämä kertoo vain jotain siitä ajasta jolloin hän eli. Mutta ajankuva ei paljoa auta, ellemmme aseta hänen ajatuksiaan kartesionismin taustaan ja tulkitse hänen oppiaan vapaudennälkäisen individualismin alkusoittona. Miten meidän tulisi rahan arvon ongelmaa ajatella?

Koska meillä on käytettävissämme kattavampi aikaperspektiivi, voimme Smithin antamaa arvokasta ajankuvaa laajentaen kirjoittaa uudelleen rahan arvon ongelmatiikan.

6.

Keskiajalla rahan arvo ei ollut ongelma. Feodaalisissa oloissa elämänmuoto oli korostetusti paikallinen. Voi sanoa, että rahakin oli paikallista. Raha ei omannut roolia yleisenä, itsenäisenä, omaehtoisena entiteettinä. Jos sitä käytettiin vaihdon välineenä, sillä ei ollut roolia taloudellisena tuotantotekijänä. Rikkaudet keskittyivät linnan- ja kartanonherroille ja aluevaltiaille - ja rahan arvo oli viime kädessä tämän omaisuuden arvoa. Jos tämä arvo oli johonkin sidottu, niin pitää sanoa, että se oli sidottu elämänmuodon vakauteen.

Elämänmuoto koettiin annettuna, nimenomaan ylhäältä annettuna. Se oli siis jumalallinen ilmentymä kuten Raamatun sana oli ilmoitettua Totuutta.

Tässä teokraattisessa järjestyksessä esiin tulevat mahdolliset ristiriidat koskivat legitimaatiota, so. teologista tulkintaoikeutta. Tämän järjestyksen käytännöissä ei ollut eroa taivaan ja maan välillä. Jumala oli se joka omisti ja hallitsi kaikkea, istui niin taivaassa kuin käytännössä kruunattuna valtaistuimellaan, ja usein tuomitsi elävät ja kuolleet. Rahassakin oli Hänen leimansa, olipa siinä kenen kuva tahansa.

Uudelle ajalle tultaessa tilanne muuttuu.

Keskiaikainen todellisuusmonoliitti, maanläheinen ja verenmakuinen, fyysisen metaforan varaan rakentunut, karkea ja reviiritön, henkisimmilläänkin sisäänlämpiävä, itseensä sulkeutunut ja raamatunselitykseen uppoutunut, lohkeaa ensin laidoiltaan kuin vanha paperi. Löytöretket maan ääriin kauas taivaanrannan taa murtavat jumalallisen järjestyksen rajat.

Uskonpuhdistukset perustuivat tarpeisiin pelastaa monoliitin luja sisällöllinen ydin. Ne pelastivat pikemminkin tietyn Totuuden muodon. Ne olivat alkusoittoa kartesionismille, yksilölliselle heräämiselle. Subjektin eriytymisen ja ulkomaailman objektivoimisen myötä nousivat luonnontieteet, ja ihmisestä tuli luonnonvoimien valtias.

Valistusvuosisata mullisti valtiomuodot, ja seuraavilla vuosisadoilla Tekniikan kehittyminen mullisti elämänmuodon. Maailmasta tuli kartesiolainen kone. Ihmisestä tuli koneen jumala.

Jotain vanhasta maailmasta jäi kuitenkin jäljelle: monoliitin kiinteä, Pyhä Ydin, usko jumalalliseen Totuuteen. Nyt se glorifioi Tieteen ja Tekniikan - ja Talouden, josta myös muodostuu kartesiolainen kone.

Uudella ajalla rahan rooli korostuu. Rahan ongelmana oli ollut sen paikallisuus. Keskiajan syksyllä, uuden ajan aamunkoitteessa, raha törmäsi väistämättömästi niihin vaikeuksiin, joita lisääntyvä liikkuminen ja kauppa asettivat. Syntyy jotain, josta jälkikäteen voimme sanoa että se on rahajärjestelmä.

Valuutanvaihto edellyttää rahan arvon sitomista johonkin mahdollisimman yleiseen mittapuuhun. Aina kun tällaista tärkeää yhteistä tekijää etsitään, täytyy sukeltaa älyllisten erittelyjen pinnan alle. Yhteisyys löytyy primitiivisestä hämärästä, kehityshistoriallisista varhaisvaiheista. Siellä on kaikille yksilöille yhteinen maaperä.

Nyt avuksi tulee magia: alkemistien maaginen perinne. Alkemistit olivat toteuttaneet transsubstantio-oppia käytännön tasolla kokeillen Viisasten Kiven avulla muuttaa muita aineita kuten lyijyä kullaksi. Ei olisi uskonut, että heidän mystisistä yritelmistään todella kasvaakin lopulta Talouden Kaikkein Korkein Realiteetti: Raha.

Rahajärjestelmien historiassa yritykset sitoa rahan arvo kultaan ja muihin jalometalleihin - pyrkimykset sitoa rahan arvo pysyvyyttä edustaviin reaaliarvoihin - tulee nähdä luonnollisina askelina pitkällä tiellä, jossa uusi abstrakti ajatusmuoto vähitellen hahmottuu ja nousee irti vanhojen käytäntöjen pohjalta. Eri aikoina on esiintynyt erilaisia pyrkimyksiä juurruttaa uusi muoto maagisen Pyhän Ytimen yhteyteen.

Kultakanta rahajärjestelmänä kestää yllättävän kauan. Vasta 1900-vuosisadalla - ja aivan hiljattain, jos vieläkään - siitä on lopullisesti päästy irti. Mikä on se uusi muoto, joka sen sijaan on astunut? Tässä tulemme traagiseen kohtaan.

Uusi muoto nimittäin pyrkii sitomaan rahan arvon - ei mihinkään mikä olisi mahdollisimman vakaata, pysyvää tai Ikuista, vaan - rahan arvoa rahamarkkinoilla määrittelevään kysyntään ja tarjontaan. Näin sekin, mikä viimeiseen saakka on reaalitaloudessa hallinnut arvonmuodostusta, ollut sen viimeinen linna, kivitalo, monoliitin ydin, on lähtenyt liikkeelle. Se on silputtu tuhansiksi seteleiksi, merkeiksi ja merkkien merkeiksi, joiden arvo määräytyy sen mukaan miten ne ostavat ja myyvät itseään ja toisiaan. Raha käy kuolemantanssiin: toinen toisiaan vievät Eros ja Thanatos, Vapauden Rakkaus ja Kilpailijan Tuhoaminen, Talouden Itserakkaus ja Itsetuho.

Tässä sisäsiitteisessä piirileikissä ei enää ilmene mitään pyhää - ellei sitten ajatella että rahaan liittyvä valta, jolla Talous legitimoit itse itsensä, edustaisi jotain Pyhää.

Tämä rahajärjestelmässä tapahtunut juuriltaan irti niksahdus toistaa kohdallaan historiallisen suuren kehityskuvion - samanlainen "faustinen" omien rajojen yliastuminen tapahtuu vastaavana ajankohtana jossain muodossa kaikilla ajatusaloilla. Spengler on 1920-luvulla kirjoittanut tätä koskevan kulttuurihistorian, "Länsimaiden perikadon", jossa profetoidaan sitä mihin faustinen hybris tulee länsimaat viemään.

Profetioista on jo toteutunut Neuvostoliiton romahtaminen, joka tapahtui juuri siten ja silloin kuin Spengler ennusti. Seuraavana voisi olla vuorossa globaalinen rahatalouden romahdus. Niin kiihkeästi kuin raha-arvoilla käydäänkin kauppaa, raha-ajattelulla ei voida oikeasti luoda rahaa: kasvu on harhaa, reaalimaailmassa vain romahdukset kasvavat. Viimeinen niistä voi olla maailmanlaaja.

Miksi meidän on niin mahdotonta pysähtyä hetkeksi miettimään mihin oikeastaan olemme menossa?

Yksi taustalla vaikuttava tekijä on kaiken maailmanmenon jatkuvasti kiihtyvä vauhti. Sekin pudottaa menneisyyden tapahtumahorisonttimme taakse, supistaa ja kaventaa kokemus- ja näköpiirimme, vaientaa ajattelun ja korvaa sen nopealla reagoinnilla. Elämämme realiteetit ovat juurettomia ja olemassaolonkokemuksemme individualistinen. Kuvittelemme, että elämämme ehdot ovat omissa käsissämme - olemme faustisen avaruuskoordinaatiston keskipisteessä - ja maailma rajattomine mahdollisuuksineen aukeaa ympärillämme. Kartesiolainen subjektin eriytyminen ja lokalisaatio toteutuvat tässä kauniisti yhdessä maagisen kaikkivoipaisuuskuvitelman kanssa.

Vastaavanlainen kuvitelma on kaikkivoipainen raha, jonka talousmagnaatti sijoittaa koordinaatistoonsa - tällä eleellä on talouden voimaviivoihin sellainen painoarvo, että on turha kysyä, onko sillä mitään reaalista vastetta. Se painaa, koska se painaa, ja todellisuus pakenee sen alta.

7.

Rahan ilmiöissä ei ole ikuisia totuuksia. Rahaa koskevat ikuiset totuudet ovat:

Kuten havainto irrottaa kohteen taustasta, raha irrottaa arvon kohteestaan ja abstrahoi sen. "Arvo" on kuitenkin aivan eriluonteista: mikään reaalinen ei voi olla ikuista, mutta raha pyrkii sitä olemaan. Rahatalous on historiallisesti ottaen uskontoa korvaava ajatusmuoto, ja Raha on taloususkonnon Kuolematon Sielu.

Raha ei ole vaihdon väline, eikä arvon mitta, vaan ajattelun muoto. Raha ei mittaa arvoa, vaan toteuttaa transformaation: se muuttaa reaalihyödykkeen arvon abstraktiseksi raha-arvoksi. Talousteorian mammuttimaisin ajatushäränpylly sisältyy siihen, että uskotaan rahan "abstraktisen" ominaisuuden olevan jotain henkisesti kehittyntä ja korkea-asteista, vaikka se tosiasiaa edustaa regressiivistä kaikkivoipaisuuskuvitelmaa. Tämä on kaiken rahatalousajattelun keskeinen virhelähde.

Koska raha-arvo ei ole mitään reaalista, kaikki raha on vain reaalitaloudesta otettua luottoa. Käteisellä tai pankkilainalla ei ole tässä periaatteellista eroa.

Talousajattelussamme ja pankkimaailmamme käytännöissä - kuten ns. vakavaraisuusasteen määrittelyssä - reaalimaailman ehdot eivät historiallisesti katsoen ole kyenneet vähentämään raha- eli luotto- eli lainakauppaan liittyvän kaikkivoipaisuuskuvitelman houkutusta. Luottoekspansioista on tehty talouden keskeinen kasvumekanismi. "Puhtaaseen" odotusarvokauppaan, so. valuutta-, osake- ja optiokeinotteluihin käytetään nykyään talouden parhaat voimat.

Muuan ruotsalainen teologi laskeskeli viime vuosikymmenellä, että jos maailmantalous olisi Jeesuksen ajoilta alkaen kasvanut jatkuvasti muutaman prosentin vuosivauhtia, sen rahassa mitattu arvo nykypäivinä olisi niin suuri, että sijoitettuna takaisin reaalimaailmaan - raha-arvoa eniten sitovaan kultaan - se vastaisi kimpaletta, joka peittäisi puolet aurinkokunnasta.

Tältä pohjalta voidaan esittää kysymys: jos raha on reaalitaloudesta otettua luottoa, ja kasvu sen korkoa, kuka ikinä pystyy maksamaan kaikki velat?

8.

Kuvailtuaan pitkään lähinnä metallisen rahan historiaa ja käyttöä Adam Smith siirtyy pohdiskelemaan rahan teoreettista olemusta ja arvon- ja hinnanmuodostuksen ongelmia. Tekstin taitekohta osoittaa, miten vaikeaa reaalitalouden ja rahatalouden kuilua on käsitteellisesti kuroa umpeen:

"Rahasta on tullut kaikilla sivistyskansoilla yleinen kaupan väline, jonka avulla kaikenlaisia tavaroita ostetaan ja myydään tai vaihdetaan toisiinsa. Käyn nyt tarkastelemaan sääntöjä, joita ihmiset luonnostaan noudattavat vaihtaessaan tavaroita joko rahaan tai toisiinsa. Nämä säännöt määräävät sen, mitä voitaisiin nimittää tavaroiden suhteelliseksi eli vaihtoarvoksi.

Arvo-sanalla, huomattakoon, on kaksi eri merkitystä, se kun toisinaan ilmaisee jonkin erikoisen esineen hyödyllisyyttä ja toisinaan tämän omistamisesta johtuvaa kykyä hankkia muita tavaroita. Edellistä merkitystä nimitetään "käyttöarvoksi", jälkimmäistä "vaihtoarvoksi". Niillä esineillä, joilla on suurin käyttöarvo, on usein vain vähäinen vaihtoarvo tai ei ensinkään sitä; ja niillä taas, joilla on mitä suurin vaihtoarvo, on usein vain vähäinen käyttöarvo tai ei ensinkään sitä. Ei mikään ole hyödyllisempää kuin vesi, mutta sillä voidaan hankkia tuskin mitään, tuskin mitään voidaan vaihtamalla saada sen vastikkeeksi. Timantilla sitä vastoin on tuskin ollenkaan käyttöarvoa, mutta usein voidaan sillä vaihtaa hyvin suuri määrä muita tavaroita.

Tutkiakseni periaatteita, jotka määräävät hyödykkeen vaihtoarvon, koetan osoittaa: Ensiksi, mikä on tämän vaihtoarvon todellinen mitta, eli kaikkien hyödykkeiden todellinen hinta; toiseksi, mitkä ovat ne eri osat, joista tämä todellinen hinta muodostuu; ja vihdoin, mitä ovat ne asianhaarat, jotka toisinaan nostavat muutamat tai kaikki nämä hinnan eri osat luonnollisen eli vakinaisen määränsä yläpuolelle, toisinaan taas laskevat ne sen alapuolelle, eli mitkä ovat ne syyt, jotka toisinaan estävät markkinahintaa, so. hyödykkeen tosiasiallista hintaa, täysin lankeamasta yhteen niin sanoaksemme luonnollisen hinnan kanssa."

Paradigmoina ovat siis konkreettinen hyötykäyttö vs. kaupallinen käyttö, ja jälkimmäistä koskien jonkinlainen ideaalinen hinta vs. markkinahinta. Smithin toinen jalka on tukevasti reaali maailmassa ja toinen etsii sijaa astuakseen Talouden maailmaan. Voimme yhä kiistellä siitä millaisen teoreettisen askelen Smith otti - sitä keskustelua käydään. --

Jos muotoilisimme asian smithiläisen liberalistisen teorian ja sen seuraajien termeillä oikein, meidän pitäisi sanoa, että reaaliarvo, vaihtoarvo ja lisäarvo kytkeytyvät toisiinsa siten, että lisäarvoa ei synny reaalisin perustein, vaan raha-ajattelussa tapahtuvan maagisen arvonlaajennusprosessin seurauksena.

Käytännössä tästä sitten seuraa markkinataloudessa vallan anastaneen raha-ajattelun harhoja. Rahaohjasteinen Talous tuottaa tileille rahaa ja reaali maailmaan mielettömyyttä.

Esim. puolen kilometrin pituinen hienopaperitehdas, joka markkinoi tuotteensa pornolehdille, tuottaa Talouteen "todellista" lisä-arvoa, kun taas terveystieteiden vuodeosastolla tarvittavat vanhusten vaipat ovat "oikealle" Taloudelle vain rasite.

9.

On mahdollista tehdä ajatuskoe, jossa rahan kaksi eri funktiota erotetaan toisistaan ja kuvitellaan erillisiksi "talousmaailmoiksi".

Voisimme ajatella, että taloudessa on liikkeellä kiinteä määrä omalla vauhdillaan kiertävää rahaa, joka edustaa siis tiettyä kiinteää arvomäärää. Tätä rahaa ei synny lisää eikä häviä - se vain kiertää

taloudessa kasvamatta korkoa, ikään kuin pelkistettynä reaalihyödykkeiden ja -työn vaihtovälineenä - jonkinlaisena talouskoneiston rattaiden voiteluöljynä. Historiallisesti katsoen tämä vastaa sitä roolia, joka rahalla oli keskiajalla.

Rahalla on de facto tällainen funktionsa. Jos tässä olisi kaikki, olisi todella samantekevää miten raha taloudessa "alun perin" jaettaisiin: työpalkkoina tuotannon ja kulutuksen kierrossa vai valtion suorittamana sosiaalisena tasauksena, lottovoitoina, tms. Tällaisessa järjestelmässä toteutuisi rahan häviämättömyyden laki: raha ei "syntyisi työstä", vaan se yhtä lailla "synnyttäisi työtä". Kaikki työ tehtäisiin rahan kunniaksi aivan samalla tavalla kuin eräissä muinaisissa korkeakulttuureissa kaikki työ tehtiin jumalten kunniaksi.

Rahalla on kuitenkin myös toinen funktionsa, nimittäin se, että se omaehtoisena varallisuuden muotona pyrkii kasvamaan.

Puhtaimmillaan se voi toteuttaa tätä haluaan varta vasten kehittämissään kuvitteellisissa arvonmuodostustapahtumissa kuten osakekaupassa. Mutta de facto se käytännössäkin toteuttaa tätä funktiotaan. Sitä varten se käytännössä valjastaa erityisen, "kasvavan" osan maailman reaalityaloudesta kasvupyrkimystensä palvelukseen. Traagista on, ettei tällä valinnalla ole välttämättä - eikä yleensä - mitään yhteyttä siihen mikä kansojen varallisuuden ja yhteiskuntien sisäisen sosiaalisen eheyden ylläpitämiselle olisi elintärkeää.

10.

Rahan suhteen sorsumme helposti samaan harhaan kuin logiikan suhteen: kuvittelemme että siinä abstrahoituu ja on itse asiassa abstrahoitunut aina jotain ikuista ja yleispätevää.

Historiallinen raha on symboliarvo, joka aina sitoutuu ja saa erityisen ilmiänsä aikaansa ja kulttuuria vasten. Antiikin maljakot ja myntit todistavat, että esteettinenkin kokemus voi muuttua raha-arvoksi.

Rahateoria voisi lähteä liikkeelle toteamuksesta, että ihminen on eräänlainen harakka. Kuten harakka, ihminen kiintyy kiiltäviin metalliesineisiin ja kerää niitä kotiinsa. Rahat olivat aluksi leimattua metallia, paperirahaan ei luottanut kukaan. Ikuista ihmistä edustavat Egyptin faaraoiden kullatut sarkofagit samaten kuin Fort Knoxin kultavarasto. Smithkin ihmetteli sitä miten timanteilla, joilla ei juuri ole käyttöarvoa, on niin suuri vaihtoarvo.

Varsinaisesti rahalle syntyy "varallisuuden muotona" toimiva ominaisuutensa historiallisesti katsoen vasta silloin kun se lakkaa edustamasta jollain kehitysasteikolla vielä reaalisiksi luokiteltavia varallisuuden muotoja kuten kultaa. Smith eli juuri tätä aikaa. Historiallisesti katsoen raha on ikään kuin sisäänrakennettu lajityypillisiin merkkisignaaleihin, so. inhimillisen harakan "luonnolliseen kieleen", ja sieltä se pyrkii lopulta putkahtamaan jonkinlaisena "puhtaana" abstraktion ulos. Kartesionismissa se pyrkii mitaksi mittajärjestelmien maailmaan. Mittana siitä tulee todellisempaa kuin itse Todellisuus.

Nykyiset rahateoreetikot toteavat rahan olevan vaihdon väline, arvon mitta ja varallisuuden muoto. Nämä ominaisuudet elävät nyt rinnan, näyttävät edellyttävän toisiaan, ja vain korostuvat eri tavoin eri yhteyksissä. Tässä kuitenkin näkökulmamme aiheuttaa historiallisen harhan. Emme näe kehityslinjaa.

Sorrumme mammuttimaiseen kardinaalivirheeseen: selitämme myöhäsyntyisempien ominaisuuksien avulla aiempia vaiheita. Pääleliimaamisen maku on ilmeinen. Rahateoreetikko ei selvästi näe, että tapahtuu kehityshyppäys siinä vaiheessa kun rahasta tulee erityinen "varallisuuden muoto". Tämä hyppäys on yllättävä ja kääntää kaikkien silmät ympäri: yhtäkkiä rahasta tuleeekin itsenäinen, omaehtoinen toimija. On kuin kultamunasta kuoriutuisi harakka, joka heti lehahtaa lentoon kullan välke silmissään. Sitä vain ei ihmisistä näe kukaan.

Niinpä talusteoriassa ei osata tehdä pesäeroa rahan periaatteellisesti erilaisissa toimintatavoissa vaihdon välineenä, reaalihyödykkeen arvon mittana, ja itsenään, so. itseään, omaa arvoaan, kasvattamaan pyrkivänä omaehtoisena varallisuuden muotona.

11.

Raha ei siis ole reaalista, vaan ajattelun muoto.

Raha-ajattelun, so. kaikkien rahalla suoritettavien operaatioiden perimmäinen oikeutus pitäisi mitata sillä, miten ne edes rajoitetulla tavalla heijastuvat reaalitaloudessa. Smith piti kiinni tästä vaatimuksesta.

Tämän yhteyden todistaminen ei kuitenkaan kuulu tämän päivän talousajattelijoiden tai toimijoiden toimenkuvaan - päinvastoin. He haluavatkin kylpeä raha-arvonmuodostuksen täysin viitteellisissä ja väljissä, useimmiten kuvitteellisissa kausaaliteettiyhteyksissä. Parhaat voimat nykyään uhrataan autonomisen rahatalouden operaatioalueelle: sijoituspeleihin, pörssi-, valuutta- ja muihin odotusarvokauppoihin.

Nykyisin rahatalous ja reaalitalous kulkevat toistensa ohi kirkkaasti eri tasoilla. Oikeastaanhan puhtailla rahaoperaatioilla ei pitäisi olla ollenkaan legitimizeettiä. Mutta kun toiseen vaakakuppiin pannaan talusteoreetikoiden ja -toimijoiden jumalana varjelema Raha, ja toiseen vaakakuppiin todellisuus, todellisuus saa väistyä.

Vilkaisu minkä tahansa kansantaloustieteen oppikirjaan niille sivuille, joilla käsitellään rahateoriaa, paljastaa, miten rahan historiallisesti vaihteleva, maaginen ominaisuus jää aina tarkastelevan rationaliteetin ulkopuolelle. Esimerkiksi Keynes (joka kirjassaan "Työllisyys, korko ja raha" pohtii erinomaisen mielikuvitusrikkaalla tavalla rahan ominaisuuksia) pitää kuitenkin itsestään selvänä, että raha on jotakin, joka on selitettävissä ja hallittavissa järjen apuneuvoilla. Rahan maaginen ominaisuus lyö kuitenkin koko pohjan pois kaikilta ehdottomilta teoreettiselta tarkasteluilta. Apparatus, talusteoreettinen käsitelkoneisto, on parhaimmillaankin vain uskontunnustus, joka jossain määrin saattaa vakioita yhteistä uskoa, ja sitä tietä takaa talouteen tietyn ennustettavuuden.

Talousmiehet - teoreettisesti suuntautuneet ja kriittisetkin - puhuvat yleensä rahan ja politiikan suhteesta tyyliin: "Tuhansia vuosia on raha määrännyt politiikkaa..."

Yleistys on tietysti totta siinä mielessä, ettei historiassa ole näkyvillä mitään rajaa, jossa vahvojen valta heikkoihin nähden herpaantuisi. Kuten Spengler sanoo: johtajien ja johdettavien kategoriat ovat ikuiset, eivätkä johtajien ja johdettavien roolit koskaan vaihdu. Olipa talous sitten luonnontaloutta, tai sisältyipä siihen miten kattava pintakerros "jalostuneempaa" vaihto- tai rahataloutta tahansa, aina sekin on valtakuvio, jossa vahvimmat vallitsevat. Kehitystä on vuosituhansien ja -satojen mittakaavassa tapahtunut: rosvous on muuttunut kaupaksi, ryöstöverotus säädellyksi, despotismi demokratiaksi - mutta todellinen valta tulee aina ylhäältä alas, hyvin yksisuuntaisesti.

Ei ole mitään ihmeellistä siinä, että uudella ajalla Taloudesta tulee kartesiolainen kone, ja liberalismista sen rattaita voiteleva oppi. Siinä täyttyvät käytännön, selityksen ja peittelyn tarpeet. Kehittynyt rahatalousteoria on myös hyvin käyttökelpoinen lavaste, kun todelliset valtakuviot halutaan haudata pinnan alle.

Smith elää aikaa jolloin on muotoutumassa ja hahmottumassa idea siitä, että Talous olisi jokin rataskoneisto tai yleensä järjestelmä, joka voisi järjestää ihmisten elämän.

Tämä näkemys vastasi varhaisen kartesionismin tunnustamaa "kosmopolista", galaktisen planeettajärjestelmän toistumista monarkiassa. Uudella ajalla toteutui sitten pitkässä perspektiivissä monarkian sisäinen hajoaminen demokratiaksi ja sen edelleen hajoaminen teknotalouskriatiksi. Kuten kuningasvalta ulottui legitiiminä leimaamaan valtakunnan kolikot kruunumerkein, demokraattisten valtioiden valtionpankit toimivat raha-auktoriteetteina aina siihen saakka kunnes Talous ottaa tosiasiallisen Vallan ja lunastaa itselleen oikeuden määrittellä rahan arvo sitä varten luoduilla rahan markkinoilla. Se tapahtuu nyt liberalismim nimissä, mutta luultavasti se Adam Smithille olisi ollut kauhistus.

Taloussajattelussa itsessään (sikäli kuin siinä mitään ikuisia totuuksia edes on; on ehkä parempi ajatella, että kaikki taloussajattelu on vain ajatushistoriallisissa käsitelavasteissa liihottavia päiväperhosia) ei tietenkään missään historiallisessa vaiheessa ole ollut eikä ole sellaista ominaisuutta, että se pystyisi järjestämään ihmisten elämän.

"Puhdasta" taloussajattelua ei edes ole. Ei ole koskaan ollut..

Yksi tapa tarkastella talousshistoriaa on Gordon Rattray Taylorin tavoin todeta, että kaikki talousteorian klassikot erehtyvät kuvittelemaan paradigmaattisia taloussalkioita. Smithin vahvuutena on hänen käytännöllisyytensä - hän kuuluu aikaansa, ja on siksi jäänyt elämään. Hänen rinnalleen asettuvista klassisen teorian ajattelijoina Ricardo ensimmäisenä yrittää sovittaa matemaattisia malleja työn hinnan muodostumiseen ja Malthus on ensimmäinen joka ajattelee Taloutta luonnonlakina, joka esimerkiksi määrää väestön määrää. Nämä uudet oivallukset, tai oikeammin uudet sävyt, tai ajattelun aluevaltauksset olivat ne tosiasialliset ansiot joiden vaikutuksesta nämä miehet jäivät talousshistoriaan. -- Heidän panoksensa koski ihmisen Ajattelua, ei Todellisuutta.

Maailmassa ei kuitenkaan koskaan ole ollut mitään puhtaasti taloussellista toimintaa - inhimillinen motivaatio on biologista ja etologista, psykologista ja sosiaalista, eikä koskaan vain taloussellista.

Se taloussiede, joka luonnontieteitä mukaillen ja jäljitellen uudella ajalla kehittyy ja josta lopulta tulee teknotaloussysteemiä legitimoiva evankeliumi, ei ole tiede ensinkään - ainakaan se ei ole mikään arvovapaa tiede.

Se on vain valtarakenteita oikeuttavaa uskontoa.

12.

Jos jokin nykyisessä tilanteessa on täysin uutta, niin se, että rahasta on tullut diktaattori, hallitsija, joka ei mitään hallitse mutta jota vuorineuvoksetkin tottelevat.

Eikä tämä todellakaan ole kenellekään hyvä tilanne.

Voidaan ajatella, että nykyinen taloudellinen kriisi on jotain historiassa ennennäkemätöntä ja on seurausta siitä, että tietyt taloudelliset peruspyrkimykset, kuten pyrkimys pääoman tehokkaaseen käyttöön, saavat tietotekniikan ansiosta uuden sädekehän ja rahatalouden tasolla kokonaan ennennäkemättömät todellistumismahdollisuudet. Rahan laadun muuttumista ei ole helppoa huomata, koska rahan perinteiset paradigmat ja sitä koskevat yksinkertaistukset ovat kehittyneet nimenomaan peittämään laatueroja. ("Raha on vaihdon väline, arvon mitta...")

Niinpä kaikki taloudessa näyttää olevan entisellään, eikä siinä välttämättä ilmene mitään uusia ilmiöitä. (Lukuun ottamatta talousteoriassa sääntönä esiintyvien poikkeuksien yhteydessä aina kehittyviä "selittäviä" iskusanoja ja jargoneita.)

Kuitenkin jotain on tapahtunut. Vaikka taloutta tarkastellaankin entisten käsitteiden ja lainalaisuuksien (mikäli sellaisista koskaan on voinut puhua) avulla, taloudessa on nyt ominaisuuksia, joiden seurauksena kenelläkään ei enää ole mahdollisuuksia asioiden todelliseen hallintaan.

Tilanne on petollinen, koska tietotekniikka hämää meidät. Välineen ominaisuudet heijastuvat käsiteltävään asiasisältöön. Kun substanssi on olemuksellisesti irrationaalinen, sen järjeksi tulee välineen järki.

Tietotekniikan tulon saakka taloudessa ilmenevä irrationaalinen motiivi toimi, koska käytännön elämä saneli ehtoja kaikkivoipaisuuskuvitelman todellistumiselle. Elimme epätäydellisessä mutta onnellisessa maailmassa. Talouden numeeriseen tarkasteluun perustuvat päätökset olivat kyllin "falskeja", jotta tarpeellinen määrä "tuottamatonta" taloudellista hiivaa pääsi aina vuotamaan suoritusportaiden raoista. Talous tarvitsisi yhä tällaisia väljempiä raameja; kun seuranta ja päätöksenteko tapahtuvat tietotekniikan mahdollistamalla tehokkuudella, talous lakkaa hengittämästä.

Epätäydellisyydet ja vuodot toimivat sosiaalisena tasoittajana, mutta ne myös estivät rahan karkaamisen kansantaloudellisista kierroista rahatalouden tasolle.

Tietokoneilla toteutettiin talouden jakaminen reaalityönteon ja rahatalouteen. Manipulointi tapahtuu numeroiden ehdoilla: ruohonjuuritasollakin kirjataan tunnuslukuja ja kirkastetaan "tuottavuutta". Jos voittoja saadaan, nekin muuttuvat numeeriseksi rahaksi, joka elää vain omilla ehdoillaan. Kaiken lopputuloksena on syvä muutos työelämässä, jossa ihmiselle lajityypillinen toimintamotivaatio tuhoaan päämäärärationalismilla, ja syvä muutos yritysmaailmassa, jossa toimialoihin sitoutumattomat pääomansijoittajat pääsevät toteuttamaan imaginaaritalouttaan.

Tällä tiellä on tultu jonkin matkaa - 1980-luvun puolivälistä varsinaisesti tietotekniikan humalluttamina - eikä jälki näytä kovin kehuttavalta. ATK:n kartesionismia täydellistävä vaikutus numeerisen ajattelutavan legitimoijana lienee ollut valtava, sillä teollisen maailman kansantaloustilastoissa tapahtui nimenomaan tuona ajankohtana outoja hyppyjä. Taloustieteilijät selittivät ne tietenkin reaalityönteon tapahtumiksi - kuka mitenkään. Johtopäätökset vain olivat yhteiset ja yleiset: valtiontalouksia täytyy alasajaa, kaikki käy liian kalliiksi, sosiaaliturva kannattaa lakkauttaa.

Kannattaisi kysyä miksi rahatalous on kaaoksessa ja miksi ratkaisuyritykset keskittyvät yhteisrahan ja globaalitalouden suuntaan.

Pyrkimys Euroopan yhteiseen rahaan oli ehkä harhaisin yrittely jonkinlaisen hallitun rahataloudellisen koneiston rakentamiseksi mitä ajatella saattaa. Mitä yleisempää raha on, sitä suuremman vapauden se rahataloudelle tarjoaa, ja sitä suuremman harhan se sisältää. Hyvä raha voisi olla vain paikallista, pientä ja reaalista.

Yhteisvaluutassa yhtyy rykelmä vanhoja liberalistisia harhoja, käsityksiä ja edellytyksiä nykyisiin yleisiin ongelmiin ja julkilausumattomiin etuihin. Sitä ei tiedä ketä se palvelee. Sen tietää ettei se palvele heikkoja eikä köyhiä. Se rutistettiin kokoon sellaisella jääräpäisyydellä, ruhjovalla voimalla ja vauhdilla, ettei sen takana voi olla mitään järkiharkintaa kriittisyydestä puhumattakaan. Sen takana täytyy olla vahvojen taloudellisten toimijoiden suoranaisten etu.

Näinä pimeinä aikoina joutuu yhä uudelleen kysymään: eikö taloudessa ole itsessään mitään, joka pysäyttäisi sen nykyisen kehityksen ja tervehdyttäisi "realiteetit" niin, että taloudesta tulisi taas ihmisten palvelija eikä päinvastoin? Tällaista tekijää ei näytä löytyvän. On ilmeisesti mahdollista, että globalisoituvassa maailmantaloudessa 90% rahoista keskittyy 10%:lle ihmisistä, eivätkä mitkään hälytyskellot vielä soi. -- Mitä Roope Anka tekee sitten kun se omistaa 99% Ankkalinnasta, ja vaikka sen omaisuudella on sen omien korvien välissä suunnaton arvo, kukaan ei pysty siitä enää tarjoamaan kuin korkeintaan sen 1%?

Raha-ajattelussa vallitsee ihana vapaus, eikä rahatalous tarvitse taakakseen reaalityalouden rattaita - noin yleensä. Se tarvitsee korkeintaan muutamia voimakkaasti kasvavia toimialoja tai alueita, joiden kasvulla ei tarvitse olla mitään tekemistä yleisen hyvinvoinnin lisääntymisen kanssa. De facto käytännössä käy usein juuri päinvastoin: raha liikkuu vain sinne missä mitkään sosiaaliset hankkeet eivät sitä hukuta.

On aivan selvää, ettei nykyisestä kehityksestä seuraa kenellekään pitemmällä tähtäimellä mitään hyvää. Silti tunnumme olevan täydellisesti kyvyttömiä vaihtamaan kurssia.

13.

Filosofisen muotoilun kehittyvälle liberalismille kiteytti Jeremy Benthamin pohjalta John Stuart Mill, vapauden opillinen lipunkantaja. Hän puki pyrkimyksensä yksinkertaiseen periaatteeseen: mahdollisimman suuri vapaus mahdollisimman monille. Tai talouden termein: suurin saavutettavissa oleva etu suurimmalle mahdolliselle joukolle.

Hän siis ketjutti yhden yksilön kokemuksellisen vapauden, hänen subjektiivisen ja tosiasiallisen etunsa, ja yleisen hyödyn. Tämä julistus toimi kuin taikasana. Se hämärsi myös realiteettimme. Uskomme yhä esim. taloudellisten toimijoiden tekemän päätöksensä etujensa edellyttämällä tavalla - vaikka viimeistään meille pitäisi olla itsestään selvää, että suuri osa toimijoista toimii itselleen epäselvistä motiiveista ja sokeina mm. omalla pahalle tahdolleen. Samoin uskomme, että jos kaikki toimivat taloudellisesti järkevimmällä tavalla, yleinen hyvinvointi lisääntyy.

Talousteoreettisessa ajattelussamme kuvittelemme automaattisesti, että toimijoiden edut ovat ikään kuin periaatteessa hyväksyttäviä, so. että ne tarjoavat tarkasteluille ja makrotaloudelliselle hallinnalle legitiimin pohjan - että ne aina edustavat jotain tiettyä, moraalisesti oikeutettua inhimillistä välttämättömyyttä, tai hyvää, tai että ne ovat joka tapauksessa ainakin jonkin päämäärärationaalisuuden puitteissa mielekkäitä.

Kun sitten joku sanoo, ettei esimerkiksi yritystoimintaan liity välttämättä mitään yleistä tai yhteistä hyvää edesauttavaa ominaisuutta - että talous on uskonnonharjoitusta, yritysten tarkoituksena vain vapautua reaalityalouden rajoituksista, kasvaa de facto rahaa tuottaviksi pankkilaitoksiksi ja lopulta pääomakeskittymiksi, olla eräänlaisia nykyajan kirkkoja joissa olennaista on toteuttaa taloususkonnon käsityksiä ns. "hyvästä elämästä" (so. mahdollistaa omistajiensa ja johtajiensa mahdollisimman makea ja leveä elämä) - tämä leimataan oitis epäasialliseksi.

Tosiasia kuitenkin on, että talousajattelu, kuten rahakin, on aina saanut ja saa kaiken kiinteytensä vain ja ainoastaan ihmisten tahdosta. Useimmiten pahasta tahdosta.

Taloudellinen rationaliteetti on siinä mielessä suurenmoinen harha, ettei kulttuurillamme ole tarjota mitään (so. mitään arvoja), jolle koko talousajattelu olisi alistettava. Emme esimerkiksi sano: "Tämä on huonoa talousajattelua, koska tässä ei oteta huomioon ihmistä sosiaalisena- ja kulttuuriolentona."

Jo talouden määrittelyminen "taloudeksi", omaksi autonomiseksi ajatusalueeksi on sinänsä palvelus tietyille etupiireille. Se on kanonisointi, tunnustuksellinen pyhitystoimi, opillinen auktorisointi ja keino, jolla legitimoidaan juuri tiettyjen asioiden ainoa oikea lähestymistapa. (Juuri tietyt asiat ja arvot kytketään numeeriseen rahataloudelliseen yhteyteen. Pornolehtipaperi on taloutta, kunnallinen sosiaalitoimi talouden rasite.)

Tällainen ajattelun kategorisointi takaa rahamiehille työrauhan. Se, että toiminta tuottaa lottopotteja finanssikierron puitteissa ja lisääntyvää kurjistumista suurten kansanjoukkojen elämässä, ei numeeritaloudellisen ajattelutavan näkökulmasta näytä ongelmalta. Se ei tunnu miltään minkä kukaan yksittäinen ihminen (toimija) omilla edesottamuksillaan olisi aikaansaanut, eikä se ole mitään, mikä arkirealistisesti ajatellen edes olisi kenenkään ratkaistavissa. Se *"ei ole talouden, vaan itse elämän kovuutta"*. (Sixten Korkman)

Juuri tätä vastaan tulisi taistella: että "taloudesta" puhutaan ikään kuin sillä olisi oikeus olla omaehtoinen ja vieläpä kaikkein korkein elämänpiiri. Että koko elämä määritellään talouden - tai oikeastaan vain nykyisen raha-ajattelumme - ominaisuuksilla. Että elämä olisi vain talouden merkityslaajentuma.

Kansanvälisten, vauhkosti yli rajojen ryntäilevien sijoituspääomien kasvu on varmasti yksi nykyisen kriisin pahimpia ongelmia. Rahatalouden autonomisella operatioalueella raha kasvaa parhaiten jos se ei sitoudu mihinkään reaaliseen.

Ei tarvita paljoakaan talouskategorioiden ulkopuolelle asettuvaa talonpoikaisjärkeä sen seikan tajuamiseen, että nopeisiin osto- ja myyntivoittoihin pyrkivällä keinottelupääomalla olisi oltava edes jokin määrällinen suhde reaalitaloudelliseen vasteeseen. Mutta missä ovat kaikki yritykset määritellä tämä raja? Jos 95% maailman valuuttaliikkeistä liittyy arvonneuotuksiin ja vain 5% suoranaisesti ulkomaankauppaan, jotain täytyy olla tolaltaan. Miksi keinottelu on nykyisin kielletty sana?

14.

Taloudellinen liberalismi on vielä jälkijättöisempi ja karkeampi ajatuskoneisto uuden ajan individualismivirrassa kuin demokratia. Toisaalta juuri pohjattoman karkeutensa takia liberalismien asema on ollut ja on niin vahva. Se mahdollistaa individualistisen egoismin ja barbarian. "Jokainen saa tehdä omilla rahoillaan mitä tahtoo. That's it." Talous on sellainen realiteetti, johon vain reagoidaan. Sitä ei ajatella.

Ensinnäkään: omia rahoja ei ole. Raha on alun alkaen sosiaalinen muodoste, kuten inhimillinen kieli. Sen merkittävin ominaisuus on, ettei se voi olla "yksityistä". Oikeastaan sen merkitys perustuu siihen ettei sitä voi omistaa. Rahaa ei voi yksityiseksi määritellä. Toiseksi, vaikka voisikin, tekeminen ei ole kenenkään oma asia. Kaikilla tekemisillä on vaikutuksia, jotka koskevat kaikkia muita.

Häviäjiä ovat vain köyhät - he eivät edes taistele.

Eivätkä voittajat liioin tunne huolta siitä mitä jälkeensä jättävät. Kun on rahaa, ja usko siihen, että raha on kaikkivoipaa, voi tehdä mitä haluaa. Että tällä tekemisellä olisi rajansa ja historialliset ehtonsa - ja että niistä voisi seurata jotain ihan muuta kuin tavoiteltua hyvää elämää - sen näkeminen on ihan liian vaikeaa.

Keinottelijat, yrittäjät, toimijat - ne joita etologinen toimintadraivi riivaa ja joille ajattelemaan pysähtyminen on kauhistus - he eivät voi nähdä omaa rooliaan ulkopuolelta, koska taloudessa mitään ei nähdä laajassa perspektiivissä. Se joka sisäistää talouden realiteetit lakkaa näkemästä seuraavan nurkan taakse.

Talous on tabu. Raha on tabu. Numeerisin suurein ajatteleminen raaistaa ihmisen ihan samalla tavalla kuin tappoväline muuttaa sotilaan: siinä on jotain kättä pitempää, miestä väkevämpää, elämää suurempaa. Ekonomistit ovat tyypillisesti tunnevammaisia ihmisiä. Poliitikot pyrkivät pätemään talousmiehinä.

16.

Kylmän sodan kaudella, kahtiajakautuneessa maailmassa, liberalismi eri muunnelmina ja painotuksin muodosti läntisen talousajattelun ainoan vaihtoehdon. Smithiläinen perinne pyrki siinä esiin myös omissa nimissään. Esimerkiksi Suomessa kolmenkymmenen viime vuoden kuluessa liberalistinen perinne on saanut kaksi erityistä ilmentymää ja yhden väljämuotoisemman jälkeläisen.

Näiden vaiheiden läpikäyminen toimii yhä hyvänä läpivalaisuna liberalismiin niin ruumiiseen kuin sieluun, vaikka asiat ovat menettäneet päivänpoliittisen aktualisuutensa.

Liberaalinen puolue perustettiin 1968 Suomen Kansanpuolueen ja piskuisen Vapaamielisten Liiton yhdistyessä. Puolueen keulakuvaksi ja puheenjohtajaksi nousi yliopistomies Mikko Juva, teologi, joka kymmenen vuotta myöhemmin päätyi arkkipiispaksi. Mahtava aatteellinen asearsenaali ei auttanut, puolueella ei mennyt pitkään eikä hyvin: sen kannatus liukeni oikeiston suuntaan, Kokoomuspuolueelle.

Toinen liberalistinen invaasio koettiin, kun kokoomusnuori Risto E J Penttilä ponkaisi pois hitaina ja liian kesyinä pitämistään kokoomuskaadereista ja perusti radikaaleja yhteiskunnallisia rakennemuutoksia tavoitelleen Nuorsuomalaisen Puolueen 1994.

Puolueen näkemyksiä esiteltiin pamfletissa "Ultimatum isänmaalle", josta henkii innostuneen Interrail-sukupolven kapina- ja kilpailuhenkisyys. "Kilpailuyhteiskunta on samalla moniarvoinen yhteiskunta. Markkinataloudessa kilpailu on päämäärä ja arvo sinänsä." Nuorsuomalaisten hyökkäys hyvinvointivaltion "raskaita" rakenteita vastaan oli rajua. -- Puolue sai paljon kannatusta varsinkin vanhaa puoluepolitiikkaa vierastavilta kaupunkilaisnuorilta, ja myös monet idealistiset kulttuurihenkilöt tukivat sitä vähän samaan tyyliin kuin 30-luvun vaikuttajat ihannoivat natseja. Penttilä ja puoluetoverinsa, aina ylikriittisen ja närkästyneen oloinen historiantutkija Jukka Tarkka nousivat eduskuntaan yhdeksi kaudeksi.

Kolmas liberaalisten aatteiden invaasio on mielestäni ollut niin sanottu vihreä liike ja puolue Vihreä Liitto, joka kolmessakymmenessä vuodessa on noussut muutaman luontoaktivistin hankkeesta ensin suhteellisen laajaa kansansuosiota nauttivaksi aatteelliseksi painostusliikkeeksi ja sittemmin rekisteröidyksi puolueeksi. Sen kannatus on samaa luokkaa kuin aikanaan Liberaalisen Kansanpuolueen, eikä varmaan ole kokonaan väärin vetää johtopäätöstä, että kannattajakunta on samaa - sillä LKP:n hajotessa monet sen aktiivit siirtyivät Vihreisiin. Tämä ajatussuunta vaalii ihanteellisen vapauden ideoita ja rakentaa kansalaisyhteiskunnan utopiaa - ja mitä poliittisempi liikkeestä on tullut, sitä enemmän se on luopunut alkuaikojensa varsinaisista vaatimuksista koskien mm. kulutuksen ja talouskasvun hillitsemistä.

17.

Mikko Juvassa havainnollistuu traagisella tavalla vallan kulminoituminen ja keskittyminen. Ex-arkkipiispa, ex-yliopistomies, ex-liberaalipoliitikko. Yhä hän rankkaa itsensä näihin viiteryhmiin kuuluvana ajattelijana. Alkuvuodesta 1997 hän esiintyy MTV-3:n keskusteluohjelmassa "suunvuoro", jossa häntä haastattelee kanavan uutispäällikkö Juhani Pekkala.

Juvaa voidaan tarkastella esimerkkitapauksena saksalaisperustaiset sublimoidut sivistysarvot omaksuneesta suomalaisvaikuttajasta. Näemme vanhan miehen, joka gigantisin yleiskäsittein pitää maailmaansa järjestyksessä. Mikään mikä todella on tapahtunut ja tapahtuu ei ole koskettanut eikä kosketa häntä. Kaikkien kristillisten herännäisten tapaan hän on pudonnut tapahtumahorisontin taakse. Kaikella on hänelle ennaltamääritely merkityksensä. Sielullinen suojausmekanismi sulkee hänet omiin maailmoihinsa.

Traagista on, että tällaiset miehet määrätietoisesti taistelevat itselleen enemmän valtaa kuin mitä heillä on ymmärrystä.

Koomista on, kun hän haastattelun eräässä vaiheessa viittaa skolastiikkaan: "...*kuivaa ja patavanhoillista...*", mutta ei tunnista näitä ominaisuuksia omassa ajattelussaan.

Häntä itseään edustavampaa esimerkkiä deduktiivisesta ja assimilatiivisesta ajattelulaadusta saa kyllä hakea. Hän on varsinainen totuusjärjestelmien kivettäjä. Heti kättelyssä hän mitätöi Spenglerin: "*Mitään Untergangia ei ole tullut...*" Outo toteamus, kun viime aikoina niin moni on kiinnittänyt huomiota siihen, että Neuvostoliitto romahti täsmälleen Spenglerin ennustamalla tavalla. Ja kun myös länsimaissa talous tuntuu ajautuvan Spenglerin kuvaamaan umpikujaan, rahan diktatuuriin...

Juvan talousteoreettinen ja -filosofinen ymmärrys jää siihen, että hän kuittaa EMU:n ja yhteisvaluutan lähinnä vain "*yhdenslaisena vahvana rahana lompakossa*".

Hänen varsinainen Suuri Ideansa on selittää länsimaissa uudella ajalla tapahtunut luonnontieteitten nousu suoranaiseksi seuraukseksi kristinuskon "inhimillisestä" jumalakuvasta. Jo skolastikoille Jumala oli nimenomaan rationaalinen olento - ja tämä ominaisuus sitten viime kädessä salli ihmisellekin järjenkäytön. Muissa uskonnoissa - tässä Juva viittaa erityisesti islamiin - jumaluuteen on liittynyt pelottavia, irrationaalisia, arvaamattomia ja etäisyyttä varjelevia ominaisuuksia. Niistä ei ollut tieteellisen ajattelun kasvualustaksi.

On totta, ettei Euroopan keskiajan historiasta löydy sitä selvää taitetta, jolloin teokraattinen maailmanjärjestys vaihtuu rationalismiksi. Uskonnollinen maailmanselitys muuntuu historiassa niin yleisen transformaation kautta matemaattis-loogisiksi perusteluiksi - samoin uskonnollinen valta vaihtuu ensin kuninkaanvallaksi, sitten valittujen säätyjen vallaksi, sitten valtuutettujen toteuttamaksi kansanvallaksi. Mikään näissä kehityskuluissa ei kuitenkaan määrittele sisältöjä absoluuttisen "kristilliseksi". Päinvastoin: kristillisyyks on näissä muutoksissa ollut usein se kaikkein muuttuvin sisältö.

Juvan visiossa implikoituu muutta mutkitta, että uskonto edeltää ajattelua.

Tämä on tietysti mammuttimainen häränpylly.

Olisi ollut mielenkiintoista yrittää täsmentää Juvan falskia ajatushistoriallista kehityskuvaa: mitkähän hänen mielestään olisivat niitä länsimaiseen luonnontieteelliseen rationaliteettiin liittyviä piirteitä, joissa nimenomaan ilmenee kristillistä vaikutusta? Vanhatestamentillinen lineaarinen ajankäsitys? Kenties? Arabialaisen matematiikan nollakäsityksen omaksumista seurannut koordinointi ja mitattavuus? "Naisellisen" luonnon alistaminen ja "miehinen" hallinta? Kartesiolaiset dualismit? Konemetafora? Persoonakohtaiselle Jumalan puhuttelulle täydellisesti vastakohtainen tieteen arvovapauden ja toistettavuuden vaatimus...?

Kun haastattelija kerran erehtyy kiittaamaan Juvan visiot hieman skeptisesti: no jaa... Juva ärtyy. Hän runnaa taas kerran rakennelmansa kokoon niin kuin on varmasti tehnyt oppitunneillaan tuhannesti aikaisemminkin. *"Kysytään sitten näin: mikseivät luonnontieteet sitten kehittyneet korkean matematiikan omanneessa arabialaisessa kulttuurissa? Miksi läpimurtoa ei tapahtunut Kreikassa, jossa filosofia kukoisti?"*

Hänellä ei ole ajatushistoriallisten ehtojen ja realiteettien tajua. Oikeastaanhan hänen lähtökohdistaan pitäisi nähdä, että esim. antiikin jumalat olivat hänen omalla asteikollaan mitattuina paljon "inhimillisempiä" kuin kristinuskon kolminaisuus.

Jumalten epäinhimillisuus ei olisi ollut tieteiden esteenä. Kyse oli enemmänkin siitä, että myyttiseltä maailmankuvalta puuttui kausaalisesti selittävä ominaisuus. Antiikin ihmiset olivat sisäistäneet mytologiat, ja tunsivat Kohtalon vaikuttavan itsessään. Tässä maailmankokemuksessa jumalat olivat lähempänä ihmistä kuin ehkä koskaan, mutta mitään luonnonhallinnan edellytyksiä maailmankuva ei tietenkään tarjonnut.

Kysymys ei ole siis siitä etteikö uskonto olisi alkuperäinen ajattelulaatu, vaan siitä, että Juva yrittää kristinuskon nimiin kirjata historian plussatilille jotain, joka ei hänen lompakkoonsa kuulu. Juvalle olisivat vahvaa valuuttaa varsinaiset luovat henget, ne jotka ovat uudella ajalla joutuneet uskalluksensa verisesti maksamaan. Ne kun saisi lompakkoonsa. Oikeastaan Juva on varsin kaavanmukainen kristitty: konfirmaattori, konformisti, heti valmis asettumaan lopullisen voittajan puolelle.

Ajatus uskonnollisen ja maallisen vallan erillisyydestä Euroopan historiassa - asia josta Juva myös antaumuksella puhuu - on karkea yksinkertainen virhe. Sen tekee vain ihminen, joka ei näe asioita niiden nimilappuja syvemmälle.

Keskiaikainen taistelu paavin ja maallisten vallanpitäjien välillä ei missään vaiheessa tauonnut tai johtanut sopimukseen vallankäytön rajoista tai muusta tehtävänjaosta. Päinvastoin: samoja inhimillisiä perustarpeita ja perusongelmia pyrittiin ratkaisemaan kummankin sisäkkäin elävän ja toisiaan täydentävän ajatusmuodon puitteissa.

Oikeudenkäytön ja tuomiovallan harjoittamisen suhteen tilanne oli varsin havainnollistava: rikoksiin ja väärinkäytöksiin syyllistyneitä tutkittiin ja tuomittiin niin paikallisten valtioiden kuin katolisen kirkon edustajien toimesta. Selvää vedenjakajaa "maallisten" rikkomusten ja jumalattoman elämäntavan välillä ei ollut. Keskiajalla, kuten jossain määrin aina, ihmisten oikeuskäsitykset edellyttivät legitimoijaksi viime kädessä ihmistä korkeampaa auktoriteettia. Jumala on aina ja kaikkialla vallan ja vastuun nimi. Sen nimissä oikeutetaan voimatimet, eikä siihen uskovien tarvitse todellista vastuuta teoistaan kantaa.

Katolisen kirkon piirissä toimi useampiakin de facto tuomiovallan harjoittamisen instituutioita. Rippi oli yksi. Papilla oli valta antaa anteeksi syntejä - ja rippisalaisuuden ehdoton varjelu korosti tämän tuomiovallankäytön täydellistä itsenäisyyttä. Kuten huomaamme, tieto on valtaa.

Myös maalliseksi rangaistusjärjestelmäksi mielletty sakko eli katolisen kirkon piirissä omana sovellutuksenaan. Aneet olivat eräänlaisia sakkorahoja Jumalalle. Tässäkin yhteydessä on mahdollista tajuta miten syvästi systeemiin sisäänrakentui se, että paavia pidettiin Jumalan edustajana maan päällä.

Uuden ajan ensimmäiset "heräämiset" tapahtuvat 1500-luvun alussa. Humanistien ideat ihmisarvosta ja Lutherin uskonpuhdistustyö olivat samansisältöisiä pyrkimyksiä. Edelliset keskittyivät kyseenalaistamaan maallisten auktoriteettien harrastamat julmuudet, jälkimmäinen kielsi katolisen kirkon legitimitetin yksilön ja Jumalan välimiehenä.

Molemmat olivat uuden, yksilöstä liikkeellelähtevän maailmanjärjestyksen esitaistelijoita. Sittemmin Cartesius muotoili uuden ajattelun yleisellä tasolla: Ajattelen - siis olen olemassa. Seuraavalla vuosisadalla yksilö jo juhli vapautensa ja oikeuksiensa riemuvoittoa.

18.

Juvan omahyväinen paatos on ehkä hirveimmillään, kun hän messuaa: *"Euroopan suuruus on juuri siinä, että se on aina selvinnyt kriiseistään..."*

Mitähän kriisejä mies tarkoittaa? Ja mitä tarkoittanee selviämisellä?

Oliko Rooman imperialismissa kriisin ainekset vai vasta imperiumin väistämättömässä häviössä? Entäpä merkitsikö koko mantereen koteloituminen tuhanneksi vuodeksi henkisen taantuneisuuden tilaan kenties kriisiä? Kuinka siitä selvittiin? Kolmekymmenvuotinen sota oli kauhein ja brutaalein uskonsota koko Euroopan historiassa, mutta onneksi Molemmat Jumalat selvisivät siitä hengissä - Katolinen tosin pahasti kolhittuna. Entäpä uusimman ajan industrialismi ja kaupunkikurjaliston asema - onneksi siitäkin selvittiin, eikä meidän enää tarvitse pelätä yhteiskunnallisia kahtiajakoja! 1900-luku oli Euroopan ja maailman historian verisin - mutta ovathan saksalaiset selvittäneet traumaattiset sotakokemuksensa, eikä suomalaisillekaan enää ole epäselvää, kenen joukoissa seisovat!

Hyvä on henkiinjääneen, hyvät ateriat syöneen sananselittäjän mässäillä miljoonien ja miljoonien maailmansodissa mielettömästi murhattujen kustannuksella - ihmisten, jotka on de facto uhrattu juuri sellaisille maagisille, elämää suuremmille uskomusjärjestelmille joita Juvakin ylipappina pönkittää. --

"Kristinuskon jumalakuva..." "Kirkollisen ja maallisen oikeuden eriytyminen..." "Euroopan kriisit..." --- Missä kohden koulukirjansa kiltisti lukeneen skolastikon mieli menee lukkoon ja hän muuttuu opillisia päänäkökenttymiään ylipuolustavaksi, sielulliset sotavoimansa sananselityksen strategioihin valjastaneeksi valtataistelijaksi...?

Itsekuria tämän tuulentuvan koossapitäminen varmasti vaatii. Mutta siitä ei ole pula. Päinvastoin: sitä riittää muidenkin kurittamiseen. Valtaa ei jaeta - ei taivaalliseen, maalliseen, eikä muutenkaan - se kaikki kahmitaan. Hänen on täytynyt saada ne kaikki: kirkko, yliopisto, puolue.

Vallan kulminoituminen: kaikki valta on perimmiltään uskonnollisluonteista. Mutta erityisesti uskontoon liittyy se traaginen piirre, että samalla kun uskonto tarjoaa heikoista heikoimmille suojaa ja lohtua, se tarjoaa vahvoista vahvimille legitimaation oikeassaolemiseen ja valtaan.

19.

Toisen liberalistisen invaasion, Nuorsuomalaisen Puolueen kalvakkaihoinen puheenjohtaja, kansanedustaja Risto E J Penttilä esiintyy kuukautta myöhemmin yhdessä psykohistorioitsija Juha Siltalan kanssa MTV-3:n aamuohjelmassa. Miehet yrittävät viritellä keskustelua kauppojen aukioloajoista, ja laajemminkin yksilönvapaudesta. Keskustelu ei kuitenkaan oikein käynnisty. Tuskin löytyy kahta ihmistä, jotka ajattelultaan olisivat kauempana toisistaan kuin nämä. Miesten maailmat ovat pohjimmiltaan totaalisesti erilaiset.

Penttilä reagoi assimilaatiivisesti: *"Tähän yhdyn täysin... tässä olen samaa mieltä... tästä meillä on aivan eri näkemys..."* -Mies ottaa tarkasteltavakseen argumentin kerrallaan, kuin palikan, asettaa sen lokeroonsa; sic et non. Katsojan tekisi mieli huutaa: ei, ei, ei... Tämähän on vain mekaniikkaa, kuin koneet keskustelisivat... Ei jää kyseenalaiseksi se kumpi miehistä on poliitikko. Siltala sanoo koko keskustelun aikana ehkä neljä tai viisi lausetta.

Penttilän puolelta keskustelussa hallitsee täysi merkityssokeus. Penttilän, kuten yleensäkin näiden nuorsuomalaisten, ajattelu perustuu täydellisesti "liberalistiseen" ihmiskuvaan. Kaikkinaista "holhousta" ja sääätelyä vastustetaan, vapautta ja itsemääräämisoikeutta vaaditaan. Historiallisesti tämä ihmiskuva kuuluu valistusvuosisadalle - se vastaa Voltairen huronia. Mutta näinä aikoina on taas eri syistä kysyntää kaikesta mikä vahvistaa ihmisten individualistista taipumusta.

Nuorsuomalaisten ideologia puree pariin vanhaan sotajäärään, he kuulevat siinä sen saman kaiun. Myös muita halki-poikki-pinoon -ihmisiä nämä opit puhuttelevat. (Ja säntillisiä pedantteja, tietty.) Ja sitten ne vaikuttavat pieneen joukkoon hyvin hyvinvoivia ja nuoria ihmisiä. Kannanottojen ehdottomuus puhuttelee niitä joille maailman käsitteellistäminen on henkilökohtainen ongelma, tai, kuten nuorille, yksi henkilökohtaisen eliitti-identifioitumisen keino. Siinä ei syvällisyys ole niin keskeistä, pääasia että kalikat kalahtelevat.

Hyvinvoivat nykynuoret ovat kasvaneet kaupallisuuden täydellisesti läpitunkemassa maailmassa, joka on toteuttanut kuluttajien totaalisen ohjelmoinnin valinnanvapauden nimissä. Tältä pohjalta ei oikeaa opillisuutta nouse, vain efektiivisiä teesejä, joissa heijastuu henkinen taantuneisuus ja vanhoilliset arvot. Näistä ihmisistä kasvaisi helposti uusia Hitlereitä. Kun toiseen vaakakuppiin pannaan heidän mustavalkoinen maailmankuvansa ja toiseen todellisuus, todellisuus on se joka saa väistyä.

Korkeintaan heitä voisi vaivata jonkinlainen olemisen sietämätön keveys. Sellainen voi johtaa hirmutekoihin, sillä valtaan pääsy pakottaisi heidät käytännössä todistamaan mustavalkoiset teesinsä.

"Vapaus" on paradoksaalisin liberalistinen arvo. ("Arbeit macht frei!" -- Kuvaava nimi uusnatsipuolueelle on "Vapauspuolue".)

Elämä ja maailma alkavat näille ihmisille aina uudestaan. Sokea individualismi ja ikuinen paluu kietoutuvat jollakin olemassaolon kehällä kiinteästi toisiinsa. Niiden välillä taitetaan matkaa annetuilla totuuksilla. Ne määrittelevät maailman sisällön. -

Että he eivät ole oppineet mitään historiasta, että heidän poliittiset tunnustuksensa ovat historiattomia ja tukeutuvat toisiinsa tyhjän päällä, sitä he eivät tietenkään itse näe. Heille Uusi Alku on todella Uusi, Ennenkokematon ja -kokeilematon Alku.

Näille nuorille esimerkiksi "Kekkonen" on muodostunut kirosanaksi, joka symboloi kaikkea pahaa ja taantumuksellista. Tämä vakaumuksellisuus on aika hupaisaa, kun monet heistä ikänsä vuoksi eivät voi edes muistaa todellista Kekkoa. Samoin edustaa DDR heille inhaa valtiojohtoisuuden irvikuvaa, vaikka de facto DDR:n rakenteet toimivat yhtä tehokkaasti taloudellisia etuja kasaten kuin konsanaan kapitalistimaiden markkinatalous. Sosialististen maiden romahtamisesta he ovat vilpittömästi vahingoniloisia, mutta länsimaita vaivaavasta rahan diktatuurista he eivät osaa huolta kantaa. Vain holhoajavaltiota kelpaa kammota. Se on paha asia. Rajoittaa vapautta.

Liberalismi on sitä että poikaset lentävät pesästä. Pesä edustaa alkuykseyttä, se on sumea alue, josta on päästävä irti. Kannattaa nokkia kavereitakin terävin argumentein. Se vahvistaa. Yhteiskunta on iso pala nieltäväksi.

20.

Valistuksen projektilla oli syvät juurensa keskiajan maailmassa. Moderni pakanuus oli se partaveitsenterävä älyn ase, jolla juuret taikauskoiseen taustaan piti katkoa.

Valitettavasti historia ei tunne tällaista mahdollisuutta. Uudet totuudet kypsyvät aina hitaasti ja saavat voimansa vanhoista ajatusmuodoista, mutta osa uutta ajattelua jää kapina-asteelle, vallankumouksen, uuden alun huumaan. Näin kävi myös valistusvuosisadalla. Liberalismi oli valistuksen utopia.

Vallankumous syntyy kun yksilöt syttyvät. Uuden ajan joukkoliikkeet ovat vain näennäisesti joukkojen, tosiasiaa yksilöiden liikettä. On herätettävä yksilöissä uinuva perusihminen - on nostettava hänen loukattu omanarvontuntonsa ja saatava hänet vaatimaan vapauttaan. Hitler vaistosi, että Totuutta on generoitava kuin sähköä, että yksin jätettynä yksilö sammuu kuin virraton lamppu. Siksi hän käytti niin paljon psykologiaa.

Vallankumoukset syntyvät sivistyneistön sydämissä ja lähtevät liikkeelle yläluokasta. Vain tiedolliselta sisällöltään ne ovat oppiriitoja, tosiasiaa ne koskevat oikeutta omistaa Totuus. Siksi ne ovat niin hirveitä ja säälimättömiä. Totuuden omistaminen on käytännössä mahdotonta, ja luulisi, ettei sitä ainakaan yritä yksikään ajattelunvapauden kannattaja. Teurastus kuitenkin tapahtuu aina ja poikkeuksetta juuri Vapauden nimissä.

Liberaaleilla nuorsuomalaisillakin esiintyi aivan äärimmäisiä äänenpainoja. Kenellekään ei sallita minimitoimeentuloa ylittävää perusturvaa. "Hyvinvointivaltio" on tiensä päässä, se pitää purkaa. Aktiivisesti ja pian. Tarvitaan Uusi Alku. Kaiken pitää perustua Vapauteen - kunhan kaikki vain valitsevat Kilpailun eivätkä esimerkiksi Kohtuullisuutta saati sitten elämistä perusturvan varassa. Kansalaisyhteiskunta tulee. Siinä yksilöt tekevät Vapaita Valintoja, joista on seurauksia, joiden annetaan tapahtua. Se luo uudet menestymisen puitteet niille, joilla on edellytykset menestyä. Voisiko oikeudenmukaisempaa järjestelmää resurssien jakamiseksi olla?

Nuorsuomalaiset vaativat taloudellisia rakenneuudistuksia. Talous tarjoaa paradoksille toteutumismahdollisuudet: saa puhua samaan aikaan Vapaudesta ja olla käytännössä äärimmäisen julma heikommille ihmisille.

Opillisesti liberalistinen perinne osattiin sijoittaa valistuksen lapseksi, mutta jätettiin noteeraamatta, että talousajattelu on historian virrassa jälkijättöisin, hitaimmin kehittynyt, ja ikuiset paradigmansa sitkeästi säilyttänyt ajatusalue. Siinä ei ole tapahtunut mitään mitä voisi verrata uudella ajalla luonnontieteissä tapahtuneeseen edistykseen. Tämä tosiasiallinen lapsenasteisuus ei ole sattumaa, vaan seurausta siitä, että markkinatalousajattelulla on pohjansa kapinallisessa vapaushuimassa. Aina kun talous ajautuu kriisiin ja joutuu umpikujaan, sillä on vain yksi tie ulos: agitoida yksilöä, nostattaa uusi, suurempi, periaatteessa vallankumouksellinen huuma. Yksilö - paradoksaalisesti ahne mutta ahkera, itsekäs mutta kuuliainen ja hyvinkoulutettu - nousee tällöin päärooliin. (Nuorsuomalaisen muotokuva.)

Tältä pohjalta voi katsoa myös sitä miksi talouden nimissä tehdyt vallankumoukset eivät ole tuottaneet uusia muotorakenteita. Valtioruumiitkin ovat Yksilöitä. Kapinallisuuden ja Hallinnan perusristiriitaa täytyy elvyttää - siihen ei voida oikeasti puuttua. Selvitäkseen yhteiskunnan on säilytettävä molemmat elementit. Siksi vallankumouksissa ei varsinaisesti tapahdu sisällöllistä uudistumista. Vallankumoukset vain nimeävät asiat uudelleen. Se on Vapauden Paradoksi.

Tosiasiallisesti reaaliosialismikin toisti samat rakenteet, joihin markkinatalous länsimaissakin päätyi.

Marx oli moralisti jonka perintö hukattiin - osittain hän hukkasi itsensäkin muuttuessaan vallankumoukselliseksi. Marxin alkuperäiset äänenpainot olivat matristisia. Marxille ihmisyyys oli jotain joka saattoi toteutua vain sosiaaliyhteydessä, erityisesti työssä. - Vieraantuminen oli termi, jolla Marx kuvasi tämän lajille ominaisen yhteyden katoamista. (Laji oli muuan Marxin varhaisen ajattelun avainkäsitteitä.) Loppuun saakka hän torjui paradoksia itsessään ja uskoi väkivaltaisen vallankumouksen olevan vain nopeasti ohimenevä välivaihe. Marxin nimissä Lenin löi alas koko vanhan maailman. Hän teki sen aloittaakseen - vapaudennälkäisen liberalistin tavoin - Kaiken Alusta. Seurasi vain raaistumisen kierre. Sen taltutti vain suunnaton tekopyhyys.

Länsimaissa voisi sanoa samaa tapahtuneen Nietzschen nimissä. Ei ole sattumaa, että Nietzsche kaikui natsien askelissa. Sekään ei ole sattumaa, että natsit karsastivat Spengleriä tämän näennäisesti natsistisista äänenpainoista huolimatta. Spengler näki nimittäin nimiä syvemmälle. Hän näki todellisen historiallisen muutoksen, ei sitä mikä alkaa aina alusta ja tulee ikuisesti uudelleen.

Spenglerin hahmottama kehityslinja: reaalitaloudesta raha-ajatteluun, rahan diktatuuriin, veren ja rahan viimeiseen taistoon - tämä on se historiallinen kaari, jonka loppunäytöstä nyt todistamme. (Tai todistaisimme, ellemme tuijottaisi tekopyhiin taloustilastoihimme ja uskoisi niiden kertovan totuuden tilastamme.)

Keskiajan teokraattisesta maailmanjärjestyksestä Eurooppa on vuosisataisen muutoksen tuloksena siirtynyt yksilön eriyttäneeseen kartesionismiin. Sen ytimessä elää yhä sama magia, sama uskonnollisuonteinen Totuuden pyhittäminen kuin aikaisempinakin kausina. Se elättää kaikkivoipaisuuskuvitelmaa rahan muodossa - ja lopulta se tulee täydellistämään tämän tyypillisimmän utopiansa. Raha, Valta ja Oikeus tulevat samastumaan.

Se merkitsee kärsimysnäytelmää suurimmalle osalle maapallon ihmisiä. Mutta he tulevat kuolemaan kiltisti - he pitävät kohtaloaan kurjana mutta yhtä väistämättömänä kuin roviolle päätyneet harhaoppinen pimeimmällä keskiajalla. Ehkäpä nytkin kaikki asianosaiset itkevät yhdessä: niin kahmijat, reaalitalouden toimijat, vuoroaan odottelevat katselijat, kuin uhrikin.

"Joskus minä sitä itsekin ihmettelen, että pitääkö talouden näin kovaa olla", sanoi jopa kynnisyystään tunnettu valtiovarainministeri Iiro Viinanenkin yhden kerran.

21.

Niin sanottu taloudellinen rationaliteettimme on yhtä rajoittunutta kuin keskiaikainen deduktio. Järjen valo näyttää meille tiukin ehdoin valikoidun osan todellisuutta.

Aniharva jos kukaan osaa ja ymmärtää epäillä rahan maailmanjärjestyksestä. Olemme yhtä sokeita kuin keskiaikaiset ihmiset. Legitiimi valta on aina maagista.

Kehityksessä on ollut monenkirjavia mutta tyypillisiä piirteitä, joiden enempi kartoittaminen kenties laajentaisi mutta tuskin olennaisesti muuttaisi kehityskuvaa. Tapahtumahistorioijat voisivat dokumentoida tarkasti miten renessanssihumanismi jalosti keskiajan parhaat pyrkimykset, miten kartesiolainen herätys teki tietä tiedollisen varmuuden korostamiselle. Siinä tarinassa valistusaatteet halusivat lyödä alas koko vanhan maailman, ja de facto pyhittivät luonnontieteitten nousun. Nämä sitten syrjäyttivät Jumalan viimeisenä selityspäätteena.

Tekniikka ja talous kytkeytyivät teknoosysteemiksi, ja lopulta nousi uuden ajan iltataivaalle omaehtoinen raha, joka tulee tuomitsemaan eläviä ja kuolleita. (Ja se on totisesti eri asia kuin esim. Antti Chydeniuksen usein mainitsema, valistusajan "puhdasta järkeä" vastaava "puhdas raha".)

Omaehtoisen rahan edessä vapisevat kaikki, niin maan mahtajat kuin kaikkein köyhimmät kerjäläiset. Sitä palvotaan, se määrää kaikki tilit, hyvät ja pahat - kaikki kvantifioidaan. Keskiajan jumalasta Raha poikkeaa vain sillä tavoin että se on kaikin tavoin mahtavampi. Se kasvaa korkoa korolle koko ajan.

22.

Liberalismin niin aate- kuin poliittisen historian voisi korvata psykoanalyttisellä näkökulmalla.

Tarkastelun voisi aloittaa kaukaa. Länsimaisen yksilökeskeisyyden varsinaisena perustajana voidaan pitää Jeesusta. Tätä miestä vaivannut puuttuvan isähahmon syndrooma etsiytyi juutalaisuskonnon perustalta uuteen ilmiösuun. Kun oikeaa isää ei ole, sellainen luodaan. Kaikki on alusta loppuun asti projektiivista. Isä, Poika ja Pyhä Henki muodostavat länsimaisen liberalismin ensimmäisen psyykkisen peruskytkennän.

Sittemmin kuvio toistuu, toistuu, toistuu. Pojat sisäistävät Isänsä ja opettavat omia poikiaan. Opin sisällöksi tuli Taivaallinen Hyvä ja maallinen paha. Tahto on miehinen ominaisuus. Piti siis sisäistää idealisoidun Isän hyvä joskin ankara Tahto, ja asettaa sitä vastaan syntisen heikkous. Pelastus oli korostetun yksilökohtaista: kristitty ei koskaan pohdi kenen kanssa hän pääsee taivaaseen tai joutuu helvettiin. Kristinuskon historia on ollut aika armotonta: itsekuri ja kuri ovat vahvistaneet toisiaan. Armoa on voinut anoa ja rukoilla, mutta tuskin saada - armo sellaisena joviaalina opillisena käsitteenä kuin me sen nyt ymmärrämme, on myöhäsyntyisempää perua.

Kuin itsestään tällaiseen yksilökeskeisyyteen liittyy paitsi käsitys siitä että maailma alkaa oman minän keskipisteestä, myös se, että ulkomaailma voidaan nollata, ja aloittaa kaikki aina uudestaan alusta. Tämä keskeinen idea on aluksi täysin pyhitetty: se näyttäytyy kristinopissa siinä, että Kristus ylösnousee kuolleista.

Monarkkisen maailmanjärjestyksen kasvattamat patristisen valistusajan ajattelijat etsivät "vapaalle" yksilölle historiallista "isää", ja päätyivät kuvitelmaan "luonnontilassa" olleesta alkuyhteisöstä. Siinä ideaaliset vapaudet ja ideaalinen järki toteutuivat. Tämä toistaa kuvitelman Paratiisi-Taivaasta. Se on ehkä kehittyneempi kuin kristinuskon vastaava kuvitelma: tällä käyskentelee henkisesti vapaiden sielujen sopusointuinen joukko.

Myöhempiäkin liberaaleja ajattelijoita ja poliitikkoja määräävät samat psyykkisen varhaiskehityksen vinoutuneet peruskuviot ja -vammat kuin edeltäjiään. Jos isä ei suorastaan puutu, eikä häntä siis tarvitse idealisoida, saman asian ajaa jos isä on liian ankara ja vaativa. Varsinkin poikalapsen elämästä tulee elinikäinen itsenäistymis- ja yksilöllistymistaistelu. Isänmaalle esitetään ultimaatumia ultimaatumien jälkeen.

Tällaisessa "kampfissa" oma minä on aina keskeinen taistelukenttä, ja sitä kautta taistelulla on aina individualistinen kaiku. Se toistuu tuhansissa ja miljoonissa sieluissa, kun joukot purkavat tuskansa ja vihansa taisteluhuudoksi. Paradoksit ovat liberalismien historian tyypillisin ilmiö. Vallankumous on aina epätoivoinen yritys syntyä uudelleen, aloittaa aivan alusta, puhdistaa pöytä, maksimoida mahdollisuudet. Usein on vanha valtiasta ammuttu, harhaoppisten kirjat poltettu, omien joukoissa (ikänsä kuin omista aivoista) lymynneet epäilijät vaiennettu ja luopiot tuomittu kuolemaan. Sitten kirjoitetaan historia uudestaan, kirjoitetaan nykyhetki, idealisoidaan se, kirjoitetaan todellisuus ja lopulta tilastotkin uusiksi. Sen jälkeen on vain ajan kysymys, koska seuraava vapautusrintama astuu näyttämölle.

Se historia, joka ei toista itseään, mahtuu muutamaan sivuun.

23.

Risto E J Penttilä toistelee eri sävyissä ja eri puolilta termiä "yhteiskunnallinen säätely" ikään kuin se olisi jokin tabu, hyvän ja pahan vielä eriyttämättömän alkuyksyyden käsittävä taikasana. Tämä säätelyideologinen julistus sopii pikemminkin psykoanalysoitaviksi kuin poliittisena ohjelmana tosissaan otettaviksi.

On "isäsäätelyä" ja "äitisäätelyä". Liian ankaran isän auktoriteettia vastaan noustaan kapinaan. Tuloksena on kapinafilosofiaa. Säännöt ja rajat koetaan kahlitsevina, kukaan itsen ulkopuolinen ei niitä saa määrätä - sen sijaan oma vahvuus kyllä koetaan siinä että itse asetetaan yleispäteviksi tarkoitettuja normeja. Perusasetelma on dualistinen. Lapsen kasvaessa avuttomuus korvautuu avuilla: holhokista tulee Holhoaja, hallitusta Hallitsija. Näin kuri ja järjestys kuuluvat isäidentiteetin vammaan määräämään maailmaan.

Amerikkalaisella yhteiskunnalla on historialliset syynsä olla sielultaan isäidentiteetin määräämä. Samoin on osin englantilaisen sääty-yhteiskunnan kanssa. Tilanne vanhoissa eurooppalaisissa valtioissa on sekalaisempi. Saksalaisten taipumus dualismeihin tuotti 1900-luvulla kaksi järjetöntä veristä murhenäytelmää. Niissä ilmenee myös äärimmäisyyksiin toisistaan etäännyneiden isä- ja äiti-identiteettien tuhoisa vaikutus.

Suuri Venäjänmaa on aina ollut äiti-identiteetin ja -säätelyn muovaama kulttuuripiiri. Alkusymbioosille ominainen magia, sisarusuhteille tyypillinen viha-rakkaus, opillinen messianismi, ja sosiaalista kohtalonyhteyttä korostava yhteisöllisyys ovat slaavilaisten kansojen historiassa vaikuttaneita tekijöitä. On tyypillistä, että eristämistä on käytetty rangaistuksena.

Marxin oppi oli yritys korjata se vinosuuntaus, jonka uuden ajan taloususkonnossa toteutuva, "liberalismin" nimellä kulkeva isäidentiteetin vääristymä talouden rakenteisiin loi. Liberalismi oli valistuksen perillinen, mutta samaan tahtiin kun se muuttui valta-ajatteluksi, se menetti vallankumouksellisen sisältönsä. Toteutui liberalismin historiassa toistuva paradoksaalinen kuvio: nuorukaiset nousevat isiensä varjoista astumaan isiensä jälkiä. Isät kukistettiin incorporoimalla isien ominaisuudet.

Marxia voitaisiin aivan hyvin pitää Adam Smithin talousmoraalin seuraajana. Hän näki, että porvaristo oli tosiasiallisesti pettänyt omat ihanteensa, että sen historiallinen rooli edistyksen eteenpäin viejänä oli loppuun näytelty. Kun porvaristo omi itselleen vanhan järjestelmän valta-arvot, kuten uskonnon, Marx teki voimakkaan hyökkäyksen uskontoa vastaan. Talousteoriassa hänen varsinainen sanomansa voidaan määritellä niin, että hän perimmiltään pyrki lisäämään äiti-identiteetin vaikutusta patristisessä talousajattelussa.

Tätä Marxin talousajattelun tosiasiallista sisältöä ei aikalaiskeskustelussa tietenkään pystytty noteeraamaan. Marx itsekin oli sille sokea. Kun Lenin tarttui Marxiin, hän etsi siitä tukea omalle vallankumouksellisuudelleen. Äitivenäjää hallitsi vain yksi isä, Tsaari. Lenin halusi Isäksi isän paikalle. Leninismi merkitsi marxilaisuuden nimissä esiintyvän, mutta käytännössä läntisen, "isäsäätelyä" toteuttavan talousjärjestyksen istuttamista äiti-ihanteelliseen sielunmaisemaan.

Kuvaavaa on, ettei bolsevismi koskaan syyttänyt Venäjän liberaaleja. Näissä yhteiskunnissa tunteellisuus oli leimallista, holhoaminen, huolehtiminen ja muu turvallisuuden korostaminen "liberaaleja" ihannearvoja - vaikka niiden toteutumista häiritsi puuttuva kurinalaisuus ja tehokkuus. Siksi piiskaa piti myöhemminkin käyttää näissä järjestelmissä epätoivoisesti. Leninin jälkeen valtaan astui Isä Aurinkoinen, Stalin, jonka hallinnossa leninismi täydellistyi.

Seurauksena oli vain tuhoisaa tekopyhyttä. Silti Neuvostovaltion järjestelmä ei sortunut Stalinin puhdistuksiin, ei ideologisiin noita-oikeudenkäynteihin, eikä miliisiin ruoskiin. Se, sekin, sortui sisältäkin, kun opin totuudellisuus romahti.

Kolmatta liberalismien invaasiota henkilöi erinomaisella tavalla asianajaja Matti Wuori, joka on kirjoittanut elämästään ja toiminnastaan mm. kansainvälisen Greenpeace-järjestön johtajana kirjan "Titanicin kansituolit".

Laivaan yleensä ja sinänsä liittyy mittava määrä syvyyspsykologisia kytkeitä: sen muoto, vesi elementtinä, sen kannattava voima, hallinnan kokemus. Laivat nimetään perinteisesti naisiksi, kipparit korostavat maskuliinisuuttaan, juridisestikin laiva liputetaan ja määritellään omalakisiksi valtakunnaksi, käytännössä kapteenin reviiiksi. Laiva korostaa omaehtoisuuden ja vakaalta maaperältä irrottautumisen kokemusta: laivamatka on aina löytöretki, laivan kannella puhaltavat vapaat tuulet, ja komentosillalla kapteeni katsoo horisonttiin. Sen takana odottavat eksoottiset uudet mantereet.

Ei siis ihme, että Titanicista tuli vuosisatansa teknisen uhon ja tuhon symboli. Vuosisadan alun suuret lupaukset ja odotukset, koko moderni maailmanaika, saa siinä ilmauksensa.

Laiva rakennettiin viisaiden insinöörien viimeisimmän tiedon ja taidon mukaan, sen piti olla paitsi uppoamaton myös muilta ominaisuuksiltaan yliverinen: iso, komea, loisteliaa. Sen piti oleman kokonainen maailmanmalli, käytännössä amerikkalainen yhteiskunta pienoiskoossa: sen henkilökunta palveli maksavia asiakkaita kuin mitä ihanteellisin virkamieskoneisto: periaatteessa demokraattisesti, käytännössä kutakin maksukykynsä mukaan. Se tarjosi kolmannen luokan matkustajille tilat alaruumasta ja kermakerroksen sosieteelle kristallialongit yläkerrassa. On pidetty tragikoomisena sitä, että laivan törmättyä jäävuoreen ja hitaasti upotessa tanssiorkesteri jatkoi koko ajan soittoaan salissa. Oikeastaan siinä ei ole mitään ihmettelemistä. Niin toimii vakiintunut yhteiskunta, jonka perusteita mikään ei voi horjuttaa.

Wuoren kirjan nimi viittaa vertauskuvallisesti *"yhtä lailla maailman kuin oman maammekin tilaan"*. Wuorikin haluaa kansituolista katsella, miten maailmanlaiva uppoaa. Vihreiden piirissä viittaaminen Titanicin taisei alkaa Linkolasta: hän kertoi kirjoituskokoelmassaan "Johdatus 1990-luvun ajatteluun" sympaattisesta Ville Komsista, joka puolestaan kertoi samaistuvansa soittajiin Titanicin tanssialongissa. Kun ei mitään enää voida tehdä, ja kun laiva varmasti ja joka tapauksessa uppoaa, on hyvä vielä viritellä viimeiset hilpeät sävelet.

Wuori ei kuitenkaan ole kansituolissa kyhöttävä katselija. Hän on mitä toimeliaimmin mukana katastrofin kaikissa käänneissä. Hänellä on oman maailmankuvansa mukainen tarve hallita kaikkea: hän haluaa tietää mitä tapahtuu, haluaa muotoilla huomautuksen maailman jokaisesta vuotokohdasta, kommentaa joukkojaan toimintaan vaikka samaan hengenvetoon vannoo tuhon olevan tulossa.

Ehkäpä hän käytännössä onkin koko laivan kapteeni, ainoa joka tajuaa todellisen tilanteen? Hän haluaa kohota korkealle, olla auktoriteetti kaikkien yläpuolella, hallita kaaosta sortumatta siihen itse.

Todella: hän voisi vallan hyvin olla itse kapteeni. Hänen asenteensa on sama, ja hänkin kokee tavallaan omistavansa laivan. Hänenkin on luontevaa kokea velvollisuudentuntoa siitä että hän on viimeinen joka jättää uppoavan laivan.

25.

Omituisin Wuorta koskevista paradokseista on se, että hän on henkeen ja vereen Järjestelmän mies.

Hän ei väsy ylistämään hyvää koti- ja sukutaustaansa, käymiänsä eliittikouluja, ylioppilasaikojensa aktiviteetteja, ihmisoikeusjuristina nauttimaansa kunnioitusta - eikä mieltäylentäviä muistoja ajaltaan Greenpeacen johdossa. Hän kertoo elämästään voitonvarmassa ja vähän omahyväisessä sävyssä - hän ei totisesti tunnustaudu luuseriksi. Ehkäpä hänen asenteensa on ammatillinen: hän ottaa haasteet tosissaan, haluaa voittaa kamppailun puolueettomalla maaperällä. Oikeus voi toteutua vain järjestäytyneissä oloissa. Jos ei usko Järjestelmään, kuinka voisi uskoa Oikeuden voittoon?

Niinpä Wuoren ajattelua kauttaaltaan hallitsee tarve uskoa ainakin joihinkin ns. annettuihin realiteetteihin.

Wuori on pohjimmiltaan yllättävän konformistinen persoona. Hän ei halua olla vallankumouksellinen eikä varsinkaan anarkisti - hän uskoo Edistykseen, ja Edistys merkitsee hänelle suurta Projektia, jossa maailmanlaiva ei uppoa vaan saatetaan kaikkien nautittavaksi. Edistys tarvitsee rakennusaineensa: niitä ovat esim. koulutus, tehokkaat mutta luontoystävälliset tuotantotavat ja korkea kulttuuri. Wuori ei peittele sitä että pitää itseään nimenomaan kulttuuri-ihmisenä. Mm. kertoessaan Greenpeace-ajoistaan hän esittää mahtavan luettelon kohtaamisistaan erilaisten taide- ja viihde-elämän tähtien ja kuuluisuuksien kanssa.

Tässä kaikessa kissanhännän nostamisessa on jokin omituinen ristiriita sen elämänlaadun kanssa, jonka ideaalina monet vihreän liikkeen kannattajat Wuorta pitävät. Vai onko mitään ristiriitaa?

Ehkäpä tyypilliset vihreiden aatteiden kannattajat ovat juuri Wuoren kaltaisia kansalaisia: itse suhteellisen hyvinvoivia, talouspolitiikkaan ja yleensäkin politiikkaan kyllästyneitä vaihtoehtoliikkeen idealisteja, sisäsiistejä roskaamisen vastustajia ja maitopurkkien kierrättäjiä? On sanottu, että tyypillinen Vihreiden äänestäjä on yli kaksisataatuhatta vuodessa ansaitseva kaupunkilainen nainen.

Sellaiselle Wuori on mitä edustavin esimerkki-ihminen.

Niin paljon kuin Wuori liberalismiin ottaakin etäisyyttä, vastakohtaisuus taitaa olla näennäistä. Jos Wuori katsoisi Narkissoksen peiliin, häntä vastaan saattaisi paistaa suuri Vapauden unelma.

26.

"Titanicin kansituolien" lukija saa huomata, ettei Wuori ole mikään varsinainen ajattelija. Esimerkiksi: Wuori kertoo anekdootin miten hän ja Noam Chomsky - siis kaksi aikalaisajattelumme valioedustajaa - Tampereella tavatessaan panivat Hegelin oikeaan lokeroonsa. Wuorta nimittäin kummeksuttaa Hegelin uudelleensyntyminen filosofi- ja taidepiireissä, se on hänestä halpaa ajattelua:

"On tavallaan johdonmukaista, että hegeliläisiin malleihin takerrutaan juuri tässä vaiheessa. Sitäkin virkistävämpää oli viettää viime keväänä päivä Tampereella Noam Chomskyn kanssa, keskustellen tuntikaudet niitä näitä. Kun puhe jossakin vaiheessa kääntyi

Hegeliin, Chomsky kertoi joutuneensa vuotta aikaisemmin sairaalaan, jolloin hänelle jäi kerrankin aikaa lukea jotain "turhaa". Niinpä hän oli pyytänyt ystäväänsä tuomaan hänelle Hegelin pääteokset alkukielellä. Hänen kommenttinsa oli: "Uskomattoman pyöristytävää!"

"Vaikka koko keskustelussa oli kevyttä ironiaa, ja huomautuksessa angloamerikkalaisen kulttuurin aitoa saksalaisen metafysiikan vieroksumista, saatoin olla todella "postmodernin vapautuneesti" samaa mieltä. Hegeliä tässä nyt viimeiseksi tarvitaan!"

Wuori on siis onnellisen tietämätön Hegelin tosiasiallisesta vaikutuksesta ajatushistoriassa. (Hegelhän hajotti rationalistien opilliset tarkastelut palauttamalla käsitteenmuodostukset maagiselle tasolle, luomalla uusia sanaluokkakajoja, mitätöimällä kantilaisessa filosofoinnissa vaikuttavan skolastisen perinteen ikään kuin sisältä käsin, purkamalla kielen rakenteet.) Juuri Wuoren kaltaista ajatushistoriallisen harrastuksen ei pitäisi olla: että oppikirjoista revittyjä nimilappuja liimataan filosofien otsiin, että luetaan filosofien tekstejä ja tulkitaan niitä kuin ne olisivat opillista irtaimistoa vailla ajatushistoriallista taustavaikutusta - ja koketeerataan sitten "omilla" mielipiteillä. Valitettavasti näkemys Hegelistä ei ole Wuoren ainoa eikä vakavin ajatusvirhe. Koko hänen historiakäsityksensä on peräisin suoraan koulunpenkiltä: monta kertaa hän painokkaasti toteaa että "nykyinen ajattelumme ja liberalistinen talous ovat peräisin Ranskan suuren vallankumouksen ajoilta".

Niinpä niin. Ovathan ne. Mutta tällaisissa painotuksissa tulee selvästi näkyviin ero ajatushistoriallisen ja valtio-opillisen historioinnin välillä.

Kukaan ajatushistoriaan perehtynyt ei heiluttelisi kuin "Vapaus barrikadeilla" näitä valtio-oppineille niin mielisuosioon päässeitä lippuja: suuri vallankumous, vapaus, veljeys ja tasa-arvoisuus, demokratia, kansalaisyhteiskunta - ja markkinatalous! Ikään kuin uusi ihmiskäsitys ja talouskäsitys olisivat syntyneet silloin kun kuninkaan valta kumottiin! Toki tapahtumat olivat tärkeitä - mutta ne olivat tapahtumia, eivät varsinaisia mielenmuutoksia, jotka sijoittuvat paljon syvemmälle ihmisten mieliin ja kehittyvät paljon pitemmissä historiallisissa perspektiiveissä.

Tosiasiaa uutta aikaa on tarkasteltava depersonalisoitunutta keskiaikaa vasten, ja uuden ajan ajattelun ainoa varsinainen muutosvoima kytkeytyy kartesiolaiseen "herätykseen": ajattelevan subjektin eriytymiseen ja ulkomaailman objektiivomiseen.

Wuorelle pitäisi toistaa nämä tuhannesti toistetut madonluvut: Keskiajan teokraattinen maailmanjärjestys muuntuu portaattomasti ensin paikallisruhtinain hallitsemiksi valtapiireiksi, sitten kosmologista mallia toteuttaviksi monarkioiksi. Individualismin kantoaalto hajottaa kuninkaanvallan kansalaisille: demokratia ei lopulta ole muuta kuin vaahtoa uuden ajan individualismin laineilla. Ns. kansalaisyhteiskunta, jonka puolesta Wuorikin kovasti peistään taittaa, pyrkii edelleen heikentämään demokratian edustuksellista valtarakennelmaa ja korvaamaan sen ihmisten välittömien vuorovaikutussuhteitten verkostolla. Siitä syntyy vain sokeiden kanojen nokkimisjärjestys.

Kartesionistisen lähtökohdan korostaminen on tärkeää nimenomaan siksi, että sen pohjalta nähdään ne vaarat ja karit, joille Titanic optimistisesti suunnistaa. Wuori panee uskonsa kansalaisyhteiskunnan ja uuden yhteisöllisyyden syntyyn. Hän ei tekisi niin jos tajuaisi että ne merkitsevät vain individualismin viimeistä hyökyaaltoa.

Sen enempää erakkoelämällään ihmislajin ongelmia ratkova kalastaja Pentti Linkola kuin kuriositeettien asianajajana kunnostautunut Greenpeace-pomo Matti Wuori tai kukaan muukaan sokea individualisti ei tietenkään näe, että ihminen on pohjimmiltaan sosiaalinen laji, joka säilyy tai kuolee vain lajina - ei yksilöinä. Valta on ihmiseen sisäänrakennettu hänen sosiaalisuutensa kautta.

Valta on väistämättä pystysuunnassa toteutuva ominaisuus: ihmisen on aina luotava yläpuolelleen ideaaleja, jotka määrittelevät hänet yleispätevästi. Wuori ei varmastikaan tällaisten ideaalien olemassaoloa havaitse eikä sellaisten tarpeellisuutta edes tunnusta: hänen utopiansa ihmiset ovat autonomisia ja omaehtoisia toimijoita, jotka vapailta arvojen markkinoilta valitsevat itse kukin itselleen sopivat elämänarvot. Siinä heitä ohjaa koulutus, kulttuuri ja sivistys.

Tällaisena vapaana kansalaisyhteiskunnan kansalaisena Wuori haluaa nähdä itsensä. Hän haluaa valita vapaasti tonnikalapurkkinsa valintamyymälän hyllyltä, mutta tulee yllättymään, kun arvojen hyllyssä onkin kohta tarjolla vain epämääräistä mömmöä nimeltä "moniarvoisuus".

Oikeat arvot romahtavat falskiin relativismiin ja näennäisen edistykselliseen liberalismiin. Ehkä ne löytyvät vielä uudelleen - kaivon pohjalta. Mutta vielä ei Wuori katso peiliin.

"Titanicin kansituolien" kenties kaksivalotteisinta luettavaa edustavat Wuoren Linkolan eloonjäämisoppia koskevat pohdiskelut kirjan loppupuolella. Kuinka kulturelli ja sivistynyt maailmanmatkaaja suhtautuu synkkämieliseen suomalaiseen tosikkoon, omavaraistalouteensa käpertyneeseen tuomiopäivän profettaan, joka haluaa panna maailmassa tuhkoneistot käyntiin ennen kuin ne itsestään käynnistyvät?

On oikeastaan tragikoomista, miten tosissaan Wuori Linkolan "ajattelun" haasteisiin vastaa. Selvästi sairas ja todellisuudentajuton pakkoharvennussuunnitelma kokee ansaitsemattoman arvonnousun, kun se otetaan asiallisen analyysin kohteeksi. Linkolalaisuus on yksi niistä lahkoista, joihin jostain syystä suhtaudutaan sitä vähättelemättä - ilmiö joka on sukua sille ettei niin naiivia isänmaallisuutta tai niin pinnallista kristillisyyttä olekaan että sitä sopisi pilkata. Mutta jokin analyysin sietämätön keveys Wuoren tekstiä kyllä vaivaa. Voiko Linkolan raakaa maailmanparannusohjelmaa yleensäkin käsitellä terveellä järjellä? Wuori kritikoi Linkolaa:

"Hävittämisajatus edellyttää kulttuurista muutosta, jossa pienen eliitin olisi linnoittauduttava puolustamaan itseään enemmistöä vastaan... Vaikka Linkolan ajatus onkin johdonmukainen, se on tarpeetonta keikailua vaikeiden ongelmien edessä... Ajatusrakennelma lähtee siitä, että ihmisessä on kulttuurinen, mahdollisesti biologinenkin valuvika. Niinpä se luokittelee ihmisen tietynlaiseksi lajiksi antamatta tälle lajille itse mahdollisuutta löytää käytettävissä olevilla keinoilla ratkaisuja niihin pyörityttävän suuriin ongelmiin, jotka se on luonut..."

Miten sivistyneeltä hänen äänensävyensä kuulostaakin: Kulttuurinen muutos, johdonmukaisuus, tarpeeton keikailu, ihmislaji, käytettävissä olevat keinot...

Mikä mahdollistaa tällaisen käsitteistön käytön ilman että juuri kukaan noteeraa asiayhteydessä mitään naurettavaa tai kummallista? Kysymykseen on vastaus. Tällaista on nimittäin myös Hitlerin elämäntyöhön tyytyväisen Linkolan leipäterminologia. Sen voi jokainen "Johdatus 1990-luvun ajatteluun" -kirjan lukija havaita. Wuoren ja Linkolan viljelemistä gigantisista yleisilmauksista yhdeksän kymmenestä on samoja.

Ehkäpä maailma on niin suuri, että sitä on selitettävä suurin sanoin! Ongelmat ovat niin monimutkaisia ja vaikeita, ne vaativat vähintäänkin vaikeita käsitteitä!

Miesten ero on vain asenteissa: Wuori nostaa itseään pinnalle, Linkola vetää kaikki mukanaan syvyyksiin. Wuori torjuu kuolemaa ja suuntaa Elämään, Linkola mitätöi ihmiselämän ja ylevöittää Kuoleman. Wuori elättää toivoa, Linkola ei salli sitä itselleen. Tai sallii, mutta yhden ainoan kerran - se tapahtuu hänen kirjansa loppupuolella. --

Miten Linkola kiteyttää ainoan toivonsa? Kas näin:

"Kannanottojen pyörteistä, keskustelujen laineista, ajattelijoiden aivoituksista olen löytänyt yhden ainoan täysosuman. Se tulee yllättävältä taholta... kirkko on osoittanut kantavansa kulttuurissamme kunniakkaasti filosofian, ajattelun ja vastuun heikosti lepattavia soihtuja. Kirkon vastuu -viikolla olin Urjalan kirkossa keväällä 1988 mukana rukoilemassa: "Herra, anna meidän vielä kerran aloittaa k a i k k i a l u s t a." Osuttiin asian ytimeen: kokonaisvaltainen näkemys muutamalla sanalla."

Tässä uskontunnustuksessa näyttäytyy tuttu ajatusmuoto. Uusi alku. Linkolan mustavalkoinen idealismi on tosiasialliselta sisällöltään liberalismia.

Tässä voi myös vaistota, että mitä lienevätkin ne rasitteet, joista hän on elämässään kärsinyt ja joilla hän on mielensä myrkyttänyt, kaiken opillisen julistuksen takana on suorastaan epätoivoinen tarve olla vapaa. Mikä hänet erottaisi muista liberalisteista - Matti Wuoresta? Äänet tulevat kuin samasta kaivosta. Kuulemmeko kenties Kaiku-Keijun kuiskaavan tässä näitä paperinohuita käsitteitä?

Pentti Linkola ja Matti Wuori. Kaksi individualismin ääritapausta. Voisiko tähän vain todeta: pata kattilaa soimaa. Padalla on nokinen kylki, kattilalla musta pukunsa.

Todellista vastakkainasettelua ei kuitenkaan ole: yksi on väärässä raa'assa, naturalistisessa individualismissaan, toinen kulturellissa individualismissaan.

Liima- ja takkiteoria talouden selittäjänä

1.

Erään kansainvälisen suurkonsernin sähkökonekorjaamon työsuojeluvalltuutettu ihmetteli minulle usein, mikseivät kokouksissa sovitut selvät asiat ja kaikkien järkevinä pitämät toimenpiteet ja päämäärät juuri koskaan käytännössä toteutuneet. Sitten eräänä päivänä hänen käteensä oli osunut rasia kontaktiliimaa. Hän katsoi sen kylkeen painettua turvatiedotetta ja mietti, miten paljon työtä ja inhimillisiä voimavaroja, teoreettista oppineisuutta, kontrolloituja laboratorionkokeita, tutkimusta, jne, tällaisenkin lyhyehkön tekstin taakse loppujen lopuksi kätkeytyi. Hän katsoi standardinmukaista myrkkymerkkiä ja luki varoituksen: *vältettävä ihokosketusta*.

Sitten hän käänsi askin kylkeä. Toisella sivulla oli käyttöohje. Siinä kehoitettiin *koettelemaan sormella*, milloin liima olisi sopivan tahmeaa tarttuakseen.

Hän käänteli askia edestakaisin. Kuin olisi hypännyt maailmasta toiseen ja takaisin.

Silloin hän oli oivaltanut, että tässä havainnollistui jotain kaikelle ihmisen ajattelulle ja toiminnalle tärkeää ja tyypillistä. Siis järkiajattelulle tärkeää ja käytännön toiminnalle tyypillistä.

Kuten liimalaatikossa, asiat ovat aivoissammekin eri puolilla ja ikään kuin omissa yhteyksissään. Järjestämme asiat ajatuksissamme aina jonkin kokoavan näkökulman mukaan. Tässä tapauksessa turvatiedote oli laadittu työsuojelulliselta näkökannalta, käyttöohje täysin käytännölliseltä. Kummastakin näkökulmasta katsoen asiat näyttivät tulleen hoidetuksi. Neuvot olivat asiallisia ja järkeenkäypiä. Mutta yhteen näitä näkökulmia ei kukaan ollut huomannut sovittaa. Miksei?

Siksi että sellaista järki on. Järki rajoittuu aina omiin puitteisiinsa. Järkemme haluaa rakentaa itselleen rajallisia ajatusmaailmoja. Niissä se on kuin kotonaan.

Kysymys ei siis ole siitä että teoria ja käytäntö olisivat kaksi eri asiaa. Kysymys ei ole siitä ettei teoriasta aina osata vetää oikeita johtopäätöksiä. Kysymys ei ole siitä, että olisimme yleensä epäloogisia. Kysymys on siitä että jotenkin meidän on hyvin vaikeaa nähdä kaikesta järkiajattelustamme sen periaatteellinen rajoittuneisuus.

Kuvittelemme, että kaikkea ajatteluamme läpäisee yksi kaikenkattava logiikka. Entäpä jos niin ei olekaan? Jospa järki eläikin lukemattomissa eri yhteyksissä eri ehdoilla? Kun kulloisetkin ehdot on täytetty, kuvittelemme ajattelevamme ja toimivamme järkevästi. Vaikka huomaamattamme hypimme ammottavien rotkojen yli.

Kun paneudumme pohtimaan jotakin, eli otamme niin sanotusti asian omaksemme, me samalla valikoimme palapelin palat ja aitaamme pelit omiin karsinoihinsa. On meille tyypillistä hahmottaa ensin kokonaisuuksia ja sitten vasta osia. Aistimme ja ajatusapparaattimme ovat kehittyneet sellaista perusjäsennystä palvelemaan, ja monet havaintopsykologian kokeet voivat sen todistaa.

Se on myös tiedolliselle ajattelullemme leimaa antava piirre. Kuvittelemme asioiden alkavan jostain pisteestä ja loppuvan johonkin pisteeseen. Ongelmat ovat meille ongelmia tiettyjen kysymyksenasettelujen puitteissa. Ja kun pohdimme syysuhteita, emmehän jatka päättelyketjuja loputtomiin, vaan katkaisemme ne useimmiten juuri siinä missä kulloinenkin todistelutarpeemme loppuu.

2.

Se mikä meistä on järkevää on siis oikeastaan järkevää vain tietyissä puitteissa. Mikä sitten saa meidät niin kernaasti kuvittelemaan, että järki on jotain yleispätevää, jotain, joka määrittelee kerralla koko maailman?

Ehkä se, että haluamme uskoa järkeen. Järki on ihmisen keinoista paras. Jos järki hallitsee kaikkea, kaikki on hallinnassa.

Puhdas järki on parasta järkeä. Logiikka on puhdasta järkeä. Se on oppi päättelyn säännöistä - säännöt ovat pelkkää muotoa, niitä ei voi syyttää sisällön puutteista. Vai voiko? Entä kuka sanoo milloin ja missä logiikkaa käytetään?

Logiikkakin on siinä mielessä vajavaista, että se on vain työkalu. Itsessään sillä ei ole tarkoitusta. Se ei harrasta työsuojelua eikä liimaa. Ihminen tekee sitä. Ihminen huutaa logiikan avukseen silloin kun järki tarvitsee työkalua. Mutta sääntöjenmukainen päättely on todella kuin saha tai jakoavain: sitä voi käyttää tuhansiin töihin. Sillä ei ole itseisarvoa - mutta mahtaisiko sitä edes olla olemassakaan ellei sitä missään tarvittaisi?

Joka tapauksessa logiikka on vain puhdasta vettä myllyssämme, jauhot ovat omiamme, eivätkä aina niin puhtaita.

Logiikka on siis vain tarkoitukseensa sopiva työkalu. Mihin ihminen pyrkii, siihen logiikkakin pyrkii. Sillä ei teetetä sille kuulumattomia töitä. Jos ihmisellä olisi aivoissaan vain yksi pyrkimys, silloin aivoja läpäisisi vain yksi logiikka. Käytännössä vain loogikot taitavat olla niin yksipuolisia ihmisiä.

Logiikalla on myös omat sisäiset rajoituksensa. Loogikot tutkivat niitä, ja ne vaihtelevat aikakaudesta toiseen enemmän kuin tutkijatkaan uskaltavat tunnustaa. Logiikka on paljon rajallisempaa ja raadollisempaa kuin se ideaalinen pyrkimys jota se koettaa toteuttaa. Ei se esimerkiksi koskaan pysty ratkaisemaan klassista kysymystä siitä, kumpi oli ensin, muna vai kana. Mutta jos uskomme tämän tietävämmme, tai teemme sopimuksen tai päätöksen siitä, kummasta lähdetään liikkeelle, loppu seuraa sitten loogisessa järjestyksessä.

3.

Maailmassa ja yhteiskunnassa näyttää yksi asia nykyisin olevan vailla järjen hiventäkin: talous.

Kriisi koskee koko maailmantaloutta, jonka valuuttakeinottelu ja nopeat pääomasiirrot sitovat suureksi kokonaisuudeksi. Erikseen kriisissä ovat entiset sosialistiset valtiot, joiden pohjana olleet talousteoriat ovat romahtaneet. Ja vielä erikseen kriisi kouraisee pientä Suomi-nimistä pohjoista hyvinvointivaltiota, joka 1990-luvulla koki itsenäisen historiansa syvimmän ja synkimmän talouslaman.

Sen seurauksena Suomi sai kannettavakseen mm. pysyvän suurtyöttömyyden ja käytännössä päättymättömän valtionvelan, jonka kautta kansainväliset lainakauppiat kuorivat joka vuosi kerman päältä siitä mitä maa resursseillaan tuottaa. Suomeen on kylvetty sosiaalisen hajoamisen siemenet, mutta globaalitalouden mekanismeilla on varmistettu, että maa hamaan hautansa saakka siirtää taloutensa tuoton keinottelijoiden käsiin.

Lama-aika muutti myös yhteiskuntailmastoa epäedullisella tavalla kilpailuasenteita kiristäen. Perinteiset hyvinvointivaltion tehtävät ajettiin alas, ja valtiontalous valjastettiin kantamaan vastuu sen 1980-luvun lopun keinottelubuumin seurauksista joka romahdukseen oli johtanut. Edes ne, jotka valtion alasajo-operaation suorittivat, eivät täysin tajunneet mistä siinä oli kyse. Kaikki ratkaistiin taloudellisten vaatimusten sanelemana, paljain rahataloudellisin argumentein. Talouden käyttöohjeet repäistiin liimalaaticon kupeesta ja niistä tehtiin valtiovarainministeriön huoneentaulu - sen sijaan sosiaalinen todellisuus sai jäädä vaille suojelua.

Koko itsenäisyytensä ajan, ja eritoten kun maa sodan jälkeen jälleenrakennettiin ja presidentti Kekkonen vahvassa ohjauksessa nostettiin muiden pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden rinnalle, Suomi oli ollut leimallisesti sääätelypolitiikalla hallittu sekatalousmaa. Kekkonen seuraaja Koivisto oli numerotaloudesta innostunut pankkimies, joka masinoi maassa liikkeelle rahataloudellisen ekspansion. Sen vaikutukset kumuloituivat 1980-luvun loppuun, jolloin maan talouselämä kaikkien numeeristen mittareiden mukaan useina perättäisinä vuosina löi kaikki kasvuennätykset. Sitten kuplat puhkesivat.

Mitä kaikkea oikein tapahtui - oli tapahtunut, tapahtui ja tapahtuu yhä - sitä Suomessa tuskin koskaan tullaan täysin seikkaperäisesti selvittämään.

Lamaan ajautumisen syistä puhuttaessa käytetään kliseiksi jo kiteytyneitä selityksiä. Sanotaan että "säännöstelytalouden purkaminen ja rahamarkkinoiden vapauttaminen tehtiin hallitsemattomasti" tai että "Neuvostoliiton romahtaminen ja idänkaupan loppuminen osuivat pahaan aikaan". Näiden puheiden tarkoituksena on vahvistaa mielikuvaa jonka mukaan lama olisi ollut jonkinlainen onnettomuus, jollaisia onneksi taloushistoriassa tapahtuu suhteellisen harvoin.

Mutta lama ei ollut onnettomuus vaan seurausta siitä että talous toimi niin kuin sen talousajattelun ehdoilla tulisikin toimia. Lama on havaintoesimerkki siitä mitä tapahtuu kun maailma järjestetään pelkästään talouden ehdoilla.

Kukaan kommentaattoreista ei valtakunnan TV-kanavilla koskaan ole kertonut, kenen kansainvälisen lainakauppiaan rahoja kovan korkotason Suomeen tumpattiin läjäpäin 1980-luvun lopulla. Se tiedetään että täkäläiset pankkiirit pantiin tämä raha ostamaan.

Ehkäpä kaiken takana ovat samat miehet, jotka sittemmin lainoittivat valtiota, joka sosialisoi yksityistalouden haaksirikon julkismenoista maksettavaksi. Sehän on hyvä kauppa, kaksinkertainen. Siinä ohessa saa yksi demokratia tuta mikä se maailmassa hallitsee: raha.

On osuvasti sanottu, että valtionvelka on uusi demokratian jälkeinen hallitusmuoto.

4.

Tarkastellaan lamaa talousteoreettisena havaintomateriaalina, talousajattelun salojen paljastajana. Lamaan ajauduttaessa ja sen aikana maan taloudessa näyttivät vaikuttavan jotkin maagiset voimat, joita mikään järkiajattelu ei hallinnut eikä hillinnyt.

Useat myöntävät, että 1990-luvun lamalla oli samoja tunnusmerkkejä kuin 1930-luvun suurella lamalla. Esimerkiksi: molempia romahduksia edelsi ylikuumennut nousukausi.- Mutta jo siitä, mitä ylikuumeneminen loppujen lopuksi tarkoittaa, talousteoretikoilla on varsin erilaisia ja usein hämääviä käsityksiä.

Eräs koulukunta selittää talouden kausivaihtelut normaaleiksi kysynnän ja tarjonnan aaltoliikkeiksi. Kun talouden pyörät pysähtyvät, se on merkki markkinoiden tyydyttymisestä, ja parasta lamanhoitoa on odottaa, kunnes uudet rattaat käynnistyvät.

Kokonaan toisilla linjoilla ovat ne, jotka selittävät ylikuumenemisen talouden sairausilmiöksi. Tällä sairaudella on paljon ja ikäviä oireita, joista yksi leimaa-antava on niin sanotun rahatalouden irtoaminen reaalityaloudelliselta pohjalta. Nousukauden ylikuumentuessa kasvaa luottorahan määrä ja pääomatulot lisääntyvät suhteettomasti. Pörssi- ja omaisuusarvokuplien puhjettua kuvitteelliset omaisuudet jäävät hävinneiden pelurien käsiin velkoina, ja korkokauppa jatkaa siitä mihin pörssi lopettaa.

Tämänsuuntainen selitys näyttää sopivan hyvin siihen mitä Suomessa tapahtui.

Meillä esimerkiksi rakennettiin vielä 1980-luvun lopulla kymmeniätuhansia asuntoja, joille ei enää ollut varsinaisia markkinoita. Ne olivat pelkkiä pankkien lainamarkkinoiden kulisseeja. Ne olivat asuntopolitiikkaa, jota ei ollut. Sitäkin harrastettiin ulkomailta tänne tuputetulla "halvalla" lainarahalla.

Asuntokauppa oli sitä paitsi pikkujuttu suurten yrityskauppojen rinnalla. Niitäkin junailtiin ulkomailta käsin, ja hurmiossa ja sotaisalla kiihkolla. Niistä jäi vain raunioita.

Amerikan pankkiirit eivät ehkä olleet ihan tyytyväisiä siihen tapaan jolla heidän tuputtamansa lainaraha täällä paloi. Tai sitten olivat. Suomalaiset pankit piti pelastaa valtion pankkituella. Kukaan tavallinen kansalainen tuskin koskaan saa tietää millaisen kiristyksen kohteeksi valtio kansainvälisten lainakauppiasmiljardöörien taholta joutui tilanteessa, jossa yksityistalouden haaksirikosta tuli tapahtunut tosiasia. Globaalit toimijat ovat tottuneet varmistamaan saatavansa, valtioiden valjastaminen velkavankkureita vetämään on normaalikäytäntöä kehitysmaissa.

Nyt näitä rahan masinoimia operaatioita maksaa valtionvelan muodossa koko kansa. Summat ovat suuria - suurempia kuin maan aikanaan maksamat sotakorvaukset - eikä tällä kerralla taida olla edes toivoa siitä, että veloista joskus selvittäisiin. Suomi on samassa haarukassa kuin raaka-aineista tyhjiin lypsettävät kehitysmaat.

Kun talouden mahtimiehet ovat oppineet ajattelemaan taloutta rahana ja numeroina, on turha odottaa, että he näkisivät pörssi-, valuutta tai korkokaupassa mitään sinänsä epätervettä. Jos he sanoisivat: "Okei, me pyöritimme nousukauden hulluina vuosina kasinoa vaikka tiesimme, että pelaajamme olivat maksukyvyttömiä", heidän toimiltaan putoaisi pohja. Ja pahempaakin: heidän toimiltaan katoaisi laillisuus.

Ja siksi nämä miehet, kansainväliset ja kotimaiset pankkiirit ja sijoittajat, vaativat, että jonkun on joka tapauksessa maksettava pelivelat. Nousukauden kuvitteelliset raha-arvonmuodostuskuplat täytyy romahduksen jälkeen pystyä reaalityaloudessa lunastamaan.

Se on rahan laki, ja sen edestä saavat niin inhimilliset lait kuin oikeusnäkemyksetkin väistyä.

Ja vaikka nämä rahakauppiat vaativat valtiontaloudelta menosäästöjä eli sitä paljon puhuttua "uskottavuutta", joka takaa velanmaksukyvyn, oikeastaan he kerjäävät "uskottavuutta" omille toimilleen.

5.

Hyvinä aikoina taloustieteilijöilläkin menee hyvin: he osaavat tehdä luotettavia talousennusteita ja ovat monissa kysymyksissä keskenään yksimielisiä. Mutta kun talous ajautuu kriisiin, talousasiantuntijoiden konsensus särkyä. Juuri kun valtakunta kipeimmin kaipaisi toimivia talousoppeja, taloustieteilijät eivät teorioillaan tunnu hallitsevan mitään. Mistä tämä johtuu?

Talousteoriasta käytäntöön tuntuu olevan yhtä mahdoton matka kuin liima-askin kyljeltä toiselle.

Talousajattelulle tyypillisten järjen rajoitusten selvittämiseksi kannattaa tehdä lyhyt matka historiaan. Kysykäämme ensin: mikä on kaikelle talousajattelullemme kaikkein ominaista?

Se on asioiden jakaminen kahteen kategoriaan: tuloihin ja menoihin. Tulot ovat aitaus, jonka portti aukeaa sisäänpäin. Menot ovat menoja. Itse istumme nollapisteessä ja pidämme kirjaa. Käytämme sinistä ja punaista kynää, ja esimerkiksi sellaiset vastakohtaparit kuin voitto ja tappio, tuottaminen ja kuluttaminen tai kysyntä ja tarjonta itse asiassa toistavat saman ajatuskuvion. Pohjimmiltaan tämä talouden perustavanlaatuinen paradigma on idea plussasta ja miinuksesta ja niiden välillä olevasta nollapisteestä.

Nollasta kannattaisi puhua paljon enemmän ja syvällisemmin kuin mitä talousajattelussa tapahtuu. Suhtaudumme siihen kuin se ei olisi mitään.

Taloudessa se on kuitenkin koordinaatistojen kulmapiste, arkhimedeenpiste, josta käsin kulloisetkin arvonmuodostukset asettuvat akseleilleen. On olennaista huomata ettei sillä ole mitään absoluuttista sijaintia. Se ei ole reaalin luku, ei reaalitaloutta. Sen ajatushistoria palautuu paljon valistusaikaa kauemmas ja syrjään eurooppalaisesta valtavirrasta, bysanttiin.

Niin oudolta kuin se tuntuukin, eurooppalaisen kulttuurin matematiikkaan nollan käsite ilmaantui historiallisesti ottaen suhteellisen myöhään. Varsinaisesti sen vaikutus alkaa vasta uudella ajalla. Se kytkeytyy kokonaiseen kulttuurimuutokseen, jossa koko joukko ajattelutapoja sai uuden muodon. Sitä valmistelivat mm. Nicolaus Cusanuksen ajatukset vastakohtien yhteenlankeamisesta, musiikkiin ilmestynyt kontrapunkti, ja se että maalaustaiteessa kohde ja tausta alkoivat erottua toisistaan perspektiivin avulla.

Keskiaikaiset ihmiset käsittivät maailman kaksiulotteisena. He elivät silmästä silmään ja maailma oli heille hyvin reaalin paikka. Ikoni pani heidät hiljentymään, sen katse tavoitti heidän salaisimmatkin ajatuksensa. Joskus ikoni sijoitettiin luukun taakse, omaan pieneen laatikkoonsa, ikään kuin nukkekotiin. Se korosti pyhyden kokemusta, ja varmisti toisaalta, että konkreettinen nököyhteys madonnaan oli niin haluttaessa puolin ja toisin poikki.

Myös varat ja velat olivat keskiajan ihmisille jotain hyvin konkreettista. He eivät ajatelleet taloudestakaan abstraktisesti. He eivät esimerkiksi perineet veloista korkoa, koska ajatus siitä, että raha kasvaisi itsestään, oli heille täysin käsittämätön.

Nollapiste tulee mukaan kuvaan uudella ajalla kun katseet nousevat tarkastelemaan avaruutta. Tasokoordinaatisto syntyy vasta kun katsellaan tasoa ylhäältä käsin.

Kun nollapiste tulee, muuttuvat muutkin numerot epäreaalisiksi. Uuden ajan raha on voimavara talouskoordinaatistossa. Kun taloustoimija - siis nykymaailmassa sijoittaja - merkitsee taloussuunnitelmiinsa summan, sen painoarvo koordinaatistossa takaa sen reaalin vastineen.

Varsinaisesti talousajattelumme alkaa siitä kun keskiaikaiset käsitekiinteudet uuden ajan myötä muuttuvat kartesiolaisiksi mittayksiköiksi.

Uuden ajan historiallinen talous on kuin satu keskiajan käsittemagiasta vapautuvasta ja Kohtaloon vastaan taisteluun käyvästä köyhästä Faustista, joka herättää ja käyttää itsessään piilevät uudet, niin hyvät kuin pahat mahdollisuudet hallitakseen niillä niin luontoa kuin toinen toistaan ja saavuttaakseen jonkin ideaalisen onnen. Kun keskiajalla kaikella oli ollut annettu paikkansa ja merkityksensä, nyt päämäärät ja keinot eriytyvät. Uusi aika pyrkii mittaamaan kaikkea: fysikaalisia suureita, aikaa, arvojakin. Keskiajan ihmisille kaikki tämä olisi ollut täysin käsittämätöntä. Kuten sanottu, heille esimerkiksi varat ja velat olivat jotain konkreettista, siis ei mitään muodollis-loogista, eivätkä he laskeneet niille korkoa. (Ajatus korosta oli keskiajalla sekä synty että mielettömyys.)

Mutta uusi aika teki taloudesta tilinpidollista ja muodollisloogista. Plussaa, miinusta ja nollapistettä soveltavan kirjanpidollisen näkökulman omaksuminen talousajattelun metodiksi määräsi taloustieteen myöhemmän kehityksen. Tai pikemminkin kehittymättömyyden.

Sillä silloin talousajattelu muuttui numeerikseksi, ja juuri numeerisuus koitui sen kehityksen esteeksi. Siitä ei muiden uudella ajalla kehittyneiden rationaalisuuden muotojen tapaan tullut todellisuutta hallitseva ajatustyökalu, vaan omaehtoinen maailmansa.

Sillä vaikka talousteoreettinen ajattelu pyrkii empiiristen luonnontieteitten eksaktisuuteen ja operoi mielellään numeerisilla suureilla, se on kaikista uudella ajalla kehittyneistä rationaalisuuden muodoista ainoa, joka on yhä tietyssä mielessä ptolemaiolaisella kannalla. Se asettaa omat realiteettinsa oman maailmansa keskipisteestä, so. taloudellisesta toimijasta käsin, ja edellyttää, että jokin etu sisäistetään. Talous hahmottuu taloudeksi vain kun sitä katsellaan jonkin arvonmuodostuskoordinaatiston nollapisteen kautta. Sellaista teoriaa, joka on luonnontieteille tyypillinen, taloudessa ei voi olla. Talousteoretikon oma näkökulma määrää, mitä pidetään syynä ja mitä seurauksena, ja mikä on päämäärä ja mikä keino.

Taloustiede onkin vain suuri kupla, taloustoiminnan perusparadigman, yksittäisen tavaranvaihtotilanteen, mahtipontistakin mahtipontisempi ekstrapolaatio, katteeton arvonlaajennus, kuten niin moni muukin asia taloudessa.

Taloustieteilijät ovat tieteenalansa perustavanlaatuisistakin käsitteistä - sellaisista kuin inflaatio - vastaavalla tavalla eri mieltä kuin jumaluusoppineet raamatuntulkinnasta.

Talous onkin lähinnä uskontoa, valtajärjestelmänä se seuraa keskiaikaista teokratiaa.

Niissä järkiopeissa, joilla talousteoretikot, so. talouden papit, uskoaan tunnustavat, ei juuri ole aineksia kansantaloustieteen edellyttämään laajaan ja puolueettomaan näkökulmaan. Niinpä, niin paradoksaaliselta kuin se kuulostaakin, käytännössä näinä kriisin aikoina monissa maissa ovat vastakkain taloustieteilijöiden todistelutarpeet ja ihmisten perustarpeet. Asetelma on kovin jokapäiväinen vielä lamasta toipuvassakin Suomessa.

Käytännön kentällä on sama asetelma. Talouselämä on vahvojen taloustoimijoiden käsissä. Ainoa mikä kilpailevia talousmagnaatteja yhdistää, on heidän numeerinen ajattelutapansa. He eivät tuota tuotteita, vaan numeroita eli rahaa. He eivät edes puhu tuotteista vaan tuottavuudesta. Ikään kuin koko elinkeinoelämä olisi vain lavaste, jonka olennaisin sisältö on muoto. Siis raha.

6.

Nykyinen raha-ajattelumme, joka muuttaa kaiken raha-arvoiksi, toistaa hyvinkin keskiaikaista transsubstantio-oppia. Oikeastaan se on oman aikamme alkemiaa. Tietokoneen piinsiru on meidän viisasten kivemme.

Etupiirejä palvelevat talousopit taas ovat evankeliumeja, joilla vahvat ihmiset legitimoivat ylemmyytensä heikkoihin. Koska talousajattelu on uskonnon perillinen, ei ole kummastelemista siinä miten talous luo oman legitimitteettinsä. Talous nimittäin luo laillisuutensa, se ei noudata olemassaolevia lakeja. Käytännössä vahvoja taloustoimijoita ei saada syytteeseen mistään, eivätkä he tule tuomituiksi, menettelivätpä miten epäreilusti tahansa.

Puhutaan paljon markkinataloudesta, kuningaskuluttajasta, demokratiasta. Ne ovat hienoja asioita, mutta tuskin samalla kosketuspinnalla kuin kaiken määräävä ja kaikkea masinoiva raha-ajattelu. Lama-aikana pienet ihmiset olisivat tarvinneet suojelua, mutta talouden käyttöohjeet saneli rahamiehen sormi.-

Demokratiasta on sanottu, että paremmin kuin valtaa se jakaa vastuuta, niin ettei edustuksellisessa päätöksentekojärjestelmässä kukaan joudu koskaan yksin vastaamaan virheistä. Systemi on kehittynyt pikemminkin peittämään virheitä kuin paljastamaan niitä. -- Samoin niillä talousopeilla, joiden nimissä taloudellisia päätöksiä tehdään, on se ominaisuus, että ne peittävät näkyviltä todelliset edunsaajat. Talouden valta ja vastuu pakenevat kaikkia tarkasteluja.

Kansanviisaus sanoo, että laki on niin kuin se luetaan. Samoin on raha niin kuin se lasketaan.

Mitä sitten pitäisi tehdä?

Se onkin jo toinen juttu. Mitä sadussa tapahtui sen jälkeen kun kansalaiset huomasivat, ettei keisarilla ole vaatteita?

7.

Sanotaan, että nousukausi ja laskukausi eivät olisi täysin symmetrisiä, vaan että talouskasvu tapahtuisi portaattomasti kun taas supistuminen etenisi sarjana romahduksia rakenteiden pettäessä.

Tiettyyn määrään asti kasvava ja supistuva talous ovat kuitenkin toistensa peilikuvia. Kasvavassa taloudessa jokainen laajennus poikii uutta kasvua, supistuvassa taloudessa jokainen säästötoimi kääntyy lopulta lisäämään säästötarvetta. Talouden rattaat voivat periaatteessa yhtä vääjäämättömästi pyöriä kumpaan suuntaan tahansa: kasvun vaiheessa jokainen käynnistynyt ratas vetää liikkeelle pari muuta, supistuvassa taloudessa jokainen pysähtyvä ratas pysäyttää aina pari muuta. Talouden toimintamekanismille on ominaista, että rattaat pyrkivät pyörimään, olipa kasvu positiivista tai negatiivista. Aina ollaan menossa johonkin suuntaan.

Ns. nollakasvu on periaatteessa ja käytännössä mahdotonta viime kädessä siitä johtuen, ettei rahataloudessa tapahtuva raha-arvonmuodostus ole koskaan absoluuttista, vaan hyvinkin väljässä ja joustavassa suhteessa reaalityönteeseen.

Rahalla on arvonmuodostusprosessissa oltava tällainen väljyys, muuten se ei voisi taloutta masinoida. Muuten se olisi todella sitä mitä sen harhaisesti kuvitellaan olevan: arvon mitta. Vain raha, jolla on ympärillään epämääräinen sädekehä, voi toimia voimavarauksena talouskoordinaatioissa.

Kasvun vallitessa raha paitsi kiertää ja virtaa, kasautuu sinne missä voittoja kirjataan, ja tämä luo edellytykset luottorahan määrän räjähtämiselle. Kasautunut raha muuttuu jonkinlaisessa taloudellisessa metamorfoosissa omaisuusarvoksi, joka puolestaan taas toimii luottojen vakuutena.

Tosiasiassa mitään periaatteellista rajaa rahan ja luottorahan välillä ei ole - oikeastaan kaikki raha on olemukseltaan vain luottoa. Ehkä voidaan kuitenkin sanoa, että luottoraha on korostuneesti numeerista rahaa. Nousukauden säännönmukaisuuksiin kuuluu numeerisuuden ekspansio, kasvu muuttuu lopulta numeeriseksi. Sitä seuraa romahdus, kuten Suomessa seurasi 1980-luvun hulluja vuosia, ja luottorahasta, joka oli nousukauden sankari ("positiivista" luottoa) tulee laskukauden konna ("negatiivista" velkaa).

Nollatalous ei ole mahdollinen, koska rahan masinoimassa taloudessa rahatalous on kuin takki reaalityalouden päällä: se on aina joko pari numeroa liian suuri tai liian pieni, riippuen siitä, eletäänkö nousu- vai laskusuhdannetta.

Kun valtiovalta reagoi lamaan pyrkien pelastamaan yksityistalouden toimintaedellytykset ja leikkaamalla siinä tarkoituksessa julkismenoja, hallituksen säästöpolitiikan onnistuminen edellyttäisi reaalityaloudelta sellaista ominaisuutta, että negatiivinen kasvu voitaisiin pysäyttää tiettyyn pisteeseen tai rajaan. Rahatalous on kuitenkin oma maailmansa, sillä ei hallita reaalityaloutta eikä realismilla ole taas tekemistä rahan kanssa. Puhutaan "valtionalouden tasapainottamisesta" ja esitetään hurskas toive: "On vain asetettava menot vastaamaan vähentyneitä tuloja." Käytännössä käy niin, että kun yhdeltä tililtä pyyhitään menoja, simsalabim, toiselta tililtä pyyhkiytyvät tulot. Säästötalouden kissa ajaa takaa omaa häntäänsä. (-Tätäköhän valtiovarainministerit tarkoittavat kun niin ahkerasti hokevat, ettei talouden parantamisessa ole käytettävissä mitään taikatemppeja?)

On talousteoreettisen tekopyhyyden huippu, että Suomessakin samat miehet, jotka hyvin tietävät nollakasvun mahdottomuuden, argumentoivat valtionalouden säästölinjaa tienä "tasapainoon".

Supistuva talous ei supistustoimin tervehdy. Supistuvassa taloudessa ei ole olemassa sellaisia säästötoimia, jotka eivät talouden kokonaisuudessa viime kädessä vaikuttaisi uusia supistustarpeita synnyttävästi. Supistuvassa taloudessa supistukset ruokkivat jatkuvaa supistumista, aivan kuten kasvun aikana kaikki ruokkii kasvua.

Tämä asia ei tule yleisesti ymmärretyksi, koska monilla tavallisilla ihmisillä on yhä mielessään sellainen ajatuskuvio, että supistuva talous jakautuisi ikään kuin kahtia: siihen osaan, joka on ylellisyyttä, rasite, joka "on pakko" leikata pois - "kun rahaa ei yksinkertaisesti ole" - ja siihen, joka "terveenä" taloutena jäisi jäljelle.

Näinhän ei ole, ja jos kysytään miksi, joudutaan perimmäisten kysymysten äärelle.

Taloudessa perimmäinen kysymys on aina kysymys siitä kenellä on eniten rahaa. Sen ehdoilla hallitaan, jolla on maagiset taikakalut hallussaan. Ja maagiset sanat, pelotteet, uhka ja kiristyskeinot.

Poppamiesten ajoista ei paljoa olla muututtu. Raha toteuttaa omassa keskuudessamme samat valtakuviot kuin Tabu primitiivisessä yhteisössä.

8.

Rahan on siis pakostakin oltava maagista. Jollei sillä tätä epämääräisyyttä olisi, se olisi käyttökeltvotonta. Siksi rahalla voi olla reaalityalouteen vain väljä ja viitteellinen yhteys.

Tästä seuraa sekin ettei raha ole sellainen entiteetti, jolla todellisuutta voitaisiin hallita. Raha ei todellakaan ole mikään kiinteä olio, maanmuokkausväline tai muu työkalu - se on vain epämääräinen taikakalu, joka tehoaa jos tehoaa vain niin kauan kuin sen arvoon uskotaan.

Jos reaalityaloutta ajateltaisiin talousteorian paradigmoina pitäminä yksittäisinä vaihto-operaatioina, ja rahaa reaalityvaroihin liimattuina arvoa ilmaisevina hintalappuina, tämän talouden arvo olisi laskettavissa summaamalla hintalaput. Talous - sen arvo - kasvaisi kun tuotettaisiin uutta tavaraa. Siihen voisi liimata hintalapun, tai sitten ei, koska rahalla ei tällaisessa reaalityaloudessa olisi kuitenkaan mitään itsenäistä roolia. Siinä rahan mittarein voitaisiin havaita vain tiettyjä siirtymiä ja rahavirtojen keskittymisiä - rahat keskittyisivät sinne mihin tavarat keskittyvät. -Vasta kun raha saa maagisen ominaisuutensa, se alkaa masinoida taloutta. Silloin rahan määrä ei kuitenkaan enää vastaa reaalityvasteen määrää, vaan raha alkaa elää omaa elämäänsä.

Rahan masinoimassa taloudessa kokonaisuutena kasvamisen (tai supistumisen) ominaisuus on korostunut. Kasvaminen heijastuu aina taloutta masinoivan rahan määrän kasvamisena ja supistuminen rahan häviämisenä.

Yksittäinen menojen karsija kuitenkin harvemmin ajattelee pyyhkivänsä menojen mukana maailmasta pois kasan rahaa. Hän kokee vain käyttäytyvänsä taloudellisesti järkevimmällä tavalla. Vaikutukset tulevat vastaan vasta pienellä viiveellä ja nurkan takaa. Talous ravistaa ne hihastaan. Sen palttoon alta ei pääse karkuun. Raha on todellakin kuin reaalityalouden raa'an lihan päällä oleva takki, joka aina tuppaa olemaan joko pari numeroa liian iso tai liian pieni. Takin kokoa muutetaan taika-voimilla - tekemällä hokkuspokkus-rahaoperaatioita - piirtelemällä summia koordinaatistoon. Ihan aina ne eivät onnistu, esimerkiksi Suomi-neito otti takkiinsa ihan liikaa amerikkalaisten ja japanilaisten lainakauppiaiden tuputtamaa luottorahaa ja sortui siihen paikkaan.

Suomelle tehty tyhmä ja ruma temppu tulee ehkä hieman ymmärrettävämmäksi jos ajatellaan läpi se tosiasiallinen tilanne, joka talouden kokonaisuudessa luottorahan suhteen vallitsee.

Lainakaupan on oltava aktiivista ja määrätietoista operatiivista toimintaa, sillä jos koottuja pääomia ei sijoiteta tai kukaan ei niitä osta, mikään taloudessa ei takaa niiden säilyvyyttä. Siksi rahaa, jonka odotetaan ikuistavan Arvoa, täytyy koko ajan pitää maagisessa liikkeessä. Kun summa kirjataan velaksi, se alkaa elää. Maallikko voisi kuvitella, että olisi parempi jos kellään ei olisi velkaa ja kaikki pärjäilisivät omillaan, mutta tosiasiasa talous loppuisi siihen paikkaan. Luottoraha masinoida taloutta - ja vain siten se saattaa kasvattaa Arvoa. (Oikeastaan kyselemme turhaan mitä tapahtuu, elleimme maksa velkojamme. Silloin tapahtuu nimittäin vain se sama, mikä olisi tapahtunut, ellei kukaan olisi ottanut velkaa.)

Raha-ajattelun ja reaalityalouden periaatteellinen yhteismitattomuus ja niiden keskinäisen suhteen väljyys ovat taloudellisessa rationaliteetissamme silmän sokeassa pisteessä.

Aiheesta ei juuri puhuta. Jos tätä eroa korostettaisiin, joutuisivat niin teoretikot kuin toimijat heikoille jalle. Traagista on, että rahatalouden omaehtoisuus on kokonaisuuden kannalta väistämätöntä ja välttämätöntä. Se on myös vastuussa siitä että talous on niin hallitsematonta. "Epätarkkuusperiaate" tässä on vähän toista luokkaa kuin teoreettisessa fysiikassa. Samanlainen ilmiö kuitenkin on kyseessä. Raha masinoida taloutta. Sillä ei kuitenkaan voi hallita talouselämää.

9.

Ennen kuin rahatalouden ja reaalitalouden vastakkainasettelua kuvaava takkiteoria tulee käsitettäväksi, täytyy ajatella läpi joukko näennäistotuuksia ja -asetelmia. Pitäisi ehkä luetteloida knoppologia siitä, mikä kaikki talousajattelussamme on pielessä.

Luettelo varmaan alkaisi väärinkäsityksestä, että "raha on arvon mitta". Sitten kun oltaisiin päästy virheistä ja edetty hyvään määritelmään rahasta (historiallisesti muuttuvana) ajattelun muotona, kuin itsestään voisi siirtyä miettimään todellisia työn reaalisia sisältöjä, kysymyksiä tarpeellisesta ja tarpeettomasta. Ja reaalisen hyvinvoinnin ja elinehtojen määrittelyn kautta mukaan voisi lopulta tulla ekologinenkin näkökulma.

Jossain vaiheessa tätä tarkastelua pitäisi käsitellä sitä, miksi markkinatalous on mahdoton asia.

Markkinoiden kannalta on oleellista, että raha käsitetään ikään kuin se olisi jotain kiinteää ja sen arvo kyseenalaistamaton. Käsitys rahasta jonakin kiinteänä vastaa esineistävän omistamisen miellemaailmaa. Se on varsin keskenkasvuinen käsitteellinen muodoste. Tätä mielleettä vastaa talousajattelulle tyypillinen jäsenitys jonkin tilinpidon nollapisteestä käsin, koska tällaisella rahalla ei ole ollenkaan sosiaalista ominaisuutta. Tämä on ajatusvirhe, sillä raha on sosiaalinen ilmiö samalla tavalla kuin inhimillinen kieli.

Oikeastaan on varsin paradoksaalista puhua esim. "omasta rahasta", koska kaikki ne ominaisuudet, jotka tekevät rahasta rahana käyttökelpoisen, liittyvät siihen että raha on sosiaalinen muodoste. Rahan merkitys perustuu siihen, ettei sitä voi omistaa. Se, kuten muutkin symbolijärjestelmät (ajattelun muodot), toimii vain sen ominaisuutensa varassa, että se on jotain yhteistä.

Niinpä yksityistaloudskaan ei määritelmänä tarkoita lopultakaan oikein mitään, sillä sen enempää ideaalisesti kuin reaalistikaan sellaista ei voi olla olemassa. Rahan pitäisi siinä yhtäältä toimia vaihdanta-arvoja mitaten - niitä omaisuusarvoiksi jähmettämällä ja kiinteyttämällä - mutta toisaalta talouden pitäisi myös olla sosiaalista toimintaa, mikä vasta takaa raha-käsitteen toimivuuden ja rahan arvon.

Valitettavasti raha on talousajattelun kaipaamien arvonmittausten, -muutosten ja -laajennusten suorittamiseen varsin epätydyttävä transsubstantion väline. Käytännössä raha tekee tehtävänsä niin kauan kun se onnistuu huiputtamaan ihmisiä. Käytännössä kaikki eivät voi olla rikkaita, vaikka kaikki pyrkivät sitä olemaan. Jos kaikki olisivat rikkaita, kenenkään ei mielestään tarvitsisi tehdä töitä, eikä rikkauksilla voisi ostaa mitään. Tuloeroja tarvitaan. Jos tuloerot taas ovat liian suuret, ihmiset lakkaavat tavoittelemasta saavuttamattomia päämääriä, ja taloudellinen toimeliaisuus lakastuu. Niinpä rahalla mitattavat hinnanmuodostukset ovat optimaalisia silloin kun ihmiset niiden vaikutuksesta muuttuvat aaseiksi, jotka todella uskovat nenänsä edessä killuviin porkkanoihin.

Koska reaalitalous on niin raadollista kuin se on, ehkä osittain juuri siksi tyydytystä onkin sitten historiallisen kehityksen myötä päädytty etsimään rahatalouden autonomiselta operatioalueelta. Siellä rahaan liittyvä kaikkivoipaisuuskuvitelma voidaan vapaasti toteuttaa.

Ei pidä paikallistaa näitä trendejä liian kauas, sillä eräät varsin merkittävät muutokset rahataloudellisen ajattelun autonomian ehdoissa ovat aivan äskettäisiä.

Yksi sellainen on tietotekninen kehitys, joka on toisaalta sekä lujittanut ja edelleen legitimoinut numeerista ajattelutapaa että tehnyt mahdolliseksi maailmanlaajuisen reaaliaikaisen rahakaupan. Ei ole sattumaa, että samaan aikaan ATK:n ekspansion kanssa keinottelum muodot ovat kokeneet ekspansion. Pörssi- ym. omaisuusarvokaupassa, valuutta-, johdannais- ja optiokeinotteluissa rahaan liittyvä uskonnollisperäinen kaikkivoipaisuuskuvitelma voidaan vapaasti ja ilman reaalityodellisuuden rasitteita puhtaaksiviljellä, ja tavallaan nämä pelit toteuttavat talousajattelun kaikkein korkeimmat (ja harhaisimmat) ideaalit.

Kartesionismin peruja oleva numeroiden - puhtaiden loogisten muotojen - priorisointi vaikuttaa myös niin että kaikella taloustoiminnalla on taipumus kehittyä pankkitoiminnan suuntaan ja kaltaiseksi. Kansainväliset suuryritykset ovatkin de facto markkinaosuuksia ostavia ja myyviä pankkilaitoksia, joita johtavat raha-ajattelun asiantuntijat, ekonomistit. Nekin haluavat päätyä operoimaan autonomisella puhtaan rahan alueella. Ne edustavat kartesiolaista markkinataloutta puhtaimmillaan.

Seuraavassa vaiheessa tulemme vielä näkemään, että puhtaasti rahataloudellisen tuloksen takaamiseksi tuotteiden markkinoinnissa otetaan käyttöön erilaisia de facto pakkomenetelmiä.

Huumemalli valtaa alaa. Toinen pakkomarkkinoinnin ilmentymä on ripustaa kuluttaja riippuvaisuuskoukkuun tietystä teknologiasta - voimakkaasti kasvaneella tietotekniikan alalla on jo havaittavissa tällaista. Kun kuluttaja on saatu tietyn laajasti leviävän ja verkostoja muodostavan teknologian käyttäjäksi, uusia tuotteita voidaan pakkomyydä "sukupolvikierrolla", eli yksinkertaisesti poistamalla vanhentuvan vaikka vielä käyttökelpoisen tekniikan tukijärjestelmät käytöstä.

Taloudellisen kasvun pakko saa myös konkreettiset pakon ilmentymänsä.

10.

Talouden rinnalle tarvittaisiin muita ajattelulaatua, ja myös muuta sosiaalista harrastusta.

Talous itsessään on vain lajinsisäisen aggression säädely muoto, joka historiallisella ajalla on kehittynyt sotasaaliiden jakamisesta, merirosvouksesta ja orjakaupasta ensin vahvemman ehdoin suoritetuiksi pakko-otoiksi, sitten "kulttuuri-ihmisten" harrastamiksi vaihtokaupoiksi ja lopulta "opilliseksi" vapaakaupaksi. Mitä Adam Smith olisi sanonut eurooppalaisesta valioväestä, joka pussillisella lasihelmiä osti rikkauksia Afrikasta? -- Mutta tekopyhistä perusteluista huolimatta talous on yhäkin vain vahvemman oikeutta. Esimerkiksi kehittyneiden teollisuusmaiden niin valtioina harjoittama kuin ylikansallisten, hyvää tarkoittavien organisaatioiden, YK:n, Kansainvälisen Valuuttarahaston ja Maailmanpankin, kautta toteutunut talousapu kehitysmaille on käytännössä vain täydellistä näiden maiden riiston. Sosiaalisesti hajotetut kehitysmaat imettiin tyhjiin ja jätettiin sisällissotien kouriin - eikä tämä toimintatapa mitenkään poikkea siitä mitä markkinatalous de facto toteuttaa teollisuusmaiden sisällä.

Mutta esim. yhteiskuntapolitiikan mahdollisuudet talouden tuottaman sosiaalisen vaurion korjaajana tyrehtyvät nyt siihen että kansanedustajat tyytyvät toimimaan talousrattaistojen voitelijoina. Takavuosina poliitikot olivat sentään sosiaalisten viiteryhmiensä taloudellisia edunvalvoja - nyt he ovat vain Talouden edunvalvoja.

Jostain syystä poliitikot ovat aatteellisuutensa myötä menettäneet myös kykynsä ajatella yhteisöllisesti. Ehkäpä he vilpittömästi uskovat markkinoiden kaikkivoipaisuuteen - siihen että talous olisi ikään kuin jokin suuri rataskoneisto, joka toimiessaan tuottaisi hyvinvointia kaikille. Mikään tuskin on harhaisempi kuvitelma!

Jos kaikki elämässämme olisi aina ollut markkinamekanismin varassa, emme enää olisi elossa. Kilpailu olisi jo ratkennut.

Ruotsista saamme esimerkin, mitä tapahtuu, kun julkistalous poliitikkojen toimesta yritetään yksityistää, so. muutetaan markkinataloudeksi. Ruotsissa oikeistohallitus 1990-luvulla suosi ja toteutti määrätietoisesti sellaista linjaa, että kunnat alasajavat omat palvelutuotanto-organisaationsa, ja sen sijaan pyrkivät ostamaan palvelut "vapailta" markkinoilta. Oli luvattu, ettei palvelujen taso eikä määrä laske, vaan kaikki mikä ennenkin saadaan, vain tehokkaammin ja paljon halvemmalla.

Tämä siirtyminen markkinaperiaatteisiin on epäonnistunut jokseenkin täydellisesti. Käytännössä kuntien menot ovat vain kasvaneet. Palveluja on ostettu epämääräisin perustein, kalliilla ja korruptiivisesti, eikä niiden tasoa ole saatu vastaamaan vanhaa aikaa. Luultavasti tarkempi analyysi toisi myös näkyville miten raha on siirtynyt suoritusportaasta pönäköittämään yläportaan päättäjiä. Uusi järjestelmä tarvitsee monin verroin aiempaa enemmän erilaisia suunnittelijoita, organisoijia ja kontrolloijia. Nämä ovat lopulta todellisia hyödynpoimijoita.

Jos julkistaloutta nykyisten pyrkimysten mukaisesti kehitetään suuntaan, jossa yhä suurempi osa suoritustason työstä ostetaan yksityisiltä palvelumarkkinoilta, merkitsee tämä, että "hyvätuloisten" päättäjien osuus julkistalouden palkkalistoilla tulee pitkällä tähtäyksellä lisääntymään. Niinpä suoritusportaassa suoritettut supistukset ja säästöt saattavat aikaansaada täsmälleen päinvastaisen efektin kirjanpidossa kuin mihin niillä pyrittiin. Korkeapalkkaisilla kunnanvirkamiehillä on vielä taipumusta verrata omaa palkkaustaan vastaavaan yksityisen sektorin tasoon. Siellä suoritustason alaspolkeminen kääntyy välittömästi liikevoitoksi ja johtajien palkkioiksi. Yksi surkea kierto toteutuu siinä että yleisestä tuloerojen kasvusta tulee pahin julkistalouden menoautomaatti.

Ideaali markkinataloudesta on käytännössä juuri tätä.

Olisi pitänyt selvästi nähdä, missä ajatusvirhe tapahtui. Se alkoi siitä että jaettiin käsitteellisesti kansantalous "tuottavaan avoimeen yksityiseen sektoriin" ja "tuottamattomaan suljettuun julkiseen sektoriin". Tämähän on enemmän kuin tilinpidollinen jako, se on ideologinen jako.

Tällaisten käsitteellisten harhojen varassa tehdyt talouspäätökset eivät takaa mitään siitä mitä käytännössä tapahtuu. Ne mahdollistavat yhdestä etunäkökulmasta tehdyt ratkaisut. Niistä seuraa vain se mitä pahantahtoiset oikeistopoliitikot mahdollisesti salaa toivovatkin niistä seuraavan: että Talouden Jumala rankaisee vääräuskoisia ja panisi köyhät kärsimään.

Tässä yhteydessä Talouden Jumala on myös pitkävihainen ihan omalla tavallaan. Sen kosto tulee toteutumaan totaalisesti vasta seuraavien sukupolvien kohdalla.

Niillä nimittäin ei enää ole pidäkkeenään vielä toistaiseksi taustalla vaikuttavaa tavoitetta - mielikuvaa kaikille tarkoitetuista julkisista palveluista - ja ne voivat sisäistämänsä markkina-ajattelun pohjalta käytännössä päättää mitä palveluja ne kunta-asiakkaalleen haluavat antaa. Supistettu, suorituskyvyltään tyypistetty julkistalous on siinä vaiheessa tapahtuvassa kaupankäynnissä aika avuttomissa neuvotteluasemissa.

Näihin talouskriittisiin esityksiin on normaali reaktio: "Rahoista eivät päätä naiset eivätkä edes isot pojat, ei kukaan yksityinen eikä valtio, vaan raha sanelee itse omat lakinsa. Markka onkin paras konsultti."

Mutta tosiasia on, että markat eivät ole elollisia olentoja, eivät edes todellisia olioita, vaan matemaattisia olioita, taikavoimia ihmisen korvien välissä. Kaikki kiinteä rahassa on vain ihmisen tahtoa, hyvää tai pahaa, taloudessa useimmiten pahaa tahtoa. Markka on maailmanlopun konsultti. Kuten Simone Weil sanoo: nykyajan kolme hirviötä ovat algebra, tekniikka ja raha.

Rahan tarina on nopeasti kerrottu. Kun yksilö on ahkera ja ahne, työ tuottaa tulosta. Omaisuus karttuu. Omaisuus on vaurautta, reaaliarvo rahalle, joka nousee Talouden taivaalle kuin ilmapallo. - Ennen pitkää tämä rahan itsekantava ominaisuus masinoi koko talouselämää. Se ei enää synny kenenkään työstä, vaan synnyttää työtä. Siitä sukeutuu omaehtoinen maailma. Kun sen vauhti kiihtyy, sen painoarvo kasvaa. Se kallistaa rajusti talouden vaakaa, tai venettä, sillä on keulassa vain katteettomia lupauksia ja peräpää kalliolla. Sitten kuplat puhkeavat. Kaikki nollataan, naiset ja lapset heitetään yli laidan. Tulee hätä: mistä löytyisi taas ahkera ja ahne yksilö, joka tekisi työtä ja tulosta...

Kuka voisi uskoa, että tälle länsimaisen mallin mukaiselle maailmantaloudelle voisi käydä lopulta kuten yksityiselle ihmiselle, joka rikastuu liiaksi? Että kansainvälinen kuplapääoma voisi kasvaa niin suureksi, ja luoda itselleen sellaisia numeerisen kasvun legitiimejä tapoja, ettei mikään reaalin kasvu niitä enää voi vastata?

Voisimme tietysti panna päämme pensaaseen ja väittää, ettei mitään todellisia ongelmia ole.

Yksi fantastinen tilannearvio olisi, että juuri numeerista kasvua taloudessa tulisikin keskittyä tavoittelemaan - se nimittäin ei ole ollenkaan niin tuhoisaa kuin mitä sitä vastaava reaalin kasvu olisi. Reaalisen kasvun loppuminen teollisuusmaissa saattaa nimittäin jo lähitulevaisuudessa olla monista syistä väistämätöntä. Viime kädessä ehdot saattaa sanella maapallomme, jonka toistaiseksi kuvittelemme - ainakin tosiasiallisen ekologisen -käyttäytymisemme perusteella - kiltisti nielevän mitä tahansa.

Keinot, joilla "kilpailukykyä" nyt kansallis-valtiollis-taloudellisissa puitteissa yritetään tavoitella - kuten tuotantomenetelmien tehostaminen ja automaatio, työvoimakustannusten madaltaminen halpatyövoimamaiden tasolle asti, verohelpotukset ja sosiaalisen vastuun karsiminen, jne - kääntyvät nekin kaikki lopulta itseään vastaan. Niissä tulee pää nopeasti vetävän käteen. -

Toistaiseksi ne ehkä vain nostavat kuumetta sairaassa taloudessa ja syöksykierre syvenee: tuloerot kasvavat, pääomavaltaisuus lisääntyy. Omaisuusarvojen paisuttaminen ja luottoraha imevät veren terveestä reaalitaloudesta.

Ryntäilevän, mihinkään sitoutumattoman sijoituspääoman maailmassa se ilmiö, että kasvu siirtyy tietäntyyppisille uusille alueille, kuten jokin aika sitten Kaakkois-Aasiaan, pitäisi ymmärtää hälytyssignaalinä koko järjestelmän sairaudesta. Se ei siis ole haaste, johon teollisuusmaiden tulee vastata. Se on tietoista taudin tartuttamista.

Siinä on vain siirretty puhtaille vesille valamaan öljyä laineille.

12.

Talouden tragedia on siinä, että kaikki sulkeutuu saman rationaliteetin piiriin ja rupeaa tapahtumaan omassa maailmassaan. Maailman kaikki ihmiset ovat saman järjen muodon uhreja ja saman käsitekoneiston orjia.

On lopulta yhdentekevää, kenen etujen nimissä tätä venettä soudetaan tai huovataan - lopputuloksena on tämän maailman loppuminen, pään tulo vetävään käteen.

Lyhytnäköisyys taloustoimissa on liikuttavaa. Kukin katselee omien tiliensä sarakkeilta rahojen tuloja ja menoja, ja tekee muka välttämättömät päätöksensä. Talous on kuitenkin paradoksaalinen järjestelmä, jossa siitä että yksilöt ja yksiköt käyttäytyvät taloudellisesti järkevimmällä tavalla ei seuraa, että maailma muuttuisi paremmaksi. Pikemminkin voi väittää, että on järjestelmälle enemmän kuin tyypillistä tuottaa toimiessaan epätasa-arvoa.

Se tuottaa sitä sekä vauraiden teollisuusvaltioiden sisällä että globaalisti: kolonialismia ja neokolonialismia on seurannut tietoverkoilla toteutettu keinottelukolonialismi.

Sen seurauksena syntyy syrjäytyneitä ryhmiä niin rikkaiden valtioiden sisälle kuin markkinavoimien riistämiin kehitys-, so. raaka-aine- ja halpatyövoimamaihin - eikä tuottavuuden kasvu enää pitkään aikaan ole pystynyt paikkaamaan syntyvää sosiaalista häiriötä. Pohja vallankumouksille ja terrorismille on olemassa ja kasvaa Talouden kasvaessa. Ennen pitkää on "avoimien" yhteiskuntien pankkiirien vetäytyttävä pilvenpiirtäjistään maan alle suojaan suorittamaan salaisia operaatioitaan. --

Tätä makrotalousohjelmien moraalialia ja problematiikkaa pohditaan perin harvoin niin että asioita nimitettäisiin niiden oikeilla nimillä ja tosiasialliset syyt ja seuraukset paljastettaisiin. On ikään kuin rahan luonne, laatu ja syntyprosessi eivät olisikaan talousteoreettisia ongelmia - ikään kuin taloudessa voisi olla kysymys vain kunkin etujen mukaisesta toiminnasta.

Myöhempien vuosisatojen (mikäli sellaisia enää tulee) silmissä nykyinen talousajattelumme näyttää mitä luultavimmin mitä karkeimmalta taikauskolta - yhtä julmalta tai julmemmaltakin kuin keskiaikaiset harhaoppisten vainot kidutuksineen ja kuolemaa mystifioivine rituaaleineen.

Kuten keskiajalla, mekin elämme talousajattelun suhteen kivettyneen skolastisen sanamagian pauloissa. Talouden taika- ja komentosanat oikeuttavat vahvat taloustoimijat jakamaan jumalallisia tuomioita vähempiosaisten tuhoamiseksi ja oman uskon kirkastamiseksi.

Näitä tekoja ei edes käsitetä tietoisiksi - ne ikään kuin eivät ole kenenkään valintoja. Siinäkin suhteessa olemme lähellä keskiaikaa. Käsitekoneistomme noituu ymmärryksemme ja toimimme kuin ohjelmoidut robotit. Ja jos joku uhkaa herättää meidät horroksestamme, suljemme vaistomaisesti korvamme ja kieltäydymme vastaanottamasta tietoa siitä, että taloudellinen järkemme voisi olla jossakin suhteessa rajoittunutta ja totaalisesti väärässä.

Siksi huomautukset, jotka vievät pohjan pois kaikelta arkirealistiselta orientoitumiseltamme, torjutaan ja unohtetaan aktiivisesti.

Kierkegaard esitti kysymyksen: Kumpi on vaikeampaa, herättää joku, joka nukkuu, vai herättää sellainen, joka valveilla uneksuu, että on valveilla? ("Rakkauden teot".)

Sitä sietäisi talousmiesten mieltä.

Oikeasti hyvä ajattelu

Oiva Ketoselta lainattua kategoriointia väljästi muotoillen voisi eurooppalaisen ihmisen maailmankatsomuksen katsoa kehittyneen neljässä jaksossa, joista kolme ensimmäistä olisivat ikään kuin yleisesti ihmiselle lajityypillisiä ja viimeisin varsinaisesti länsimainen, so. muista suurista maailmankulttuureista poikkeava ja omalaatuinen. Varhaisin vaihe sijoittuisi esihistoriaan, kolme muuta historialliseen aikaan.

Nämä neljä vaihetta olisivat: 1) *primitiivis-maaginen* (eli incorporoiva ja pahuutta ulkoistava), 2) antiikin myyttinen (eli platonisille ideoille perustuva ja ei-kausaalisesti "selittävä" maailmanjäsenitys), 3) keskiajan käsitekiinteyteen perustuva teokraattinen maailmanjärjestys ja lopulta 4) uuden ajan kartesionismi (eli subjektin eriytymiseen ja havainnon kohteen objektivoimiseen perustuva kulttuuri).

Korostaaksemme jatkuvuutta ja kehityslinjaa voisimme ehkä häivyttää vaiheiden rajat käsitteellisesti: 1) primitiivis-maaginen esihistoria, 2) maagis-myyttinen antiikki, 3) myyttis-opillinen keskiaika, ja 4) opillis-kartesiolainen uusi aika.

1.

Magiasta meillä on yleensä ottaen virheellinen mielikuva, sellainen joka perustuu ulkoistamiseen, nimen antamiseen tietyille ilmiöille. "Poppamiehet tekivät maagisia taikoja." Maaginen on meille adjektiivi jolla luonnehdimme erästä primitiivisen ajattelun ominaisuutta.

Poppamiehet kenties keksivät efektejä, mutta eivät maagista ajattelulua. Se oli vallitsevaa, läpäisi primitiivisen kulttuurin. Se merkitsi jatkuvuutta, se ei ollut vain efektin ominaisuus.-Teemme erehdyksen myös kun sanomme: "Sivistyneen kulttuuri-ihmisenkin ajattelussa esiintyy maagisia aineksia - onhan meillä horoskoopit sun muut.

Tarkastelkaamme näitä ilmaisuja vähän syvemmin. Luultavasti ajattelemme: primitiivinen ajattelu on sillä lailla kehittymätöntä, etteivät villit vielä tajua mikä on mahdollista ja mikä ei - alkukantaiset ihmiset elävät taikauskojensa vankeina koska eivät muuta ymmärrä. Sen sijaan sivistynyt kulttuuri-ihminen, joka ajattelee rationaalisesti ja tietää paljon, ei oikeasti sekoita satuja ja todellisuutta. Maagiset harrastuksetkin ovat hänelle korkeintaan elämän pikantti mauste.

Psykoanalyttikko voisi kuitenkin olla taipuvainen näkemään "maagisen" ajattelun mekanismeja, kuten incorporaatiota ja ulkoistamista, arvonmuodostusta ja -laajennusta myös niin sanotusti kaikkein kehittyneimmissäkin hengentoiminnoissa. Korkeasti kunnioittamamme abstraktinen ajattelukaan ei ole niistä täysin vapaa. Oikeastaan päinvastoin: yleistävään käsitteenmuodostukseen liittyy aina eriytymätön, primitiiviseen alkutilaan palautuva maaginen pohjasointu.

Sen enempää ihmislajin kuin yksilönkään kehityksessä ei nimittäin tunteen ja tiedon, eikä myöskään magian ja niin sanotun rationaalisuuden väliin aukea missään vaiheessa mitään periaatteellista kuilua, vaan pikemminkin kehittyy monia näitä ideaalisesti määriteltyjä vastalaitoja täyttäviä hengenelämän ilmentymiä, kuten uskonto, taide tai filosofia. Kaikki tiedollinenkin ajattelumme hyödyntää tosiasiaa jatkuvasti sekä tunnetta että tietoa, sekä magiaa että ratiota.

Magiaa on aivoapparaatissamme aina paitsi tallella ja taustalla, myös ajatusten rakennusaineena ja jännitteenä kaikkein kirkkaimpienkin älyllisten oivallusten salamanleimuksissa. Ehkäpä ajatukset rakentuvat magian liima-aineesta, ja vieläpä perustavammanlaatuisesti kuin niin sanotusta tiedosta.

Magian alinomaista läsnäoloa on vaikea havaita, koska se on niin sisäänrakennettua. Meillä on tarpeeksi tekemistä pyrkiessämme havaitsemaan, esineistämään ja objektivoimaan, sekä käsitteellisesti hallitsemaan ulkomaailman kohteita. Teoreettiset termimme ovat tällaisen hallinnan työkaluja, ja varsin esineistyneitä itsessään nekin.

Esimerkiksi kielen kehitykseen viitaten kuvaamme kehityksen tiettyjä tasoaskelmia käsitteillä "signaalit-symptomit-symbolit" - ja jostain syystä tässäkin olemme helposti valmiita tekemään periaatteellisen hyppäyksen asteelta toiselle siirryttäessä.

Vastaavasti inhimillisen ajatteluhistorian kokonaiskuvassa pidämme "tiedettä" kaikkein korkeatasoisimpana, puhtaasti symbolistiseen järjestelmään ja abstrahoituihin invariansseihin perustuvana ajatusjärjestelmänä. Kuvittelemme, että "Tieteessä" toteutuu jokin ratkaiseva irtoaminen ajattelun primitiivisiltä ja maagisilta tasoilta.

Miksi uskomme näin? Missä kohdin hyppy muka tapahtuisi?

On luultavasti oikeampaa ajatella, ettei magiaa koskaan voida riisua ajattelusta siinä mielessä etteikö kaikkein kehittyneinkin rationalisaatio edellyttäisi maagisen komponentin mukanaoloa. Järkiajattelua ei siis saa pitää minään mikä jotenkin periaatteessa syrjäyttää ja lopulta korvaa magian. Magia on ajattelussa aina mukana.

Voisimme mennä pikemminkin päinvastaiseen suuntaan: ei saata olla liioiteltua väittää, että "ymmärtämisen" tapahtuma on aivan puhdasta magiaa. --- Jos tämä kuulostaa korvissamme oudolta, syynä on omaksumamme (historiallisesti kehittynyt) harhakuva rationaalisuudesta jonakin myöhäsyntyisenä ja erillisenä, alkutasolle palautumattomana ilmiönä. Tämä estää meitä selvästi näkemästä tiettyjä järkiajatteluumme väistämättömästi kuuluvia "primitiivisiä" ominaisuuksia ja rajoittuneisuuksia.

Asiaa selventää vielä, jos kytkemme magian valta-ajatteluun, ja kehityksen portaita taaksepäin laskeuduttaessa samastamme sosiaalisen ja todellisuutta, so. luontoa hallitsevan vallan.

Feuerbach on oivaltavasti huomauttanut, että uskonto on pohjimmiltaan yleiskäsitteitä luovaa, yleistävää valta-ajattelua. Tämä tarkoittaa, että valta on väistämättä jotakin niin sanotusti "jumalallista". Abstrahoiva ajattelu luo sekä jumalat että vallan. Primitiivisessä kulttuurissa ja ajattelun alkutilassa nämä eivät eroa toisistaan.

Mutta niin ei tapahdu myöskään myöhäsyntyisissä ajattelulaaduissa. Aikakausien perspektiivissä Luonnonjumaluuksia seuraavat ihmishahmoiset Jumalat, sitten kiinteiden Ajatusten muodostamat jumalat, ja vihdoinkin Puhdasta Loogista Muotoa toteuttavat jumalat, joista nykyisin palvomme Tiedettä ja Taloutta.

Magian maaperältä olemme luoneet ajatusmuotoja ja ulkoistuvia ajatusentiteettejä, joilla on opillinen luonne. Sellaisia ovat niin uskonnot dogmeineen kuin tieteet termeineen.

Uudella ajalla kartesionismiin liittyvä voimakas todellisuuden objektivointi on edelleen kiteyttänyt ajatustyökalujamme estäen meitä selvästi näkemästä miten rajoittuneita ne lopultakin ovat. Arkielämässämme koemme todellisuuden ja käsitteittemme kytkennän välittömänä, ikään kuin liian kiinteänä - olemme sokeita ajatustemme tarvitsemalle liima-aineelle, magialle ajattelussamme - ja tältä pohjalta suuntaamme laatuajattelummekin huonosti. Esineistyneiden termiemme varassa keskitymme opillisiin ongelmiin uskoen että käsitteiselvittelyt lisääisivät hallintaamme. Ajattelumme tapahtuu kartesiolaisin ehdoin annetuilla elementeillä, emmekä tajua tähän sisältyvää harhaa.

2.

"Oivalluksesta" puhuttaessa usein tyypillisesti kuvataan tätä kokemusta niin sanotusti korkeasti abstraktisena tai ideaisena tapahtumana, "palasten lokahtamisena paikoilleen", "salaman leimahduksena", yhtäkkisenä löytönä tai ongelmanratkeamisena, mutta toisaalta myös syvällisenä kytkenä, jonkin oleellisen alkutekijän paljastumisena tms.

Oivallukset voivat olla kovin monenlaisia, koskea yhtä lailla mikromaailmoja kuin äärettömän laajoja kokonaisuuksia. Elämänsä logiikalle ja matematiikalle paljolti omistanut Bertrand Russell kertoi saaneensa yhden ratkaisevimmista oivalluksistaan äärettömän meren rannalla tajutessaan yhtäkkiä, että "kaikki ihmiset ovat samanarvoisia".

Oivalluksia kuvataan myös usein taiteen tekijöiden termein, puhutaan näyistä, luovista inspiraation hetkistä, jne.

Oivallus on oivallinen pienoiskuva siitä mitä kaikessa ajattelussa oikeastaan tapahtuu. Oivallus rakentaa ajattelun maagisen syvätason ja tiedollisen pintatason yhteydet uudelleen. Oivallus on maagista nahanluontia. Se on sitä että Narkissos koskettaa peiliinsä - oivalluksen hetkellä myös Minä syntyy aina uudelleen. Oivalluksilla on elähdyttävä voimansa.

Muuta vaikka oivallus on leimallisesti erinomaisen yksilöllinen tapahtuma, sen sisällöt saavat merkityksensä - kuten yksilön olemassaolo kokonaisuudessaankin - sosiaalisesta todellisuudesta käsin. Luovan ajattelijan löydöissä ilmenevät elämänmuotoa koskettavat totuudet. On vain individualistisen sokeutemme vaikutusta, ettemme näe, miten kaikkein syvimmätkin tunteemme ovat lajiityypillisiä, tai miten kaikkein kirkkaimmatkin älylliset oivalluksemme ovat sidoksissa kulttuuriin ja sosiaalisiin muodosteisiin, kieleen ja käsitteistöön.

Oivalluksen hetkellä tosiasiaa tapahtuva syvä kytkentä ajattelun maagiseksi määriteltävälle tasolle paljastaa välähdyksenomaisesti myös sen mistä luovassa ajatustyössä mielen energiatasapainojen kannalta on kyse.

Rationaalisuudella on roolinsa, mutta itsessään siihen ei sisälly sen enempää motivaatiota kuin palkintoa ajatustyöstä. Nämä komponentit löytyvät ajattelun maagiselta tasolta.

Meillä on taipumusta kuvitella motivaatio jonkinlaiseksi henkiseksi lataukseksi, akuksi, josta ajatustyö ammentaa voimansa. Mutta tämä on vain osatotuus.

Syvämotivaatiomme ei ole pelkkä energiageneraattori, vaan alusta alkaen minuuden projektia persoonallisesti toteuttava tekijä. Voimavirrat suuntautuvat aina sinne missä Minä suorittaa elämänmittaista rakennustyötään. Motivaatio toteutuu siis aina jossain määrin jalostuneena. Tämä merkitsee myös sitä, että älyn lahjat ja suorituskyky eivät itsessään ole mitään, laadultaan maaginen motivaatio määrää miten ja missä määrin järkiajattelu on käytettävissä ja käyttökelpoista.

Se määrää myös jotain siitä millaisia ajatuksemme ovat sisällöltään.--

Tämä on se tapa, jolla esimerkiksi uuden ajan suurten systeeminrakentajien ja rationalistien ajattelua, jossa Jumala saattoi elää kauniisti sovussa ja rinta rinnan mitä järkipäisimmän loogisen päättelyn kanssa, on ymmärrettävä. Syvämotivaation kannalta mitään ristiriitaa tai jakomielisyyttä ei ajatuksiin synny. Ajatukset ovat ongelma vain meille, jotka otamme ne opillisesti.

Tilanne on joskus päinvastainen: Ajattelija hylkää tietyn opin, koska se ei sovi hänen syvämotivaatioonsa. Tällöinkin meille tuottaa vaikeuksia tajuta mistä oikeastaan on kyse.

Esimerkiksi emme helposti tajua, että Einsteinin tieteellinen motivaatio oli se joka sulki hänen ajatustyökaluistaan ulos todennäköisyyskausaliteetin. Kummastelemme miksi sellainen nero ei voinut hyväksyä yksinkertaista metodia.

3.

Myyttisessä maailmankuvassa jumalat toteuttavat tahtonsa (tai paremminkin sanoen tarinansa) ihmisessä, ja ihmistä määräsi yli-inhimillinen Kohtalo, idea tai malli.

Keskiajalla kaikki valta kuului Jumalalle, ja Jumala oli myös kaiken sosiaalisen vallankäytön samoin kuin luonnonilmiöiden selittämisen viimeinen peruste.

Oman aikamme kartesiolainen rationaalisuus taas on kohottanut abstraktion, so. matematiikan ja muodollisen logiikan jumalasemaan, koska se uskoo, että maailma on objektivoidavissa, ja uskoo, että kaiken todellisuuden lopullinen selittäminen tapahtuu "välineellisen järjen", so. kausaliteetin ja empirian keinoin.

Niinpä todellista yhteiskunnallista valtaa meidän aikanamme pitävät "arvosällyksettömien" alojen erikoisasiantuntijat, kaiken yläpuolella Raha-Ajatteluun keskittyneet talousmiehet. Heitä kumartavat kaikki. On vain näennäisesti paradoksaalista, ettei heillä valta-asemansa legitimoimiseksi ole esittänyt muuta kuin taloususkontonsa maaginen postulaatti.

Tähän on päädytty. Olemme taloususkonnon huomassa. Raha puhuu. Sitä kuuntelevat niin tutkimuksen ja teorian puolella luonnontieteilijät, suunnittelun puolella teknokraatit, kuin tuotannon puolella soveltajainsinöörit. Ja työntekijät, tietysti.

Kullakin edellä mainituista ihmisen historiallisista kehityskausista on ollut oma, sille tyypillinen metafysiikkansa, samoin kuin logiikkansa (tai laajemmin ottaen rationaalisuutensa).

Antiikin tyypillinen ajatusongelma, jota nykyloogikko Russell pitää vain "filosofisena lastentautina, josta meidän ei enää kannata välittää" (jos on rinnakkain A ja B, niin A on pieni ja B iso; jos B ja C, niin B on pieni ja C on iso - kuinka sama B voi olla sekä pieni että iso? - ja puhdasoppinen platonis- aristoteelinen vastaus tähän: koska B:ssä siis täytyy olla sekä pienuutta että suuruutta!) edellyttää olioiden ja ominaisuuksien kokemista toisenlaisessa kiinteässä kytkennässä kuin mitä nykyisin pidämme "yleisten loogisuusehtojen" mukaisena.

Samoin keskiajan skolastiikka tai vaikkapa skeptikkoja vaivannut epäily omasta olemassaolosta eivät selity muutoin kuin ymmärtämällä sitä käsitekiinteyttä, joka sen ajan kieleen ja käsitteisiin elimellisesti kuului.

Nykyinen uskomme rationaalisuuteen nousee ulkomaailman objektivoinnin, empirian ja kvantifioinnin pohjalta, ja vaikka voidaan tietysti väittää, että näiden ajattelun työkalujen kehittyminen on tuonut mukanaan jotain todellista - luonnonhallintaa ja tietoa luonnonlaeista - vastavuoroisesti ne ovat joltain osin kykyjämme köyhdyttäneet.

Meiltä jää nimittäin näkemättä, miten rajalliset ja rationaalisuutemme perusasetelmasta suoraan johtuvaan individualismiin sidotut ovat olleet ne ehdot, joilla luonto on ihmiselle alistettu.

Olemme ikään kuin valjastaneet yksilön vetämään yleisen aineellisen hyvinvoinnin vankkureita (lujassa uskossa moderniin "iankaikkisuuteen", so. aineellisen tyydytyksen loputtoman kasvun mahdollisuuteen).

Vastaavasti olemme kokonaan jättäneet toteuttamatta huolenpidon niistä rajoista, joissa hyvinvointi yleensä maapallon mitassa voi toteutua. Olemme unohtaneet, ettei koko maailman populaation ole mahdollista saavuttaa sitä elintasoa, joka keskimääräisellä suomalaisella nyt on.

Uuden ajan historia on korottanut Yksilön, mutta samalla se on kadottanut tuntuman niihin sosiaalisiin ehtoihin, joiden olisi toteuduttava jotta yksilöt voisivat kukoistaa.

Uuden ajan kartesionismiin kuuluva subjektin eriytyminen ja ulkomaailman objektivoimispyrkimys saavuttaa eräällä tavalla äärimmäisen huipentumansa nykyisen psykologian ihmiskuvassa, jossa tarkkaileva subjekti on erityisen, "minää", "minuutta", jne, koskevan käsitteistön avulla muutettu empiirisen tutkimuksen ja kvantifioinnin "objektiiviseksi" kohteeksi. Kuinka tämä Narkissoksen taikatempu, sielun peilaaminen sielusta, voi onnistua?

Se ei tarkkaan ottaen onnistukaan. Tässä tapahtumassa puolet psyykestä putoaa pois kuvasta. Juuri siksi ihmiskuvamme, so. koko ihmistä ja hänen henkisiä ominaisuuksiaan koskeva ajattelu on niin puutteellista kuin se on: esimerkiksi täysin sokeata havaitsemaan rationaaliseen ajatteluun kuuluvaa magiaa - ja vain mitattavissa oleviin ominaisuuksiin tai henkisiin "kykyihin" keskittyvää. Psykologian ihmiskuva pisimmilleen vietyinä samastuu robottiin tai "keinoälyyn".

Psykologit voivat mitata esim. yksilön älyllistä suorituskykyä ikään kuin se olisi kokonaan irrotettavissa syvämotivaatiosta, tai ikään kuin motivaatio sinänsä olisi vain jokin voimavara, henkinen akku tai voimanlähde ilman mitään persoonallisia laatueroja.

Eräs käytetyin psykologian sovellusala on psykologinen soveltuvuustutkimus - testien perusteella päätellään ja päätetään, onko joku sopiva jollekin koulutus- ja ammattialalle, tai kuinka hän urallaan menestyy. Oikeastaan psykologi on oman aikamme inkvisiittori ja oikeauskoisuuden tuomari. Siinä missä keskiajan kiduttajat ja pyövelit yhdessä yhteisen rahvaan kanssa itkivät roviolle tuomitun mukana tämän kovaa kohtaloa (kaikki he pitivät yhtä kauhistuttavana sitä että paholainen oli saanut syytetyn sielusta otteen), siinä nykyajan psykologi katselee faktorianalyysinsä tuloksia ja surkuttelee menestymättömien yksilöiden (tai rotujen) kovaa kohtaloa (nehän on ennen pitkää eliminoitava tavalla tai toisella, jos tekno systeemin kilpailujumalia tunnustetaan).

Keskiajan magia, sen teokraattinen maailmanjärjestys herättävät ihmetystämme ja kauhistelua, mutta tässäkin tarkastelussa unohdamme, että näemme keskiajan ihmisestä vain sielun puolikkaan. Se rationaalinen komponentti, joka hänen ajattelussaan vaikutti, jää sielumme silmän sokeaan pisteeseen. Rationaalisuus on meille sitä järkevyyttä, jonka uusi aika toi tullessaan. Vastaavasti oman aikamme magia, oman sielumme pimeä puoli, heijastuu meille keskiajan peilissä, jota emme lakkaa taivastelemasta.

Psykologian ihmiskuvan individualistinen juurettomuus ja sen historiallinen ohuus ja ajanmukaisuus vastaavat hyvin "tieteellisen" ajattelumme yleistä rajoittuneisuutta.

Vannomme logiikan ja matematiikan, meristisen selityspuoleen ja empiirisen tutkimuksen nimiin - mutta se, mitä näiden hengen aseiden avulla käytännössä ylösparamme, ei todista sen puolesta että näkisimme ongelmat oikein saati sitten että meiltä liikenisi tahtoa niiden ratkaisemiseksi.

Se, mitä tapahtuu todella, voidaan selittää vain uskonnollisesti. Toteutamme omassa TalousAjattelun sanelemassa maailmanjärjestyksessämme yksilöllistä uskoa aineellisen hyvinvoinnin loputtoman lisääntymisen mahdollisuuteen.

4.

Millaista sitten olisi oikeasti hyvä ajattelu? -- Ensin tässä tarvitaan aivan karkea tarkennus: hyvä ajattelu ei ole toimintaa. Etologinen toimintadraivi ja siihen liittyvä yritteliäisyys, lapsenomainen asenteellinen optimismi ja "positiivisuus" ovat yrityksiä ratkaista tekemisellä se mitä ajattelemalla ei pystytä ratkaisemaan.

Toimiminen on enemmistön oppi, ja suosittu. Suurin osa ihmisistä mieluummin toimii kuin turhautuu ajattellessaan.

On halki-poikki-pinoon -ihmisiä, jotka ovat kehittäneet tehokkuudesta hyveen. Sillä tavoin on maailmassa saatu paljon pahaa aikaan. "Nyt tarvitaan tekoja, ei sanoja", on muuan kuluneimmista ja tosiasiaa kauheimmista poliittisista iskulauseista. Kukaan ei juuri peräänkuuluta ajattelua. Harhaluulo, että kaikkiihan ilman muuta osaavat ajatella, on totaalinen.

Hyvän ajattelun määrittelyssä ehkä kannattaa lähteä liikkeelle kielteisestä käsin.

Kaiken edellä olevan perusteella on helppo määritellä mitä hyvä ajattelu ainakaan ei ole: annetuilla "realiteeteilla", so. ajan kieleen ja ajatteluun kuvanomaisina kuuluvilla "käsitteikiinteyksillä" tai "automaattisilla ajatusliikkeillä", jne, operoivaa ajattelua se ei ole.

Se ei ole ajattelua, joka pyrkii ratkaisemaan annettuja ongelmia annetuin säännöin - se ei ole ajatuksellista kujanjuoksua sekuntikello kädessä. Se ei ehkä ollenkaan pyri ratkaisemaan ongelmia vaan pikemminkin muodostamaan uusia ja "oikeita" ongelmia.

Se ei pyri nopeaan suoritukseen, vaan tietää, että *"filosofisen kilpajuoksun voittaa se joka jaksaa juosta hitaimmin"*. (Wittgenstein)

Koska aikamme suurimmat ajatteluvirheet ovat seurausta kartesionismin täydellistymisestä, so. subjektin eriytymisestä sokean individualismin asteelle ja ulkomaailman objektivoitumisesta arvojen kvantifioinnin asteelle, hyvä ajattelu pyrkii suunnistamaan ulos näiltä kolmen- neljänsadan vuoden historiallisilta harhapoluilta.

Vaikka moraalisen rakenteemme perusta sijoittuu syvälle Narkissoksen lähteeseen, ja vaikka kartesionismilla on ollut erityinen taipumus kasvattaa Maailman Pahaa - meitä rasittaa kartesiolainen Pahuuden hybris - hyvä ajattelija ei sano: "Saahan sitä toivoa ja unelmoida, mutta maailmassa on oltava realisti."

Koska talousajattelussa kiteytyvät kaikki ylikasvaneen kartesionismin ajatusvirheet, ja koska talousajattelu tuottaa käytännössä kaikkein hirveimmät seurausvaikutukset - se antaa kilpailuasenteet sisäistäneille ja kilpailussa menestyneille yksilöille oikeuden riistää ihmisten suurelta enemmistöltä mahdollisuudet tavoitella omaehtoista elämänlaatua, esimerkiksi toteuttaa kohtuullisuutta - hyvä ajattelu on korostetusti talousajattelun kritiikkiä. Hyvä ajattelu on vastakohta individualistis-liberalistisen markkinatalouden pyrkimyksille. Hyvä ajattelu ei ole kujanjuoksua annettujen aineellisten päämäärien perässä.

Ja sitten, tietysti, vaikka hyvän ajattelun täytyy aina olla "ymmärtävää" ja todellisuutta käsitteellisesti hallitsevaa ajattelua, se ei kuitenkaan voi olla toista ihmistä alistavaa valta-ajattelua. (Niin maaginen asia kuin valta onkin.) Hyvä ajattelija tunnistaa oman sielunsa demonit eikä etsi niille tukea ulkoistamastaan Pahasta.

Keskiajan kaapuniekat kokivat ongelmattomana, että Jumala oli kaikkivoipa, ymmärsi ja määräsi, hallitsi kaikkea - mutta samaan hengenvetoon he Jumalan nimissä teurastivat toisuskoisia ja vainosivat harhaoppisia. Samoin ajattelevat omat akateemiset kaapuniekkamme: Talous sulkee sisäänsä kaiken, paitsi köyhät, joilla mitään taloutta ei ole. Kuten uskonto ei pelastanut kerettiläisiä, samoin talous ei pelasta köyhiä. -- Maallikoilla ei ole mitään asiaa Talouden valtakuntaan. Kritiikki on aina tukahdutettu samanlaisella arvovallalla. -- Oman aikamme kartesiolainen rationaalisuus muodostuu kohtaloksemme: se rakentaa meille uskottavat Pahuuden lavasteet. Se kiteyttää kehityksen, jossa AjatusApparaattimme oppii sulkeutumaan omaan Spesiaaliseen Totuuteensa ja väistämään sitä ulkoa uhkaavan Epäjärjestyksen. --

Jos hyvällä ajattelulla on sosiaalinen sisältö, se on tämä: valtasuhteet on järjestettävä niin, että kulttuurissa jokaiselle osoitetaan oikea paikkansa jossa hän voi työskennellä kokonaisuuden hyväksi - vastakohtana epäkulttuurille, jossa parhaimmatkin yksilöt käyttävät kaikkein parhaimmat voimansa toistensa nokkimiseen. (Wittgenstein)

5.

Valitettavasti vain kaikki ihmiset eivät voi ajatella hyvin.

Sellainen tilanne olisi mahdottomuus - sellaisen kuvittelemisen on psykologisen ihmiskuvan ekstrapolointiharha. Se on samanlainen harha kuin ajatus, että yhteiskunta olisi parhaimmillaan muodostuessaan täydellisistä yksilöistä. Yhteiskunta on kuitenkin selviämiskykyisin muodostuessaan monenlaisista yksilöistä.

Se etteivät kaikki voi ajatella hyvin tai "luovasti" ei johdu joukkojen eikä yksilöiden kyvyttömyydestä, vaan se seuraa suoraan ajattelun intersubjektiivisestä luonteesta. Ihminen on parvikala, joka ui kielen ja käsitteiden meressä. Suurimman osan tajuntamme ajatusaineuksesta on toistettava jatkuvuuden takaavaa Vakioista Taustaa. Vain pieni osa ajattelusta voi olla "luovaa".

Kaiken Ajattelun suhteen pätee sama kuin Rahan suhteen: jos yksittäiset operaatiot saavat kasvaa kohtuuttomiin mittoihin, seurauksena on vain hallitsemattomia arvomuutoksia ja kaaos. Siksi hyvällä ajattelulla on sosiaalisesti määräytyneet määrälliset rajoituksensa.

Enemmistön oivalluksettomuuden ei kuitenkaan tarvitse olla totaalista. Kuluttaminen ja kierrättäminen, maun- ja tyylinmuutokset, pukeutuminen ja laittautuminen sekä mielipiteily ajankohtaisista aiheista muodostavat suurelle enemmistölle täysin tyydyttäviä mahdollisuuksia nahanluontiin. Luultavasti julkisuuteen kuitenkin mahtuisi hyvää ajattelua enemmän kuin mitä kaikenmusertavan kaupallisen tarjonnan raoista nyt esiin virtaa.

6.

Mitä pitäisi tehdä?

Ensin pitää *nähdä maailma oikein* (Wittgenstein).

Muutokset seuraavat sitten itsestään. Mitä ne tulevat olemaan, sitä emme tässä vaiheessa voi edes tietää.

Uuden ajan ajattelua on hallinnut individualismin kantoaalto, johon yhtäältä kartesionismi, so. subjektin eriytyminen ja ulkomaailman objektivoiminen, toisaalta demokratia ovat resonoineet. Näihin perustuvat luonnontieteet ja yksilönvapaus.

Luonnontieteet antaisivat meille keinot luonnonhallintaan ja ihmisten perustarpeiden tyydyttämiseen, mutta sokeuden asteelle kasvanut individualismi estää meitä näkemästä oman lajimme sosiaalista peruslaatua ja toteuttamasta toimissamme hyvää tahtoa.

Ajatushistoriallinen kehitys on ajanut umpikujaan dualistisen putken molemmissa päissä. Olemme kehittäneet välineet, jotka ovat muuttuneet kehityksen itse tarkoitukseksi. Tuhansissa teknisissä leluissa, joita itseidentiteettimme määrittelemiseksi tuotamme ja käytämme, toteutuu tämä välineen ja päämäärän yhtyminen. Individualistinen sielu saa niistä efektuaalista tukea autonomialleen.

Individualisaation pirstomassa maailmassa mihinkään pitkäjänteisiin ajatuskaariin ei voi vaikuttaa. Siksi intellektuellien tehtäväksi jää vain oikaista perustavaa laatua olevat, paradigmaattiset, mutta tyypillisesti harhaiset mielikuvat.

Kysymykseen, miksi Talous muodostaa itse itsensä legitimoivan järjestelmän, joka jakaa ihmiset vuohiin ja lampaisiin, on olemassa vain pitkään ajatushistorialliseen perspektiiviin asettuva vastaus. Ihmiset ovat aina tarvinneet Ihmistä Suurempia Oppeja oikeuttaakseen toinen toisiaan kohtaan tosiasiallisesti harjoittamansa Pahuuden.

Tätä taipumusta ei ajattelustamme ehkä voida kokonaan poistaa, mutta jotain voisivat intellektuellit kuitenkin yrittää.

Taloudesta ei esimerkiksi saisi sallia puhuttavan ikään kuin se olisi jokin suuri (kartesiolainen) rataskoneisto, joka toimiessaan tuottaa hyvinvointia kaikille.

Rahataloudesta ja reaalityaloudesta pitäisi aina puhua eri asioina, jotka nyt menevät toistensa ohi kirkkaasti eri tasoilla. Talouskasvu on rahataloudellinen idea - sitä ei saisi tavoitteena priorisoida, koska reaalitymaailmassa tarvitaan kipeästi muutakin kuin kasvavaa taloutta.

Sitä paitsi reaalitymaailmassa kasvulla on aina rajansa ja ehtonsa. Niitä ei pidä hävittää näkyviltä. Esim. luonnon tasapainoista ja yhteiskuntien sosiaalisesta eheydestä ei kannata olla välittämättä.

Keinottelu ja vailla reaalitypohjaa tapahtuva, nopeisiin osto- ja myyntivoittoihin pyrkivä rahaliike, kuin myös kansainvälinen rikollisuus kuten huumekauppa, tyrehtyisivät tehokkaasti aivan yksinkertaisella konkreettisella toimella: että kaikesta rahaliikenteestä tehtäisiin täysin läpinäkyvää. Rahat ovat yhteiskuntien virallisia asiapapereita, eikä niiden liikkeissä periaatteessa pitäisi sallia mitään peittelyä.

Se, miten kaukana niin sanotuiksi demokratioiksikin itseään nimittävät valtiot tällaisesta ihanteesta ovat, osoittaa karulla tavalla kaiken tekopyhyden, joka taloususkontoomme on sisäänrakennettu. Tosiasiallista valtaa pitävät raharuhtinaat ja huumekeisarit - pienet ihmiset jätetään ruohonjuuri- ja katutasolle taistelemaan toistensa kanssa. Sokea individualismi huolehtii lopusta: siitä että yksilöt keskittyvät yksilökohtaisiin taisteluihinsa, eivätkä näe metsää puilta.

Uuden ajan ihminen eriytyy John Donnen runossaan kuvaamaksi saarekkeeksi. Suurten kertomusten katoamista seuraa pientenkin kertomusten katoaminen. Teorian kauneus, jota Einstein niin ylisti, korvautuu itsetarkoituksellisella opillisuudella.

Mielen musiikki muuttuu ruumista reivaaviksi sähkösykkeeksi. Mikään ei näytä estävän ihmistä pirstoutumasta yhä irrallisempiin rakennetekijöihin. Kasvumaailma ja psyyke käyvät käsi kädessä ja menettävät kaikki pitkäjänteiset ominaisuutensa. Tilanne kumuloituu sukupolvi sukupolvelta. Ylikypsynyt eurooppalainen Yli-Yksilö, jonka psyykessä symbioottinen alkuvoima ja eriytynyt minuus olivat vielä pitkään uudella ajalla toimineet toisiaan hyödyttävinä tekijöinä, on nyttemmin räjäyttännyt kaikki sisäiset siltansa ja Narkissoksen tapaan jäänyt efektiensä vangiksi.

Sosiaalisuus on miltei menetetty. Yksilön psyyken pitkät kehityskaaret on menetetty. Niitä vastaava hallittavissa oleva maailma on menetetty. Edessä on mitä ilmeisimmin historiassa ennen näkemätön yhdistelmä henkistä taantumista ja loistavaa ylellisyysvälineistöä. Kovin vähän on tehtävissä.

7.

Elämäkertakirjan mukaan Isä Teilhard de Chardin sai lopun lähestyessä lohtua ajatuksesta, että joskus ihmiskunnan silmien avaaminen vaatii vain yhden Oivalluksen, yhden idean, joka, kun se vain kerran on keksitty, lopulta murtautuu kaikkien tietoisuuteen ja muuttaa kaiken. Historia todistaa, että näin voi tapahtua.

Oivallus Taloudesta perimmiltään uskonnollisena, kartesionismin täydellistämänä valta- ja hallinta-ajatteluna voisi ehkä olla tällainen oivallus.

Se on oivallus, joka koskee ihmisen peruslaatua, ajattelun perusteita - eikä siihen mitenkään päädytä omaksumalla annettuja opillisia ja toistelemalla tiedollisia viisauksia, vaan hiljentymällä, sisäistymällä, kulkemalla taaksepäin niitä polkuja jotka johtavat alkuhämärään.

Oivallus käsittää pitkän kaaren: lähtee liikkeelle siitä mistä ihmissuku aikanaan on lähtenyt liikkeelle, ja päättyy uudella ajalla kehittyneen rationaalisuuden piiriin. Se elää myötä ajatushistorian sanomattoman hitaissa suurissa käännteissä. Varsinkaan se ei kosketa päiväkohtaista talous- ja yhteiskuntapoliittista keskustelua.

Se ei edellytä tekemistä. Se voi kuitenkin pitkällä tähtäimellä vaikuttaa historiaa muuttavasti samalla tavalla kuin kaikki muutkin suuret kumoukset ajatushistoriassa ovat toteutuneet: romauttamalla systeemi sisältäkäsän. Sillä juuri sillä tavalla kaikki perimmiltään uskonnolliset valtajärjestelmät historiassa ovat romahtaneet: kun niiden uskottavuus rupeaa horjumaan, niiltä katoaa legitimitetti ja oikeutus.

Talousmiesten julmuus on suunnatonta - taloususkonnon suhteen toteutuu sama kuvio kuin kaikissa muissakin uskonnoissa: mitä julmempi itse pohjimmiltasi olet ja mitä itsekkäämpiä ja henkilökohtaisempia ongelmiasi ovat, sitä kaikkiallisemmän Jumalan nimissä ja ankarampien lakien avulla kanssaihmiäsi alistat.

Mutta onneksi meidän ei tarvitse panna toivoamme siihen että suomut talousmiesten silmiltä joskus putoaisivat, että he ottaisivat lusikan kauniiseen käteensä tai yllättäen herkistyisivät ja henkistyisivät. Eihän tuhatvuotinen keskiaikakaan kaatunut kidutuskoneitten - noiden tekniikan ja insinööritaidon ensimmäisten taidonnäytteiden - kauheuteen, vaan siihen, että Ajattelua sisältäpäin koossapitävä kiinteys mureni.

Ehkäpä nykyisen uskontomme Talouden käy samalla tavalla. Olemme jo jännittäneet psyykkiset dualismimme katkeamispisteeseen. Kaikkein "vaativimmista", "vastuullisimmista" ja ikään kuin "aikuismaisimmista" töistä vaadimme vastikkeeksi kaikkein suurinta lapsenomaisuutta ja kaikkivoipaisuuskuvitelmaa edustavan korkean rahapalkan. Ehkäpä ennen pitkää huomaamme, että toimintadraiviamme ruokkiva kaikkivoipaisuuskuvitelma on harhaa, ja alamme taas tavoitella reaalisia päämääriä. Ne taas eivät toteudu ilman uutta sosiaalisuutta.

8.

Nyt suljen silmäni ja matkustan mielessäni maailman ympäri.

Näen miljoonakaupungit miljardeine loistelamppuineen, kadut katkeamattomine autojonoineen ja ihmismuurahaisten kuhinan. Sitten suuntaan halki mantereiden, autiomaiden ja asutun maaseudun, metsien, laaksojen ja vuorten, joiden huippujen suojaisissa sopukoissa sulavat kristalliset lumikiteet ja pieniä noroja muodostaen aloittavat hirmuisen vaelluksensa laskeakseen lopulta jokena mereen. Matkallaan kuohut voivat kuljettaa luonnonkansojen kanootteja, uittopuita, pyörittää vilja- ja sähkömyllyjä, kastella viljelysmaita. Tehtaissa ja laitoksissa valmistetaan niin monen, monen, monenlaista tavaraa. Sitä pakataan autoihin, juniin, lentokoneisiin, rahdetaan kauppalaivoille satamiin. Kun tulen meren rantaan, pysähdyn. Täältä on elämä joskus alkanut.

Ihmislajin invaasio, ihmisen kulttuurihistoria, todistaa pikemminkin etologien ohjelmien voimaa kuin ihmisessä orastavaa rationaalisuutta. Kaiken tämän on saanut aikaan pitelemätön toimintadraivi, oikeastaan siis se, että ihminen ei ole pystynyt ajattelemaan kriittisesti. Ihminen on uskonut Jumalaan ja Talouteen, ja Rahan Arvoon, silloinkin kun hän on vääntänyt kolikkoa hampaidensa välissä.

Jos primitiivinen magia olisi hänessä hellittänyt otteensa, ja hän olisi kirkkaasti tajunnut eron reaalitalouden ja rahatalouden välillä, hänen maailmansa palaset eivät koskaan olisi liimautuneet globaaliksi kokonaisuudeksi. Kuitenkin hän on kulkenut tiensä päähän: näillä henkisillä eväillä hän seuraavaksi tulee tuhoamaan luomansa maailman. Kun hän ei pysty itse asettamaan rajoja itselleen, lopulta luonto ne asettaa.

Kansallisvaltio, demokratia, sitä seuraava moderni teknotalouskratia ja globalisaatio sekä sen Pyhä Henki, falskin relativismin ja nihilismin oikeuttava moniarvoinen postmodernismi ovat saman ongelman osia, mitään ratkaisua ei vielä ole näköpiirissä.

Kun nyt avaat silmäsi, näet ympärilläsi "taloudellisen kehityksen" maailman. Siinä reaalitaloutta ja rahataloutta ei ole osattu erottaa toisistaan. Siinä ihmiset pyrkivät turvaamaan tulevaisuutensa tunkemalla seteleitä paksuun lompakkoonsa.

Tässä maailmassa intellektuellilla ei ole mieltä, merkitystä, eikä vaikutusmahdollisuuksia. Hän ei enää voi kysyä: Mitä pitäisi tehdä? Ainoa jäljelle jäävä kysymys on: Kuinka jaksat elää?